

Virpi Vaattovaara

Elämänkulku ja toimijuus

Lapin maaseudun nuorista
aikuisiksi 1990–2011

Akateeminen väitöskirja, joka Lapin yliopiston kasvatustieteiden tiedekunnan suostumuksella esitetään julkisesti tarkastettavaksi Lapin yliopiston luentosalissa 2 kesäkuun 12. päivänä 2015 kello 12

Lapin yliopisto
Kasvatustieteiden tiedekunta

Copyright: Virpi Vaattovaara

Taitto: Virpi Vaattovaara

Jakelu: Lapin yliopistokustannus
PL 8123
FI-96101 Rovaniemi

puh. + 358 (0)40 821 4242
julkaisu@ulapland.fi
www.ulapland.fi/lup

Painettu
Acta Universitatis Lapponiensis 301
ISBN 978-952-484-822-0
ISSN 0788-7604

Pdf
Acta Electronica Universitatis Lapponiensis 169
ISBN 978-952-484-823-7
ISSN 1796-6310

Tiivistelmä

Vaattovaara, Virpi

ELÄMÄNKULKU JA TOIMIJUUS

Lapin maaseudun nuorista aikuisiksi 1990–2011

Tarkastelen Lapin maaseudulta lähtöisin olevien nuorten elämäntulkua ja toimijuutta. Tutkimukseni edustaa tieteidenvälistä, kerronnallista ja feminististä elämäntulkun tutkimusta, jossa on pitkittäistutkimuksen asetelma. Kohteena oleva ajanjakso ulottuu vuodesta 1990 vuoteen 2011. Tutkimuksessani kysyn, millaisia toimijuuden tiloja tutkimukseen osallistuvien elämäntulkuissa on avautunut? Millaisia toimijuuden rakentumiseen liittyviä ydinepisodeja kertomuksista voidaan kiteyttää? Millä tavoin toimijuus sukupuolittuu kertomuksissa? Tarkoituksena on tuoda tutkimuskeskusteluun analyyseja kasvukeskusten ulkopuolelta lähtöisin olevien naisten ja miesten elämäntulkuista.

Tutkimukseni taustalla on vuonna 1989 kyselyllä kerätty aineisto, jossa oli mukana 232 Kolarin, Posion ja Sodankylän kunnista kotoisin olevaa 18–25 -vuotiasta alemman tai ylemmän keskiasteen ammatillisen koulutuksen suorittanutta nuorta. He olivat työttöminä työnhakijoina tai erilaisin tukitoimenpitein sijoitettuna töihin. Tutkimukseni aineistoina painottuvat näiden henkilöiden kirjeet vuosilta 2001–2002 (N=29) ja lisäksi kirjeen kirjoittaneiden haastattelut vuodelta 2011 (N=10).

Tutkimukseni paikantuu Lappiin. Tutkimuksessa mukana olevien henkilöiden elämäntulkua määrittää paikan vaihtaminen. Analysoin, millä tavoin ja millaista toimijuutta elämänvalinnat tuottavat toimijuusanalyysiin liittyvien modaliteettien eli kykenemisen, täytymisen, voimisen, tuntemisen, haluamisen ja osaamisen vuoropuhelun avulla tarkasteltuna. Analyyseissa olen keskittynyt kertomusten ydinepisodeihin eli merkityksellisiksi kerrottuhin elämäntulkun tapahtumiin, jotka toimivat toimijuuden rakennusaineina.

Tutkimustulokseni osoittavat, että koulutusjärjestelmä ja yhteiskuntakehitys vaatimuksineen ovat rekrytoineet aikuistuvia nuoria koulutukseen, mutta tuottaneet monille pettymyksiä luomalla toteutumattomia toiveita valmistua työelämään varten. Koulutusalat eivät ole vastanneet työelämän odotuksia. Työuran avautumisen ehtona on ollut

hakeutuminen kotipaikkakunnalta muualle koulutukseen tai sieltä koonaan pois muuttaminen. Keski-ään kynnyksellä työurat ovat kuitenkin vakiintuneet ja omien lasten kohdalla uskotaan koulutuksen avaavan ovia työmarkkinoille.

Toimijuuden tilat osoittautuvat Lapissa sukupuolittuneiksi erityisesti perinteisessä perhemallissa: nainen on kotona töissä ja mies kodin ulkopuolella. Nais- tai miestapaisuus saattoi purkautua niissä kertomuksissa, joissa haluttiin tehdä irtiotto entisestä uudenlaisten, omien tilojen löytämiseen. Naisten elämäkulussa lähteminen laajensi toimijuuden tilaa usein ristiriitaisten ja jännitteisten tapahtumien jälkeen. Miehet taas rakensivat uudenlaista toimijuuttaan useimmiten ammatillisen suuntautumisen kautta.

Asiasanat: elämäkulku, toimijuus, Lappi, yhteiskuntamuutos, koulutus, työelämä, sukupuoli, pitkittäistutkimus, kerronnallisuus, modalityteetit, ydinepisodi

Abstract

Vaattovaara, Virpi

LIFE COURSE AND AGENCY

Young people from rural Lapland coming of age: 1990 to 2011

This research examines the life course and agency of young people who were born and grew up in rural Lapland. The work represents an interdisciplinary, narrative and feminist study of life courses with a longitudinal research design spanning the period from 1990 to 2011. The research questions addressed in the work are: What kinds of spaces for agency have opened up in the life courses of the participants in the research? What kinds of essential episodes for agency can be pinpointed in the narratives and how is agency gendered in the narratives? One aim of the study is to introduce the research community to analyses of the life courses of women and men who were born and grew up outside of growth centres.

Underpinning my study is a set of data (N=232) collected in a survey in 1989. The respondents were young people between the ages of 18 and 25 from the communities of Kolari, Posio and Sodankylä who held a lower or higher secondary-level vocational qualification. At the time, they were unemployed or working in placements created through various employment support measures. The focal data for the later stages of the research comprise letters (N=29) written by the original participants in the years 2001–2002 and interviews with a subset of them conducted in 2011 (N=10).

My research is situated in Finnish Lapland. The life courses of the participants are characterized by their having had to move from one location to another. I analyse how choices in life produce agency and what kind of agency they produce, with agency defined here in terms of the interplay of six modalities: ability, obligation, opportunity, feeling, desire and competence. In the analyses, I have focused on essential episodes in the narratives, that is, events that the participants point to as being significant in their life course and that have helped them to create agency.

The research shows that the educational system, as well as developments in society that brought new demands induced the young people to pursue an education but left many of them disappointed. The hopes instilled in them of qualifying for working life went unrealized, for the educational programmes available to them did not match the needs of the job market. Making a career at the time required moving away from home to get a qualification or moving away from one's hometown altogether. However, today, on the threshold of middle age, the participants have stable careers and believe that education will open doors on the job market for their children.

Spaces of agency in Lapland proved to be gendered, especially in the traditional model of the family: women work at home, men outside the home. Typical male and female behavior came to the fore in the narratives in which informants indicated a desire to break free from the past in order to find new spaces, spaces of their own. In the life courses of women, moving away expanded the space of agency, often after conflicts and tension-ridden events. For their part, men built new agency for themselves primarily through their choice of occupation.

Keywords: life course, agency, Lapland, transition in society, education, working life, gender, longitudinal study, narrative, modalities, essential episode

Sisällys

Kiitokset	10
I Aluksi	13
Tutkimuksen taustaa ja paikannuksia	13
Tutkimusjoukon jäljillä	22
Aineistojen painotuksia	27
Tutkimuksen eettisyys	32
Tutkimuksen rakenne	37
II Elämänkulun tienviittoa	39
Elämäntapahtumien vaihtelevia suuntia	39
Paikka ja aika tilojen avaajina	42
Yhteiskunnallisen toimijan yksilöllisyyden vaade	46
Työelämä odottaa potentiaalia	51
Koulutuspolkujen velvoittava tie	55
Yhteisöön kuuluminen	59
Kotikunnat Lapissa	64
Naisten ja miesten paikkoja tutkimuksissa	69
III Näkökulmia toimijuuteen	76
Toimijuuden avauksia	76
Toimijuuden ja sukupuolen liitto	79
Modaliteetit osana toimijuutta	83
IV Metodologisia valintoja	88
Kertomus tietona ja esityksenä	88
Ydinepisodien modaalisuus	93
Ymmärtävä tulkinta ja feministinen tutkimusote	97

V Petettyjä lupauksia – uusia alkuja	102
Kertomustyypit ja modaliteetit	102
Synkkyydestä arjen elämyksiin	107
Jatkuvuutta päivä kerrallaan	110
Koulutusvalinnoista unelmajobeihin	119
Työttömyys murentaa mieltä	126
Pettymyksistä hillittömään työntekoon	131
Rakennukselta hoitajan vermeisiin	134
Muutokset vievät uudelle uralle	138
Etsimisestä itsenäistymiseen	141
Yhteenveto	146
VI Elämänmuutoksia ajassa	151
Menneestä nykyiseen	151
Koulutusvillityksistä hoitoalalle	152
Opintoja voi jatkaa vaikka kuinka	156
Koulutuksella jalka ovenrakoon	161
Ilman papereita ei pärjää	163
Mutkitellen kotinurkille	167
Uusi ammatti näyttää tien	171
Vaihtuvia työpaikkoja ja irtiottoja	176
Rötväilyn vaihtoehtona onnistumisen halu	182
Lapsen ehdoilla muutto etelään	187
Työ löytyy harrastuksista	192
Mistä solet poissa?	198
Yhteenveto	205
VII Lopuksi	213
Elämänkulun ulottuvuudet	213
Modaliteetit kertomuksissa	217
Sukupuolittuneet paikat	221
Koulutus ja potentiaali	224

Lähteet

228

Liitteet

256

In der Idee leben heißt
das Unmögliche behandeln,
als wenn es möglich wäre.
Johan Wolfgang von Goethe (1749–1832)

Kiitokset

Elämänculussa tarvitaan moottoria – kuten väitöskirjani kansikuvassa olevassa autossa ja moottoripyörässä. Moottori kuvastaa tutkimuksesani toimijuutta ja siihen liittyviä, monessa suunnassa liikkeellepanevia, jarruttavia tai pysähdyttäviä voimia: *kykenemistä, täytymistä, voimista, tuntemista, haluamista ja osaamista*.

Pitkän tutkimusprosessin aikana oma moottorini on vaatinut aika ajoin varikolla käyntejä. Näihin *kykenemisen* notkahduksiin ja takaisin tielle kääntymiseen olen saanut voimaa kohtaamisista, tuesta ja rohkaisevasta kritiikistä. *Täytymistä* voin luonnehtia eteenpäin vievällä positiivisella välttämättömyyden pakolla, jossa mottona on: jos aloitat jokin, tee se kunnolla loppuun. Tähän velvoittivat myös tutkimuksessani mukana olevat henkilöt, joista osa on jatkanut kanssani matkaa yli 20 vuoden ajan. Suuri kiitos, että sain viedä tutkimukseni kanssanne päätökseen.

Voiminen on avannut mahdollisuuden tulla osaksi tiedeyhteisöä: kiitokset siitä kaikille kanssamatkustajille vuosien aikana. Osa teistä istui viittoen, neuvoen ja myöteläen takapenkillä, toiset saivat pitkiksi ajoiksi näkymän tutkimukseni kulkuun etuistuimella. Vieressäni istui tinkimätön suunnannäyttävä, ohjaajani professori Päivi Naskali. Kiitos sitkeydestäsi ja analyttisestä, olennaisten asioiden ääreen ohjaamisesta. Ja kiitos, kun et halunnut tarttua rattiin, vaan opastit kriittiseksi ja luotit, että osaan liikkua valitsemallani tiellä enkä vaihtelevissa olosuhteissakaan joudu vaaralliseen sivuluisuun. Lämpimät kiitokset esitarkastajilleni professori Katri Komulaiselle ja dosentti Karin Filanderille. Huomionne nostivat tutkimuksestani esiin kohtia, joiden perusteella saatoin oivaltaa analyysieihini uusia näkökulmia ja tarkentaa tutkimukseni antia.

Kiitos rakkaat navigaattorit, voimaannuttavat naiset: Mervi Kutuniva, Outi Ylitapio-Mäntylä, Jaana Saarinen, Seija Keskitalo-Foley, Mervi Autti, Virpi Yliraudanjoki, Heidi Sinevaara-Niskanen, Miia Rantala, Outi Korpilähde, Helena Herrala, Hanna Peltomaa, Shahnaj Begum, Kirsti Lempiäinen ja Irmeli Kari-Björkbacka. Ilman herätteleviä kysymyksiä ja kannustavia jatkoseminaarien keskusteluita ei tutkimukseni olisi pysynyt raiteillaan. Erityinen kiitos kuuluu sisarelleni Lenita Hietaselle. Tulit 2000-luvulla samaan yliopistoon töihin ja aloitit innostu-

neena oman väitöskirjatyön. Väittelit isosiskoasi ennen ja esimerkkisi antoi lisää voimia oman tutkimukseni jatkamiseen. Kiitos IhaNainen! Poks-ystäväporukassa olet tärkeä akkujen lataaja niin sisarena kuin kollegana. Voi ettäkö molema hyviä!

Tunteminen kiinnittyy arvioihin ja arvostuksiin, jotka voitelonomaisesti pitävät koneen ja tutkimusprosessin käynnissä. Ilman vahvaa tunnetta siitä, että tutkimuksella on merkitystä lappilaisten, entisten, nykyisten ja tulevien nuorten näkökulmasta olisi moottori leikannut kiinni. Haluan kiittää Lapin yliopistoa ja kasvatustieteiden tiedekuntaa niin taloudellisesta tuesta kuin tutkimuskausien järjestämisen mahdollisuudesta. Kiitän Suomen kulttuurirahaston Lapin aluerahastoa tutkimusapurahasta, joka mahdollisti kevään 2011 tutkimuskauden.

Tavoitteet, päämäärät ja motivaatio ovat *haluamisen* taustalla: yliopistotutkijalla halu tehdä tutkimusta on työn kehittämisen perusta. Tutkimuksen tekeminen on avannut mahdollisuuden tarkastella tietämisen perusteita ja muutokseen tarvittavia voimia. Omat tiedot ja taidot ovat kehittyneet *osaamiseksi* ajan kuluessa, kuten tutkimuksessani mukana olevien kohdallakin on käynyt.

Kiitos vanhemmilleni, Vaattovaaran Pirkolle ja Pertille, kun olette suhtautuneet elämänvalintoihini laajalla sydämellä ja rakkaudella. Olen saanut tilaa ja tukea toteuttaa toimijuuttani tuittupäisestä lapsuudesta asti. Kiitos Pekka, kun toit elämäni järjestystä ja opetit suhteuttamaan aikaa arjessa ja vapaalla. Ajatukseni ovat saaneet siivet niin moottoripyörän selässä Alpeilla kuin polkupyöräillessä kotimaisemissa ja suksilla Suomen tuntureilla.

Omistan väitöskirjani sisareni ja veljeni lapsille. Osa teistä ”nuoriso-laisista”, Anu, Heli, Meiju, Tiia, Markus ja Harri, on nyt samassa tilanteessa kuin tutkimukseeni osallistuneet olivat 25 vuotta sitten. Kirjani positiivisin viesti kuuluu teille: elämä järjestyy aina.

Rovaniemellä Pertin nimipäivänä 24. huhtikuuta 2015

Virpi Vaattovaara

I

Aluksi

Tutkimuksen taustaa ja paikannuksia

Kevättälvella 2011 tutkimushaastattelujeni aikaan uutisoitiin, kuinka Lappi ukkoutuu ja mummoutuu nopeasti. Nuorempi väki lähtee, koska maakunnassa ei yksinkertaisesti ole työpaikkoja. Väestökehitystä ajatellen Lapin yliopisto, korkeakoulut ja muut tarjolla olevat maakunnan koulutuspaikat ovat auttaneet paljon, sillä jos nuori lähtee muualle opiskelemaan, ei hän välttämättä palaa Lappiin. Kotiseudulta lähdetään koulutus-, työ- tai perhesyistä. Monet muuttavat lisäksi kokeilunhalun vuoksi tai siksi, että lähteminen on kulttuurisesti hyväksytty, itsestään selvä ja odotettu valinta peruskoulun tai lukion jälkeen.

... no ne oli semmosia kokeiluja, se oli sitä suurinta lama-aikaa mitä on nyky-yhteiskunnassa ollu se 80-luvun loppu, että soli vähän niinko koko Suomessa sama tilanne, mihin oli Lapissa jo tottunu eli ei vaan ollu semmosta mahdollisuutta, että mennä vaan sinne omalle alalle töihin. Piti vain aina yrittää tehdä jotaki, mitä vaan oli tarjolla. (Kaisa 42 v., haastattelu 2011)

Elämänvalinnat ovat sidottuja kulttuuriseen, paikalliseen kontekstiin, joka ei välttämättä tarjoa useita vaihtoehtoja. Lapissa kotipaikkakunnalle jäämiseen on liittynyt hankitun koulutuksen jälkeenkin työttömyys- ja syrjäytymisuhka, koska kokemuksia sopivista työtehtävistä ja erilaisista työyhteisöistä on ollut vaikeaa saada. Aikaisemmin ammattiin asettuminen nähtiin kypsyyden merkiksi, mutta nykyisin on yhä harvinaisempaa saada työpaikka, johon asettua. Yleinen käsitys on, että on sopeuduttava jatkuvaan ammatilliseen ja teknologiseen muutokseen, jota taloudellinen epävarmuus osaltaan ruokkii. Ihmisiltä odotetaan yhä enemmän aktiivista toimijuutta riippumatta siitä, mistä elämänalueesta on kyse. Sopeutumisesta muutoksiin tai epävarmuuteen on tullut aikuisuuden merkki.

Tutkimusmatkani alkoi, kun vuonna 1990 selvitin kasvatustieteen pro gradu -tutkielmassani Kolarin, Posion ja Sodankylän alueen nuorten aikuisten elämäntilannetta työttömyyskokemusten keskellä. Olin kiinnostunut asioista, jotka kiinnittivät nuoret kotipaikkakunnalleen huolimatta rajoittuneista jatkokoulutus- ja työmahdollisuuksista. Osallistujat¹ olivat Lapin työvoimapiirin rekisteriajossa² 11.10.1989 ammatikoulutettuja työttömiä työnhakijoita. Peruskoulutukseltaan he olivat joko peruskoulun, osan lukiota tai koko lukion käyneitä.

Alueellinen rajausta perustui Lapin työvoimapiirissä vuonna 1989 käytyyn keskusteluun tutkimukseen mukaan valittavien kuntakeskusten erilaisuudesta: Kolari ja Posio ovat Lapin läänin eli nykyisen maakunnan länsi- ja itäpuolella, Sodankylä on keskellä Lappia, vähän laajempi kunta. Suomen maaseututyyppeihin mukaan määriteltynä (Malinen, Kytölä, Keränen & Keränen 2006, 8) kunnat edustavat alueena harvaan asuttua maaseutua. Kaikki kolme hallintokuntaa rajoittuvat samaa ydinkaupunkia lähellä olevaan maaseutuun eli Rovaniemen seutukuntaan (mt.).

¹ Vuonna 1990 tutkielmaan osallistuneiden kokonaismäärä oli 232 henkilöä ja he olivat iältään 18–25 -vuotiaita.

² Lupa nro 906/071/89 Työvoimaministeriö, Helsinki 28.2.1989

Tutkimukseeni mukaan tulevien joukon rajasimme yhteistyössä työvoimahallinnon asiantuntijoiden kanssa alemman tai ylemmän keskiasteen ammatillisen koulutuksen käyneisiin. Valinnan perusteluna oli se, että kaikkien 18–25 -vuotiaiden työttömien työnhakijoiden mukaan ottaminen olisi kasvattanut henkilömäärän kovin suureksi maisteriopintojen tutkielmaa ajatellen. Lapissa kyseisessä ikäryhmässä työttömien osuus oli 25 % vuoden 1989 syksyllä³.

Vuonna 1993 sain jatkotutkimustani varten luvan⁴ saada tehdä kartoitusta siitä, kuinka moni 232:sta tutkielmaan osallistuneesta olisi edelleen Lapin työvoimapiirin rekisterissä. Keräsin aineistoa vuosina 1994 ja 1995 työvoimatoimistossa Rovaniemellä kirjaamalla ylös tietoja muun muassa työhistoriasta ja koulutukseen hakeutumisesta. Työvoimavirkailijoiden tilannearvioissa oli joidenkin kohdalla merkintä tulevaisuuden suunnitelmista, kuten muuttohalukkuudesta työn, koulutuksen tai perheolosuhteiden vuoksi.

Vuonna 2001 lähetin kaikille 232:lle vuoden 1989 lopulla ja vuodenvaihteessa 1990 tutkimukseeni osallistuneelle kirjeen, jossa pyysin heitä kertomaan elämäntapahtumistaan vuodesta 1990 lähtien. Ajallisen rajauksen elämäkertaan tein siksi, että tutkielmassani olin jo selvittänyt tapahtumia ajanjaksosta ennen vuotta 1990. Kirjoituspyyntöni vastasi 29 henkilöä, osa loppuvuonna 2001 ja osa syksyyn 2002 mennessä. Talvella 2011 haastattelin kirjoituspyyntöni vastanneista kymmenen henkilöä, jotka ovat lähtöisin kolmen alkuperäisen kotipaikkakunnan alueelta.

Tutkimuksessani kysyn, millaiseksi vuonna 1989 työttöminä työnhakijoina olleiden Lapin maaseudulta Tunturi-Lapista, Pohjois-Lapista sekä Itä-Lapista lähtöisin olevien nuorten aikuisten elämäнкulku ja toimijuus ovat muotoutuneet vuodesta 1990 vuoteen 2011? Elämäнкu-

³ Vastaava luku on viimeisimmän saatavilla olevan lopullisen työvoima- ja työssäkäyntitiedon eli vuoden 2012 tilanteen mukaan Lapissa 25,7 % ja koko maassa 19,2 % (Lapin työllisyyskatsaus heinäkuu 2014, 3).

⁴ Lupa Dnro 6939/071/93 Työministeriö, Helsinki 30.7.1993

lun ajallisen tarkastelun mahdollistaa tutkimukseni pitkittäistutkimuksellinen asetelma. Analysoin lappilaisten naisten ja miesten toimijuuden rakentumista sosiaalisten, yhteiskunnallisten ja kulttuuristen tekijöiden sekä koulutus- ja työmahdollisuuksien kehyksessä. Vallitsevan ajattelutavan mukaan ihmiset ovat noin 40-vuotiaina jo tehneet päätöksiä valinnoistaan niin koulutukseen, työhön, asumiseen kuin perhesuhteisiin liittyen. Elämänmuutokset ovat mahdollisia kuitenkin edelleen. Keski-ikä ei ole pysähtynyt vaihe elämänkulussa, vaikka elämä olisikin tasapainottunut ja aikuisuus tuonut varmuutta päätöksentekoon sekä valintoihin useilla elämänalueilla.

Tarkennan pääkysymystä kysymällä aineistolta, millaisia toimijuuden tiloja tutkimukseen osallistuvien elämänkuluissa on avautunut? Millaisia toimijuuden rakentumiseen liittyviä ydinepisodeja kertomuksista voidaan kiteyttää? Millä tavoin toimijuus sukupuolittuu kertomuksissa? Analysoin ja tulkitsen, millä tavoin ja millaista toimijuutta elämänvalinnat tuottavat modaliteettien eli haluamisen, osaamisen, kykenemisen, voimisen, täytymisen ja tuntemisen vuoropuhelun avulla tarkasteltuna. Keskityn toimijuuden modaliteettien vuoropuheluun sekä niitä yhdistäviin, leikkaaviin ja erotteleviin kertomusten kohtiin. Tutkimuksessa mukana olevat katsovat elämäänsä omista perspektiiveistään, joissa kiteytyy kertojan tapa katsoa maailmaa.

Tarkastelen naisten ja miesten suhtautumistapoja elämään, tarjolla olevia mahdollisuuksia ja päätöksenteon ehtoja toimijuus-käsitteen avulla. Valinnat, niiden rajoitteet ja resurssit ovat sidoksissa yhteiskunnan rakenteisiin, vallitseviin määräyksiin, normeihin ja odotuksiin sekä yleisiin mielipiteisiin siitä, miten tulisi elää ja olla. Olosuhteisiin sopeutuminen, sopeutumattomuus ja elämänmuutoksiin liittyvien ristiriitaisien tilanteiden ratkaiseminen muokkaavat toimijuutta. Toimijuuden muotoutuminen tarkoittaa prosessia, jossa yksilöt rakentavat elämänkulkuaan yhteiskunnallisissa, sosiaalisissa ja kulttuurisissa rakenteissa: olen kiinnostunut siitä, millä tavoin toimijuus on odotettua, mahdollista ja miten se toteutuu. (Ks. Ronkainen 2006; Shanahan & Elder 2002.)

Tarkasteluni kiinnittyy toimijuuteen yhteiskunnan, yhteisön ja yksilön tasolla. Makrotasolla analysoin erityisesti diskursiivisia rakenteita, niitä tiloja, joita erilaiset diskurssit⁵ tuottavat. Mesotason tarkastelussa kuvaan yhteisön toimintatapoja, diskursiivista valtaa ja institutionaalisia käytäntöjä (ks. Foucault 1980; Lempiäinen 2009, 42–43; Ojala ym. 2009, 15–16). Mikrotasolla tutkin henkilöiden avauksia toimijuuteen, niitä valintoja ja muutoksia, joiden tuloksena toimijuus on muotoutunut heidän elämänkulussaan. Yksilö- eli mikrotason tarkastelu tulee nähdä perspektiivinä makrotasoon, ei vain sen alatason näkökulmana. Monenlaiset elämänkulut ja -tapahtumat kuvaavat tutkimuksessa mukana olevien kokemuksia. Ne heijastavat yhteiskuntaa, yhteisöjen toimintaa ja lähihistoriaa yksilöiden näkökulmasta ja kertovat samalla siitä, miten elämää voi elää joko toimijuuksien diskursiivisen sitovuuden vuoksi tai siitä huolimatta. (Ks. Alapuro 2010, 160.)

Toimijuuden mahdollisuuksien painottuminen ei tarkoita tässä tutkimuksessa keskittymistä vain elämänvalintoihin. Toimijuuden muotoutuminen sisältää neuvottelua itsen ja toisten kanssa. Neuvottelu liittyy tutkimukseeni osallistuvien oman tilan ja paikan tuntoon, kun he punnitsevat ja lopulta toteuttavat valintoja elämänkulussaan tai ajautuvat uusiin elämäntilanteisiin. Tarkoitus on analysoida ydinepisodeja (ks. Hyvärinen 1994, 50; Komulainen 1998a, 160–162) eli niitä kerto-

⁵ Tarkoitan diskursseilla vallalla olevia, hallitsevia ajattelu- ja puhetapoja, jotka ohjaavat ihmisiä toiminaan sekä suhtautumaan asioihin tietyllä tavalla niissä sosiaalisissa tilanteissa ja instituutioissa, joissa kieltä käytetään. Ne ovat aika- ja paikkasidonnaisia ja niillä on erilaisia asemia yhteiskunnassa: toisia arvostetaan enemmän kuin toisia. Ne ilmentävät kuin huomaamatta asioiden normaalisti ajateltua tilaa, sosiaalistavat yhteiskuntarakenteisiin ja valtasuhteisiin, kuten sukupuoleen. (Foucault 1980.) Tutkimuksessani mukana olevan Veeran kertomuksessa esimerkiksi normaaliksi oletettua valtaa ja sukupuoleen perustuvaa rajaamista käytettiin perheen sisällä, kun suuri tila jätettiin kokonaan perheen pojille ja Veera jätettiin lakiosankin ulkopuolelle. ”En tiä mistä tämä on, mutta kyllä sitä poikia arvostettiin enemmän ko tyttöjä”, hän toteaa haastattelussa vuonna 2011, kun viittaa omalla kohdallaan kotipaikkakunnalta lähtemisen ja mahdolliseen Lappiin takaisin muuttamisen reunaehtoihin.

musten ydinkohtia, joiden avulla toimijuus muotoutuu sosiaalisten, yhteiskunnallisten ja kulttuuristen rakenteiden vuorovaikutuksessa sekä diskurssien käytännöissä.

Tieteidenvälinen keskustelu avaa mahdollisuuden tutkia naisten ja miesten valintoja, kokemuksia, yhteiskunnan ja elinympäristön tarjoamia mahdollisuuksia sekä yhteisöihin kuulumista. Tieteidenvälisyys tarkoittaa tutkimuksessani perusolettamusta tiedon kriittisyydestä, joka rikkoo eri tieteenalojen luokitteluja (Liljeström 2004, 15–16). Tarkoitukseni on saada tietoa toimijuuden rakentumisen ja elämänkulkujen yhteenkietoutumisen merkityksistä. Avaan ja tulkiten tutkimuksessa mukana olevien kokemuksia kerronnallisesti, narratiivisesti, mikä on metodina useille tieteenaloille yhteistä (ks. Riessman 1993).

Tutkimukseni liikkuu kasvatustieteen ja sosiologian teoreettisissa keskusteluissa. Yhteiskunta- ja kulttuurintutkimuksen lähestymistapojen avulla tarkastelen instituutioiden ulkopuolelta tulevia tekijöitä, kuten koulutusmahdollisuuksia, työhön hakeutumista sekä elämänkulkujen yhteiskunnallista ja kulttuurista taustaa. Tutkimuksessani painottuu toimijuusfeministinen näkökulma, jonka mukaan naiset ja miehet ovat sekä yksilöllisiä että kollektiivisia toimijoita. Kriittinen otteeni kiinnittyy feministiseen elämänkulun tutkimukseen, jonka tarkoituksena on lisätä tietoa toissijaisuuksista, rutiininomaisista sukupuoleen kietoutuvista toimijuuksista, niiden muotoutumisen mahdollisuuksista ja diskursiivisesta vallasta. Sukupuolen näkökulmasta toimijuus tarkoittaa tasapainoilua vaatimusten, rajoitusten ja mahdollisuuksien kanssa, mutta tarjoaa myös vaihtoehtoja muuttaa yhteiskunnallisia tai sosiaalisia järjestyksiä (Gordon 2005b, 117–118).

Feministinen luenta ja teoretisointi ohjaavat analysoimaan sekä tulkitsemaan ihmisten toimintaa tilanteisesti muuttavana, mutta paikantuneena yhteiskunnallisten rakenteiden, normien ja odotusten sekä yksilöiden välisenä suhteena. Tarkoitukseni on kohdistaa katse nykytilanteeseen ja löytää reittejä ulos niistä diskursseista, jotka ohjaavat sopeutumista vallitseviin käsityksiin toimijuudesta ja sukupuolesta. (ks. Harding 1983; 1987; Liljeström 2004; Ojala, Palmu & Saarinen 2009.)

Näen tutkimukseni alkusivulla olevan ajattelman (Goethe) mukaan ”elämän idean” olevan siinä, että mahdottomaltakin tuntuvaan muutokseen tulisi suhtautua lähtökohtaisesti niin kuin se olisi mahdollista.

Ajattelen, että tutkimuksessa mukana olevien naisten ja miesten kertomukset ovat eletyn elämän arviointia vastauksena kysymykseen siitä, miten elämää tahtoo ja voi elää. Kysymyksenasettelu tuo tarkasteluuni elämäntapahtumien ja kertomusten sisällöt modaalisesti⁶ määrittyneinä. Tällöin puhutaan yksilölle itselleen ominaisesta asioihin suhtautumisesta ja asioiden arvottamisesta sekä olemisen ja tekemisen tavasta eli elämäntyylistä (Greimas & Porter 1977; Sulkunen & Törrönen 1997; Veijola 1997; 2004). Modaalisuuksien⁷ avulla on mahdollista tarkastella, millä ehdoilla jokin asia tai valinta tapahtuu, vaatiiko esimerkiksi jokin ulkopuolinen taho tekemään päätöksiä ja valintoja vai onko kyseessä toimijuutta rakentava oma halu tai osaaminen (Sulkunen & Törrönen 1997, 74). Ihmiset voivat toteuttaa toimijuuttaan asiaa sen enempää ajattelematta, jolloin puhutaan tapaisuuksista tai esimerkiksi naisen ja miehen ideaaliin mukautumisesta. Diskursiivisen vallan alla toimijuuteen voidaan myös suostutella (ks. Keskitalo-Foley 2011, 34–35).

Modaalisuus kuvaa toiminnan vahvuutta ja tapoja, joiden avulla henkilö arvottaa omaa kerrontaa. Tähän liittyy kertojan pohdinta siitä, haluanko, osaanko, kykenenkö, voinko, täytyykö minun vai tuntuuko minusta. Modaalisuuden avulla voidaan tarkastella sitä, millä ehdoilla jokin ilmiö, kuten tutkimuksessani toimijuus tai sukupuoli, rakentuu ja todentuu. (Sulkunen & Törrönen 1997, 74–75; Veijola 1997, 131, 142;

⁶ Ison suomen kieliopin mukaan modaaliverbit ilmaisevat mahdollisuutta (esim. voida, saattaa, taitaa ja mahtaa) ja välttämättömyyttä (esim. täytyä, pitää, tarvita ja joutua). Ominaispiirteisiin kuuluu infinitiivi, kuten *me voimme lähteä, hän joutui lähtemään*. (VISK 2004, § 1562.)

⁷ Modaalisuus on semanttinen alue, jonka keskiössä ovat asioiden todenmukaisuutta ja toteutumismahdollisuuksia koskevat arviot. Modaalisilla kielenaineksilla puhuja ilmaisee, onko tilanne hänen mielestään (epä)varma, välttämätön, (epä)todernäköinen, mahdollinen, mahdoton, pakollinen, luvallinen tai (epä)toivottava, ulkoisista tai sisäisistä edellytyksistä riippuvainen. (VISK 2004, § 1551.)

Veijola 2004, 108; Kaskisaari 2004, 127; Tarasti 2004, 17; Jyrkämä 2008, 195; Ojala 2010, 42.) Käytän modaalisuus-käsitettä kokoavana teoreettisena kehyksenä, en kieliopillisena semioottisen tekstianalyysin käsitteenä. Modaliteetit kiinnittyvät tutkimukseen osallistuvien kertomuksissa erityisesti toimijuuden rakentumisen mahdollisuuksiin. Kiinnostavaa on se, miten elämäntapahtumista sekä muutoksista osana oman elämän järjestystä puhutaan, ja miten ne sijoitetaan omaan elämänselkään.

Tutkimusmatkani loppusuoralla ilmestyi useita aiheitani koskevia suomalaisia tutkimuksia ja artikkeleita. Leena Åkerblad (2014) Itä-Suomen yliopistosta kysyy väitöstutkimuksessaan, millaisia toiminnan tapoja epävakaa työmarkkinatilanteessa syntyy ja millaisissa prosesseissa, kuten diskursiivisissa rakennelmissä sekä yhteiskunnallisissa, organisatorisissa ja vuorovaikutuksellissa käytännöissä kyseiset tavat muotoutuvat. Mikko Aro (2014) Turun yliopistosta tarkastelee tutkimuksessaan sitä, pitääkö koulutus lupauksensa ja ovatko hyvinvoinnin puutteet kasautuneet erityisesti perusasteelle. Entä miten koulutusekspansio eli tutkintojen määrän kasvu ja keskimääräisen koulutustason nousu ovat vaikuttaneet koulutusinflaatioon.

Aikuiskasvatus-lehden *Toimijuus*-teemanumerossa Marjatta Vanhalakka-Ruoho (2014, 192–201) pohtii ihmisten toimintaa suhteissa elämäntilanteisiin, toimintaympäristöön, rakenteisiin ja aikakauteen. Hän ehdottaa toimijuuden tutkimiseen menetelmällisenä ratkaisuna esimerkiksi modaliteettihahmotelmaa, joka on oman tutkimukseni luenta- ja analyysikehikossa. Anneli Eteläpelto, Katja Vähäsantanen, Päivi Hökkä ja Susanna Paloniemi (2014, 202–214) tarkastelevat samassa lehdessä toimijuuden ymmärtämistä monitieteisessä keskustelussa. He puhuvat elämänselkään ja toimijuudesta eri konteksteissa, joihin sisältyy muun muassa menneisyyden, nykyisyyden ja tulevaisuuden vuorovaikutuksen tarkastelu.

Jyväskylän yliopistossa julkaistiin lokakuussa 2014 tutkimus, jossa tutkija Päivi Vuorinen-Lampela vertailee korkeakoulusta valmistuneiden naisten ja miesten työnhakua, työttömyyttä, ammattinimikkeitä

sekä koulutuksen ja työn vastaavuutta. Osoittautui, että saman tutkinnon suorittaneet naiset sijoittuivat työelämässä epäedullisimpiin asemiin kuin miehet: naisilla oli todennäköisemmin määräaikainen työsuhde, naiset olivat työttömänä miehiä useammin ja miehet sijoittuivat korkeampiin asemiin kuin naiset. Aikaisemmin segregatiota eli naisten ja miesten eriytynyttä työmarkkina-asemaa on perusteltu tyypillisesti sukupuolen mukaisesti ammatteihin ja tehtäviin suuntautumisella.

Yhteiskunnallisiin ja koulutuspoliittisiin sekä toimijuutta käsitteleviin keskusteluihin nousseet teemat osoittavat oman tutkimukseni ajankohtaisuuden. Haluan tuoda näihin keskusteluihin pitkän aikavälin näkökulman, jossa annan äänen aikuistuneille, entisille lappilaisille nuorille. Tutkimukseeni osallistuvat henkilöt ovat jo toistamiseen yleistä keskustelua pitkään värittäneen taloudellisen taantumun keskiössä. Aikajana avaa mahdollisuuden tarkastella 1980–1990 -lukujen taitteen alle 25-vuotiaiden ja 2010-luvun yli 40-vuotiaiden, samojen henkilöiden, elämäntilanteita matkalla taloudellisesta lamasta uuteen taantummaan.

Tutkimuksessani mukana oleva Alpo (34 v., kirje 2002, s. 164) kiteyttää lamapuheen seuraavasti: (...) *täällä Lapissa ei lamaa kyllä paljon huomaa, aina yhtä heikosti menee, joskus kyllä vähän paremmin, kun on työmahdollisuuksia. Poismuutto vain jatkuu koko ajan oli lama tai ei. Nykyään menee vähän paremmin. Tulevaisuus näyttää, että ei paljon olot kummene.* Yleisessä keskustelussa lamaan liittyy kollektiivinen lamapuhe, diskurssi, joka antaa ymmärtää laman koskevan samalla tavalla kaikkia siitä huolimatta siitä, miten se eri paikallisuuksissa näyttäytyy. Alpon toteamus kuvaa lamaa notkahduksena, joka ei olennaisesti muuta lappilaista elämänmenoa: poismuuttokin jatkuu, oli lamaa tai ei. Ajassa lamapuhe konkretisoituu siinä, että ammattikoulutetut, lappilaiset nuoret aikuiset jäivät 1990-luvulla – ja osa vastaavasta ikäpolvesta jää edelleen – ikään kuin odottamaan elämää koulutuksen jälkeen.

Tutkimusjoukon jäljillä

Vuoden 1989 lokakuussa lähetetyn kyselyn kokonaismäärässä (N=357, ks. taulukko 1) olivat mukana Kolarin, Posion ja Sodankylän kuntien kaikki ne 18–25 -vuotiaat keskiasteen alemman tai ylemmän keskiasteen ammatillisen koulutuksen suorittaneet nuoret, jotka olivat joko työttöminä⁸ työnhakijoina tai erilaisten tukitoimenpiteiden mukaan sijoitettuna töihin. Työllistämisperusteina olivat tuolloin valtakunnallisen luokituksen mukaan esimerkiksi harjaantumistuki, yrittäjäraha, vaikeat työttömyyskunnat sekä valtion ja kuntien velvoitetyöllistäminen. (Vaattovaara 1990, 45.)

Vuoden 1989 lopulla postititiin kolarilaisille 60, posiolaisille 78 ja sodankyläläisille 219 kyselylomaketta. Vastanneista muotoutui tammi-kuun 1990 loppuun mennessä **aineisto 1** (taulukko 1), jossa oli mukana 232 alle 25-vuotiasta nuorta (naisia 59 %, miehiä 41 %). Kyselyyn vastanneita oli yhteensä 65 %.

Ylemmän keskiasteen ammatillisen koulutuksen käyneet olivat pääasiassa merkonomeja (75 %). Alemman keskiasteen tutkinnot olivat metalli-, kone ja auto-alalta sekä hotelli- ja ravitsemispalveluista. Kaupan ja hallinnon alalta oli suoritettu merkantin tutkintoja. Tutkielmasani mukana olleista 41 % oli työllisyysvaroin työllistettynä, 28 % työssä ja 23 % työttömänä. Työttömänä oli 26 % peruskoulun käyneistä ja 14 % ylioppilaista. Miehillä oli useammin vakiintunut asema työelämässä kuin naisilla, joista suuri osa oli työllistettynä työllisyysvaroin. Naiset olivat aktiivisempia muuttamaan asumismuotoaan ja liikkuiivat koulutuksen vuoksi enemmän kuin miehet⁹.

⁸ Työttömänä pidetään henkilöä, joka ei ole työsuhteessa tai päätoimisesti työllistyy yrittäjänä tai omassa työssä tai on kokoaikaisesti lomautettu. Kokoaikatyötä hakevana pidetään työnhakijaa, jonka työnhaun ja mahdollisen työllistymissuunnitelman tavoitteena on työllistyminen kokoaikatyöhön. (Työttömyysturvalaki, 2 luku 1§.)

Kesällä 1993 sain jatkotutkimustani varten luvan tehdä kartoituksen Lapin työvoimapiirissä siitä, kuinka moni tutkimukseen talvella 1989–1990 osallistuneista nuorista oli edelleen työttömänä työnhakijana tai työvoimapiirin rekisterissä. Aineistonkeruu tapahtui vuosina 1994 ja 1995. Kirjoilla joko työttömänä työnhakijana tai työvoimapolitiittisin toimenpitein sijoitettuna oli edelleen noin puolet kyselyssä mukana olleista. Työvoimavirkailijoiden kirjoitetut arvioinnit lomakkeissa kertoivat siitä, kuinka 1990-luvun alun lama sekä sitä seuranneet muut yhteiskunnalliset ja alueelliset muutokset olivat jättäneet jälkensä alle 30-vuotiaiden aikuistuvien nuorten elämiin. Tästä välikoonnista eli työvoimavirkailijoiden kirjaamista arvioinneista muodostuu täydentävä **aineisto 2**.

Vuonna 2001 päivitin kaikkien vuonna 1990 kyselyyn vastanneiden osoitetiedot Rovaniemen maistraatin kautta kasvatustieteiden tiedekunnan taloudellisella tuella ja postitin kirjoituspyynnön 232:lle aikaisemmin tutkielmassa mukana olleelle. Jatkotutkimukseeni liittyviä kiinnostuksen kohteita esitin pyynnössäni seuraavasti: ”toivon, että muistelet mennyttä ja kirjoitat vapaamuotoisesti joko käsin tai koneella elämäkertaasi vuodesta 1990 lähtien näihin päiviin asti. Miltä Sinusta nyt yleisesti ottaen tuntuu – onko jotain sellaista, mikä askarruttaa menneisyydessä, nykyisyydessä ja tulevaisuuttasi ajatellen? Miten olet selvinnyt 1990-luvulla elämässäsi – työssä tai työttömänä, koulutuksessa ja ihmissuhteissa? Entä Lapissa eläminen? Oletko muuttanut tai tullut ehkä reissulta takaisin? Miten maailma on muuttunut ja Sinä sen mukana?”

⁹ Tutkielmassani vuonna 1990 oli kaksi pääongelmaa. Kysyin, mitkä psyykkiset ja sosiaaliset tekijät selittävät nuoren muuttamista pois ja jäämistä kotipaikkakunnalleen? Millaisena nuori aikuinen näkee tulevaisuuden tämänhetkistä elämäntilannetta kuvaavien arviointien perusteella? Tulevaisuuteen ja koulutukseen suhtautumista selvitin kuvaamalla mm. työ- ja työttömyyskokemuksia sekä suhteita läheisiin.

TAULUKKO 1 Tutkimusaineistot 1990–2011

Aineisto 1 Lomakekysely 18–25 - vuotiaille työttömyystilan- teen 11.10.1989 mukaan: Kolari, Posio, Sodankylä	Postitettu N=357 53,5 % naisia 46,5 % miehiä	Vastanneet N=232 59 % naisia 41 % miehiä
Aineisto 2 Koonti Lapin työvoimapiirin dokumenteista 1994 ja 1995	Kirjattu TE- toimistossa Rovaniemellä	N=121 yhteensä 52 % 232:sta
Aineisto 3 Kirjeet, pyyntö 2001–2002	Postitettu N=232	N=29 17 naista, 12 miestä
Aineisto 4 Puhelinhaastattelut 2011	Valittu kirjeen kirjoittaneista 10 henkilöä	N=10 5 naista, 5 miestä

Sain yhden muistutuspyynnön jälkeen syksyyn 2002 mennessä 29 kirjettä, 17 naiselta ja 12 mieheltä (**aineisto 3**) sekä puhelun äidiltä, joka kertoi, ettei henkilöä voida tavoittaa. Lisäksi sain toiselta äidiltä takaisin kirjoituspyyntöni, jonka saatteena oli tiedote tavoittelemani henkilön kuolemasta. Kirjeessään haastatteluun luvan antaneiden (n=18) joukosta valitsin kymmenen henkilöä puhelinhaastatteluihin, jotka toteutin helmikuussa 2011 (**aineisto 4**).

Tutkimukseni on pitkittäistutkimus, jossa tarkastelen entisten lappilaisten nuorten elämäntulkua 21 vuoden aikana. Pitkittäistutkimukselliset ja seurantatutkimuksen asetelmat (ks. Pulkkinen 1996; Jahnukainen 1997; Gordon, Holland & Lahelma 2000; Gordon & Lahelma 2002; Sutton & Griffin, 2004; Mäkinen 2005; Pulkkinen, Kaprio & Rose 2006; Kärnä 2009; Pulkkinen & Kokko 2010) sopivat elämäntulkujen tutkimiseen, kun tarkastellaan muutoksia ja niiden merkityksiä yksilöiden elämäntulussa. Seuraamalla samojen ihmisten elämää saadaan tietoa

yksilön omien elämänvalintojen lisäksi yleisesti elämäntilanteisiin liittyvistä sosiaalisista, yhteiskunnallisista, kulttuurisista ja yhteisöllisistä tekijöistä.

Pitkittäistutkimuksen avulla voidaan tutkia mennyttä ja ajatuksia tulevaisuudesta sekä seurata myöhemmin niiden toteutumista tai muuttumista elämäntilanteissa. Haastattelujen alussa palasimmekin ensin niihin odotuksiin, valintatilanteisiin, toiveisiin tai ongelmiin, joita jokainen oli omista vastauksistaan tuonut esille yli 20 vuotta sitten. Tutkielmassani (Vaattovaara 1990) tarkastelin ulottuvuuksia, jotka liittyivät silloiseen elämäntilanteeseen (Nykyinen elämäntilanne ja työn merkitys), muutto- ja liikkuvuushalukkuuteen (Lähteäkö vai eikö?) sekä tulevaisuuteen suhtautumiseen (Tulevaisuuden sisältö). Elämäntilannetta ja työn merkitystä kuvasivat osallistumisaktiivisuus, suoriutuminen, turvallisuus ja terveellisyys. Muutto- ja liikkuvuushalukkuuteen sisältyivät yhteiselämän sidokset, turvattomuus, sosiaaliset suhteet ja selviytyminen. Tulevaisuutta kuvaavat osiot olivat tasapainoisuus, kodin perustaminen ja itsensä kehittäminen. Usko siihen, että onnistuu tulevaisuudessa, oli erittäin merkittävästi yhteydessä turvallisiin perhe- ja ystävyys-suhteisiin.

Pitkittäistutkimuksellisen asetelman kautta saadaan yleensä arvokasta tietoa yksilöiden elämästä ja muutoksista pitkältä ajanjaksolta. Vaikeutena voi olla se, ettei henkilöitä tutkimuksen kaikissa vaiheissa enää tavoiteta ja tutkimuksen osallistuvien lukumäärä pienenee. Tutkimukseni viimeisessä vaiheessa eli haastatteluissa on mukana 10 henkilöä 232:sta vuonna 1989–1990 osallistuneesta. Tutkimuksessani ei ole tarkoitus pyrkiä määrällisiin yleistyksiin, vaan tutkia laadullisesti sitä, millaisia valintatilanteita elämäntilanteissa voi tulla eteen, ja millä ehdoilla päätöksiä voi kertojien näkökulmasta tehdä. Etsin kerronnalliselle tutkimukselle tyypilliseen tapaan vastausta siihen, millaisia tutkimukseeni osallistuvien elämäntilanteita ovat. Pohdin, millä tavoin on mahdollista rakentaa toimijuutta ja yksilöllisiä, vaihtoehtoisia elämäntilanteita vuorovaikutuksessa yhteiskunnallisten, kulttuuristen ja sosiaalisten

reunaehtojen kanssa (ks. Ronkainen 1999; Tolonen 2008; Ojala, Palmu & Saarinen 2009).

Tutkimuksessa mukana olevien kirjoittamista tai puhetta ohjaavat yleensä ne kulttuuriset tavat ja sosiaaliset normit, joiden perusteella kukin määrittelee sen, mistä haluaa tai mitä kannattaa kertoa (Ronkainen ym. 2011, 112). Tieteen yleistettävyyssäytöykseen sisältyy kysymys siitä, kenen teksti on oikea yleistys, kenen väärä. Mikä tahansa teksti voidaan lukea yleistyksenä, jos ajatellaan, että yleistäminen tapahtuu nimenomaan lukijan silmissä ja teksti liittyy hänen omiin kokemuksiinsa. (Heinämaa 1994; Naskali 1998, 26.) ”Ymmärtäminen alkaa, kun jokin puhuttelee meitä” (Ollila 2010, 70; ks. Gadamer 2004, 38).

Feministisen tutkimuksen kriteerinä ei ole yleistettävyys, vaan olennaista on kertomusten kiinnostavuus suhteessa aiempaan tutkimukseen (Oinas 2004, 216–217). Yleistäminen voidaan jakaa teoreettiseen ja empiiriseen. Empiirinen yleistäminen tarkoittaa, että tutkimustulosten katsotaan kuvaavan todellisuutta (ks. Ronkainen ym. 2011, 144), kuten tutkimukseeni osallistuneiden elämäntilanteita ja heille merkityksellisiä tapahtumia 21 vuoden aikana. Vastaavanlaisissa elämäntilanteissa, lähtökohdiltaan samoissa olosuhteissa olevien lappilaisten aikuistuneiden nuorten elämäntilanteita ja toimijuus voi muotoutua samansuuntaisesti kuin tutkimuksessani mukana olleilla. Tämä ei tarkoita, että voisin siirtää kertomusten tulkinnat suoraan kontekstista toiseen.

Teoreettisessa yleistämisessä kiinnitetään aineiston perusteella muodostettuja käsitteellistettyjä tulkintoja keskusteluun (Ronkainen ym. 2011). Analyysien ja tulkintojen avulla olen pyrkinyt lisäämään ymmärrystä Lapista lähtöisin olevien, entisten nuorten elämäntilanteista. Toimijuusanalyysiani kehystävät nykyisessä keskustelussa esillä olevat lappilaisten alle 25-vuotiaiden koulutus- ja työmahdollisuudet sekä elämäntilanteet. Seuraan filosofi Sandra Hardingin (1983) ajattelua tieteen yhteisöllisyydestä eli siitä, että tieto on sosiaalisesti sijoittunutta sekä paikallista (ks. myös Ronkainen 2000, 169–171). Olen kiinnostunut tutkimuksessani mukana olevien päätöksistä ja valinnoista alueellisina,

sosiaalisina sekä kulttuurisina elämäntapoihin kietoutuvina käytäntöinä (ks. Ronkainen & Naskali 2007, 65).

Tutkimuskysymykseni kiinnittyvät feministiseen tiedontuottamiseen, haluan nostaa asioita keskusteluun Lapista lähtöisin olevien näkökulmista. Taustalla on ajatus muutoksen mahdollisuudesta, kun tarkastellaan kriittisesti itsestään selvinä esiintyviä käytäntöjä tiedon tuottamisessa niin kulttuurisesti, ajallisesti kuin paikallisesti. (ks. Liljeström 2004, 9–15.) Tavanomaisia ja yleisesti hyväksytyjä ratkaisuja ei yleensä tarvitse kenenkään perustella, mutta odotetusta normista poikkeavat päätökset edellyttävät usein selityksiä ja yhteisöjen hyväksymisen hakemista yksilöllisille elämänvalinnoille (Granfelt 1998, 123).

Aineistojen painotuksia

Tutkimukseni pitkittäisessä asetelmassa eri aineistot linkittyvät toisiinsa. Kokonaisuudessaan tutkimusaineistoni koostuu toisiaan ajallisesti ja sisällöllisesti täydentävistä materiaaleista. Elämäntapojen jäsentävä aikajana rakentuu tutkimuksessani vuoden 2011 haastattelujen taustaksi vuonna 1989 lähetettyjen kyselylomakkeiden vastauksista ja vuoden 2001 kirjoituspyynnön avulla saaduista kertomuksista. Lapin työvoimapiirissä kerätyt välikoonnit 1994 ja 1995 ovat työllisyystilannetta kartoittavaa ja muita aineistoja täydentävää tietoa. Ne perustuvat virkailijoiden kirjaamiin muistiinpanoihin ja heidän kerrontaansa. Kyseistä aineistoa (aineisto 2) en analysoi tässä tutkimuksessa, sillä merkintöjä tai huomioita löytyi vain osasta rekisteriin tallennetuista dokumenteista. Koonti 5–6 vuotta kyselyn jälkeen antaa tietoa siitä, kuinka moni syksyn 1989 työttömistä työnhakijoista oli edelleen työnhakutilanteessa 90-luvun puolivälissä (ks. taulukko 1, s. 24).

Ydinaineistoni koostuu kirjeistä ja haastatteluista, joiden välillä on yhdeksän vuotta. Vielä pitemmällä aikavälillä tarkasteltuna vuodesta 1989 lähtien tutkimuksessa mukana olevien elämäntapahtumat ja ko-

kemukset kiinnittyvät aikaan 1989–1990 vuodenvaihteesta vuoteen 2011. Erityisesti aikajanana toimineet vuoden 1989 kyselylomakkeiden vastaukset ja vuoden 2002 kirjeiden sisällöt ohjasivat vuoden 2011 haastatteluissa käsittelemään jokaiselle tärkeitä asioita yhteisten, tutkimuskysymyksiin liittyvien teemojen lisäksi (ks. liite 1). Tutkimuksessa mukana olleet toivat tutkimuksen keskiöön erilaisia teemoja juuri omalle elämäkululle merkityksellisten asioiden kautta ja omasta kertojan perspektiivistään. Tämä mahdollisti minulle tutkijana näköalan toimijuuden rakentumisen tarkasteluun aineistolähtöisesti ja ainutkertaisella tavalla.

Aineistojen luennassa olen palannut kyselylomakkeisiin, kirjeisiin sekä haastatteluihin useaan otteeseen. Laadin haastatteluja tukevat teemat vuoden 1989 kyselylomakkeiden ja vuoden 2001–2002 kirjeiden pohjalta liittämällä ne sisällöllisesti tutkimukseni teoreettiseen kehykseen ja tutkimuskysymyksiin. Laitimani teemoittelu auttoi pääsemään vuonna 2011 nopeasti haastattelun alkuun, kun saatoimme ajatuksellisesti ottaa kiinni aikaisemmista, jo kauan sitten tapahtuneista yhteydenotoista niin kyselylomakkeen vastausten kuin myöhemmin kirjoitetun kirjeen sisällön perusteella. Näin sain liitetyksi teemat tutkimukseen osallistuvien elämään ja kokemuksiin.

Kysyin kirjoituspyynnössäni vuonna 2002 mahdollisuutta haastattelun tekemiseen myöhemmin tutkimukseni edetessä. Suostuminen tuli joko mainita erikseen tai osoittaa asia kirjoittamalla nimi ja puhelinnumero kirjeeseen. Haastatteluja varten päivitin yhteydenottoon luvan antaneiden yhteystiedot internetin numeropalveluiden ja väestörekisterikeskuksen osoitepalvelun kautta vuodenvaihteessa 2010–2011.

Kirjeen kirjoittaneista (N=29) halusin valita haastatteluun henkilöitä, jotka antoivat suostumuksensa mahdolliseen myöhempään yhteydenottoon. Halusin lisäksi, että jokaisen kolmen kotipaikkakunnan alueelta (Kolari, Posio, Sodankylä) haastatteluissa olisi mukana ainakin yksi mies ja yksi nainen. Perusteluna nais–mies -jaolle puolestaan oli se, että ensimmäisestä aineistonkeruuvaiheesta lähtien osallistujien lukumäärä oli jakaantunut melko tasan kyseisten sukupuolten mukaan.

Kysymyksenasetteluni mukaan olen kiinnostunut lähielämäkertoista sen sijaan, että tarkastelisin lapsuudesta aikuisuuteen etenevää elämäntilanteen kronologista kerrontaa. Aineistonkeruumuotona kirjeet tarjosivat tutkimukseen osallistuville mahdollisuuden pohtia niitä asioita, jotka ovat olleet merkityksellisiä heidän elämäntilanteensa edellisen, vuoden 1989, yhteydenoton jälkeen. Tutkimusraporttini analyysiluvuissa viisi ja kuusi on mukana yhteensä 29 kertojaa, joista naisia on 17 ja miehiä 12. Vaikka osa kirjeistä sisälsi esimerkiksi työsuhteiden määrällistä kuvailua tai niissä todettiin hyvin lyhyesti kirjoitushetken elämäntilanne, olen sisällyttänyt kaikki kirjeet analyysiini mukaan. Lyhyiden kirjeiden ytimeistä olen pyrkinyt analysoimaan tekstiltään pitempien ja ilmaisultaan tiheämpien kirjoitelmien sisältöjä laajentavaa tai tukevaa kerrontaa. Näen lisäksi, että kirjeen lähettäminen sinänsä on jo ollut luottamuksen osoitus tutkimuksenteoani kohtaan.

Talvella 2011 yritin tavoittaa puhelimitse niitä 18:aa henkilöä, jotka olivat antaneet kirjeessään luvan ottaa yhteyttä tutkimukseni edetessä. Osalla tutkimukseen aikaisemmin osallistuneista puhelinnumero ja osoite osoittautuivat salaisiksi tai heitä ei löytynyt nimen perusteella. Osaan annetuista numeroista ei vastattu ja huolimatta vastaajaan jättämästäni viestistä, en saanut henkilöön yhteyttä.

Jatkotutkimusluvan antaneet henkilöt eivät jakaantuneet tasaisesti sukupuolen ja alkuperäisten kotipaikkakuntien mukaisesti. Sain lopulta sovittua puhelinhaastattelut helmikuulle 2011 viiden naisen ja viiden miehen kanssa. Haastattelut kestivät 40 minuutista tuntiin. Litteroin tallennetut haastattelut itse. Kirjeistä ja haastatteluista kertyi tekstiä 200 sivua 1,5 rivivälillä. Tutkimukseni taustalla olevaa kyselylomakeaineistoa olen lisäksi analysoinut vuoden 1990 pro gradu -tutkielmassani (N=232), jossa on 98 sivua, liitteineen 132 sivua.

Valitsin puhelinhaastattelun ensisijaisesti maantieteellisten etäisyyksien vuoksi ja kustannussyistä. Haastatteluun lupautuneista vain yksi asui Rovaniemen seudulla, muut eri puolilla Lappia ja Suomea. Pohdin haastattelujen tekemistä Skypeen tai muun verkkoyhteyden kautta, sillä verkko mahdollistaa nykyisin monin tavoin ja monenlaisen tutkimus-

aineiston keräämisen. Päädyin puhelimen käyttöön, koska näin kaikki haastateltavat olivat järjestelyjen, puhelinlaitteen ja tavoitettavuuden suhteen tasavertaisessa asemassa. Verkko- ja puhelinyhteydet eivät toimi kaikkialla Suomessa moitteettomasti, mutta puhelimen kanssa voi helpommin siirtyä kuuluvuusalueelle.

Kasvokkaiseen vuorovaikutukseen verrattuna puhelinhaastatteluis-
sa jäävät ulkopuolelle toimijoiden kehoviestintä, ilmeet ja eleet. Puhel-
limessa voi kuitenkin äänenpainosta, tauoista sekä äänenkäytöstä tulkit-
ta haastateltavan olotilaa. Merja Laitinen (2004) toteaa keränneensä
osan tutkimusaineistostaan haastatteleamalla henkilöitä sekä kasvok-
kain että puhelimesta. Luottamuksellisen suhteen luominen voi helpot-
tua puhelimesta varsinkin vaikeista elämäntilanteista kerrottaessa, kun
henkilön ei tarvitse esiintyä kasvokkain. (Laitinen 2004, 64–65.)

Puhelinhaastatteluisissa pyrin vuorovaikutteisen suhteen luomiseen. Tartuimme alussa jokaisen omaan lähihistoriaan kyselylomakkeen tie-
tojen ja kirjeen sisällön sekä niihin sisältyvien muistojen mieleen pa-
lauttamisella, jotta lähtökohta tuntuisi jokaiselle omalta. Haastattelujen
taustoittaminen kyselylomakkeen tiedoilla ja kirjeen kerronnalla laajeni
sekä syvensi tutkimuksessa mukana olevien kerrontaa. Kyselyloma-
ke ja siitä poimimani henkilön vastaukset tutkimuskysymyksiin toivat
pintaan jo unohduksissa olleita muistoja tai tunteita yli 20 vuoden ta-
kaa. Haastattelussa kertojat saattoivat tulkita kirjeessä kuvailtuja mer-
kityksellisiä tapahtumia ja pohtia niiden painoarvoa nykyisyyttä ajatel-
len. Toisiinsa linkittyvä aineisto auttoi henkilöitä pääsemään elämän-
kulun reitille ja katsomaan menneeseen, nykyhetkeen ja tulevaisuu-
teen. Haastatteluihin osallistuneet refleктоivat elämäntapahtumiaan ja
valintojensa taustoja, joten kertomuksissa saattoi tulla esiin kipeitä
muistoja ja vaikeita valintatilanteita. Aineistojen analyysissä olen pyr-
kinyt kysymään aineistolta vastauksia tutkimuskysymyksiini, joten nä-
kökulmavalintani rajaa osan aineistosta tämän tutkimuksen ulkopuo-
lelle.

Haastattelumenetelmäni oli epämuodollinen keskusteluhaastattelu (ks. Patton 2002, 342–343), jossa jokainen tiesi osallistuvansa tallennettaviin, tutkimukseen liittyviin haastatteluihin. Keskustelunomaisuus tarkoitti tutkimusteemojen mukaista vuorovaikutustilannetta, jota varten olin erityisesti oman puheeni tueksi laatinut muutamia valmiita kysymyksiä. Haastattelu rakentui jokaisen kanssa erilaiseksi kohtaamiseksi nykytilanteesta lähtevien tunnelmien ja haastateltavan kerronnan kautta. Suvi Ronkainen (1990) puhuu kokemustenvertailutekniikasta, joka edustaa feministisessä tutkimuksessa vaihtoehtoista tapaa haastatella. Haastateltavien ja haastattelijan kokemukset asetetaan rinnakkain ja haastattelu etenee mahdollisimman tasa-arvoisesti keskustellen, ei niinkään perinteisen haastattelun malliin kysyjän ja vastaajan positioista.

Kirjeet 2001–2002 ja haastattelut 2011 ovat samanarvoisia tutkimukseni ydinaineistoja. Ne havainnollistavat sekä täydentävät analyysseja ja tulkintoja riippuen niistä kysymyksistä, joita eri luvuissa kulloinkin käsittelem. Kirjeissään useat tutkimukseeni osallistuneet kertoivat erityisesti elämän muutoskohdista, kauaskantoisista ratkaisuista ja elämänvalinnoista itseä, perhettä tai läheisiä koskien. Toiset kirjoittivat avoimesti kokemuksistaan ja tekivät omia tulkintojaan niistä, toiset enemmänkin esittelivät tapahtumien kulkua, esimerkiksi työttömyys- tai työllisyysjaksoja määrällisesti.

Alussa järjestin aineistot värikoodeilla koulutusta, työtä, parisuhdetta ja perhettä sekä sukupuolta koskeviin teemoihin. Toisessa vaiheessa luenta kohdistui teemoittelun pohjalta modaalisuuksia ja toimijuutta kuvaaviin sisältöihin, jotka merkitsin huomioina ja kohteina tekstien marginaaleihin. Tässä vaiheessa luin aineistoista niitä kuvauksia, jotka liittyivät elämänkulun yhteiskunnallisiin ja kulttuurisiin ulottuvuuksiin, kuten lähtemis- ja jäämisdiskursseihin sekä Lappi-suhteeseen. Kirjottaessani merkitsin kaikki tutkimusraporttiin liittämäni aineistokatkelmat litteroituun tekstiin kursiivilla, mikä helpotti aineistokatkelmiin palaamista analyysien ja tulkintojen sykleissä hermeneuttisen lähestymistavan (ks. luku IV) mukaisesti.

Tutkimuksen eettisyys

Tiedollinen reflektointi on osa tutkijan oman paikan määrittelyä: mitkä perusteet johtavat tietämään jotakin? Miksi tiedämme tietävämme? (Ronkainen 1999.) Tulkinta ei ole samaa kuin tietäminen, vaikka tulkinnassa on mahdollisuus uuden tiedon tuottamiseen (Mikkonen 2003, 65). Menetelmien ja tutkijan paikan avaamisen kautta on tarkoitus perustella näkökulmavalintoja ja omaa toimijuuden tilaa tutkimuksessa. Tutkijalla on ”paikka” tiedon tuottamisessa, kuten tutkittavillakin. Tutkimustieto on jostakin näkökulmasta tuotettua, rajallista ja osittaista sekä paikantunutta. (Ronkainen & Naskali 2007, 65.)

Tutkimusasetelman kuvauksessa ja menetelmävalinnoissa voidaan nähdä tutkimuksen tekijän osallisuus tutkimusprosessissa (Saarnivaara 1996, 105). Kun tutkimuksessa ollaan vuorovaikutussuhteessa, puhutaan kahdensuuntaisesta prosessista, jossa tutkijan täytyy tarkentaa tulkintojaan ja valintojaan pohtimalla ratkaisujensa perusteita (Clarkeburn & Mustajoki 2007, 25). Tiedostan, että tutkija-haastateltava -suhteessa on mukana epätasa-arvoinen elementti. Tieteelliseen puhetaapaan kuuluu vallankäyttö, kun haastattelun osapuolet kohtaavat toisensa eri positioista. Vallankäyttöä voidaan tarkastella eettiseltä kannalta, kun myönnetään tulkintojen rajallisuus, henkilökohtaisuus sekä paikantuneisuus ja otetaan vastuu vallankäytöstä. (Ronkainen 1989, 67; Oinas 2004, 214–215, 222.)

Yliopistotaustani niin opettajana kuin tutkijana valtasi haastatteluisa toisinaan tilaa ja se jäi askarruttamaan mieltä. Kun kuuntelin tallennettuja haastatteluja, tunnistin asiantuntijapuheeni, joka pyrki esiin erityisesti silloin, kun keskustelussa oli mukana jokin meitä yhdistävä kokemus tai tema. Tutkittavan kerronta kietoutui omiin kokemuksiini ja johti oman innostukseni kasvaessa puheessani esimerkiksi ”opettajamaisesti” aikaisemman tutkimustiedon esittelyyn. Olenkin pyrkinyt säilyttämään analyysseissäni (luvut V ja VI) saman elämäntapahtumien järjestyksen kuin tutkimuksessa mukana oleva on itse kerronnassaan eli kirjeissä ja haastatteluissa esittänyt. Näin olen yrittänyt välttää mah-

dollisia omia tutkijan ennako-oletuksiani lappilaisten aikuistuneiden nuorten elämänkulkuun liittyvistä valinnoista (ks. Ukkonen 2000, 67–80, 236–241).

Tasavertaiseen suhteeseen pyrkimys tarkoittaa sitä, että haastateltavaa kunnioitetaan ja hänet kohdataan ihmisenä. Pyrin keskustelunomaiseen haastattelutilanteeseen ja antamaan tilaa haastateltavan keskusteluavauksille. Omat kysymykseni kiinnitin kyselyn 1989 ja kirjeiden 2001–2002 aikajanaan. Haastatteluissa sovin jokaisen kanssa, että olemme sähköpostiyhteydessä ja mahdollisesti uudelleen puhelinyhteydessä tutkimuksen edetessä. Jatkohaastattelumahdollisuudesta sopiminen jätti oven avoimeksi tutkittavilleni olla aktiivisina toimijoina – ei objekteina, vaan tietämisen subjekteina tutkimuksessa (ks. Laitinen 2004, 70). Yhteydenpidosta sopiminen tarjosi minulle tilaisuuden tarvittaessa vielä tiivistää aineistokohtia ja tarkentaa mahdollisia aukkopaikoja tulkinnoissani. Kesällä 2012 lähetin sähköpostiviestin haastateltuun osallistuneille kertoakseni, että tutkimus on etenee.

Osa tutkittavista ilmoitti haluavansa tutustua erityisesti siihen tapaan, jolla käsittelen esimerkiksi aineistolainauksia heidän kirjeistään tai haastatteluistaan. Lähetin tekstiosioita tutkimukseen osallistujille tutustumista varten keväällä 2015. Päädyin lähettämään vain lyhyitä katkelmia siksi, että laajempien kokonaisuuksien lukeminen saattaisi olla hämmentävä kokemus tutkittaville (ks. Josselson 1996). Kun aineistolainauksen painotukset sisältyvät analyysiin, luetaan ja teoreettisiin tulkintoihin, tutkimuksen tekijä voi esittää tutkimukseen osallistuvan näkökulmasta hänen kertomuksensa vieraalta tuntuvassa kontekstissa vuosia kestäneen prosessin tuloksena. Tutkijan positiosta katsottuna on huomioitava, että tutkimusprosessin aikana tulevat lisä- ja sivukommentit voivat sekoittaa analyysia ja tulkintaa. Ne perustuvat kokonaiskuvaan aineistoista, vaikka muodostuvatkin yksittäisten henkilöiden kertomuksista.

Jokainen tutkimuksessa mukana oleva voi nähdä tekstiä lukiessaan itsensä, koska tietää olevansa mukana. Useiden, 21 vuoden aikana tahtuneiden aineistonkeruuvaiheiden jälkeen henkilön on mahdollista

tunnistaa tutkimuksestani itsensä, mutta ei muita. Tutkimuksessa mukana olevat eivät ole kanssani samaa ikäluokkaa tai tuttavapiiriäni, joten suhtautumistani haastateltaviin voidaan pitää tasapuolisena. Heiltä on eri vaiheissa kysytty lupa mahdollisten suorien aineistokatkelmien käyttöön. Olen muuttanut etunimet, joten alun alkaen 232 tutkimukseen vuonna 1990 osallistuneen joukosta useiden aineistonkeruuvaiheiden (vuosina 1994, 1995, 2002, 2011) jälkeen yksittäisiä henkilöitä on vaikea tunnistaa. Tutkimuseettisistä syistä en mainitse osallistuneiden entistä tai nykyistä asuinpaikkakuntaa. Anonymiteetin turvatakseksi olen harkinnan mukaan muuttanut ammattinimikkeitä tai jättänyt ne pois niin tutkimukseen osallistuvien kuin heidän perheenjäsentensä kohdalla.

Lappilaisen taustani vuoksi lähestymistapani on mahdollistanut yhteisyyden kokemuksia tutkimuksessa mukana olevien kanssa. Lappilaisuudella tarkoitan pohjoista aluetta, kulttuurista ja kokemuksellista yhtenäisyyttä: juuret ovat yhteisiä, koska olen Kolarista, Vaattojärven kylästä¹⁰ lähtöisin. Kokemuksellisesti elämäkulussani on samoja piirteitä kuin tutkimuksessa mukana olevilla. Kun aluksi olin ylioppilastutkinnon jälkeen useita vuosia kotikunnassa ja myöhemmin muilla paikkakunnilla määräaikaisissa työtehtävissä, hakeuduin Lapin yliopistoon (silloinen korkeakoulu) ja jäin valmistumisen jälkeen kaupunkiin töihin. Kiinnityn näin tutkimuksessani mukana olevien kanssa samoihin Lapin maaseudun lähtemis- ja muuttamisdiskursseihin, joita he kertomuksissaan kuvaavat.

Yhteenkuuluvuuden tunne voimistui myös murteen kautta: osalla tutkittavista esiintyy h-variaatio, puhuminen hoon päältä, huolimatta siitä, että he ovat asuneet poissa lapsuuden kotiseudulta jo pitkään. Puheen vivahteiden tunnistamisessa taustani auttoi asettumaan toisen asemaan ja kuulemaan valintojen taustoja sekä elämäntilanteita osaksi yhteisen kielellisen tarinavarannon kautta.

¹⁰ Ks. <http://www.vaattojarvi.fi> .

Empaattinen lukutapa edellyttää erityistä vastuuta eettisistä kysymyksistä, jotta voisi ymmärtää toisen ihmisen kokemusten suhteen omiinsa (Josselson 1996). Kokemuksen ja tiedon välistä suhdetta tarkasteltaessa tutkijan on pyrittävä kertomaan paikkansa, jotta ei puhuisi toisen puolesta tai yleistäisi tulkintojaan perusteettomasti (Naskali 1998, 26). Yhteisyys ja samankaltaiset kokemukset tutkimukseen osallistuvien kanssa eivät ole olleet itsetarkoitus, sillä ymmärtäminen niin analyyseissa, luennassa kuin tulkinnassa ovat perustuneet myös erilaisuuden kohtaamiseen ja sen tunnistamiseen (ks. Vilkkio 1997, 185–186).

Aineistotriangulaation avulla on ollut mahdollisuus tutkia monipuolisesti tutkimuksessani mukana olevien elämäntilannetta, kertomuksia ja niiden merkityksiä. Kyselylomakkeen vastaukset (1989–1990) ja kirjeet (2001–2002) sekä haastattelut (2011) muodostavat aikajanan, jossa tutkimukseni liikkuu. Vuodenvaihteen 1989–1990 lomakekyselyssä käytin kvantitatiivista analyysia, kun tutkin tilastollisten menetelmien avulla yhteyksiä eri muuttujien välillä. Tarkoitus oli kartoittaa ja analysoida Lapin nuorten silloista elämäntilannetta, muutto- ja liikkuvuushalukkuutta, tulevaisuuteen suhtautumista sekä niiden välisiä yhteyksiä. Myöhemmin kerätyt aineistot eli kirjeet ja haastattelut ovat laadullista aineistoa, joiden analyysit muotoutuvat ymmärtävän tutkimusotteen keinoin teoreettis-metodologisista näkökulmista tulkittuna. (Ks. Alasuutari 2011, 50–51.)

1990-luvun puolivälin aineisto on työvoimapiirin omiin käyttötarkoituksiin dokumentoitua viranomaisaineistoa, jonka keräämistä ja tallentamista määrittelevät ministeriön ohjeet. Virkailijoiden kirjaamat kuvaukset työttömien elämäntilanteista olivat satunnaisia, joten tutkimuksen näkökulmasta ne tiedot, jotka ovat jääneet ulkopuolelle ovat tavoittamattomissa (ks. Ronkainen ym. 2011, 111). Yhteenvedot työttömistä työnhakijoista ja erilaisin tukitoimenpitein sijoitetuista olivat esimerkiksi kuvauksia siitä, miksi työtön ei ole hakeutunut lisäkoulutukseen. Vastaus saattoi olla: ”koska sillä ei työllisyys parane” (Mies 27 v., aineisto 1994).

Olennainen osa tutkimustani on pohtia kertomusten kontekstuaalisuutta: millaisiin diskursseihin kertomukset liittyvät? Millä tavoin omaa kertomusta, ydinepisodeja ja kokemusten merkityksiä tuotetaan? Tiedostan tutkimukseni sensitiivisyyden, sillä analyysit ja tulkinnat perustuvat mukana olevien henkilöiden omien, monivaiheisten elämänkulkujen kuvailuihin. Analyysien ja tulkintojen aineistolähtöisyydellä olen halunnut korostaa sitä, että jokainen on voinut kertoa juuri itselle merkityksellisistä asioista ja tapahtumista elämässään. Ymmärrän tutkijan vastuun tutkimukseen osallistuvista henkilöistä: tutkimusraportissani kirjoitan heistä ja heidän yksityiselämästään. (Ks. Laitinen 2004, 51–52.) Olen pyrkinyt haastatteluissa siihen, etten johdattele haastateltavaa epäeettiseen tilanteeseen. En ole kirjeissä tai haastatteluissa odottanut tietynlaisia kuvauksia esimerkiksi ristiriitatilanteista, ongelmista tai epäonnistumisista elämänkulussa, en liioin päinvastaisiksi värityneistä tapahtumista. Haastatteluun lupautuminen ei ole tarkoittanut sitä, että vuorovaikutustilanteessa haastateltavan olisi pitänyt avautua tutkimuskysymyksiin liittyvien mahdollisten odotusten mukaisesti (ks. Määttänen 1996; Ukkonen 2000; Oinas 2004). Kerronnallisen tutkimuksen uskottavuus sekä voima perustuvat kertomusten puhuttelevuuteen ja todentuntuun. Toimijuuksien sekä elämänkulkujen analyysissa ja tulkinnassa on olennaista avata lukijalle kertomuksia ja kokemuksia, jotka voisivat olla otteita hänen omasta elämästään. (Ks. Conle 2000, 53.)

Kirjoituspyynnössä 2001 lähtökohtana olivat vuoden 1989–1990 kyselyyn liittyvät analyysit ja tulkinnat. Pyysin tutkimuksessani mukana olevia kertomaan elämästään, mutta tarkensin aikajanaa 1990-luvun alusta 2000-luvulle, jolloin kirjeissä kerrottiin ”lähielämäkertaa”. Haastattelujen lähtökohtana olivat erityisesti kyselylomakkeen avoimet vastaukset yli 20 vuotta sitten. Lisäksi palasimme vuosina 2001–2002 lähettettyihin kirjeisiin ja niissä esiin nousseisiin merkityksellisiin tapahtumiin. Tarkoitus oli, että kertoja voisi haastattelussa myös itse rakentaa vuoropuhelua aikaisemman kyselyn vastausten ja kirjeen sisällön kanssa. Jokaisen keskustelun avauksena oli tutkimuksessa mukana olevan

elämäntilanne talvella 2011, josta yhdessä katsottiin menneeseen, pohdittiin nykyisyyttä ja luotiin silmäyksiä tulevaisuuteen.

Tutkimuksen rakenne

Luvussa kaksi kiinnitän tutkimukseni teoreettisiin keskusteluihin luomalla katsauksia elämänkulun tienviittoihin. Pohdin paikan ja ajan tarjoamia tiloja, liikun yhteisöissä ja kuljen koulutuksen sekä kasvatuksen poluilla matkalla työelämään. Lisäksi esittelen tutkimukseeni liittyviä yhteiskunnallisia näkökulmia ja luon katsauksen naisten ja miesten paikkoihin aiemmissa tutkimuksissa.

Luvussa kolme määrittelen toimijuutta koulutuksen ja työelämän vaatimusten näkökulmista sekä kuvaan sukupuolen ja toimijuuden liittoa. Tarkastelen toimijuusanalyysin rakennusaineina olevia modaliteetteja semioottisen sosiologian viitekehyksessä. Tarkennan käsitystäni kertojasta modaalisenä, päätöksiä tekevänä subjektina.

Luvussa neljä perustelen metodologisia valintoja, avaan kerronnallisuutta ja aineistojen lukutapoja. Kerron, millä tavoin ydinepisodit ja kertomusten modaalisuus liittyvät tutkimukseeni. Kiinnitän tutkimukseni hermeneuttiseen, ymmärtävään tulkintaan ja muutokseen pyrkivään feministiseen tutkimusotteeseen.

Tulosluvuissa kokoan aluksi yhteen kertomustyyppit ja toimijuuden modaliteetit tutkimukseni tulkintakehystä, analyysilukuja sekä lukijaa varten. Analysoin elämänkulkua ja toimijuutta teoreettisten näkökulmien sekä tutkimuskysymysten ohjaamana. Tarkastelen analyysilukujen tuloksena kertomustyyppien, kertomusten ydinepisodien ja toimijuuden modaliteettien muutosta ajassa. Lisäksi avaan kulttuurista katsetta etelään ja pohjoiseen.

Luvussa seitsemän kokoan yhteen tuloksia ja vastauksia tutkimuskysymyksiini. Kuvaan elämänkulkujen suuntia ja niihin piirtyneitä toimijuuden tiloja. Osana toimijuusanalyysia tarkastelen modaliteettien

ja kertomustyyppien vuoropuhelua sekä osoitan sukupuolittuneita paikkoja. Pohdin koulutukseen ja työelämään liittyviä valintoja aikuis-tuneiden nuorten kokemuksina ja nykynuorten potentiaaleina.

Olen pyrkinyt säilyttämään kerronnallisen esitystavan tutkimusraportissani, jotta myös lukija voisi asettua kertojien kanssa loogisesti etenevälle elämänkulun jatkumolle. Aineistoni monimuotoisuuden vuoksi esitän analyysiluvut kahdessa osassa alkaen sivulta 102. Luvun viisi (V) alussa kokoan yhteen kertomustyypit alaluokkineen, jotka olen muodostanut tiivistämällä eri henkilöiden kertomuksissa esiintyviä, elämäntulkuihin sijoittuvia toimijuuden modaliteetteja. Jatkan tarkastelemalla kirjeen kirjoittaneiden kertomuksia ajanjaksolla 1990–2001. Luku kuusi (VI) sisältää kirjeen kirjoittaneiden ja haastatteluissa mukana olleiden kertomuksia aikajanalla 1990–2011 sekä ajalliseen ulottuvuuteen liittyvän yhteenvedon kummastakin aineistosta.

II

Elämänkulun tienviittoa

Elämäntapahtumien vaihtelevia suuntia

Elämänkulku-käsitteen merkitys on tärkeä, kun tutkitaan ajan kulumista biologisesta, sosiaalisesta ja historiallisesta näkökulmasta niin mikro- kuin makrotasollakin. Käsitteen avulla liitetään yhteen yhteiskuntarakenteellisia, kulttuurisia, sosiaalisia ja historiallisia konteksteja. (Clausen 1986, 2.) Elämänkulku (*life course*) korostaa elämän ajallista näkökulmaa, lopulliseen päämäärään vievää mahdollisuuksien ja valintojen reittiä (Marin 2014, 28). Kuten elämänkaari (*life cycle*), sekin on yhtenäinen käsite, mutta mielikuva on toisenlainen: kaari ikään kuin palaa alkuun, mutta elämänkulku etenee ajassa. Elämäntapahtumat (*life events*) kuvaavat ajallisuutta ja tapahtumat suhteessa aikaan sekä paikkaan määrittävät tilanteisesti. (Vilkko 1997, 138.) Ymmärrän elämänkulun polveilevaksi tieksi ja käytän käsitettä kuvaamaan elämän jatkumolla kulkevaa pitkittäistutkimuksellista asetelmaa. Lisäksi puhun elämäntapahtumista eli merkityksellisistä episodeista ja murroksista tutkimukseen osallistuvien elämänkuluissa. Ajallisella jatkumolla toimijuus kietoutuu menneeseen, nykytilanteeseen ja tulevaisuuteen. Yksilöllistä toimijuutta muovaavat valinnanmahdollisuudet, käsitykset omien päätösten seurauksista ja elämänkokemukset.

Yksilön elämänkulku kietoutuu yhteiskunnallisiin ja kulttuurisiin rakenteisiin sosiaalistumisen kautta. Kulttuurinen käsikirjoitus ohjaa yleisesti kiinnittämään huomiota ikänormeihin ja ikäkausiin sisältyviin tapahtumiin, jotka tapahtuvat suurimmalla osalla suomalaisia samaan aikaan sosiaalisesti hyväksytyssä aikataulussa. Sosiaalinen aika sisältää laajan yhteisön hyväksymiä käsityksiä esimerkiksi siitä, mikä ikä määrittää lapsuutta, nuoruutta, aikuisuutta tai vanhuutta. (Clausen 1986; Moore 2003.) Historiallinen aika taas kiinnittää yksilön yhteiskunnallisiin tapahtumiin ja muutoksiin, jotka voivat koskea esimerkiksi ihmisten välisiä suhteita, arvoja, normeja ja toimintatapoja (Marin 2014, 27–28). Tutkimuksessani elämänkulku ei tarkoita deterministisesti määräytyvien elämänvaiheiden läpikäymistä (ks. Elder 1985, 35; Moore 2003, 43), vaan tarkoituksena on kuvata, millä ehdoilla elämä kulkee ja elämäntapahtumat tapahtuvat. Laajemmassa tarkastelussa kyse ei ole pelkästään yksilön elämänmuutoksesta, vaan on tärkeää nähdä yksilö arjen toimijana tässä ja nyt, osana yhteisöjä, sosiaalisia verkostoja, kulttuureita sekä yhteiskuntaa.

Elämänkulkuun liittyy elämänikäinen, ajallinen jatkumo. Tutkimuksessani naisten ja miesten kertomukset kuvaavat elämänvaiheiden ja muutosten tai episodien yksilöllistä ajoittumista varhaisaikuisuudesta keski-ään kynnykselle. Tutkimukseni noudattaa narratiivista paradigmaa, jonka mukaan tuon esiin ihmisten kokemuksia ja niistä rakennettuja tulkintoja. Tarkoitus on analysoida ja tulkita kertomusten avulla henkilöiden omia valintoja ja sitä, miten sosiaaliset, kulttuuriset ja yhteiskunnalliset tekijät määrittävät niitä (ks. myös Giele & Elder 1998, 6; Honkasalo 1996; Evans 2007, 88). Kun tutkitaan yhteiskunnallista todellisuutta ja elämänkulkuja, ne voidaan sitoa yhteen huomioimalla sekä ”ulkopuolella” oleva maailma että tutkimuksessa mukana olevien kertomukset. Rakenteet, järjestelmät ja laajemmat diskurssit liittyvät poliittiseen päätöksentekoon kasvatuksen ja koulutuksen kentällä. Yhtä tärkeänä lähtökohtana ovat subjektiiviset kokemukset ja niiden kuvaaminen, kuten tutkimuksessani on tarkoitus tehdä. (Ks. Antikainen & Komonen 2003.)

Janet Giele ja Glen Elder (1998, 9–10; Elder 1998, 1–12; ks. myös Jyrkämä 2008, 192–193) esittävät elämänkulun tutkimuksen neljä periaatetta, joilla kehystän elämänkulun teoreettisia lähtökohtia. *Location in time and place* tarkoittaa ajallista, paikallista ja historiallista ulottuvuutta. Tutkimukseeni osallistuvia yhdistää lähihistoria, joka kiinnittyy alkuaan paikalliseen, lappilaiseen kontekstiin. Oletuksena on, että tapahtumien ja elämänmuutosten kautta tutkimuksessa tulee esiin kokemuksia uusista, erilaisista yhteisöistä ja paikoista. Vaikka historiallisesti koettu ajanjakso on sama kaikilla tutkimukseen osallistuvilla, niin merkitykselliset elämäntapahtumat voivat rikkoa yleistä oletusta elämänkulun suunnasta.

Toinen periaate on yhteenkietoutumisen ulottuvuus, *linked lives*, joka sisältää ajatuksen siitä, että ihmiset ovat sidoksissa toisiin vuorovaikutussuhteen lisäksi kokemustensa kautta. Historialliset ja sosiaaliset tekijät linkittyvät yhteen erilaisten verkostojen liittyminä. (Giele & Elder 1998.) Sosiaalinen elämä on tärkeä yhteisöllisyyden ylläpitäjä. Ensimmäisessä kyselyaineistossa (Vaattovaara 1990) tulevaisuuteen suhtautuminen, usko menestymiseen sekä lähteminen ja jääminen sisälsivät teemoja, joissa tärkeimmiksi koettiin turvalliset perhesuhteet. Ihmissuhteiden pysyvyys, oma ja kumppanin työtilanne sekä koulutustarjonta sitoivat yhteen nuorten aikuisten elämänkulkua maaseudulla¹¹.

Gielen ja Elderin (1998) mainitsema kolmas elämänkulun periaate on oman tutkimukseni yksi keskeinen käsite eli toimijuus, *human acency*. Kun tutkittavat asettavat tavoitteita elämässään, tekevät valintoja ja rakentavat elämänkulkuaan, he samalla paljastavat kertomuksissaan valintojen taustalla olevia yhteiskunnallisia olosuhteita ja reunaehjoja. Toimijuus ei tarkoita kuitenkaan aina näkyvää tekemistä tai valintaa,

¹¹ Elämäkertatutkimuksen alkuuurilla puolalainen sosiologi Florian Znaniecki tutki muutosprosesseja siirtolaisten keskuudessa Yhdysvalloissa 1920-luvun taitteessa Willian Isaac Thomasin kanssa. Kun tutkittiin, miten erilaisista ympäristöistä tulevat ihmiset selviävät uusissa olosuhteissa, todettiin että perhe, yksilö ja paikallisyhteisöt osoittautuivat riippuvaisiksi toisistaan (Thomas & Znaniecki 1918).

vaan kyse voi olla normien noudattamisesta ja kulttuurisesti rutinoituneesta tekemisestä, kun ”niin on ollut tapana” (ks. Lempiäinen 2007, 113).

Elämänsä neljäs periaate on elämän ajoituksen ulottuvuus, *timing of lives*, joka tarkoittaa yksilöllisen elämänsä määräytymistä ajan ja ulkoisten tekijöiden kautta eli elämäntapahtumien ajoittumisen vaikutusta yksilön kokemuksena (Giele & Elder 1998). Kyseessä on tapahtumien tarkastelu ajallisella jatkumolla. Koulutus on yksi yhteiskunnallinen instituutio, joka tuottaa tehokkaasti eri ikäryhmien erillisyyttä toisistaan, järjestää elämänsä ajallisesti sekä kronologisesti elämäntapahtumia (Moore 2003, 43). Peruskoulutus ja ammatillinen koulutus rajautuivat koulutustaustaksi alun alkaen vuonna 1989 tehdyn aineistonkeruuraajauksen mukaan. Tutkimukseeni osallistuvat olivat tuolloin alle 25-vuotiaita. Suomalaisessa koulutusjärjestelmässä kyseinen ikä tarkoittaa, että peruskoulun ja lukion jälkeen on hakeuduttu yleensä ammatilliseen tai korkeakoulutukseen. Tutkimuksessani mukana olevia yhdistivät ammatillinen koulutus, Lapissa asuminen ja tilanne, jossa he olivat koulutuksen jälkeen työttöminä työnhakijoina työvoimapiirin rekisterissä syksyllä 1989.

Paikka ja aika tilojen avaajina

Elämänsä kulkujen taustoja voi tarkastella tila- ja paikka -käsitteiden avulla. Ihminen liittyy merkityksiä paikkaan, jota voidaan tarkastella tilana. Maantieteelliset näkökulmat, kuten kulttuurimaantiede, ihmismaantiede (Paasi 2005) ja emootioiden maantiede (Davidson, Bondi & Smith 2005) ovat tulleet tärkeiksi yhä teknologisoituvan elämänsämuodon kautta. Ihmisaatieteen näkökulmassa aika, paikka ja kulttuurit ympärillämme ovat määrittäneet uudelleen. Toimijuuden ajallisesta, temporaal-

lisestä näkökulmasta katsottuna esimerkiksi kulttuurintutkimuksen¹² tehtävä on löytää vastauksia kysymykseen: mitä merkitsee se, että eletään juuri tätä ajankohtaa eikä jotakin muuta aikaa? (Lehtonen 1994; Jyrkämä 2008.)

2000-luvulla on alettu tarkastella viestinnän kulttuuristen muutosten ohella ihmismaantieteen keskusteluita paikallisuuden merkityksen sekä globalisoitumisen näkökulmista (Salovaara-Moring 2004, 185). Esi-modernilla aikakaudella ennen 1600-luvun loppua ja modernin aikakauden alkua, ihmisen elämäntapaa ja paikkaa määrittänyt kuuluminen paikallisyhteisöön. Elämää saattoi elää ilman, että välttämättä edes tapasi tuntemattomia. Luonto saneli ajan syklin, eikä ajan kulumista katsottu kellosta. Nykyisin odotetaan, että yksilö tekee itsenäisesti ja yksilöllisesti omia valintoja ja rakentaa elämäntapaaan sekä sosiaalisia suhteitaan. Yhteisöllisyyden ja yksilöllisyyden kamppailut käydään yhteisöissä, verkostoissa ja globaaleissa yhteyksissä. (Seppänen & Väliiveronon 2012, 58–60.)

Humanistinen maantiede syntyi 1960-luvulla korostamaan ihmisen osuutta maantieteellisessä tarkastelussa. Toimijoina ihmiset eivät ole

¹² Mikko Lehtonen (1994) viittaa kulttuurintutkimuksen edeltäjään Antonio Gramsciin, jonka politiikkaa, valtaa ja auktoriteettia koskevat tarkastelut kiinnittyivät muun muassa johtamiseen, valtion kasvatukseen ja koulutustehtävään sekä uudenlaisen kulttuurin rakentamiseen. Englannissa, Birminghamin nykykulttuurin tutkimuskeskuksessa aloitettiin 1960-luvulla tutkimushanke, jossa haluttiin tarkastella kulttuuria kriittisestä, monitieteisestä näkökulmasta. Lähtökohdaksi oli taistella rakenteellista epätasa-arvoa ja alistussuhteita vastaan. Brittiläisen kulttuurintutkimuksen mukaan kulttuuri on osa yhteiskunnallista uusintamista ja tuotantoa. Tutkimus analysoi vallitsevia yhteiskunnallisia ja kulttuurisia vallan muotoja Gramscin hegemoniaa ja vastahegemoniaa koskevan mallin pohjalta. (mt.) Kulttuurintutkija Douglas Kellner (1998) tulkitsee myös Gramscin ajattelua, jonka mukaan yhteiskunnat yhdistävät voimankäytön ja hegemonian, jolloin erilaiset instituutiot käyttävät paljon voimaa säilyttääkseen sosiaaliset rajat (poliisi, armeija). Instituutiot, kuten uskonto, koulutus ja media luovat puolestaan myötämielisyyttä vallitsevaa järjestelmää kohtaan vakiinnuttamalla sopivan yhteiskunnallisen järjestyksen ideologista valtasemaa. (Kellner 1998, 41–42; Väliiveronon 1998, 17.)

neutraaleja paikalle, jossa he toimivat ja kulkevat, vaan muokkaavat sekä merkityksellistävät ja arvottavat paikkaa elämismaailmassaan. (Karjalainen 1986; Haarni ym. 1997, 10–13.) Paikka on ihmisten tulkinasta ja kokemuksista merkityssisällön saava elämismaailman ilmiö, jota elämme. (Karjalainen 1997, 230; Ronkainen 1999, 213–215; Gordon, Holland & Lahelma 2000.) Samoin ennakkoluulot, stereotypiat sekä käsitteet esimerkiksi koulutuksen arvosta ja työelämästä tai eri kulttuureista piirtyvät meihin kokemissamme eri paikoissa. Paikka ja aika avaavat tilan elämälle ja niille kokemuksille, jotka kiinnittävät ihmisen elämänsä elämään. (Ks. Ronkainen 1999; Petrisalo 2004; Hitlin & Elder 2007.)

Ihmiset antavat paikoille merkityksiä ja erilaisten kokemusten kautta syntyy paikkaidentiteettejä (Laitinen 2002, 195; Ollila 2008), paikkasidoksia (Hyväri 2008) ja tunteita (Davidson ym. 2005). Susanna Sallinen (2004, 85) korostaa nykyisyyden painotusta paikassa ja läsnäolossa, sillä ”vaikka jokainen ihminen on jostakin konkreettisesta paikasta kotoisin, luo hän omaa kotiaan aina uudestaan milloin ja missä ikinä haluaa”. Ihmisten muuttuvat elämäntilanteet määrittävät kotia ja paikkaa. Mary Douglas (1991, 289) toteaa, että koti alkaa siitä, kun voi ottaa jonkin tilan haltuunsa. Samalla ihmiselle syntyy tunne ajan, tilan ja tavaroitten hallinnasta, järjestyksen pitämisestä omassa elämässään.

Doreen Massey (2008) pitää tärkeänä pohtia aika-tila -tiivistymää, kun tarkastellaan liikkuvuutta ja sosiaalisten suhteiden maantieteellistä laajenemista sekä kokemuksia niistä. Ajan, tilan ja rahan avulla määrittyvät ne paikat, joissa pysytään tai joista lähdetään. Pääoman lisäksi etninen tausta ja sukupuoli määrittävät kokemuksia tilasta, sillä esimerkiksi naisten liikkuvuutta rajoittavat tilan ja rahan lisäksi miehet useilla tavoilla eri kulttuureissa. (Koskela 1994, 26–27; Massey 2008, 19.) Ajan ja tilan perusteella jaetaan ja organisoidaan valtaa, joten nyky-yhteiskunnassa erilaiset tilan ja ajan käsittämisen tavat liittyvät yhteen. Ne saavat laajemman tarkastelun kautta moniulotteisemman luonteen kuin yksin mitattava tai laskettava, konkreettinen käsite. (Salovaara-Moring 2004, 190.) Alue ja sosiaaliset tilat eivät ole passiivisia tapahtu-

mapaikkoja, vaan esimerkiksi maaseutu tai kaupunkiympäristöt voidaan nähdä tiloina, joissa toimijuuksia rakennetaan aktiivisesti samalla kun niistä neuvotellaan, niitä tuotetaan ja uusinnetaan (Little & Panelli 2003, 281).

Tila-käsitteen uudenlainen tarkastelukulma juontuu 1970- ja 1980-luvulta. Sosiologi David Harvey (1982) on esittänyt, että ajan ja tilan keskinäistä suhdetta pitäisi tutkia hienovaraisemmin – ei vain historiallisesti tai yhteiskunnallisesti. Tilaa pidetään helposti muuttumattomana ja hyvin fyysisenä tai maantieteellisenä karttaan liittyvänä käsitteenä, vaikka tilallisuuden moninaisuutta tulisi tarkastella ihmisen arjesta käsin. Ihmiset muuttavat eri seuduille, toisille paikkakunnille ja toisiin maihin rakentaen omista spatiaalisista suhteistaan koostuvan verkostonsa osaksi aikaisempaa kartastoaan ja mentaalista maantiedettään. (Appadurai 1990.) Tilan käsite voi tarkoittaa sosiaalisesti ja kulttuurisesti tuotettua mentaalista tilaa, mutta lisäksi maantieteellistä ja fyysistä tilaa, jota tutkimuksessani Lappi, lappilaiset kylät ja kaupungit edustavat. Kulttuurisesti ja sosiaalisesti eri näkökulmista tuotettuina tilat näyttävät erilaisilta.

Mikko Lehtonen, Pekka Rantanen ja Jarno Valkonen (2008) tulkitsevat mainitun nykymaantieteilijä Doreen Massey'n tuotantoa ja hänen käsityksiään tilasta. Tulkinnan mukaan tila ei ole staattinen, neutraali tai ajasta riippumaton, vaan koko yhteiskuntaa pitäisi ajatella tilallisesti rakentuneena. Sosiaalista ja tilallista ei pitäisi käsitteellistää erikseen. Tila muodostuu ajassa ja on läpikotaisin sosiaalista, joten tilalliset suhteet ovat sosiaalisten suhteiden ilmauksia. (Lehtonen ym. 2008, 8.) Tilallisuus tulee esiin tutkimukseen osallistuneiden vaihtelevana paikkaan sitoutumisena koulutuksen, työn, sosiaalisten suhteiden tai perheolosuhteiden vuoksi. He ovat muuttaneet muualle, olleet ulkomailla, asuneet kylissä ja kaupungeissa, hakeutuneet koulutukseen, vaihtaneet työpaikkaa, eronneet tai solmineet uuden parisuhteen. Ajan kuluessa heille on muodostunut mielessään henkilökohtainen kokoelma paikoista ja tiloista. Arjessa liikutaan näiden yksityisten ja julkisten paikkojen välillä, jotka sisältävät muistoja menneestä ja tulkintoja nykyisyydestä

(Salovaara-Moring 2004, 190).

Ajallisen, temporaalisen (ks. Hitlin & Elder 2007), ulottuvuuden huomioiminen on olennainen osa toimijuuden tarkastelua. Yksilö kiinnittyy erilaisiin ympäristöihin, liikkuu monissa yhteisöissä ja uusintaa tai muuttaa vallitsevia rakenteita omalla toiminnallaan. Historiallinen aika edustaa menneisyyttä, josta kumpuavat ne tavat, tottumukset ja tapaisuudet, joita toistetaan, joihin sopeudutaan tai joita yritetään muuttaa. Menneisyys, nykyhetki ja tulevaisuus voivat olla elämänkullussa läsnä yhtä aikaa. (Ks. Ricoeur 1984; Emirbayer & Mische 1998, 963–964; Jokinen 2005.) Toimijuus muotoutuu ajassa, toiminnan prosesseissa, vuorovaikutussuhteissa ja elämäntapahtumissa.

Naisten ja miesten elämänkulkujen kuvailuissa paikat ja tilat ovat tarkasteluni kohteina myös lappilaisiin sukupuolikulttuureihin kiinnittävistä näkökulmista. Jos arjen käytännössä naisten ja miesten toimijuudelle on määritelty omat paikkansa, se ohjaa hyväksymään ja uusintamaan yhteiskunnassa vallitsevia käsityksiä esimerkiksi koulutuksesta ja työnjaosta.

Yhteiskunnallisen toimijan yksilöllisyyden vaade

Elämänalueiden teknologisoituminen ja paikallisten traditioiden murtuminen ovat yhä kiihtyvällä vauhdilla muovanneet yhteiskunnallista ja kulttuurista todellisuutta tutkimukseni alkusysäyksestä vuodenvaihteesta 1989–1990 lähtien. Muutosten yksiselitteinen kuvaaminen on hankalaa, sillä ympäröivä yhteiskunta, kulttuurit, sosiaalisen vuorovaikutuksen tavat ja muodot muuttuvat koko ajan. Samalla muuttuvat teoreettiset tulkinnat kehityksen suunnasta ja sen merkityksestä. Painopiste on ollut koulutuksellisten, sosiaalisten ja kulttuuristen käyttäytymiskaavojen erilaistumisessa, mikä on tarkoittanut muun muassa paikallisyhteisöjen koossapitävän voiman vähenemistä. Aikaisemmin asema yhteisössä määritteli ihmisen elämänkulkua ja paikkaa, mutta

nykyisin sosiaaliset suhteet muotoutuvat yksilön omien valintojen perusteella¹³. Kun sosiaaliset siteet purkautuvat, syntyy ihmisten välille yhä enemmän kilpailua. Yksilöllisten valintojen merkitys kasvaa, kun muuttuvat työelämän vaatimukset haastavat ihmisen kamppailemaan omasta hyvästään.

Harri Melin ja Jouko Nikula (2003) puhuvat yhteiskunnallista muutosta tarkastellessaan yksityistämisen kasvusta, markkinaliberalismista ja hyvinvointivaltion murroksesta. Muutokset ovat globaaleja, makrotason muutoksia, eivät vain suomalainen ilmiö. Kehitys on muuttanut Suomea mesotasolla, mutta myös mikrotasolla, mikä heijastuu sosiaaliin suhteisiin, perheisiin ja yhteisöihin. Kun markkina- tai uusliberalistista¹⁴ globalisaatiota on rakennettu, ovat kansalliset ja poliittiset päätökset olleet avainasemassa. Ihmisten sopeutuminen muutoksiin ja mukautuminen uusiin tilanteisiin, ajatteluun ja diskursseihin on tapahtunut hiipien, lähes huomaamatta. (Melin & Nikula 2003a, 7–9; Melin & Nikula 2003b, 261; Julkunen 2003, 186–187.) Globaalitkin muutokset kiinnittyvät konkreettisesti aikaan sekä paikkaan ja yksittäisten ihmisten elämänkulkuihin. Globaalin ilmentymä lokaalisella tasolla voisi olla vastavoima, jonka tehtävänä on puolustaa paikallisia piirteitä ja identiteettejä. Tulevaisuuden skenaarioissa globalisaation ja lokalisaation yhteys tulee tärkeäksi niiden yhteensovittamisen näkökulmasta, jotta globaaleja mahdollisuuksia voitaisiin hyödyntää paikallisesti.¹⁵

¹³ Nykytekniikka ja verkkoyhteisöt mahdollistavat esim. poliittisen mobilisoinnin. Tämä tarkoittaa, että yksilöllisten valintojen rinnalla on mahdollista osallistua yhteisöllisyyden rakentamiseen kutsumalla esimerkiksi internetissä tai tekstiviestiketjulla ihmisiä kokoontumaan ja osoittamaan mieltä jonkin asian puolesta tai jotakin vastaan. (Seppänen & Väliaverron 2012, 88, 190.)

¹⁴ Uusliberaalien ihmisyyuskäsitystä edustaa muun muassa Iso-Britannian entisen pääministerin Margaret Thatcherin johtoajatus, että ”yhteiskuntaa ei ole olemassa, on vain yksilöitä”, joka on tiivistetty sanontaan ”vaihtoehtoa ei ole”, there is no alternative, TINA (Berlinski 2008; Helne 2009, 19–20).

1990-luvun alussa Suomeen syntyi talouskriisi, joka loi muutospaineita yhteiskunnan eri osa-alueille. Timo Hämäläinen ja Risto Heiskala (2004, 14, 71; Heiskala 2006, 37) puhuvat tehokkuus-, markkina-, teknologia- ja kilpailukykyuuntautuneesta kulttuuriparadigmasta, joka rakentui kriisin aikana päätöksenteon perusteeksi aikaisemman suunnittelutaloutteen sisältyneen ajattelun tilalle. Muutos, tehokkuus ja innovaatiot alkoivat käsitteinä kuvata yhteiskuntakehitystä ja kuvaavat edelleen niitä vaatimuksia, joihin ihmisten odotetaan vastaavan. Muutoksen välttämättömyys, kehityksen vaihtoehdottomuus on kasvanut mantraksi, kulttuuriseksi puheeksi, jonka toistaminen ohjaa kuin huomaamatta uusliberalististen oppien seuraamiseen.

Toimijuuksien näkökulmasta uusliberalismissa puhutaan uudenlaisen minuuden rakentamisesta. Tällainen minuus pitää sisällään ajatuksen vastuullisesta toimijasta, ihmisestä, joka on koko ajan tietoinen valinnoistaan ja toimii elämässään rationaalisesti tavoitteisiin pääsemiseksi. (Ks. Miller & Rose 1989; Walkerdine 2003; Dean 2007; Helne 2009.) Katariina Mäkinen (2012) puhuu minuuden markkinoinnista, ”hyväksi tyypiksi” tulemisen vaatimuksista toimijuuden rakentumisen taustalla. Kyseessä ovat itsensä kehittämiseen liittyvät valinnat ja toimet, joilla yritetään parantaa omaa asemaa, saada tunnustusta ja uusia mahdollisuuksia erityisesti työelämässä. (mt.; ks. myös Keskitalo-Foley & Komulainen & Naskali 2010.) Uusliberaalin vallankäytön idea on kasvattaa yksilöitä, jotka ovat toisaalta oikeutettuja, mutta toisaalta velvollisia muokkaamaan itsestään kilpailevan ja menestyvän subjektin (Julkunen 2008, 122).

15 Globaalien mahdollisuuksien paikallinen hyödyntäminen on ollut esillä esimerkiksi kaivoskeskusteluissa. Lapissa toimivat mm. Sodankylän Pahtavaaran ja Kittilän Suurikuusikon kultakaivokset, Kemin kromikaivos sekä Kevitsan monimetallikaivos. Suomessa ja Lapissa aloitettiin syksyllä 2012 keskustelu kaivostoiminnasta Sotkamossa sijaitsevan Talvivaaran kaivoksen ympäristöhaittojen vuoksi. Peruskysymyksiä ovat, miten luonnonvaroista saatu tuotto jyvitetään paikallisille asukkailla, ja mitä vastuullinen kaivostoiminta tarkoittaa ympäristön sekä alueiden näkökulmasta. (Ks. kaivosyhtiöistä ja lappilaisesta tulevaisuudesta esim. Kunnari & Suikkanen 2009.)

Kun ihmistä yritetään sopeuttaa oman elämänsä toimijaksi, hänet halutaan samalla kiinnittää yhteiskunnallisena toimijana vallan ja kulttuurien vaihtosuhteisiin. Vaatimus aktiivisesta toimijuudesta voi synnyttää arvottomuuden, riittämättömyyden, pelon ja turhautumisen kokemuksia. Minuuden arvo määrittyy vaihtoarvona, mutta yhä laajemmissa ja nopeissa yhteiskunnallisissa muutoksissa riittävän vaihtoarvon saavuttaminen on monien ulottumattomissa (Mäkinen 2012; Silvas-ti, Lempiäinen & Kankainen 2014, 10–19).

Ajatus siitä, että elämä tulisi elää tietyllä tavalla, sopii hyvin taloudellista kasvua, yksilöllisiä etuja ja tehokkuutta painottavaan diskurssiin. Elämänkulku voi kuitenkin olla monimuotoinen ja rakentua esimerkiksi koulutuksen, parisuhteen tai perhe-elämän ja työelämän valinnoissa oletetusta normista poikkeavissa episodeissa niin ajallisesti kuin paikallisesti. Yksilöllisyyden ja oman elämän hallinnan korostaminen johtaa yhteisöllisyyden rapautumiseen, erilaisessa asemassa olevien ihmisten sekä tuen tarvitsijoiden aliarvioimiseen¹⁶. Hyvinvointivaltiossa palvelut koskevat jokaista, sillä ihmiset ovat riippuvaisia toisistaan. (Juhila 2006, 167–169; Helne 2009, 27–33.) Elämänhallinta liittyy vapautteen valita, mutta oletus itsestään selvästä hallinnasta johtaa inhimillisen ja arvaamattoman elämänkulun ajatuksen sivuuttamiseen. Hallinnan sijaan voitaisiin puhua sosiaalisten järjestysten ja tilan etsimisestä sekä tasapainon löytämisestä vuorovaikutuksessa yhteiskunnassa vallitsevien olosuhteiden, yksilön itsensä ja toisten ihmisten kanssa.

Uusliberalismissa on tavoitteena luoda lakeja ja instituutioita sekä rakentaa yleisiä puitteita, jotka palvelevat taloudellista kasvua ja yksi-

¹⁶ Ranskalais sosiologi Alain Ehrenberg (2007) puhuu ”itseksi tulemiseen uupumisesta”. Masennus on nykyään yleistä ja sen taustalla voidaan yhtenä tekijänä nähdä korostunut vaade itsenäisyydestä sekä yksilöllisestä hyvinvoinnista. Kun vain omilla valinnoilla, saavutuksilla ja aikaansaannoksilla on merkitystä, niin esimerkiksi empatian kokeminen vähenee menestymisen pakon alla: ”kun pääomana on ihminen itse, niin konkurssin hinta on suuri”. (Värrä & Jokisaari 2007; Ks. Helne 2009, 33.)

öllisiä etuja tukevia tavoitteita. Tavoitteisiin liittyvät globalisaation lupaukset taloudellisesta ja kosmopoliittisesta vapaudesta sekä liikkumisvapaudesta yli rajojen. (Dean 2007, 5.) Vapaan sosiaalisen liikkuvuuden painottamisen tausta-ajatuksena on se, että nuoret aikuiset löytävät oman toimijuutensa ja yhteiskunnallisen aseman sekä paikan, johon asettua (Gordon 2005b, 123). Vapaus on yksi länsimaisista perusarvoista ja vetoamalla vapauteen, ihmisen kykyyn itse hallita ja ohjata itseään, on mahdollista kontrolloida valintoja. Kontrolli perustuu suostuttelevan vallan ideaan (ks. Galbraith 1984, 17–19, 27; Helne 2009, 19–22), jonka mukaan vain vallanpitäjät ja päättäjät ovat pätevimpiä arvioimaan, mikä kulloinkin on yhteiskunnassa vallitseva ja hyväksytty diskurssi. Kontrolli kaventaa puheoikeuden, kun vallitsevasta diskursista poikkeavista asioista täytyy vaieta. (Ks. Walkerdine 2003; Keskitalo-Foley 2011, 34–35.) Suostuttelussa on kyse myös resursseista, jotka eivät jakaudu tasapuolisesti vallan haltijan ja vallan kohteen kesken (Wrong 1979, 32–34). Suostuttelevan vallan tarkoitus on vaikuttaa mielialaan, tunteisiin, asenteisiin ja ajatuksiin. Sen avulla voidaan tuottaa valvontaa sekä rajoituksia kommunikaatiolle. Yksilönvapaus kiehtoo ihmistä, mutta sen hintana on kasvava valvonta, jolle suostuttelevan vallan alla annetaan lupa kuin huomaamatta¹⁷.

¹⁷ Michel Foucault'n teoksessa *Tarkkailla ja rangaista* esitetään Jeremy Benthamin kehittämä Panopticonin mekanismi, mikä tarkoittaa valvonnan järjestämistä jatkuva tarkkailun avulla, mutta valvojaa ei voi tunnistaa (Foucault 1980, 225–229). Nykyään jatkuvan valvonnan alla olemisesta on tullut osa kommunikaatiota, siihen suostutaan ja se valitaan vapaaehtoisesti. Ihmiset kirjoittautuvat esimerkiksi internet-yhteisöihin ja jättävät sijaintitiedot avoimeksi älypuhelimissaan. Paikannukset ilmestyvät automaattisesti nähtäville mm. facebookiin. "Yritys ja sen luoma kontrolli toimivat todella kuin kaasua: näkymätön, huumauttava ja joka puolelle yltävä vaikuttava voima". (Elmgren 2010, 67–68; ks. myös Habermas 1962, 251.) Postmodernin teoreetikon Fredric Jamesonin (1979, 144) mukaan erilaiset kulttuurin tuotteet eivät pystyisi manipuloimaan ihmistä, jos niillä ei olisi samanaikaisesti tarjottavana yleisölleen pientä fantasialahjusta. Tuotteiden luonteeseen kuuluu, että ne toimivat ihmisten toiveiden ja fantasioiden viesteinä - vääristyneestikin - eivätkä ne itsestään voi oikeuttaa vallitsevia järjestelmiä ilman yleisön lupaa. (mt.)

Työelämä odottaa potentiaalia

Uusliberalismi liittyy tutkimuksessani erityisesti niiden puitteiden ja käytäntöjen tarkasteluun, joiden kautta yhteiskunta tarjoaa mahdollisuuksia koulutukseen, työhön sekä toimijuuksien rakentumiseen. Kysymys on taustalla olevasta ajattelutavasta, teknologisesta tehokkuusdiskurssista, jota yhteiskunnassa painotetaan. Koulutuksen ja työelämän kohtaamisen näkökulmasta nykyisessä oppimisyhteiskunnassa eläminen tarkoittaa sitä, ettei tutkinnon jälkeen siirrytä vakinaiseen työelämään, kuten aikaisemmin tapahtui. Elinikäisen oppimisen ajatuksen mukaisesti koulutus ei pääty, vaan sen sijaan korostetaan jatkuvaan muutokseen sopeutumista (Deleuze 1990) ja oppimisen työelämäniäkäisyyttä, opiskelua työelämää varten (ks. Ojala 2005, 51). Tämä tarkoittaa uudelleen kouluttautumisen vaatimusta ja valmiuksien hankkimista useampiin ammatteihin. Työelämän murroksessa yksilön on muokattava jatkuvasti markkinakelpoisuuttaan, näytettävä ja todistettava oma osaamisensa yhä uudelleen (Giddens 1991; Rose 1998; Julkunen 2008; Hänninen 2009; Lempiäinen 2009; Mäkinen 2012). Koulutuksen inflaatiosta ja jatkuvasta itsensä kehittämisvaateesta puhuu tutkimuksessani mukana oleva Kaisa (42 v.)¹⁸:

¹⁸ Kunkin aineistokatkelman kohdalla kerron pseudonyymien, jonka olen valinnut sattumanvaraisesti. Nimillä haluan merkitä lukijalle tutkimukseen osallistuvien nais- ja miesjakoon perustuvan sukupuolen, koska se painottuu tutkimuksessani. Litteroinnissa kolme pistettä tarkoittaa taukoa, sulkeiden sisässä kolme pistettä taas sitä, että olen lyhentänyt katkelmaa tai poistanut siitä *tuota* tms. -sanoja, nimiä tai omia kommenttejani. Hakasulku tarkoittaa, että olen lisännyt tarkennuksen, muuttanut nimiä tai ammattinimikkeitä anonymiteetin turvatakseni. Kun virke loppuu viivaan ja pisteeseen -, tarkoittaa se, että puhuja tai ajatus vaihtuu. Murre on puhujan ja olen pyrkinyt toistamaan sen niin autenttisena kuin mahdollista. Aineistokatkelmat esitän omina kappaleinaan tekstistä erotettuna ja tekstissä kursiivilla kirjoitettuna. Jos lainausmerkit esiintyvät kirjeistä poimituissa katkelmissa, ne ovat tutkimuksessa mukana olevien omia. Jos en erikseen muuta mainitse, ikä tarkoittaa syntymävuoden mukaista ikää kirjeen kirjoittamisen aikaan vuosina 2001 tai 2002 ja haastattelujen aikaan vuonna 2011.

Maisterit pääsee ennää vaan töihin – ei siellä merkonomeja ole kuin ne, jotka on joskus kauan sitten palkattu (...) Kun pääsee töihin niin voi kuitenkin tavallaan kuin ansaita oman paikkansa. (...) mutta se joka päivä täytyy ansaita niinko uudelleen, että työelämä ei anna armoa yhtään, se on niin vaativa sitten. (Kaisa 42 v., haastattelu 2011)

Raija Julkunen (2008, 18–19) on koonnut yhteen vanhaa ja uutta työtä kuvaavia vastakkainasetteluita. ”Uusi” muuttuu käsitteenä ajan kuluessa niin paikaltaan kuin sisällöltään. Kun puhutaan 2000-luvun työelämästä, sitä kutsutaan jälkiteolliseksi, jälkifordistiseksi ja jälkioderniksi tai nykyisin vain uudeksi työksi. Tietoistunut, kognitiivinen työ on vastakohtana ruumiilliselle ja manuaaliselle, yksilöllinen kollektiiviselle, liikkuva työ paikallaanpysyvälle ja joustavuus rutinoituneelle työlle. (mt.)

Koulutus ja ammattitaito ovat vain osa uuden työn tekemistä. Nykyisin ihmisiltä odotetaan yhä enemmän oman persoonan, muiden kykyjen, lahjakkuuksien ja taitojen antamista työelämän käyttöön. Työssä joudutaan nykyisin pohtimaan osaamisen tilaa: onko kehittänyt itseään tarpeeksi, millaiset ovat rajat ja mahdollisuudet työtehtävissä, paljonko voi tai täytyy laittaa peliin tunteitaan ja minuuttaan. (Julkunen 2008, 122–123.) Voimia voi kuluttaa tunne siitä, ettei riitä nykyisiin työtehtäviinsä eikä esimerkiksi edes lisäkoulutuksella ole ansainnut työpaikkaansa muutosten keskellä. Vaatimukset koskettavat entistä intiimimmin sitä, millainen ihminen kokonaisuutena on, mitä hän osaa ja miten hän markkinoi itseään (Mahlakaarto 2010, 15). Uuden työn tekijän ei tarvitse osata erityisesti jotain, vaan hänellä on hyvä olla potentiaalia ryhtyä millaisiin työtehtäviin tahansa. Richard Sennett (2007, 93) katsoo, että esimerkiksi monissa uusissa yrityksissä osaaminen tarkoittaa ihmisen kykyä ryhtyä johonkin uuteen, jolloin aikaisempaa työkoke-musta ei arvosteta perinteiseen tapaan.

Koulutuspolitiikan tavoitteena on tuottaa kompetenssia ja kvalifikaatioita, jotka avaavat yksilöille ovia työmarkkinoille. Ammatillisten

valmiuksien saamisen lisäksi koulutuksen aikana ihmiselle muodostuu symbolinen käsitys siitä, miten hän oppii, mitä hän osaa ja millainen hän on. Käsitukset itsestä avaavat tai sulkevat mahdollisuuksia elämäntilanteissa ja toimijuuden rakentumisessa. Koulutuksen järjestäminen niin, että se tavoittaa mahdollisimman hyvin aina tietyn ikäluokan edustajat, vastaa käsitystä koulutuksellisesta tasa-arvosta. (Antikainen, Rinne & Koski 2000, 242–244.)

Elinikäisellä oppimisella ja koulutuksella on kahdenlaisia poliittisia päämääriä: toisaalta se liittyy kansakuntaa sivistäviin tavoitteisiin ja toisaalta taloudellisen kasvun edistämiseen. Yksilöä korostavassa puheessa hyvinvoinnin ja vallan erojen ajatellaan syntyvän oppimiskykyjen ja -halujen tuottamina. On vaarana, että erojen ei nähdä rakentuvan lainkaan marginaalissa oleville ja syrjäytetyille tarjoutuvista valinnanmahdollisuuksista ja heidän elämäntilanteistaan käsin. Koulutuksen avulla ei ole pystytty muuttamaan esimerkiksi sukupuoleen, seksuaalisuuteen, etnisyyteen, ikään ja yhteiskuntaluokkaan liittyviä eriarvoisuuksia ja niitä ylläpitäviä rakenteita. (Koski & Filander 2009, 140–141.)

Elinikäistä oppimista voidaan analysoida Richard Sennettin (2004) erottamien ideaalityyppien jaottelulla. Ammatillista osaamista, kyvykkyyttä ja hallintaa on mahdollista tarkastella kahdesta näkökulmasta. Ammattitaito (*craft*) nähdään kykynä tehdä jokin asia hyvin. Hallinta (*mastery*) tarkoittaa, että osoitetaan muille kuinka hyvin työ on tehty. Hallitsija ja ammattitaitoinen ihminen ovat erilaisia ideaalityyppisiä ja saavat aikaan eri tavalla kunnioitusta muissa ihmisissä. Ammatillainen, työn osaaja voi unohtaa itsensä, koska saa tyydytystä tekemisistään, vaikka tietojen ja taitojen hiomiseen kuluu aikaa. Hallitsevassa asemassa olevan tekijän tyytyväisyys syntyy suorituksen ja onnistumisen esittämisestä muille sekä työn kohteen välineellisestä arvosta, joka johtaa johonkin toiseen, uuteen tavoitteeseen. Hallinnan osoittaminen voi tapahtua nopeasti, kuten Sennettin esittämässä Audenin runossa tapah-

tuu¹⁹. Hallinnassa tyydytyksen tunne voi kasvaa myös itsetietoisuudesta, oikeassa olemisen ylemmyydestä. (Sennett 2004, 91–93; ks. Keskitalo-Foley ym. 2010, 26.)

Elinikäisen oppimisen lisäksi voidaan puhua elämänlaajuisesta (ks. Sallila 2004) oppimisesta, joka tarkoittaa jatkuvaa itsensä kehittämistä sekä uusien mahdollisuuksien avaamista. Opiskeluinto, osaamisen, taidon tai tiedon tarve oppia syntyvät tällöin henkilökohtaisesta, itsensä sivistämisen halusta ja ilosta, esimerkiksi kielen opiskelusta matkustamista helpottamaan. Opiskelemaan hakeutuminen voi olla oma, tietoinen ja suunniteltu valinta, kun haluaa suuntautua uudelle työuralle²⁰. Kyse on muusta kuin työmarkkinoiden ja yhteiskuntamuutosten edellyttämästä kansalaisvelvollisuudesta, joka kaikkia koskevana vaatimuksena voi aiheuttaa stressaavaa varuillaan oloa. Varuillaan olo tarkoittaa pelkoa siitä, säilyykö nykyinen työpaikka vai ei, voiko jatkaa nykyisessä ammatissa vai ei. Erilaiset valmiudet ja mahdollisuudet osallistua koulutukseen ja oman työmarkkinakelpoisuuden laajentamiseen rajaavat ihmisten osallistumista vaihtoarvon kasvattamiseen. Jos ei hakeudu koulutukseen, voi jäädä ilman niitä vaihdon välineitä, joita tarvitaan työpaikoista käytävää kilpailua varten.

¹⁹ Sennett analysoi ammatillista vahvuutta ja kykyä osoittaa ylemmyttä tulkitsemalla englantilais-yhdysvaltalaisen runoilijan Wystan Hugh Audenin runoa ”Seksta” eli Horae Canonicaen kolmatta osaa vuodelta 1954 (ks. Sennett 2004, 91–92).

²⁰ Tapio Nykäsen (2014) haastattelussa Asko Suikkanen puhuu limittäisistä työurista: ”Ihmisen elämänura nähdään sateenkaarena, jossa elämän tuottavin kohta eli keskikohta on liian lyhyt. Pitäisi lähteä suosimaan limittäistä elämäntien mallia, jossa ihminen osallistuu varhaisemmin työelämään, on uudelleen koulutuksessa ja vaikka työttömänäkin vähän aikaa, sitten osallistuu ennen eläkkeelle jäämistä tai jo jäätyään vielä uudelleen koulutukseen ja on työelämässä vielä hyvinkin pitkään.”

Koulutuspolkujen velvoittava tie

Koulutukseen osallistuminen liittää kansalaiset normaaliuden kategoriaan ja se on osa yhteiskunnallista hallintavaltaa. Koulutusmahdollisuuksia voidaan säädellä poliittisin päätöksin, kuten perustaa tai lakkauttaa kouluja, aloituspaikkoja ja koulutusohjelmia. Koulutuksen ja työelämän suhteet ovat määrittäneet uudelleen, jolloin esimerkiksi työttömäksi jääneeltä odotetaan melko pian kursseille osallistumista tai uudelleen kouluttautumista. (Silvennoinen 2011, 55–57.)

Koulutukseen osallistuminen ja tutkinnon suorittaminen eivät takaa sitä, että töitä löytyisi. Anna (32 v., kirje 2002, ks. s. 107) toteaa ammatikoulusta valmistumisen jälkeen: *[olin] puoli vuotta kurssilla koska olin ollut vuoden yhtäjaksoisesti työttömänä eikä loppua ollut näkyvissä, vaikka olisin kelpuuttanut mitä tahansa työtä. Kurssin jälkeen kerrottiin, ettei työtä tipu taas seuraavaan vuoteen.* Tutkimukseeni osallistuneen Elinan (32 v., kirje 2002) mukaan koulutuksissa voi saada päivityksiä taitoihinsa, kuten erilaisten ohjelmistojen käyttöön. Kurssin jälkeen voi työttömäksi jäämisen sijaan ehkä sijoittua pätkätöihin.

Pätkätyöläisyys on osa prekarisaatiota, jolla tarkoitetaan epätyypillistä työsuhdetta ja heikentyneiden työehtojen piiriin kuuluvien töiden lisääntymistä. Taustalla on laaja työelämää koskeva, taloudellista epävarmuutta ruokkiva yhteiskunnallinen muutos. (Kontula & Jakonen 2008, 47; Silvasti ym. 2014, 7–19.) Pätkä- ja silpputyöt ovat epätyypillisiä työsuhteita, joihin liittyy epävarmuus työn jatkumisesta, jatkuva työttömäksi jäämisen uhka ja huoli toimeentulosta (Suoranta 2009, 40–41; Åkerblad 2014, 13–14).

Koulutuspolitiikassa on vallalla ajatus, että opiskelu on toisaalta oikeus, mutta toisaalta velvollisuus. Annan tilanteessa oli ”pakko” eli velvollisuus osallistua koulutukseen, koska tietyn ajan työttömänä oleminen sitä määräysten mukaan vaati. Kun velvollisuutta korostetaan, voidaan helposti unohtaa yksilön oma halu, innostuksen kohteet ja päämäärät niin koulutusta kuin tulevaa työelämää ajatellen. Kansalaisen itsemäärämisoikeuteen kuuluu se, että voisi oman harkinnan

mukaan valita mielenkiintonsa kohteena olevat koulutusalat ja -ohjelmat. (Rinne & Järvinen 2011, 101; Aaltonen & Lappalainen 2013, 110–111.)

Koulutus kietoutuu elämäntapoihin monella tavalla. Yksilöllistymisen ja yhteiskuntamuutosten kautta elämäntapojen muuttuminen on muuttunut spiraalimaiseksi, sykliseksi ja limittäiseksi. Aikaisemmin työelämään johtaneet koulutuspolut ovat nykyisin episodimaisia kokeilupolkuja, joita lyhytaikaiset työsuhteet reunustavat. (Antikainen ym. 2003.) Pätkätöitä on tehty paljon sijaistamalla vakinaista työvoimaa virkavapauksien vuoksi, kuten sairaus-, äitiys-, vuorottelu- tai vanhempainlomien aikana. Nykyisin pätkätöistä on tullut tie työllistymiseen työttömyyden vaihtoehtona ja se on yksi työsuhteen muoto osa- tai määräaikaisten työsuhteiden lisäksi. Kokemukset pätkätöistä voivat vaihdella suuresti positiivisesta negatiiviseen riippuen niistä motiiveista, joilla pätkätöihin ryhdytään. (Leinikki 2009, 8.)

Pätkätöillä hankitun koulutuksen jälkeen voi olla rankka kokemus ja varjostaa elämää pitkään. Elina kuvaa 1990-luvun alun tilannetta:

Tämä vuosi [1992] oli kova. Olin tottunut jo opiskeluaikana olemaan töissä ja yhtäkkiä ei töitä sitten ollutkaan. Tällöin oli vielä se mielipide töissä olevilla, että työttömät vain nautiskelevat eivätkä huoli töitä tai halua niitä tehdä. Tämä ei pitänyt paikkaansa minun kohdallani ja koin tämän mielipiteen kovana. Tunsin, että en viitsi/kehtaa kulkea missään, koska olen työtön. (Elina 32 v., kirje 2002)

Uudelleen kouluttautumisesta tai lisä- ja täydennyskoulutuksesta huolimatta saattaa työpaikka jäädä saamatta, mikä voi johtaa epävarmuuden ja riittämättömyyden tunteisiin. Puutteellisuuden ja vajavaisuuden kokemukset ovat seurausta jatkuvan kouluttautumisen diskurssista, kun yksilö ei yrityksistä huolimatta asetu ideaaliin itsensä kehittäjänä ja aktiivisen kansalaisen muottiin (ks. Keskitalo-Foley 2011, 17–20; Komulainen & Siivonen 2011, 32–33). Taloudellisen kasvun ylläpitämiseen

osallistuminen voi aiheuttaa sosiaalisten todellisuuksien erkaantumista toisistaan, kun kaikki eivät kykene tai voi vastata tehokkuusvaatimuksiin samalla tavalla. Kun elinikäisen oppimisen vaatimusta käytetään vaihdon välineenä työmarkkinoilla, se rajaa ihmiset sosiaalisesti eri ryhmiin niin osallistumisen kuin hyvinvoinnin ja palveluiden näkökulmista.

Ihmisten katsotaan kuuluvan luonnostaan erilaisiin ryhmiin, joita on mahdollista tutkia kulttuuristen käytäntöjen ja erojen vivahteiden kautta. Yhteiskuntaluokka voidaan nähdä enemmän resurssina ja positiona kuin luokkatietoisuutena. (ks. Tolonen 2008, 10.) Yhteiskunnallisten luokittelujen ja tilastointien avulla tehdään poliittisia päätöksiä. Niiden tarkoituksena on esimerkiksi tuoda esille, mitkä asiat tuottavat eriarvoisuutta tai millaisilla ulottuvuuksilla tasa-arvoa voidaan arvioida. (Mietola, Lahelma, Lappalainen & Palmu 2005, 10–11; Keskitalo-Foley ym. 2010, 16, 19–20.) Luokittelujen tasa-arvoistavasta tavoitteesta huolimatta eriarvoisuus tulee suomalaisessa normatiivisessa ja kurikeskeisessä koulutusjärjestelmässä esiin muun muassa erilaisista kulttuureista kouluun tai opiskelemaan saapuvien kohdalla. Yhdenmukaistaminen voi tarkoittaa oman kulttuurin piirteiden kadottamista, niistä poissoppimiseen pakottamista tai lopulta sosiaalisen paineen alla piirteiden hylkäämistä normin mukaisesti epäsopeina.

Pohjoismaissa on luotettu koulutusjärjestelmien kansaa ja kansakuntaa yhtenäistävään voimaan. Koulutuspoliittisissa päätöksissä korostetaan suvaitsevaisuutta *meisyyden* kautta. Yhteisyyteen liittyvät oletuksena samanlaiset käsitykset suomalaisuudesta, etnisyydestä, seksuaalisuudesta tai terveydestä, jopa käytettävästä kielestä. Samuutta korostettaessa voivat kulttuuriset erot korostua ja taloudellisten sekä sosiaalisten resurssien puute voi johtaa toisten ryhmien yksilöitymisen mahdollisuuksien kaventumiseen. (Gordon & Lahelma 2003; Gordon 2005a, 164–165.)

Luokkajaottelut, kuten sukupuoliin, syntyvät sopimuksista. Päätelyissä järjestyksissä on pysyttävä ja niihin on alistuttava, jotta valta päätöksenteossa voisi tuottaa sekä uusintaa etukäteen sovittua toimijuutta.

(Bourdieu 1987, 128; Skeggs 2004, 91; Hardt & Negri 2005, 38–40). Vaihtoehtoinen toimijuus muodostuu hiljaisen vastarinnan kautta, kun esimerkiksi aikuistuvat nuoret valitsevat itselleen elämäntavan, joka ei tue jatkuvan taloudellisen kasvun eetosta (Keskitalo-Foley ym. 2010, 24). Tulkinnat valinnoista ja vastarinnasta voidaan ohittaa voimistamalla syrjäytymiskeskustelua. Vaatimaton, kohtuullistamiseen liittyvä elämäntapa nähdään riskinä yhteiskunnan kehitykselle ja yksilölle. Ajatellaan, että yksilö putoaa tehokkuusvaatimusten kyydistä eikä ole täyttämässä velvollisuuksiaan yhteiskunnan ylläpitämiseksi²¹.

Koulu avaa paikkoja kulttuurisen taustan, sukupuolen tai odotettujen kykyjen mukaan (kuten kieli- ja matikkapää, liikunta, kuvataide, musiikki) ja niitä arvostetaan eri tavoin yhteiskunnassa. Virallinen, koulutuspoliittinen diskurssi luo kuvaa vapaasti koulutusalaansa valitsevasta yksilöstä, joka tietää mitä haluaa. On tärkeää kysyä, missä ja miten vapaat valinnat, käsitykset omista toiveista ja sopivuudesta eri ammatteihin muodostuvat? (Mietola ym. 2005, 15–16; Naskali 2010, 283.) Kulttuurinen kertomus esimerkiksi ”huonoista ja hyvistä” koulutuspaikoista voi rakentua nuorten kasvuympäristössä ja yhteisöissä virallisen koulutuspolitiikan ulkopuolella (Ollila 2008, 182; Lahelma 2013, 27).

Millä tavoin moninaiset ryhmät näytetään tai esitetään koulutusvalinnoissa, on poliittinen kysymys ja suhteessa myös kieleen: kielen-

²¹ Lapin yliopiston sosiaalityön opiskelijat keskustelivat syrjäytymiskäsitteestä Lapin Kansa -lehdessä 26.4.2013. Käsite on yleensä kielteinen ja puutteita (työttömyys, päihteet, mielenterveysongelmat, köyhyys, asunnottomuus) korostaessaan hyvin leimaava. Huoli todellisesta syrjäytymisestä on aiheellinen, mutta syrjäytyneitä ei pitäisi nähdä massaluusereina eivätkä kaikki järjestelmien ulkopuolella elävät näe itseään syrjäytyneinä. Syrjäytymiskäsitteen sijaan pitäisi puhua vastakäsitteestä eli liittämisestä, jonka avulla voitaisiin vahvistaa esim. merkityksellisiin yhteisöihin kiinnittymistä ja tunnistaa erilaisiin elämäntilanteisiin sopiva tuen tarve. Yhteiskunnan ulkopuolella oleviksi syrjäytyneiksi leimaamisen sijaan auttamispyrkimyksenä pitäisi olla positiivisten liitoskohtien löytäminen yksilöiden ja yhteiskunnan välille. (Honkasilta & Jeminen & Kiistala & Posio & Törmänen 2013.)

käyttö ja merkitysten tuottaminen ovat sosiaaliseen ja historiallisesti muuttuvaan kontekstiin sidottuja. Kenen tai keiden toiveita koulutus siis toteuttaa, miten minusta tulee minä. Elämänkulun rakennusainekset luodaan lapsuuden kulttuuriympäristössä, joten erilaisista olosuh-teista ja eri alueilta tulevat oppijat kiinnittyvät eri tavoin oppilaitosten toimintakulttuureihin.

Alueesta ja katseen suunnasta huolimatta suomalaisuuden ja kansalaisuuden määrittelyssä on ollut yleensä tärkeää saada selville, mikä on tulijan paikka: oletko meitä vai muita, kenen joukkoon kuulut. Lapista ja pohjoisesta katsottuna meisyyttä arvioidaan ensisijaisesti suhteessa etelään, jolloin stereotyyppisesti ja vastavuoroisesti voidaan rajata muualta kotoisin olevia eteläläisiä pois meistä ja yhteisöstämme pelkätään henkilön koti- tai asuinseudun perusteella. (Naskali 2003, 20.) Suomen kansalaisuus on muutoksessa koko ajan eikä se enää tarkoita sitä, että kaikilla olisi suomalaiset sukujuuret. Monimuotoisuuden ymmärryksen lisääminen kansalaisuuden rajoja ylittämällä voi rakentaa uutta kulttuuria, jossa annetaan jokaiselle mahdollisuuksia ja tilaa niin paikallisiin kuin globaaleihin yhteisöihin kuulumiselle.

Yhteisöön kuuluminen

Kuuluminen eri yhteisöihin näyttäytyy vahvana niin oman paikan määrittelyssä kuin siinä sosiaalisessa todellisuudessa, jota kieli rakentaa. Paikkaan kiinnittyminen ja irrottautuminen ovat ihmisten yhteisökytköksiä ja vuorovaikutussuhteita avaavia tarkastelun kohteita. Yhteisö voidaan ymmärtää tilaan tai alueeseen liittyvänä tietoisuuden ja toiminnan yhdistelmänä, joka vuorovaikutuksen kautta vahvistaa yksilön kuulumista siihen (Lehtonen 1990, 20).

Yhteisö tarkoittaa ihmisille eri asioita. Monissa yhteyksissä käsitettä on helppo käyttää, koska se tuo mieleen positiivisia, tunnepitoisia mielikuvia yhdessäolosta ja vuorovaikutuksesta (Saastamoinen 2009, 35–

36). Internetin kehittymisen myötä yhteisö-käsite on edelleen laajentunut, kun on yhä enemmän alettu toimia verkkoyhteisöissä ja sosiaalisessa mediassa. Sosiaalinen voidaan joissakin yhteyksissä ymmärtää epäsosiaalisena, jolloin mielikuva yhteisöistä ja yhteisöllisyydestä voi olla negatiivinen²².

Sosiaalinen maailma koostuu niistä ihmisistä, joiden kanssa ollaan tekemisissä ympärillä olevissa tiloissa, paikoissa ja monenlaisissa yhteisöissä. Zygmunt Baumanin (1997) mukaan muuttuvassa yhteiskunnassa yhteisymmärryksen saavuttaminen on tärkeää, sillä se auttaa turvallisuuden tunteen vahvistumisessa. Kuuluminen yhteen toisten kanssa tuo kiintopisteitä elämään, vaikka yhteisöt toisinaan olisivatkin hyvin keinotekoisia tai kevyitä (ks. Poikela & Ylitapio-Mäntylä 2008). Yhteisöjen keveys tarkoittaa kulttuurisen normin mukaisen toiminnan hyväksymistä, vastaantulemistä siihen saakka kunnes vuorovaikutuksessa tai käyttäytymisessä tulee eteen tilanteita, joihin ei ole totuttu. Yhteisö voi kääntää selkensä, kieltäytyä puhumasta vaikeista asioista, ryhtyä ”taibuilemaan”. Tabujen avulla luodaan järjestystä niin yhteiskunnalliseen kuin yhteisöjen elämään, ne liittyvät ihmisten toimintaan, puheeseen ja kulloinkin käsillä oleviin asioihin. Vuorovaikutus toisten kanssa voi osoittautua hankalaksi, jos valintoja paheksutaan, kun ne eivät vastaa vallitsevia kulttuurisia normeja. (Helne 2009, 18–20.)

Filosofi Hannah Arendtin (1958/2007, 178–186) ajattelussa ihmisten on tarkoitus puheen ja toiminnan kautta tuoda julki ominaislaatunsa eli sen, keitä he ovat. Ihmisyys, kuten minuuskin, löytyy ihmisten välisistä suhteista, ei yksilöstä yksinään. Ihmisestä tulee ihminen vain toisten kanssa²³. Aktiivinen elämä koostuu muun muassa toiminnasta, joka tarkoittaa toimimista vuorovaikutuksessa toisten kanssa. Toiminta on yhteisöllistä ja intersubjektivistä, jossa erityisen tärkeää on se prosessi,

²² Epäsosiaalisesta mediasta, yhteisöihin ja joukkoihin kuulumisesta, ks. Matikainen 2008. Uskonnollisista yhteisöistä ks. Linjakumpu 2012.

²³ Tässä ajattelussa Arendt poikkeaa uusliberaalista ihmiskäsityksestä, jonka mukaan yhteiskuntaa ei ole, on vain yksilöitä (ks. myös Eräsaari 2009, 67–68).

jossa ihminen muuttuu ja muovautuu²⁴. (mt.; Honkasalo 2008, 81.) Arendt tuo julkinen-käsitteen ihmisten kesken tapahtuvaan, näkyvään toimintaan. Hän puhuu julkisesta tilasta näyttämönä, vapaiden ihmisten toiminnan kenttänä. Tila sekä yhdistää että erottaa, mutta parhaimmillaan se sallii ihmisten yksilöllisyyden ja erottautumisen. Se määrittelee sosiaalisen todellisuuden yhteisön yhteiseksi käsitykseksi maailmasta, joka eroaa niistä paikoista, joista toiset eivät paljoakaan tiedä, kuten koti ja muut yksityiset tilat. (Arendt 2007, 56–57.)

Yhteisöön kuulumista voidaan rajata antamalla tilaa tai estämällä tilan saaminen. Kysymyksessä on neuvottelu asemista ja paikoista, joita jaetaan normien, sääntöjen ja kulttuuristen käytäntöjen perusteella. Elämäntilanteeseen sisältyy nykyisin vaatimuksia ja odotuksia, jotka eivät rakennu yhteiseksi kokemuksiksi, vaan ne kohdataan yhä enemmän kilpailuasetelmissa ja yksin, ilman vertaistukea. Ihmisen arvo määritellään yhä enemmän yksilöllisten ominaisuuksien kautta²⁵. Tämä edesauttaa sitä, että yhteisöjen ja yhteiskunnan tukiverkot hajaantuvat kontrolliksi, jonka avulla jatkuvasti valvotaan esimerkiksi oppimisen, osaamisen ja osallistumisen tehokkuutta. (Filander & Vanhalakka-Ruoho 2009, 19–20; Saastamoinen 2009, 34.)

Tutkimuksessani tarkastelen yhteisöjä ja yhteisöllisyyskokemuksia paikallisuuden näkökulmasta. Elämäntilanteessa tulee eteen paikkoja, joihin sisältyy tunteita ja muistoja. Paikkasidokset (ks. Hyväri 2008) syntyvät kuulumisesta johonkin, liittymisestä ihmisiin eri paikoissa ja elämisestä erilaisissa yhteisöissä. Kun paikkasidos on heikko, se synnyttää

²⁴ Yhteiskuntateoreettisessa ja feministisessä tutkimuksessa puhutaan praksiksesta, jossa toiminta nähdään jakautuneena ylläpitävään ja muutokseen tähtäävään toimintaan (Honkasalo 2008, 81).

²⁵ Kun puhutaan kasvatuksesta, kohdistetaan katse esim. ihmisten elämäntilanteeseen, terveyskasvatukseen, taloudenpitoon ja yleisemmin aikuisten keskenkasvuisuuteen ja osaamattomuuteen. Näin syntyy kulttuurinen puhetapa, jolla oikeutetaan puuttuminen ihmisten arkeen ja saadaan perusteita mitata kyvykkyyttä sekä halua osallistua yhteisen, normitetun hyvän ylläpitämiseen. (Filander & Vanhalakka-Ruoho 2009, 13–15, 22.)

tunteen, ettei kuulu joukkoon. Osa tutkimukseni naisista ei mielestään pystynyt toteuttamaan mielikuvaa siitä, millainen ”miehen perhään lähtehen” nuoren naisen tulisi hyväksytysti miniänä, perheenäitinä, naisena ja kyläyhteisön jäsenenä olla. Kirjeessään vuonna 2002 Hanna (35 v.) kertoo elämästään Lapissa työttömyysjaksojen, pätkätöiden ja työllisyyskoulutuksen lomassa:

Vuosi menikin hyvin kunnes (...) aloin masentua. Sen vuoden kevään aikana kaikki romahti. Kävin koulua, olin (...) tuurityöntekijänä, kaikki kasaantui harteilleni. (...) Oli koulu, työ, koti... Yhtäkkiä en enää ollut oma itseni. Olin kuin robotti, tein kaiken kuin kone. (...) Elin tavallaan sumussa. Sitten tuli vaikeudet aviomiehen kanssa. Tuli eteen ero, (...) muutto, ”ystävien” kaikkoaminen... Jäin totaalisen yksin.

Hannan kuvaus kertoo siitä, etteivät ihmiset yrityksistään huolimatta voi aina itse kontrolloida elämänmuutoksia ja vaihtelevia olosuhteita (vrt. paljon keskustelua herättänyt presidentti Sauli Niinistön 2013 uudenvuodenpuheen käsite oleskeluyhteiskunta²⁶). Muutokset ja vaatimukset aiheuttavat turvattomuutta ja tuovat epävarmuutta päätöksiin niin käytännön arjessa kuin pitemmällä tähtäimellä tulevaisuutta ajatellen. Marja-Liisa Honkasalo (2008, 80, 209) pohtii ”miten ihmiset pyrkivät pitämään kiinni maailmasta silloin, kun se ei pidä heistä kunnolla kiinni”. Kun yhteiskunta siirtää vastuuta yksilölle ja rakennemuutoksissa sosiaalisten suhteiden kiinnipitävä voima vähenee, ihmiset yrittävät pitää kärsimystä loitolla arkipäivästään. Kyse on Honkasalon mukaan sietämisestä toimijuuden yhtenä ulottuvuutena. Sietäminen on suhteessa siihen, miten asioita, ristiriitatilanteita ja ongelmia keitetään. (mt.) Rikkonaisessa ja haavoittuvassa elämäntilanteessa mahdollisuus

²⁶ ”Työ on aina ollut suomalaiselle tärkeä asia, niin toimeentulon lähteenä kuin elämän arvonakin. Kaikki työ on arvokasta, ja arvokasta on myös työn tavoittelu. Sen sijaan vaikeaa on ymmärtää sitä ajattelua, että tämä olisi oleskeluyhteiskunta, jossa tietoisesti jätetään omat mahdollisuudet käyttämättä ja odotetaan muiden kattavan pöydän.” (<http://www.president.fi/public/default.aspx?contentid=266178>) (Luettu 15.1.2013).

det rakentaa aktiivista toimijuutta ja muokata omaa elämänkulkua ovat rajalliset (Silvasti ym. 2014, 19).

Ihminen tulee ihmiseksi toimimalla yhdessä toisten kanssa, mutta yhteisöjen heikkoutena voi olla niihin liittyvän kulttuurisen tiedon sitovuus tai rajoittuneisuus. Miehen kotipaikkakunnalle muuttanut vaimo ja perheenäiti voidaan hyväksyä vain siihen asti, kun hänen toimintansa vastaa kyläyhteisössä hyväksyttyä mielikuvaa ”uudesta miniäästä”. Hannan tapauksessa voidaan kysyä, muuttuuko julkisessa tilassa toteutettu yhteisöllinen toiminta esimerkiksi uuteen miniään suhtautumisessa yksityiseksi asiaksi ja suljetuksi tilaksi, jolloin eteen tulleista ristiriidoista ei tarvitse puhua.

Läheissuhteisiin voi tulla säröjä, jos naisen toimijuus ei toteudukaan odotetulla tavalla. Tutkimuksessani mukana olevan Marian elämän suunnanmuutos vahvistui hänelle itselleen 1990-luvun alussa koulutuspaikan löytämisen kautta. Opiskelun aloittaminen eri paikkakunnalla puolestaan vauhditti tulevia ratkaisuja ja elämänmuutoksia, kuten avioeroa ja sitä seurannutta viikonloppuäitiyttä.

Aloin opiskella (...), aloitin 3-vuotisen [koulutuksen] vuonna 1992 syksyllä. Samaan aikaan tuli avioero. Mies ja lapset jäi [toiselle paikkakunnalle], itse muutin yksin asumaan (...). Minusta tuli viikonloppuäiti ja elatusvelvollinen. (Maria 37 v., kirje 2002)

Maria jatkaa, että *suhteet sukulaisiin ja läheisiin katkesi vähäksi aikaa, koska ne todella ihmetteli ratkaisuani. Suhteet heihin ovat tässä vuosien varrella jälleen parantuneet ja asia on ”unohdettu”*. Valinnat ja teot voivat johtaa eitoivottuihin lopputuloksiin lähiympäristön odotusten vuoksi. Vastuullisessa yhteisössä ihmistä voidaan tukea ja hän voi säilyttää asemansa toisten joukossa hyväksyttynä, myös eritapaisena yhteisön jäsenenä odotuksista poikkeavasta toiminnasta tai elämäntyylistä huolimatta.

Toisen kohtaamisen taito ja erilaisuuden ymmärtäminen ovat olennaisen tärkeitä vuorovaikutuksessa: eristäytyminen merkitsee yleisesti ihmiselle toimintakyvyn menettämistä (Granfelt 1998, 123–125; Arendt

2007, 190–191). On tärkeää ymmärtää sosiaalinen ympäristö ja tukiverkostot laajemmin koko yhteisöä koossapitäväksi voimaksi kuin kohdistaa tuki ja ymmärrys vain niihin, jotka voivat, kykenevät ja haluavat toteuttaa ideaalia kuvaa naisena tai miehenä olemisesta.

Soile Veijola ja Eeva Jokinen (2001) puhuvat siitä, kuinka erotessa kodin jättäminen on vaikea tilanne, niin taloudellisesti, kulttuurisesti kuin moneen suuntaan risteilevien tunteiden vuoksi. Miehellä teko ei ole kulttuurissamme niin ristiriitainen teko kuin naiselle, joka joutuu lähtiessään ”uimaan vastavirtaan suhteessa sekä ympäristön odotuksiin että omiin tunteisiinsa, olipa hän kuinka emansipeerattu tahansa”. (mt., 128.)

Kotikunnat Lapissa

Nykyisessä työssäni myös Lapin - etenkin pienten - kuntien ongelmat ovat tulleet tutuiksi ja Lapin väestöpako harmittaa, mutta ehkäpä jonain päivänä ihmiset ymmärtävät Lapin edut ja alkavat muuttaa takaisin, jottei eläminen Lapin syrjäseuduillakaan kävisi aivan mahdottomaksi koulujen, kauppojen, yms. lakkautusten takia. (Riku 33v., kirje 2002)

Kun halutaan tehdä tulkintaa lähimenneisyydestä ja -tulevaisuudesta, työmarkkinoiden tilasta ja yleisemmin alueellisesta tai paikallisesta hyvinvointipolitiikasta, on olennaista tarkastella muun muassa asukasluvun, koulutustason ja työttömyyden kehittymistä pitkällä aikavälillä. (Ks. Suikkanen, Viinamäki & Selkälä 2014, 308.) Itä-Lapin, Pohjois-Lapin, Rovaniemen seudun ja Tunturi-Lapin seutukuntiin kohdentuvat hyvinvointibarometrit sisältävät koottuna tutkimukseni aikajanelle (1991–2011) sijoittuvia tilastokatsauksia kuntalaisten hyvinvoinnista, kuntalaiskyselyjä sekä asiantuntija-arvio-osioita. ELY-keskuksen heinäkuun 2014 työllisyyskatsauksen²⁷ mukaan alle 25-vuotiaiden

²⁷ Lapin työllisyyskatsaus heinäkuu 2014, ELY-keskus.

työttömien osuus kyseisen ikäluokan työvoimasta oli Lapissa 25,7 % ja koko maassa 19,7 %.

Lapin seutukunnat ja hallintokunnat ovat:

Pohjois-Lappi: Inari, **Sodankylä** ja Utsjoki

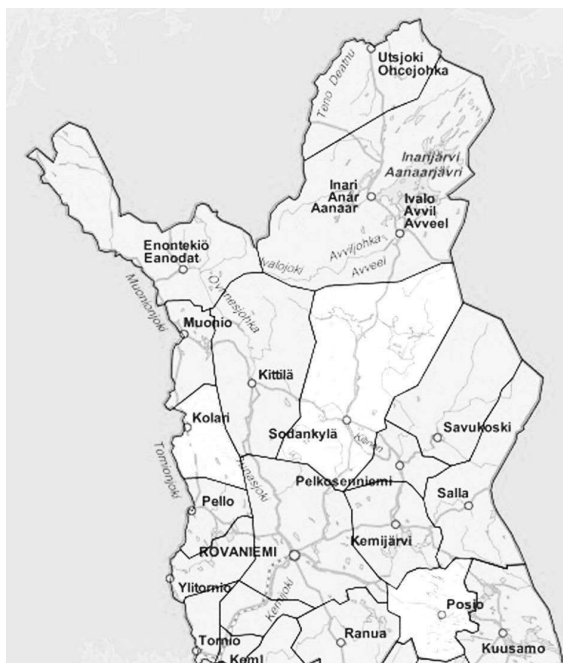
Tunturi-Lappi: Enontekiö, Kittilä, **Kolari** ja Muonio

Tornionlaakso: Pello ja Ylitornio

Itä-Lappi: Kemijärvi, Pelkosenniemi, **Posio**, Salla ja Savukoski

Rovaniemen seutu: Ranua, Rovaniemi

Kemi-Tornio: Kemi, Keminmaa, Tervola, Tornio ja Simo

KUVIO 1 Tutkimuksessa mukana olevien kotipaikkakunnat vuoden 1989 syksyllä ²⁸ (ks. myös kuntakuvaukset, liite 2)

²⁸ Karttakuva: <http://www.paikkatietoikkuna.fi> (Haettu 24.4.2015)

Hyvinvointibarometrissä kuntalaisten koulutusta on tarkasteltu koulutustasomittaimen²⁹ avulla. Kolarissa yleinen koulutustaso on noussut aikavälillä 1990–2011. Vuonna 1990 keskimääräinen koulutuksen pituus oli vajaa 2 vuotta (indikaattori 172), kun vuonna 2010 se oli noin 3 vuotta (270). Tutkimukseni aikajanalla 20 vuoden aikana muutos on ollut 98 yksikköä (noin vuosi), samoin kuin koko Tunturi-Lapin seutukunnassa. Koko maassa koulutustasoa mittaavan luvun muutos samana aikana on 128 yksikköä. (Viinamäki, Selkälä & Suikkanen 2014c, 93.)

Kolarissa perusasteen jälkeisen koulutuksen ulkopuolelle jääneiden 17–24 -vuotiaiden osuus on vähentynyt vuoden 1995 tilanteesta vuoden 2010 tilanteeseen 8,2 % -yksikköä. Koko Tunturi-Lapin seutukunnassa vähennys on 4,5 % -yksikköä ja koko maassa 2,8 % -yksikköä. (mt., 104.) Kunnan asiantuntija-arvion mukaan Kolarissa on järjestetty koulutusta ilman jääneille nuorten työpajatoimintaa ja etsivää nuorisotyötä peruspalvelujen kehittämisen rinnalla (Harju 2014, 261).

Koulutustasomittain on kohonnut Posiolla vuoden 1990 tilanteesta (indikaattori 154) eli 1,5 vuodesta 2,3:een vuoteen (227) vuoden 2010 tilanteen mukaan. Nousu on ollut 73 yksikköä, koko Itä-Lapin seutukunnassa 79 ja koko maassa 128 yksikköä. (mt., 94.) Kokonaan ilman perusasteen jälkeistä koulutusta olevien osuus 17–24 -vuotiaissa on Posiolla vähentynyt 1995 tilanteesta vuoden 2010 tilanteeseen verrattuna 7,3 % -yksikköä, kun se koko Itä-Lapin seutukunnassa oli pienentynyt 3,5 % -yksikköä kyseisinä vertailuvuosina. (Viinamäki, Selkälä & Suikkanen 2014a, 94.)

Hyvinvointibarometrin mittaimen mukaan koulutustaso on noussut Sodankylässä aikavälillä 1990–2010 vajaalla vuodella eli kahdesta vuodesta vajaaseen kolmeen vuoteen (190 → 276) samoin kuin koko Poh-

²⁹ Koulutustasomittain on indikaattori, jolla voidaan kuvata väestön koulutustasoa. Tämä tapahtuu laskemalla perusasteen jälkeen suoritetun korkeimman koulutuksen keskimääräinen pituus henkeä kohti. Esimerkiksi koulutustasoluku 246 kuvaa sitä, että teoreettinen koulutus aika henkeä kohti on 2,5 vuotta peruskoulun suorittamisen jälkeen. (Viinamäki, Selkälä & Suikkanen 2014c, 93.)

jois-Lapin seutukunnassa. Koulutuksen ulkopuolelle jääneiden 17–24 -vuotiaiden tilanne on vuosina 1995–2010 hieman parantunut. Vuonna 1995 heitä oli 14,5 % ja vuonna 2010 9,6 %, joten vähennys on 4,9 % -yksikköä. (Viinamäki, Selkälä & Suikkanen 2014b, 93, 104 .)

Lapissa yhä supistuva koulutustarjonta voi johtaa siihen, että ammatillisen koulutuksen saaminen vaikeutuu. Päivittäiset arjen palvelut tai peruspalvelujen ylläpitäminen eivät korvaa työurille suuntaavaa koulutusta, johon pääseminen ja osallistuminen on osa suomalaisen hyvinvointiyhteiskunnan perustaa. Koulutuspolittiset toimenpiteet, erityisesti koulutuspaikkojen ja -alojen supistaminen vaikuttaa väestön asuinpaikkojen valintaan. Päätösten vaikutukset voidaan nähdä erityisesti nuorten muuttopäätösten taustalla. (Suikkanen, Viinamäki & Selkälä 2014, 314.)

Yksittäiset, paikalliset muutokset työmarkkinoilla voivat muuttaa pohjoisen ihmisten elinoloja ja suunnata heidän elämänsä kulkuaan laajalla alueella. Muutoksia kuvaa Suvi Lyytisen (2013) tutkimus, jossa tarkasteltiin Itä-Lapin seutukunnan työtilanteiden kehitystä ja valtion tukitoimien vaikuttavuutta Kemijärvellä sijainneen Stora Enson tehtaan sulkemisen jälkeen. Itä-Lapin seutukuntaan kuuluvat Kemijärven lisäksi Savukoski, Pelkosenniemi, Salla ja Posio.

Lyytisen (2013) tutkimuksen tilastolähteiden mukaan yksityinen sektori vastaa yli puolesta alueen työpaikoista. Miehiä toimii paljon pienissä, muutaman henkilön yrityksissä ja naiset työskentelevät palkansaajina, kuten yleisesti muuallakin Suomessa. Itä-Lapin työttömyysaste oli vuonna 2011 Lapin korkein eli 17,6 % . Alueen väestö vähenee: väkiluku on pienentynyt 2000-luvulla viidesosalla. Lapin maakunnassa miesten työttömyysaste oli 15,6 % ja naisten 10,8 % vuonna 2011 (Suikkanen ym. 2014, 310). Kunnat ja yksityinen sektori ovat lähes yhtä suuria työllistäjiä. Naisista puolet ja miehistä viidesosa ovat töissä alueen kuntasektorilla. Miehistä yksityisellä sektorilla toimii lähes puolet eli 45 % ja naisista kolmannes. Miesten työttömyysriski on ollut koko maan korkein vuonna 2011 ja naisten riski jäädä työttömäksi oli Suomen keskiarvon yläpuolella.

Lyytinen (mt.) esittää, että naisvaltaisille aloille työllistyminen olisi ratkaisu Itä-Lapin miesten työllistymiseen. Harvat miehet ovat silti kiinnostuneita vaihtamaan niille aloille, joilla olisi töitä tarjolla. Miesten kanssa työ- ja elinkeinopalveluista vastaavassa (TE-) toimistossa keskustellaan enemmän perinteisistä, luonnollisina pidetyistä miesten töistä: kiinnostaako esimerkiksi työnhakijaa kaivosala vai ei. Sosiaali- ja terveydenhoitoalalle suunnattuja työurasuunnitelmia ei sen sijaan ole kirjattu keskusteluihin. (Lyytinen 2013, 17.) Työllisyys- ja työttömyysasteen lisäksi Lapissa koulutustaso on eriytynyt vahvasti sukupuolen mukaan: lappilaismiehillä on naisia yleisemmin keskiasteen tutkinto, kun taas naiset ovat suorittaneet korkea-asteen tutkinnon heitä useammin. Miesten työllistymismahdollisuudet ovat heikkommat, koska miesvaltaisilta aloilta työpaikat vähenevät. (Suikkanen ym. 2014, 313.)

Lapin elinolosuhteille on ominaista se, että elinkeinomuutokset ja taloudellinen kasvu esiintyvät hyvin paikallisina, kuten esimerkiksi matkailu- ja kaivospaikkakunnilla tapahtuu. Muutokset työmarkkinoilla todentuvat sukupuolen mukaan siinä suhteessa, millä tavoin työt ovat naisten ja miesten mukaan eri paikkakunnilla eriytyneet, kuten Lyytisen (2013) tutkimuksessa tulee esiin. Miesten osuus työvoimasta on viime vuosina laskenut ja naisten osuus puolestaan noussut (Suikkanen ym. 2014, 312). Heinäkuun 2014 lopussa työttömyyden rakenne jakaantui Lapissa siten, että naisia oli työttömänä 24,1 % ja miehiä 31,5 % (Lapin työllisyyskatsaus heinäkuu 2014, 5).

Kotiseudulta lähtemisen ja sinne jäämisen vaihtoehdot ovat osa julkista keskustelua, jonka perusteella aikuistuvien nuorten valinnat tapahtuvat. Toiset elämäntavat ovat tavoiteltavia, toiset luokitellaan mahdottomiksi ja samalla eri asuinalueista tulee toivottomia, mahdottomia tai ihanteellisia (Ollila 2008, 13). Johanna Vaattovaaran (2009) mukaan realististen koulutus- ja työmahdollisuuksien puute on tärkeässä osassa kotiseudulta lähtemispäätöksissä. Oleellinen osa lappilaista, nuorten elämänvalintoihin kohdistuvaa puhetta on yleinen tappiomielialan ylläpitäminen (mt. 256). Lappia arvostetaan, mutta käsitys siitä, missä päin Suomea menestytään ajaa lappilaiset nuoret etelään (Ollila

2008). Lähtöpäätösten taustalla voi olla koulutukseen hakeutumisen lisäksi ihmissuhteisiin liittyvä vapaaehtoinen pakko, tietoinen elämäntilainta tai suunnitelmat, joiden mukaan muualla lähdetään vain käymään.

Naisten ja miesten paikkoja tutkimuksissa

Elämäntilainta ja elämäntilanteita tutkitaan naisten ja miesten näkökulmista, mutta teorit ja mallit on johdettu usein miesten elämää koskevien aineistojen tulkinnoista. Ne eivät kuitenkaan sovellu suoraan kuvaamaan naisten elämäntilainta, joka on koulutuksen, työn, perheen ja vanhemmuuden suhteen sisällöltään erilainen toimijuuksien kenttä. (Levonen & Kauppila 2008, 105.) Naisten elämäntilainta tutkimiseen tarvitaan lähestymistapoja, jotka ottavat huomioon naisen elämään liittyvät vaihtoehdot ja valinnat laajempina kokonaisuutena, ei vain esimerkiksi koulutukseen ja työhön sijoittumisen näkökulmasta (Harding 1987; Antikainen & Komonen 2003).

Nuorten naisten maaltamuutto ei ole uusi ilmiö, vaikka väestökehitykseen ja Lapin tyhjenemiseen liittyvästä nykyisestä keskustelusta niin voitaisiin päätellä. Pirjo Markkolan (1990, 18) mukaan naiset – erityisesti alle 25-vuotiaat naiset – ovat muuttaneet kaupunkeihin enemmän kuin miehet jo 1800-luvun puolivälistä lähtien. Kun 1990-luvulla tutkittiin itäsuomalaisen naisten ja miesten elämäntilanteita, todettiin sisällöllisten aikuissiirtymien eroavan sukupuolen mukaan. Työ ja avioliitto olivat miehillä keskeisiä tekijöitä, kun taas naisilla korostuivat yksinhuoltajuus, läheisten menetys, opinnot ja omien tavoitteiden saavuttaminen. (Perho & Korhonen 1994.)

Riitta Högbacka (2003) on tutkinut, millä tavoin yhteiskunnan muutokset vaikuttavat naisten elämään, ja miten maaseudun naiset tilanteensa kokevat. Elämäntilanteiden mukaan voidaan erottaa emännät, maataloustaustaiset palkansaajat (entiset emännät), maaseudun palkansaajat (kotikeskeiset naiset), uranaiset ja maallemuuttajat. Erityisesti

mahdollisuus koulutukseen ja sitä kautta itsenäisempään elämään erottelee maataloustaustaiset ja palkansaajanaiset. Nuorempien on ollut paljon helpompaa hakeutua koulutukseen ja punnita sitä kautta erilaisia valintoja. (mt.)

Naiset ovat nykyään koulutetumpia kuin miehet, mutta toimivat miehiä enemmän määräaikaisissa tehtävissä³⁰. Maaseudun naiset ovat kaikissa ikäryhmissä korkeammin koulutettuja kuin heidän puolisonsa. Koulutukseen hakeutuminen on vaatinut muuttamista toiselle paikkakunnalle, ja osa koulutetuista naisista on palannut kotiseudulle. Maaseudulle palaamiseen on liittynyt tärkeänä osana perheen perustaminen. (Ks. Högbacka 2003, 87–88.) Hyvinvointibarometrin (Suikkanen ym. 2014, 313) mukaan 27,9 % lappilaisista naisista ja 19,5 % miehistä oli suorittanut korkea-asteen tutkinnon vuonna 2012. Lappilaisnaisista 41,2 % ja miehistä 47,3 % oli suorittanut keskiasteen tutkinnon, mikä on useammin kuin koko maassa. (mt.)

Yli 60-vuotiaat naiset alkavat olla enemmistönä maaseudulla. Nuorille naisille ei ole tarjolla paikkoja, jotka vastaisivat heidän kiinnostustaan esimerkiksi koulutukseen, harrastuksiin ja matkustamiseen. (Högbacka 2003, 87.) Kirsti Manninen (2006, 75) toteaa, että naisten mahdollisuudet toimia aktiivisesti erilaisissa paikallisyhdistyksissä, kylätoiminnassa ja kehittämishankkeissa ovat maaseudulla suuremmat kuin muualla. Naisen kädessä on usein edelleen puheenjohtajan nuijan sijasta kahvipannu. (mt.)

Nuorten naisten poismuuttoon liittyy yleisessä keskustelussa piirre, että kylien autioituminen on nimenomaan naisten aikaansaannosta. Muualle hakeutuessaan he eivät olekaan täyttämässä syrjäseutujen biologista suvunjatkamis- ja hoivatehtävää (Heikkilä 2008, 57; Kari 2009, 46–48). Matti Kortteisen (1992) mukaan työn ja ammattitaidon hankkiminen on avannut naisille mahdollisuuden saavuttaa itsenäisen ase-

³⁰ Vuonna 2013 naispalkansaajista oli määräaikaisia 18 % ja miespalkansaajista 12 %. Suomen virallinen tilasto (SVT): Työvoimatutkimus [verkköjulkaisu]. Työllisyys ja työttömyys vuonna 2013.

Sukupuolten työnjaosta ja rakenteista Lapissa ks. Irmeli Kari-Björkbacka 2012.

man, jota yksityiselämässä ei aikaisemmin ole ollut heidän asuessaan joko vanhempien luona tai parisuhteessa. Muuttaminen maaseudulta kaupunkiin on ollut yksi vaihtoehto saada elintilaa ja mahdollisuuksia tehdä itsenäisiä päätöksiä, jos tätä tilaisuutta ei ole maaseudulla asuessa ollut. Osana itsenäistymisprosessia muutto koetaan palkitsevaksi, sillä oman tilan hankkiminen ja sen tunnustaminen muodostavat sosiaalisuhteisiin, jota ei voi vastustaa. Sosiaalisuhteissa ihminen yleensä haluaa tulla yhteiskunnan osaksi, itsenäiseksi ja toimintakykyiseksi yksilöksi. Nuoret naiset muuttavat myös siksi, että he kyseenalaistavat selviytymisen eetoksen edellyttämää uhrin logiikkaa, jonka mukaan olisi vain pärjättävä niillä ehdoilla, jotka kotiseutu tarjoaa (Ks. Kortteinen 1992, 203–205, 256, 340.)

Maarit Sireni (2002) on tutkinut emännyyttä ja maatilaa naisen paikana sekä naisten kokemuksia omasta elinympäristöstään. Analyysit käsittelevät emäntien asemaa ja tehtäviä sekä niiden muotoutumiseen liittyviä tekijöitä. Tutkimuksessa huomio kiinnittyy niihin sukupuolisiidonaisiin käytäntöihin, joiden kautta naisten asema muotoutuu muualta muuttaneena puolisona. Naiset kokivat asemansa vahvaksi ja tasa-arvoiseksi. Riitta Högbäckan (2003) tutkimuksessa maatilalle asettumiseen liittyy läheisesti perheen perustaminen, jolloin se koettiin erityisen onnistuneeksi elämänvalinnaksi. Perheetön nainen ei saanut samanlaisia etuja maanviljelijän työssä, eivätkä tytöt kokeneet maanviljelijän työtä houkuttelevaksi teini-iässä, vaikka myöhemmin ajatus maaseudulle asettumisesta saattoikin muuttua (Sireni 2002, 13, 131, 135; ks. Keskitalo-Foley 2004, 54–55).

Seija Keskitalo-Foley (2004) tarkastelee tutkimuksessaan, miten pohjoisen maaseudulla asuvat naiset ovat rakentaneet omia tilojaan ja elämänsä. Hänen mukaansa lappilainen maaseutu jäsentyy kuulumisen paikkana, kotina. Riippumatta onko syntyperäinen lappilainen vai ei, kuulumissuhde muodostuu kokemusten ja tuntemusten kautta, kun on pitkään asunut samalla seudulla (mt. 55–56). Lapista muuttaneet ovat voineet löytää paikkansa ja kotinsa uudelleen muodostuneiden kuulumissuhteiden kautta. Lapissa syntyneiden naisten kertomuksissa pai-

nottuvat jatkuvuus, turvallisuus ja vapaus. Jatkuvuus tarkoittaa kuumista paikkaan ja kiinnittymistä yhteisöihin. Turvallisuuteen sisältyvät ajatukset Lapista lasten asuinpaikkana, fyysisen tilan laajenemisena ja omana liikkumisvapautena. Lappiin muualta muuttaneet naiset korostivat elämänmuutoksen tärkeyttä, kokeilua ja oman tilan saamisen kokemuksia. Laajempaan kertomukseen tutkimuksessa tuotetaan Lappia paikkana, jonne akateeminen nainen voi kotiutua yhtäläillä kuin Helsinkiin. (Keskitalo-Foley 2004, 168–169.)

Juha Siltalan ja Matti Kortteisen 1990-luvun selviytymistutkimusten lisäksi Harri Jokiranta (2003) on tutkinut maaseudun miesten elämää ja selviytymisen tapoja. Kertomusten analyysien kautta hän nimeää ankuripaikkoja, joiden mukaan miehet keskittyvät työhön, ystäviin, tulevaisuuteen ja perheeseen. Tulkinat mieheydestä ovat tuoneet esiin keskusteluja, jotka liittyvät miesten vuorovaikutussuhteisiin ja sensitiivisyyteen väkivallan sekä voiman korostamisen sijaan. Mieheyden mallin muodonmuutos näkyy esimerkiksi niissä miesten tarinoissa, joissa halutaan rakentaa omien lasten kanssa toisenlainen suhde kuin millainen itsellä aikoinaan isän kanssa oli. Maaseudun miesten kertomuksissa työlle omistautumisen puhe elää vahvana. Mieheyttä, kuten naiseuttakin, rakentavat sukupolvien työperinteen siirtämisen lisäksi media, institutionaalinen sosialisatio, kuten päivähoiton tai koulun opit ja ympäröivä kulttuuri sekä historia. (Jokiranta 2003, 11–15.)

Jukka Sankala (2008) on tutkinut Lapissa asuvien poikamiesten elämää ja arkea. Hän käsittelee mieheyden ja maskuliinisuuden ilmenemistä Pohjois-Suomen maaseudulla asuvien miesten toimintaympäristöissä. Tutkimuksen keskiössä on poikamiesten identiteetin muodostuminen vuoropuhelun tuloksena arjessa, jossa tärkeinä rajapintoina ovat yhteisön tuki, lähisukulaiset ja miesten väliset suhteet. (Sankala 2008, 49–56.) Subjektiiivinen mieskäsitys ja maskuliinisuus – tai feminiinisyys – voi saada säröjä, kun oma elämäntilanne heijastuu vallitseviin, paikallisiin toimintakulttuureihin ja stereotyyppisiin käsityksiin mieheksi kasvamisesta ja miehenä olemisesta. Perinteisen hetero- ja ydinperhemallin luoma sosiaalinen paine on suuri kylien kulttuurisessa il-

mastossa, vaikka arjen sujumisen kannalta yhteisöihin kuuluminen ja muut arjen sosiaaliset suhteet koettaisiin kaikkein tärkeimmiksi. Yksinelävän miehen ja naisen toimijuuden tilat sekä rajat määrittyvät yhteisöissä sen kautta, mitä miehenä ja naisena tulee vallitsevien diskurssien mukaan elämässä edustaa ja tehdä.

Nyky-yhteiskunnassa perhe tulisi nähdä uudelleen muotoutuvana: perhettä ”tehdään” muuttuvassa ajassa. Muutoksen tulkintaan tarvitaan ymmärrystä sekä uusia tulkintoja muun muassa suhteissa elämästä. (Nätkin 2003, 21–22.) Entisen roolijaon mukaan lastenhoito on naisten työtä ja perheen elättäminen on miehen tehtävä. Isiltä peritty näkemys miehestä perheen päänä voikin toimia miehelle yhtenä esteenä parisuhteen muodostamiselle ja siinä onnistumiselle (vrt. nk. poikamiesten suuri määrä Lapissa).

Lapsen syntymän jälkeen vanhempainvapaata pitää 2-3 % isistä, eikä osuus ole muuttunut viimeisen noin 20 vuoden aikana³¹. Veto kodin ulkopuolelle on edelleen yksi isyyden performanssia eli isänä olemista määrittävä tekijä. Naiset sijoitetaan yhä kotiin, yksityiseen tilaan, kun taas miesten tilaksi määrittyy julkinen, kodin ulkopuolella oleva alue (Kinnunen 1996, 34; Nätkin 2003, 18). Jos isä katsoo kodin ulkopuolelta tai työelämästä kotiin päin, se merkitsee hänelle lisää tilaa, muttei samalla välttämättä tuo perheen äidille lisää tilaa kodin ulkopuolella (Lahti 1994, 220–221; Vuori 2003, 57).

Miehet ovat usein kiinnittyneet kotiseutuun eri tavalla kuin naiset, joiden asema ja tila rakentuvat puolison ja lasten kautta (ks. Koskela 1994; Keskitalo-Foley 2004, 45; ks. myös Sireni 2002). Miesten maaseudulla elämisen, lähtemisen tai jäämisen vaihtoehdot nojaavat perinteisiin ammatteihin, jotka vahvistavat kuulumista kotipaikkaan. Miehillä on maaseudulla omaa fyysistä tilaa ja mahdollisuuksia kodin ulkopuolelle vieviin harrastuksiin, kuten koneiden korjailuun, metsästyksen ja

³¹ <http://www.thl.fi/fi/tutkimus-ja-asiantuntijatyo/hankkeet-ja-ohjelmat/perhevapaatutkimus/tilastotietoa-perhevapaiden-kaytosta> (Luettu 22.10.2014)

kalastukseen sekä Lapissa talvella kelkkailuun. Sukupuolinen tila on siten laajempi miehille kuin naisille (ks. Gordon 2005b, 128; Lempiäinen 2007, 114).

Kansainvälisessä maaseutututkimuksessa kiinnostus sukupuoleen liittyviin teemoihin juontuu 1980- ja 1990-luvuilta. Maarit Sireni (2008) tarkastelee tutkimuksia maaseudun naisista ja miehistä kansainvälisissä sekä kotimaisissa julkaisuissa. Varhaisten 1970- ja 1980-luvulla tehtyjen tutkimusten tehtävä oli nostaa esille naisten asema maaseudulla niin työnjaossa kuin sukupuoliroolien mukaan biologisen sukupuolijaon näkökulmasta. Sosiaalinen sukupuoli tuli tutkimuksen keskiöön 1990-luvun alun maaseutututkimuksessa. Tutkimuksissa ilmeni, että muun muassa sosiaaliluokka tai etninen tausta saattoivat muokata kokemusta naiseudesta sekä mieheydestä ja siten tuottaa eroja naisten ja miesten ryhmien sisällä. (Sireni 2008, 7–8.) Teoreettiset näkökulmat painottivat tulkintoja sukupuoli-identiteettien rakentumisesta ja keskittyivät lisäksi sukupuolen toistamisen tapojen tarkasteluun (Little & Pannelli 2003, 281).

Tutkimuksessani edustan sitä näkemystä, että Tunturi-Lappi, Pohjois-Lappi ja Itä-Lappi eivät ole pelkästään asuinpaikkoja Pohjois-Suomessa, vaan kulttuurisina tiloina niihin kiinnittyy neuvoteltavissa olevia sukupuolen ja toimijuuksien liittoutumia. Nainen on kuulunut kotiin ja perheeseen tyttärenä, vaimona ja äitinä, mutta maatila on siirtynyt isältä pojalle, ei niinkään äidiltä tyttarelle – jopa tv-mainoksen talomaalin kerrottiin kestävän isältä pojalle. Maaseudun naisten paikkojen löytyminen on perustunut siihen, että omalta kotikylältä on lähdetty miehen kotikylälle tai kauemmas kaupunkiin. Lähteminen on voinut tarkoittaa irrottautumista kokonaan maaseudun ilmapiiristä ja asettumista kulttuurisesti erilaisiin paikkoihin sekä kiinnittymistä uudensuolaan kaupunkiyhteisöihin.

Naisten ja miesten toimijuuksien rakentuminen on kontekstuaalista ja muuttuu paikkasidosten vuoksi, sillä maaseudulla ja kaupungissa tilat kulttuureineen ovat erilaisia. Vaikka tutkimus ja tieto on aina sidottu paikkaan ja tutkijan näkökulmaan, voidaan tutkimuksessa aset-

tua katsomaan siten, että pyritään saamaan tietoa arjen todellisuudesta samastumatta toisten kokemuksiin. Tutkimusta on pyrittävä tekemään tutkimukseen osallistuvan sosiaalisen paikan kautta, sillä yleistä marginalisoitujen elämien tutkimisen mallia ei ole olemassa. (Ronkainen 2000, 176–178; Naskali 2003, 33–34.) Tutkimuksessani on tarkoitus kuvata Lapista lähtöisin olevien henkilöiden elämänselkokuja yhtenäistäviä ja erottavia toimijuuden tiloja. Kunnioittamalla tutkimuksessani mukana olevien naisten ja miesten kerrontaa voin välttää omasta, lappilaisesta taustastani nousevia tulkintoja siitä, millaista nuoren aikuisen elämä voi olla ja millaiseksi se keski-ikänsä mennessä voi tulla.

III

Näkökulmia toimijuuteen

Toimijuuden avauksia

Toimijuutta luonnehtii tutkimuksessani konstruktionistinen lähtökohta, jonka mukaan ihmiset tulkitsevat sosiaalisesti tuotettua todellisuutta. He valitsevat itselleen sopivia, merkityksellisiä tapoja toimia, eivätkä vain passiivisesti toista olemassa olevia, sosiaalisia ja kulttuurisia järjestyksiä. Toisaalta vain sellaiset yhteiskunnalliset ja kulttuuriset käytännöt, joita toistetaan yhä uudelleen ja uudelleen, voivat säilyttää asemansa ja luonteensa (Heiskala 2000, 197). Kasvatuksen ja koulutuksen kiinteät kytkökset poliittiseen päätöksentekoon, yhteiskunnallisiin ja sosiaalisiin rakenteisiin sekä kulttuureihin rajoittavat yksilön valtaa tehdä valintoja. Tieto toimii vallan välineenä ja tiedonmuodostus on ehdollinen sen mukaan, millaisia eri instituutioiden tai toimijoiden väliset sitoumukset ja rakenteet ovat (Foucault 1980). Rakenteet voidaan nähdä joko resursseina tai rajoituksina, ei pelkästään alistussuhteessa yksilöön tai toisaalta vain täydellisen vapauden ja riippumattomuuden takaajina (Francis 1999; McNay 2004; Ojala & Palmu & Saarinen 2009; Eteläpelto, Heiskanen & Collin 2011, 18.)

Toimijuutta on teoretisoitu yhteiskuntatieteissä ja kulttuurintutkimuksessa laajasti erityisesti 1990-luvulta lähtien. Kasvatustieteisiin kä-

site on tullut feministisestä tutkimuksesta, jossa painotetaan toimijuuden tarkastelua vallan eri ulottuvuuksien näkökulmista. Valta liittyy kasvatuskäytäntöihin ja koulutukseen, jotka määrittävät toimijuutta paikan, yhteiskuntaluokan, etnisyyden, iän, seksuaalisuuden ja sukupuolen mukaan. Toimijuus mahdollistuu, jos toimijalla on valtaa tehdä valintoja ja päätöksiä, joten valta nähdään toimijuuden resurssina. (Giddens 1984, 9, 14; Bourdieu 1987, 128; Gordon 2005b, 115; Lempiäinen 2007, 116; Ojala ym. 2009, 7, 14; Eteläpelto ym. 2011, 12–13.)

Toimijuuden tarkastelun peruskysymys on se, onko ihmisellä eri tilanteissa useita vaihtoehtoisia tapoja ja mahdollisuuksia toimia (Giddens 1984)³². Teko ilmentää toimijuutta vain silloin, jos toimijalla on ollut vapaus ja valta toimia tai jättää toimimatta. Pakottava valinta tekona edustaa toimijuutta eri tavalla kuin mahdollinen valinta. Tavoitteelliseen toimijuuteen liittyy yksilön ymmärrys valintojen ja tekojen seurauksista sekä mahdollisuus vaikuttaa niihin. Toimijuutta ja valtaa tuleekin katsoa kohteellisena ja kontekstuaalisena liittymänä. (ks. Adkins 2003; Gordon 2005b; Jyrkämä 2008; Eteläpelto ym. 2011, 18–19, 23.)

Tutkimukseni lähtökohtana on se, että elämänkulussa eteen tulevien mahdollisuuksien ja valintojen kautta voidaan purkaa ja muuttaa valitsemia, toimijuutta määritteleviä diskursseja sekä kohdistaa katse tulevaan. Todellisuus voi näkemykseni mukaan rakentua toisin valintojen ja vastuun kautta. Ihmisillä on mahdollisuus – ei vain uusintaa, vaan luoda uudenlaista toimijuutta vuorovaikutuksessa yhteiskunnallisten

³² Sosiologi Anthony Giddens (1984) lähestyy toimijuutta yhteiskunnallisten ilmiöiden, rakenteisiin kietoutuvien mahdollisuuksien ja yksilön tavoitteellisen toiminnan dynamiikan kautta. Tapaisuudet ja tiedostamaton toiminta eivät kuvasta toimijuutta ilman intentionaalisuutta. Giddensin (mt.) mukaan rakenteita ei sinänsä ole, vaan ne muodostuvat sekä uusiutuvat ihmisten käytännöissä ja rationaalisessa toiminnassa ”tässä ja nyt”. Sosiologi Margaret Archerin (2000) mukaan giddensiläisessä toimijuuden määrittelyssä ei huomioida yhteiskunnassa tapahtuvia ajallisia muutoksia ja vuorovaikutussuhdetta, joiden kautta ihmisen todellisuussuhde rakentuu diskursiivisella, ruumiillisella ja praktisella tasolla. Giddensiläisittäin tulkittuna ”tärkeimmät sanat on jo sanottu” tai ”toimijoiden enemmistö on kuolleita” (Jyrkämä 2008, 191).

rakenteiden, sosiaalisten ympäristöjen ja kulttuurien kanssa. (Ks. myös Archer 2012.)

Tutkimuksessani otan osaa niihin toimijuutta koskeviin keskusteluihin, joissa se ymmärretään osallistumisen, päätöksenteon ja valintojen taustalla rakentuvana reflektoitavana toimijuutena. Toimijuus ei kuitenkaan ole aina aktiivista, vaan toimijuuteen voi myös ajautua. Ajautumisen taustalla voi olla tietoisia tai tiedostamattomia elämänkulkuun kiinnittyviä tekijöitä, jotka liittyvät yksilön kulttuurisiin lähtökohtiin tai taloudellisiin ja sosiaalisiin olosuhteisiin. Toimijuus voi olla toisin toimimista, ei-aktiivista, kuten joutilaisuus tai laiskottelu (ks. Jyrkämä 2008, 196) tai se voi olla neuvoteltavissa, jolloin yksilöllä on mahdollisuus pohtia ajallista perspektiiviä elämäntapahtumiin, valintojen taustoihin ja niiden seurauksiin.

Suvi Ronkainen (1999, 215–216) puhuu reflektoitavasta toimijuudesta elämää muuttaneiden kokemusten yhteydessä, jolloin ”tila on koetusti minän tila”. Kyseessä ovat Ronkaisen (1999) mukaan mieleen painuneet hetket, jotka koettuina ja muistettuina mahdollistavat minää arvioivan toimijuuden. Tutkimuksessani *minä* ei näyttäydy pelkästään hahmona, josta kerrotaan, vaan lisäksi konstruktiona, joka auttaa henkilöä itseä ymmärtämään ja tulkitsemaan elämäntapaa (ks. Kaskisaari 1995, 98; Komulainen 1998b, 30–31).

Laajennan kokemusten tarkastelua modaalisesti määrittyneen tekemisen tulkintoihin, kun jäljitän tapahtumia, joissa tutkimukseeni osallistuvat ovat päättäneet itseä koskevista asioista, toteuttaneet päätöksiä tai jättäneet toteuttamatta. Tarkastelussa valinnat kytkeytyvät minän avulla tapahtuvan elämäntapahtumien reflektion lisäksi toimijuuden ehtojen arviointeihin. Tämä tarkoittaa toimijuuden ja elämäntapahtumien jäsentämistä tutkimuksessani enemmän tekojen ja valintojen kautta kuin subjektiivisen minän avulla.

Sukupuolijärjestykseen liittyvillä kysymyksillä on suhde arjen käytäntöihin ja toimijuuden rakentumiseen. Feministisessä tutkimuksessa puhutaan pienestä toimijuudesta, joka voidaan kutsua arkiseksi, kiinnipitäväksi tai minimaaliseksi (Jokinen 2005; Honkasalo 2008, 207). Ar-

jen monien järjestysten ylläpitäminen kodissa, perheessä sekä sosiaalisissa suhteissa edellyttää toistoista ja rutiineista kiinnipitämistä, ”maailman pitämistä paikallaan” koko ajan muuttuvassa yhteiskunnassa. Toimijuus voi näyttäytyä pienenä yhteiskunnallisten rakenteiden ja elinolosuhteiden pakottamana. Pieni toimijuus voi saada aikaan esimerkiksi voimattomuutta, jolloin ihminen ikään kuin odottaa jotakin tapahtuvaksi³³.

Toimijuuden ja sukupuolen liitto

Sukupuolen kautta rakennetaan toimijuuksia sekä laajemmin kulttuuria ja yhteiskuntaa. Tapaisuus kuvaa sosiaalista todellisuutta, kun ihmiset omaksuvat normeja, pakkoja ja määräyksiä tekemällä asioita tiettyllä tavalla sekä heterotapaisesti, naisina ja miehinä (Veijola & Jokinen 2001, 85, 95). Sukupuolitapainen tekeminen kuvaa toimijuutta ja se tarkoittaa henkilöllä olevaa tietoa siitä, miten eri tilanteissa on toimittava tai miten on valittava, kun haluaa toteuttaa sukupuolta menestyksekkäästi eli toimia ”oikein”. Toisten kanssa vuorovaikutuksessa asioita tehdään tavan, totumuksen ja sukupuolelle ominaisen tyylin mukaan sen enempiä toimintaa refleктоimatta. (Lempiäinen 2007, 118.) Yleensä tapaisuutta ei huomata vasta kuin tilanteessa, jossa asioita tehdään odotetusta poikkeavalla tavalla (Jokinen 2004, 285–286). Tapaisuudet eivät ole yksinomaan huonoja tai hyviä sukupuolen järjestyksiä ylläpitäviä toimintoja tai tekoja. Kun tapaisuudet ovat kulttuurisia sopimuksia, on niiden avulla mahdollista määritellä toimijuuksia uudelleen siten, että ne purka(isi)vat nais- ja miestapaisia käytäntöjä.

³³ Teoretisoidessaan pientä toimijuutta Marja-Liisa Honkasalo (2008, 210–211) viittaa antropologi Vincenzo Crapanzanoon, joka 1980-luvulla pohti, mitä silloin tapahtuu, kun ei tapahdu mitään? Crapanzanolle toiminnan vastakohta on odottaminen, joka loppuu kun toiminta alkaa. Pahimmillaan odottaminen voi johtaa lamaantumiseen, kun ote nykyhetkestä ja maailmasta lipsuu. (mt.)

Bourdieuolaisittain puhutaan sosiaalisesta tilasta, joka määrittyy moniksi erottautumisen kentiksi ihmisen habituksen mukaan: miltä hän näyttää, miten hän puhuu, miten hän käyttäytyy. Habitus-teoriassa sukupuoli ohjaa tekemään valintoja sen merkityspotentiaalın mukaisesti, joka yksilölle on muotoutunut ajan kuluessa. Sukupuoli merkityksellistyy toiminnassa tekojen ja tapojen myötä ja se voidaan ymmärtää elämäntyylinä, osana toimijoiden habitusta. (Bourdieu 1990; Jokinen 2004; Lempiäinen 2007.)

Ymmärrän sukupuolen sosiaalisena, rakenteellisena ja kulttuurisena kokonaisuutena, jolloin sukupuolen määrittämiseen ei riitä yksinomaan sen biologinen jako tai selitys. Judith Butler (1990, 140) näkee sukupuolen konstruktiona, joka muotoutuu kulttuurisesti sovittujen, toistuvien tekojen eli performatiivien tuotteena. Näin toimijuus voi olla sukupuolitettua. Kun ihmisen toimintaa tarkastellaan paikantuneena ja tilanteiden mukaan muuttavana, se samalla mahdollistaa sukupuolen käsitteellistämisen, ei niinkään olemisen, vaan toiminnan ja tekemisen tuottamana. (Ks. Jokinen 2004; Lempiäinen 2007; Ojala ym. 2009.)

Naiseus ja mieheys määritellään kulttuureissa, historiallisissa kehyksissä ja mediassa. Eri aikakausina toistetaan tietynlaista käsitystä muun muassa hoikkuudesta ja lihavuudesta tai mieheydestä ja naisuudesta. Performanssit vaihtelevat tilanteisesti, alueellisesti sekä kulttuurisesti erilaisissa asia- ja merkitysyhteyksissä. (Butler 1990; 1993; Jokinen 2004, 213; Halonen 2005, 16.) Nykyisin media ylläpitää sekä toistaa käsityksiä naisten ja miesten eroista luokitellen heidät ominaisuuksiltaan vastakkaisiksi, mutta keskenään sukupuolen mukaan samankaltaisiksi. Tämä tapahtuu kuvien valinnoilla, otsikoinnilla ja tarinoilla, joiden tarkoitus on viestittää, että ne perustuvat faktoihin. Tieto on aina jonkun tietoa, jostakin näkökulmasta kielen ja representaation keinoin tuotettua. Sukupuolta luonnehtivat oletukset ja odotukset tulevat esiin jokapäiväisessä viestinnässä. Sukupuolta luonnollistetaan esimerkiksi työelämää koskevissa teksteissä, joissa käsitellään naisia ja miehiä epätyypillisillä aloilla. (Rantala 2011, 6–7, 10.)

Pälvi Rantala (2011) on tutkinut sukupuolen representaatioita³⁴ sanomalehdissä tarkoituksenaan selvittää, miten lappilaisessa mediassa kirjoitetaan sukupuolesta ja tasa-arvosta. Rantalan media-aineistossa naisten ja miesten esittämistä olemuksellisesti erilaisina kuvaa esimerkiksi Anne Ollilan valinta paliskuntain toiminnanjohtajaksi. Toimittaja kysyy, saako naisjohtaja pidettyä poromiehet kurissa? ”Ei kai poromiehiä tarvitse kurissa pitää, kunhan vie meidän asioitamme eteenpäin”, vastaa Ollila. Onko naishahmon tehtävä pitää ”lapset kurissa” vai ajaa-ko hän johtajana poromiesten asiaa. Toimittajan kysymyksessä heijastuu käsitys johtajuudesta ja johtajan ominaisuuksista osana sukupuolittunutta kielenkäyttöä. Erilaisuus, uudenlaisuus, ikä ja koulutus nostetaan jutussa esiin. (Rantala 2011, 12.) Epäily odotetun toimijuuden toteutumisesta sukupuolen perusteella, eli miten uusi toiminnanjohtaja kykenee hallinnoimaan poromiehiä, täytyy kysymyksellä varmistaa.

Suomalaisilla työmarkkinoilla naiset ja miehet toimivat eri aloilla eli ovat segregoituneet horisontaalisesti. Naisten työt sisältävät usein palvelua, hoivaa sekä kouluttamista ja miesten työt yleisesti tuotantoon liittyvää toimintaa sekä tekniikkaan ja liikenteeseen liittyviä tehtäviä. Ihmiset ovat jakaantuneet lisäksi vertikaalisesti työelämän eri portaille sukupuolensa mukaan. Suomi kuuluu EU:n vertailussa vahvasti eriytyneisiin maihin niin sukupuolittuneiden ammattien kuin toimialojen perusteella. (Kinnunen & Korvajärvi 1996, 11–12; Lyytinen 2013, 3.)

Sukupuoli avaa ja rajoittaa toimijuuden tiloja ja se rakentuu representaationa sosiaalisissa suhteissa, arjen prosesseissa. Tutkijalle toistot antavat mahdollisuuden kysyä, miten jokin tapahtuu, jotta voidaan etsiä vastausta kysymykseen, miksi niin tapahtuu. (Ks. Scott 1996, 167; Jalagin 2007, 20; Lempiäinen 2007, 110; Paasonen 2010, 40.) Miten ja miksi -kysymykset ovat olennaisia, sillä arki ja sukupuoli kuuluvat yh-

³⁴ Representaatio on kulttuurintutkimuksen käsite, jonka avulla voidaan esimerkiksi kysyä, millä tavoin mediat esittävät ja tuottavat todellisuutta, kenen näkökulmasta todellisuutta esitetään ja millaisten välineiden avulla esitykset toteutetaan? Kysytään, onko representaatio, kuten kuva tai teksti, todellisuuden heijastuma vai rakentaako se todellisuutta? (Seppänen 2005, 79.)

teen erilaisten merkitysten liittoutumana. Kirsti Määttänen (1993, 24; Naskali 2003, 33) toteaa yhtälön hankalaksi, koska käsitykset sukupuolesta arjen käytännöissä, työnjaossa ja perheessä, ovat olennainen osa ajattelutapojen ja elämänmuotojen perustaa. Ne määrittyvät toistojen, rutiinien ja itsestänselvyyksien vyyhtinä myös lappilaisessa kontekstissa, jossa sukupuolikulttuurien säilyttämistä puolustellaan junantuomien ajattelutapoja vastaan. Kun todetaan, että Lapissa täytyy saada elää perinteiden mukaan, voi traditionaalisuus lukkiutua immuuniksi uusille ideoille tai elämäntavoille. (Naskali 2003, 20.)

Yhteiskunnallisen keskustelun keskiössä on ollut Lapin autioituminen, väestön ikääntyminen ja nuorten sekä naisten poismuutto. Toisaalta tunturikeskusten rakentaminen, taloudellinen nousukausi ja villi Pohjolan eksotiikka on liitetty kuin kurjistumistarinoiden vastakohtana kuvaamaan lappilaista elämänmenoa ja maisemaa (Vaattovaara 1990; Keskitalo-Foley 2004). Rakentamisen ja taloudellisen nousun mukana on tullut uudenlaisia uhkia. Ne ovat muuttaneet lappikuvaa muun muassa prostituution ja naiskaupan muodossa. (Korhonen 2003; Naskali 2003; Skaffari 2010.)

Miesten ja naisten toimijuuden mahdollisuudet ovat Lapissa muuttuneet kuluneiden 21 vuoden aikana tutkimukseni ajanjaksolla. Aikaisemmin esimerkiksi jako naisten ja miesten toiminnan tiloihin oli rajatumpaa kuin nykyään (Autti 2010, 45). Toimijuuden mahdollisuuksia tutkiessani näen tärkeäksi huomioida erityisesti kollektiiviset arkielämän ratkaisut ja valinnat, jotka saavat merkityksensä kulttuurisista käytännöistä ja rutiineista (ks. Roseneil 1995; Adkins & Skeggs 2004; Honkasalo 2004a; Honkasalo 2006). Päivi Naskali (2003) mainitsee yhdeksi lappilaisen yhteisyyden piirteeksi maskuliinisuuden ja reilun jätkyyden. Mies edustaa lappilaista toimijuutta niin selvästi, ettei naisen poissaoloa aina edes huomata kysyä.

Kulttuurisia merkityksiä ja tasa-arvoa käsittelevät kysymykset ovat olleet Lapissa keskeisiä, mutta käytännössä sosiaaliset, taloudelliset ja kulttuuriset pohdinnat ovat tuoneet esiin pääasiassa alueellisen ja etnisen eriarvoisuuden (Naskali 2003, 21). Naisten kokemusten merkitykset

ja minäkertomukset tulee ymmärtää kriittisenä tietona, joka ei uhkaa perinteitä, vaan avaa uusia kertomuksia elämästä. Näin voidaan muuttaa lappilaisen mentaliteetin vahvaa mieheyden kuvaa. (Ks. Ronkainen 1999, 19–20; Naskali 2003, 28, 33.) Yksilöiden toimijuuden historiaa, tiloja ja mahdollisuuksia voidaan tarkastella pohtimalla sukupuolta erilaisia yhteisöjä jäsentävänä tekijänä (Scott 1999, 73; ks. Autti 2010). Yhteisöissä määritellään, millä tavoin mies ja nainen sukupuoliltaan eroavat toisistaan ja millainen sukupuolen toisto mahdollistaa sekä yhteisön olemassaolon että yksilön elintilan paikallisyhteisön jäsenenä (Scott 1999).

Modaliteetit osana toimijuutta

Toimijuutta voidaan tutkia analysoimalla sitä keskenään vuorovaikutussuhteessa olevien ulottuvuuksien eli modaliteettien avulla. Modaliteettien teoreettinen tarkastelu perustuu semioottiseen sosiologiaan. Pekka Sulkunen ja Jukka Törrönen (1997) sekä Jyrki Jyrkämä (2007; 2008) esittävät analyysitavan, jossa toimijuutta voidaan kuvata osaamisen, kykenemisen, haluamisen, täytymisen, voimisen ja tuntemisen ulottuvuuksien näkökulmista³⁵. Ne eivät ole erillisiä toimijuuden osia, vaan ovat läheisessä suhteessa toisiinsa ja rakentuvat tilanteisesti sekä ehdollisina, kun ihminen toimii arjen käytännöissä: punnitsee, valitsee

³⁵ Ranskalainen semiootikko Algirdas Greimas puhuu modaliteettien teoriassa kuudesta modaliteetista, jotka ovat tahtominen, tietäminen, oleminen, täytyminen, voiminen ja tekeminen (Greimas 1966/1979). Kun tutkin toimijuutta ja tekoja sekä valintojen ja päätöksenteon ehtoja, käytän analyysissäni semioottisesta tekstianalyysistä kehiteltyjä erityisesti toimijuusanalyysiin soveltuvia modaliteetteja, jotka ovat kykeneminen, osaaminen, haluaminen, täytyminen, voiminen ja tunteminen. Tarkastelen toimijuutta modaalisten ulottuvuuksien vuorovaikutusprosessina. Modaliteetit toimivat analyysissäni heuristisena näkökulmana sekä viitekehystenä, eivät semioottisen tekstianalyysin työkaluina. (Ks. Jyrkämä 2008, 195.)

ja tekee. Tulkintateoriassa ollaan kiinnostuneita siitä, millä tavoin toiminnalle, subjekteille ja objekteille määritellään arvoja modaalisuuksien avulla (Veijola 2007, 131).

Osaaminen ulottuvuutena viittaa henkilön pysyvään taitoon ja tietoon, kun taas **kykeneminen** tarkoittaa fyysistä tai psyykkistä pystymistä eli toimintakykyä tapahtuman hetkellä. Kerran opittuaan ihminen esimerkiksi osaa ajaa pyörällä, vaikka hetkittäin ei siihen olosuhteiden vuoksi kykenisikään. **Haluaaminen** tarkoittaa motivoitunutta, tavoitteellista ja päämäärähakuista toimintaa – haluaako pyöräillä vai ei. **Täytyminen** sisältää esteitä, pakkoja ja sosiaalisia, fyysisiä sekä moraalisia rajoituksia: on pakko pyöräillä, koska vaihtoehtona on se, ettei muuten pääse perille tai päämäärään. **Voiminen** viittaa laajemmin niihin rakenteisiin, rajoituksiin ja mahdollisuuksiin, jotka reunustavat päätöksentekoa: onko pyöräileminen ylipäättään mahdollista. **Tunteminen** tarkoittaa arvottamista, arvioimista, kokemista eli tunteiden liittymistä vuorovaikutukseen erilaisissa tilanteissa tai sosiaalisissa suhteissa³⁶. Pyöräilemisessä tunne voi virittää halun ajaa ja on yhteydessä päämäärään tai tavoitteisiin sekä motivaatioon. Resurssina toimijuuden tunne ja tunto tarkoittavat henkilön pohdintaa siitä, onko jo toiminut tai voiko toimia eteen tulevissa tilanteissa (Gordon 2005b, 129).

Kun määrittelen toimijuutta, tarkastelen muun muassa mahdollisuuksien ja tavoitteiden välisiä suhteita: mitä henkilöt nostavat esiin vaihtoehtoina itselleen, entä toisille? Millä tavoin modaliteetit esiintyvät kirjeissä ja haastatteluissa? Näen toimijuuden rakentuvan sosiaalisesti ja tilanteisena. Määrittelen sen Suvi Ronkaisen (2006, 531–532; ks. myös Gordon 2005b, 118) tapaan odotetun toiminnan, mahdollisen toiminnan ja toteutuneen toiminnan välisenä suhteena. Tämä teoretisointi auttaa toimijuuden kutsumisessa tutkimusaineistosta, kun esitän

³⁶ Jyrki Jyrkämä (2007, 107) viittaa Theodore Kemperin 1970-luvulla kehittämään status-valta -tunneteorian, jonka mukaan tunteet esiintyvät erilaisina tilanteista riippuen. Ne eivät ole vain yksilön ominaisuuksia, vaan muuttuvat statuksen ja valtasuhteiden mukaan vuorovaikutuksessa toisten kanssa.

kysymyksiä aineistoille kuviossa olevan modaliteettien muodostaman viitekehyyksen eli modaliteettiavaruuden³⁷ avulla.

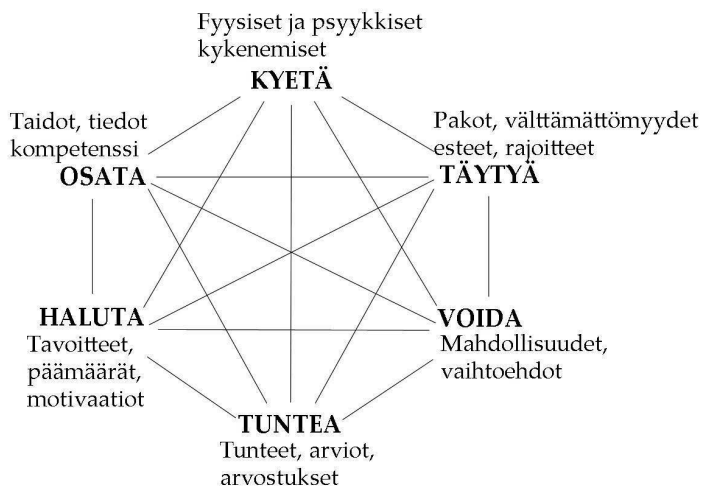
Modaliteettihahmotelma (kuvio 2, s. 86) sisältää ulottuvuudet, jotka liittyvät elämäntapahtumiin ja toimijuuden koordinaatteihin, kuten ikään, sukupuoliin, sukupolveen, yhteiskuntaluokkaan, ympäristöön, kulttuuriseen taustaan ja elämäntapahtumien ajankohtiin (Jyrkämä 2008, 194–195). Ihmiset ovat erilaisia esimerkiksi tietokoneen käytön suhteen: toiset osaavat käyttää tietokonetta ja haluavat sen tehdä. Heillä on fyysinen ja psyykinen kyky käyttää konetta ja he ovat innostuneita erilaisten ohjelmien käytöstä. Toisaalta on niitä, jotka osaavat käyttää tietokonetta, kykenevät siihen, mutteivät halua. Ihmiset voivat haluta ja kyetä, mutta eivät silti osaa. Osaaminen ja kykeneminen muuttuvat elämäntapojen ja eri-ikäisinä voidaan haluta eri asioita: haluaminen ei tunnu enää aikuisena samalta kuin nuorempana eikä kohdistu samoihin asioihin. Mielenkiinnon kohteet vaihtelevat ja elämäntapahtumien merkitykset muuttuvat, joten esimerkiksi haluamiset ja täytymiset voivat ikäryhmien sisällä poiketa toisistaan. (Ks. Jyrkämä 2008.)

Toimijuuden kuvaamiseen liittyy tutkimuksessani modaalisesti määrittäneiden valintojen ja vaihtoehtojen tarkastelu kuviossa esitettyjen modaliteettien vuorovaikutuksena. Tämä tarkoittaa, että eri henkilöillä esiintyy erilaisia toimijuuden modaliteettien painotuksia elämäntapojensa ja elämäntapahtumien välillä. Jos tarkastelisin toimijuutta pelkästään rajoitusten ja resursien – kuten valtasuhteiden – näkökulmasta, jäisi tulkinta vajaaksi ilman tutkimuksessa mukana olevien kokemuksellisia elämäntapojen ulottuvuuksia, joita he kertomuksissaan kuvaavat. Modaliteettien avulla on mahdollista analysoida erilaisia, vaihtelevia elämäntapojen jolloin ei ole tarkoitus tyytyä deterministisesti määrättyyn ja kronologisesti ajassa eteneviin tulkintoihin toimijuuden rakentumisesta. Elämäntapojen ja arjen näkökulma voi olla odottamaton, joten se ei mahdu

³⁷ Tilanteinen modaliteettiavaruus tarkoittaa toimijuuden ulottuvuuksia, jotka sitovat tapahtumat sekä teot kulttuurisesti aikaan ja paikkaan (Jyrkämä 2007, 196).

kokonaan rationaaliseen resurssien, rajoitusten tai valtasuhteiden toimijuutta pelkistävään kuvaan (vrt. Giddens 1984).

Tutkimukseni naiset ja miehet kuvailevat elämäntapaansa merkityksellisten kokemusten kautta, omilla tavoillaan. Tarkasteluni kohdistuu siihen, millä tavoin he sijoittavat itsensä edellä mainittuun modaliteettiavaruuteen. Millaisilla ehdoilla päätöksiä tehdään, ryhdytään toimeen tai jätetään toimimatta? Painotan näkökulmaa, jossa yksilö antaa merkityksiä päätöksilleen ja valinnoilleen vuorovaikutuksessa niiden puitteiden – rajoitusten ja mahdollisuuksien – kanssa, joita yhteiskunta sekä sosiaalinen ja kulttuurinen ympäristö tarjoavat.

KUVIO 2 Toimijuuden modaliteetit (Jyrkämä 2008, 195, mukaillen)

Kuvaan toimijuuden rakentumista tilanteisesti ja kontekstuaalisesti, mikä tarkoittaa elämäntapahtumien kytkeytymistä paikallisiin diskursseihin, olosuhteisiin ja kulttuureihin. (Ks. Komulainen 1998b, 23; Ronkainen 1999, 33; Hitlin & Elder 2007.) Millaiset diskursiiviset tilat siis ovat olleet mahdollisia toimijuuden rakennusaineita eri paikoissa ja eri aikoina tutkimukseni tarkastelujaksolla 21 vuoden aikana. Kertoja tul-

kitsee omaa elämäänsä, kun haen vastausta kysymykseen, millaisia toimijuuden tiloja hänen elämänsä on avautunut. Tiedostan ilmaisun ja puhujan välissä olevan ristiriidan, sillä kertomuksessa kuvattu henkilö ja kertoja eivät vastaa täysin toisiaan. Kun ihminen puhuu itsestään kertomuksen päähenkilönä, se ei tarkoita, että hän olisi juuri henkilönä kuvattunlainen (Komulainen 1998b, 26). Kertomukset itsestä ja tulkinnat omista elämäntilanteista voivat rakentua paikasta ja tilanteesta riippuen erilaisiksi, vaikka ihminen kokee olevansa tietynlainen henkilö (Suoninen 1997, 57; Komulainen 1998b, 26–27; Gordon 2005b, 120).

Modaliteettien tarkastelussa toimijuus rakentuu sisäisenä prosessina, sillä kielipiiristä määriteltynä subjekti on se, joka kykenee, osaa, haluaa, täytyy, voi ja tuntee sekä tekee kulloinkin kyseessä olevan verbin kuvaaman teon. Päätösten toteuttamiseen sisältyy toimijuuden tunne ja tunto: olen minä, oman elämäni subjekti (Gordon 2005b, 119). Toimija ja puhuja rakentuu elämäntapahtumien tuloksena, mutta toisaalta monet muutokset ja murrokset tapahtuvat ihmisille juuri sen vuoksi, että jokaisella on tietynlainen minä (Hitlin & Elder 2007; Komulainen 1998b, 31). Oman elämän subjektiksi tuleminen voidaan hahmottaa modaalisesti rakentuneena olemisena ja tekemisena elämänsä. Kun henkilö kertoo elämäntapahtumistaan, hän samalla arvottaa asioita ja toimintaa puheessaan. Tietävä ja toimiva subjekti voi olla myös vallan tuottama. Minuus ja yksilöllisyys muotoutuvat läpi elämän erilaisissa diskursiivisissa tiloissa, joissa määritellään toimijuutta, opitaan asioita ja sovelletaan yhteiskuntaan sekä kulttuureihin. (Veijola 1997, 131; Foucault 1998, 99–103; Veijola & Jokinen 2001, 233; Sintonen, Collin, Paloniemi & Auvinen 2011, 162.) Tutkimuksessani tarkastelen elämänsä modaaliteettien ja toimijuusanalyysin kehyksessä. Ymmärrän yksilön sosiaalisten suhteiden, paikkojen, elämänsä ja kokemusten kautta rakentuvaksi subjektiksi, en syntymässä syntyneeksi persoonaksi.

IV

Metodologisia valintoja

Kertomus tietona ja esityksenä

Kerronnallisen tutkimuksen näkökulmasta olen kiinnostunut todellisuudesta, jota tutkimukseeni osallistujat kirjeissä ja haastatteluissa kuvaavat. Näen elämän kertomusten kudelmassa, johon sisältyvät niin merkitykselliset kokemukset, toiveet ja odotukset kuin eletyt hetket sekä omaan kertomukseen limittyvät toisten tarinat. (Ks. Hänninen 2000, 127; Vanttaja 2002, 81–82; Keskitalo-Foley 2004, 26–27.)

Todellisuus rakentuu kertomuksista, jotka kehystävät sosiaalisia suhteita, verkostoja ja yhteisöihin kuulumista. Perusoletukseni on, että ihminen tuottaa elämäänsä subjektiivista, kokemuksellista tietoa ja merkityksiä kerronnan kautta (ks. Bruner 1986). Paul Ricœur (1984) korostaa kertomusten olemusta aikaan liittyvän inhimillisen tiedon muotona: ihmiset ovat kertomusten tuottajia, mutta samalla niiden tuotteita. Pohdinnoilla ja esityksillä haetaan järjestystä elämänkulkuun, paikannetaan itseä menneeseen ja nykyisyyteen sekä ennakoitaan tulevaisuutta. Kertomusten avulla arvioidaan elämää ja esitetään minää toisille, luodaan luottamuksellisia suhteita toisiin ja liitytään ryhmiin. (Bruner 1990, 47–50; Vilkkö 1997, 77; Lieblich ym. 1998, 7; Hyvärinen 2006.)

Kerronnallisuus voidaan nähdä sosiaalisen vuorovaikutuksen ja diskurssin muotona, jonka omaksuminen alkaa jo lapsuudessa (Berger & Luckmann 1966; MacIntyre 1981; Bruner 1991; Polkinghorne 1988; 1995; Brockmeier 2004; Hyvärinen 2006; Pietikäinen & Mäntynen 2009). Ihmiset tulkitsevat todellisuutta diskursiivisten käytäntöjen risteyskohdissa syntyvien elämäntapahtumien ja kokemusten kautta (Berger & Luckmann 1966; Polkinghorne 1988). Kun elämää katsotaan taakse päin, mennyttä määritellään joko unelman tai pettymyksen, jonkin yleisesti omaan elämään liittyvän merkityksellisen tapahtuman tai tavoitellun asian ympärille. Nämä episodit, ydinkohdat, ovat kerronnassa keskeisiä ja toimivat elämänkulun sekä toimijuuden rakennusaineina. (Goodson 2005, 23–24.)

Kerronnalliseen (ks. Hyvärinen 2006; Hänninen 2000) tutkimukseen sisältyy erilaisia painotuksia ja käsityksiä kerronnan, kokemuksen ja elämän suhteesta³⁸. Näen kertomukset elämäntapahtumiin liittyvien kokemusten kuvauksina (ks. Widdershoven 1993), joiden ydinsisältö merkityksellistyy jokaisen kertojan omassa tulkintaviitekehyksessä (ks. Polkinghorne 1995, 5–7). Käytän tutkimuksessani suomenkielisiä käsitteitä kertomus ja kerronnallinen tutkimus (lat. *narrare*, kertoa > kertomus, narratiivi). Liitän kertomusten tarkasteluun ydinepisodei-käsitteen, jonka avulla on tarkoitus lukea toimijuuden rakennusaineina esiintyviä

³⁸ Vilma Hänninen (2000) käyttää narratiivinen ja tarinallinen -termejä toistensa synonyymeina ja jakaa narratiivikäsitteet kolmeen: referentiaaliseen, konstruktionistiseen ja ontologiseen käsitteeseen. Referentiaalisen käsitteeseen mukaan kertomukset kuvaavat elettyä elämää sellaisena kuin kertoja on sen kokenut. Konstruktionistinen käsitys ohjaa tarkastelemaan kertomusten seurauksia osana vuorovaikutusta. Ollaan siis kiinnostuneita siitä, millä tavoin kertomus kertomuksena rakentaa sosiaalista todellisuutta, ei siitä, millä tavoin kertomus suoraan kuvaa todellisia tapahtumia. Ontologisen käsitteeseen mukaan kertomus, kokemus ja elämä ovat itsessään kerronnallisesti rakentuneita. Ne kertovat elämänkulusta ja kokemuksista jotakin olennaista, vaikka eivät niitä suoraan toistakaan. (Hänninen 2000, 126–128; ks. myös MacIntyre 1981, 194–202.)

elämänvalintojen murroksia, kuten käännteentekeviä tapahtumia ja suunnanmuutoksia.³⁹

Ydinepisodin käsite on tutkijan näkökulmasta haastava. Matti Hyvärinen (1994, 57) puhuu odotusanalyysistä ydinepisodien lukuohjeena: puhujan odotusrakenteet, odotusten täyttyminen tai niissä pettyminen voidaan lukea kertomuksista tarkastelemalla kielen piirteitä. Ilmauksia ei voi tutkia erityisen metodin avulla, vaan odotuksen arviointi on tulkitsijan tehtävä. Odotusanalyysi on tarkoituksenmukainen väline kertomusten ydinepisodien luennassa, jolloin tutkitaan esimerkiksi odotusten rikkomista tai uhmaamista. Ydinepisodit voivat sisältää tiheitä kohtia, joissa odotusrakenne murtuu. Tällaisten episodien jälkeen odotukset yleensä muuttuvat, koska ne eivät ole toteutuneet. (mt. 60–63.)

Katri Komulainen (1998a) toteaa, että tulkintojen perustana olevat aineistokatkelmat eli merkityksellisiksi luetut kohdat tulisi määritellä kertomuksen ”sisältä”⁴⁰ käsin. Jos tutkija tyytyy tarkastelemaan merkittäviä tapahtumia tai jaksoja elämänsä aikana arkikäsitteiden mukaan

³⁹ Tutkimusprosessin kuluessa halusin soveltaa ydinretoriikka-käsitettä kertomusten analyysissä. Henkilöt kuvaavat kertomuksissaan muutoksia ydinretoriikan avulla (Hyvärinen 1994, 121), kun he jäsentävät elämänsä kulkuaan ja sitovat elämänsä kertomusten selityksiä yhteen (Komulainen 1998b, 74). Päädyin kuitenkin tarkastelemaan henkilöiden valintoihin ja toimintaan liittyviä modaalisuuksia sekä niiden painottumista elämänsä aikana. Kertomusten ja ydinepisodien tarkastelu tapahtuu tutkimuksessani toimijuuden modaaliteetteja analysoimalla ja tulkitsemalla.

⁴⁰ Erna Oesch (2005, 16) tarkastelee filosofian historiaa ja Augustinuksen merkitystä Martin Heideggerin ja Hans-Georg Gadamerin esien tuomassa hermeneutiikan käsitteistön synnyssä. Sisäinen sana (*verbum interius*) tarkoittaa, ettei sanoja tai puhetta voi ymmärtää katsomalla niiden ulkoista ilmentymää. On pyrittävä ymmärtämään se, mikä on puheen takana oleva sisäinen idea ja ajatus, joka välittyy ilmaisun kautta. Hermeneutiikalla viitataan filosofiseen hermeneutiikkaan, jonka edustajana tunnetaan edellä mainittu saksalainen Gadamer. Suuntauksen perusta tukeutuu Heideggerin hermeneuttiseen filosofiaan. Ranskalaisfilosofi, filosofisen hermeneutiikan edustaja Paul Ricœur puolestaan tarkastelee teoksissaan muun muassa kerronnallisuutta ja nykyajan hermeneutiikan kysymyksiä. (Oesch 2005, 14–16.)

”elämästä ja ulkopuolelta käsin”, voi hän lukea tällaisiksi avioeron, syntymän sekä muut kulttuurisesti ja sosiaalisesti merkittävät asiat. (mt., 161.) Ydinepisodioiden tarkastelussa yleisesti kulttuuriin, talouteen ja sosiaaliseen elämään liitetyt ja merkittävät elämänmuutokset eivät välttämättä kuitenkaan kuvaa henkilön toimijuuden rakentumisen ydintä.

Kertomuksella tarkoitan ydinepisodeista koostuvaa henkilön suullista tai kirjallista esitystä. Ydinepisodeja voi olla samassa kertomuksessa useita. Ne voivat sisältää tunnepitoisia kuvauksia tai yksittäisen henkilön asenteita ja arvomaailmaa tukevaa kerrontaa. Elämänkulun tarkastelussa ydinepisodit paikantuvat toimijuuden modaliteettien avulla rakennetuissa analyysissä ja tulkinnoissa. Tutkimuksessani näiden modaalisuutta kuvaavien ulottuvuuksien kautta haetaan selitystä ja tarkoitusta elämälle.

Kertomukset voivat sisältää esimerkiksi arviointia siitä, millä tavoin odotukset ovat toteutuneet, ja miten toimijuus on rakentunut elämänmuutosten kautta. Kerronta ei ole läpinäkyvää, vaan sitä muovaavat kulttuuriset tavat ja diskurssit, vastaanottajan positio ja kerronnan tavoitteet. Tutkimukseni näkökulmasta olennaista ei ole kertomuksen todellisuutta mukaileva toisto⁴¹, vaan se, mitkä asiat ovat niin merkityksellisiä, että tutkimuksessa mukana oleva henkilö kertoo niistä. Kuvaukset syntyvät tilanteisesti muistamisen ja kertomisen hetkessä, joten kertomuksessa ei ole kyse faktoista, tapahtumia suoraan jäljittelevästä esityksestä.

Tarkastelen ydinepisodeja mennyttä sekä nykyisyyttä kuvaavina tulkintoina, jotka näyttäytyvät lyhyinä reflektioina, tapahtumakuvauk-

⁴¹ Marja Saarenheimo (2012) pohtii toistoa, muistia ja unohtamista. Hän kertoo esimerkin Harry Potter -kirjojen professori Dumbledorestä, joka koettaa saada kiinni mielessään olevia, muuttumattomina pysyneitä muistojaan. Saarenheimo pitää mielenkiintoisena ajatusta, että uudet kokemukset muokkaavat menneisyyttä koko ajan (mt. 15). Ajan kuluessa kertomus ja kertomusten tulkinnat voivat muovautua toisenlaisiksi, joten muistot eivät säily muuttumattomina ja toistettavina. Tutkijana tehtäväni on ”saada kiinni” tutkimuksen toteuttamishetkellä syntyneistä kertomuksista, jotka Saarenheimoa mukaillen ovat ainutkertaisia ja siten aineistona arvokkaita.

sina tai mielikuvina (ks. Vilkko 1996, 102; Keskitalo-Foley 2008, 56; Riessman 2008, 28). Kun ihminen muistelee mennyttä, hän samalla rakentaa tapahtumia mielessään uudelleen (Määttänen 1996, 20; Saarenheimo 2012). Seuraan Ricœurin (1984) ajatusta siinä, että muistaminen kääntää asioiden aikajärjestyksen päinvastaiseen suuntaan kuin tapahtumien kulku on edennyt: kertomuksen loppu antaa merkityksen ja tulkinnan aikaisemmin tapahtuneelle. Tieto historiasta välittyy menneisyyden representaatioiden kautta, mutta muistaminen tapahtuu tässä hetkessä (Saarenheimo 2012, 46).

Muistamiseen ja unohtamiseen liittyy kollektiivisen muistin käsite, joka ilmenee niin yksittäisillä ihmisillä kuin kansakunnilla. Erityisesti historialliset tarinat ja myytit kehystävät muistoja. Kehykset eivät ole viattomia, vaan menneisyyttä ja kertomuksia voidaan retusoida esimerkiksi vallassa olevien diskurssien tai ideologioiden vahvistamiseksi. Ihmisiä voidaan vaatia unohtamaan kokemaansa vääryyttä tai julmuutta ja kertomaan muunneltua totuutta. Toisaalta ihminen itse pyrkii kuvauksissaan kerronnallisen koherenssin säilyttämiseen, koska haluaa kuulua kulttuuriseen mallitarinaan ja esittää siihen sopivan kertomuksen elämästään. (Saarenheimo 2012, 23–26, 33; ks. myös Carr 1986.)

Kertomusten analyysikehikkona käytän modaliteettihahmotelmaa, joka sisältää toimijuuden modaliteetit (ks. kuvio 1, s. 86). Ne paikantavat ydinepisodeja, kun analyysiani varten kysyn, millaisten perspektiivien⁴² avulla kertojat puhuvat valinnanmahdollisuuksistaan ja muroksistaan? Millaisten ydinepisodioiden kautta he reflektoivat mahdollista ajautumista elämäntilanteisiin ja tapahtumiin? Mitkä ovat ne kertomus-

⁴² Perspektiivin muodostuminen liittyy nietzscheläiseen filosofiaan (ks. Nietzsche 1999) ja katsojan perspektiiviin, johon tieto kytkeytyy. Ihminen valikoi omista näkökulmistaan kertomukseen sisällytettävää tietoa ja sen esittäminen on kontekstuaalista, tilanteeseen sekä aikaan sidottua (Vilkko 1997, 76–77). Perspektiivi löytyy tutkimuksessa mukana olevan henkilön omasta kerronnasta. Kertomuksen päähenkilönä hän katsoo omaa elämäänsä ja sijoittaa itsensä maailmaan omilla tulkinnoillaan.

ten ydinepisodit, jossa kertojan toimijuus merkityksellistyy? Millaisiin kertomustyypppeihin toimijuus kiinnittyy modaliteettien kehityksessä? Toimijuuden modaliteettihahmotelma ja elämäntalon ulottuvuudet toimivat analyysieni ja tulkintojeni tukena.

Elämäntalon käännekohtissa katsotaan joko tulevaan tai arvioidaan mennyttä. Tutkimusasetelmani mahdollistaa ajan ulottuvuuden tarkastelun varhaisaikuisuudessa ja keski-ään kynnyksellä. Toimijuuden tilat voivat näyttäytyä yksilön elämäntalossa eri ikävaiheissa odotusten ja toteutuneiden valintojen mukaan erilaisina. Toimijuus muuttuu ajassa ja voi rakentua historiallisena ilmiönä (ks. Emirbayer & Miche 1998), jolloin se kietoutuu ajassa tapahtuviin yhteiskunnallisiin, kulttuurisiin ja sosiaalisiin muutoksiin. Tutkimuksessani mukana olevien elämäntapahtumien kuvauksista ja episodeista rakentuu kertomuksia, joita tulkiten kontekstuaalisesti aikaan ja paikkaan liittyvinä sekä oman, eli tutkijan ymmärrykseni välineenä. Tutkimukseni analyysi koostuu tutkimukseen osallistuvien kertomuksista muodostettavasta synteisistä, tulkinnasta, jonka avulla on mahdollista kuvata elämäntalokuvia ja tarkastella toimijuuksien rakentumista ajassa.

Ydinepisodien modaalisuus

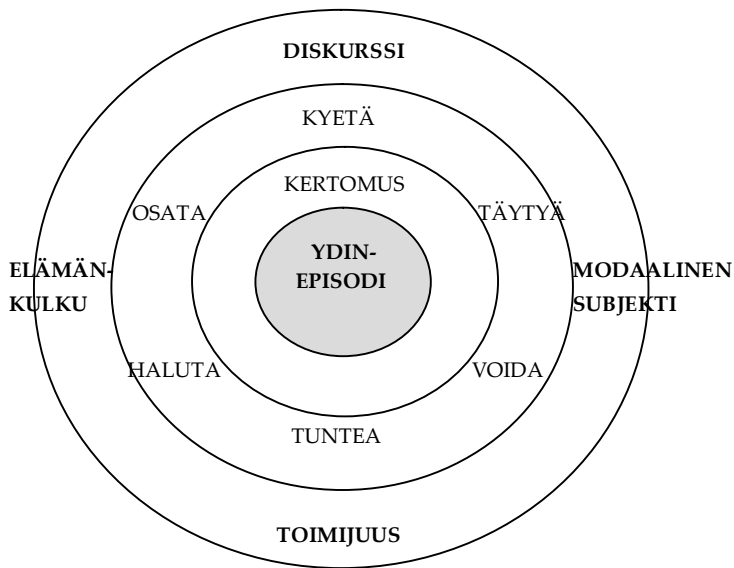
Kertomusten tarkastelu tarkoittaa toimintaan ohjaavien päätösten, valintojen, rajoitteiden ja tekojen jatkumoon katsomista: millä tavoin kertoja itse suhtautuu elämäänsä ja painottaa erilaisten puhetapojen kautta elämäntapahtumiaan; millä tavoin hän analysoi ja tulkitsee tapahtumien merkityksiä elämäntalossaan sekä toimijuuden rakentumisessa. Keskityn tutkimuksessani modaliteettien leikkauskohtien tarkasteluun eli siihen, millä tavoin ne ovat vuorovaikutuksessa keskenään kunkin henkilön omassa kerronnassa. Tarkoitus on kuvata, millä tavoin toimijuus voi rakentua: mitkä toimijuuden modaliteetit painottuvat henkilön elämäntalossa eri elämäntaloluilla, kuten koulutuksessa, työssä ja sosi-

aalisissa suhteissa, arjessa, kotiseudulta lähtemisessä tai siellä edelleen asumisessa. Olen kiinnostunut kertomusten ydinepisodeista, joissa kuvastuu henkilölle merkityksellinen muutos, pysyvyys tai jatkuvuus (ks. Hyvärinen 1994, 55; Hyvärinen 1998, 321–322). Tutkin, millä tavoin toimijuutta tuotetaan, millainen näkemys henkilöllä on ollut, ja on, omista mahdollisuuksistaan. Millä tavoin hän rakentaa elämänsä ja toimijuuttaan eletyn elämän ja nykyisyyden aikajana.

Tarkoitukseni ei ole kuvata aristoteelisen kerronnan juonta, joka etenee alku-keskikohta-loppu -rakenteen mukaisesti (ks. Pietikäinen & Mäntynen 2009, 109; Saarenheimo 2012, 46). Kiinnostuksen kohteena on se, millä tavoin modaliteetit esiintyvät kielenkäytössä niin kirjeissä kuin haastatteluissa. Kielenkäytön tasona tutkimuksessani painottuu esityksellinen näkökulma. Näen kertomukset tietona ja esityksinä, joita kehystävät puhetapoihin kiinnittyvät kulttuuriset, sosiaaliset ja yhteiskunnalliset puitteet. Tutkijana määrityn kertojan itsensä lisäksi osaksi sitä yleisöä, jolle kertomukset kerrotaan. Pyrin kiinnittämään huomiota kertomuksiin esityksinä ja puhetapoina, en pelkästään kokemusten, valintojen ja tekojen kuvauksina, selityksinä tai muisteluina. Analyysi- ja luentavaiheessa tarkastelen erityisesti ydinepisodeista koostuvia kertomuksia, jotka jäsentävät elämänsä ja sisältävät henkilölle itselleen merkityksellisiä elämäntapahtumia.

Katson elämänsä-käsitteen määrittelyni mukaisesti ja Saarenheimon (2012, 46) tavoin, että ”elämä on täynnä triviaaleja pikku juonen käänteitä ja irrallisia langan päitä, jotka eivät sovi keskenään yhteen tai eheään kokonaisuuteen”. Kertomuksissa kiinnitän huomiota menneisyyden aktiiviseen työstämiseen, en niinkään kronologiseen, tapahtumien peräkkäin asettamiseen. Kerronnallisen tiedon ja vallan analyysissä kysymys kiinnittyy siihen, millaiset ydinepisodit saavat tilaa tutkimuksessani mukana olevien kertomuksissa. Vastaus on lähtökohtaisesti tutkittavan eli kertojan ja hänen muistinsa valinta. Makrotasolla liitän naisten ja miesten kertomukset koulutukseen, työhön, sosiaaliseen elämään ja yhteiskunnan rakenteiden analyysiin eli niihin erilaisiin tiloihin, joita diskurssit uusintavat ja tuottavat. Mikrotasolla

avautuu perspektiivejä, joista kertojat katsovat elämänkulkua omista lähtökohdistaan ja kokemustensa kautta. Mielenkiintoni kohteena ovat erityisesti ne kertomusten ydinepisodit, joissa modaaliteetit kiinnittyvät kertojan elämänkulkuun osana yhteistä sosiaalista ja kulttuurista todellisuutta sekä vallitsevia diskursseja (ks. kuvio 3).

KUVIO 3 Tutkimuksen luenta- ja tulkintakehikko

Kertojan toimijuuden muotoutumista, menneisyyden tapahtumia ja nykyhetken elämäntilannetta voidaan tarkastella temporaalisena vastakkainasetteluna. Tutkimusaineistossani esimerkki merkityksellisestä, arjen muutokseen johtavasta ydinepisodista on Hannan (35 v.) kertomuksessa vuodelta 2002 (kirje):

No, elin (...) elämäni yksin. Lapset kävi. Vaistosivat, ettei äiti ole kunnossa. (...) Jopa kaupassa tuli vanhempi nainen ja haukkui minut pataluhaksi. Sen jälkeen en uskaltanut liikkua missään, ellei ollut pakko.

Kauppaan menin joko aamulla varhain tai sitten, kun oli sulkemisaika, ettei tarvitsisi nähdä ketään. Pelkäsin, että taas joku tulee ja haukkuu pystyyn.

Kirjeensä alussa Hanna kuvaa muuttoa eron jälkeen pois perheensä luota (ks. myös s. 62–63). Toimijuuden modaalisuutta kuvaa se, ettei hän enää kykene hoitamaan arkisia kauppa-asioita entiseen tapaan eli ”pitämään maailmastaan kiinni” (ks. Honkasalo 2008). Hanna pettyy yksinäisen arjen sujumiseen uudella paikkakunnalla, kun ei enää voi milloin tahansa mennä kauppaan. Monet odotukset ja unelmat uuden elämän aloittamisesta kariutuvat, kun vaihtoehdoksi tulee jättäytyminen neljän seinän sisään. Eristäytyminen kertoo elämänmuutoksesta, jossa yhtenä ydinepisodina esiintyy kauppassakäynti.

Kertomuksen ydinepisodia voidaan lähestyä modaaliteettien täytyä, voida ja kyetä avulla: Hannan täytyy mennä kauppaan, mutta kauppareissuun on tullut rajoitteita ahdistavan kokemuksen vuoksi. Hän voi mennä kauppaan, jossa on mahdollista tulla ”*haukutuksi pystyyn*” tai kauppaan täytyy mennä juuri ennen sulkemisaikaa, johon hän vielä kykenee ilman ponnisteluja. Toimijuus ei olekaan aktiivista valintaa, vaan ajautumista. Ydinepisodi kuvaa sitä, millä tavoin valta ja mahdollisuus tehdä omia päätöksiä voivat olla toimijuuden resursseja. Kuvatussa ydinepisodissa toimijuuden rakentumisessa on kyse enemmän pakottavasta valinnasta kuin vapaasti valittavasta vaihtoehdosta.

Hannan toimijuus kiinnittyy tilaan ja kertojan perspektiiviin, jossa hän kuvaa muutosta perheenäidistä työttömäksi yksineläjäksi. Hannalla olisi nyt mahdollisuus seistä omilla jaloillaan, mutta muuttaminen pois perheen luota, työllistyminen vain lyhyiksi ajoiksi, hylätyksi tulemisen tunne ja yksinäisyys eivät kannattele hänen unelmaansa aloittaa itsenäistä elämää muualla. Kaipuuta entiseen vahvistaa lisäksi kesken

jäänyt ”äitiminä”⁴³ (ks. Jokinen 1996, 22), mikä osaltaan vie edellytyksiä halulta suuntautua tulevaisuuteen riippumattomana toisista ja toisten hyväksynnästä.

Ymmärtävä tulkinta ja feministinen tutkimusote

Ihmiset toimivat jakamisen ja vuorovaikutuksen tilassa, kun he kertovat tunteistaan ja kokemuksistaan, jotka kiinnittyvät yleensä yhteiseen todellisuuteen. Tutkijana voin tulkita vain välittyneitä kuvausta todellisuudesta ja ajattelun, että kieli rakentaa todellisuutta diskursiivisesti, ei vain heijasta sitä. Tutkin ihmisten olemassaolon tapaa ja merkityksellisten asioiden esittämistä tulkitsemalla kerrontaa, tutkimuksessa mukana olevien puhetta ja ääntä. Merkitykset näen intersubjektiivisina, sosiaalisesti ja kulttuurisesti määrittäytyneinä (ks. Hilpelä 1987, 164–165).

Feministisessä metodologiassa ääni tarkoittaa kuulumista, kulttuurisesti ja sosiaalisesti paikantuneen tiedon esille tuomista (Liljeström 2004, 9–11). Metaforana ääni viittaa puhujaan ja kieleen sekä diskursiisiin. Ääneen liittyy aktiivinen toimijuus-uloittuvuus, jolloin puhuja esiintyy subjektina, ei vain analyysin kohteena. Äänen antaminen tutkimuksessa mukana oleville tarkoittaa tulkintojen rakentamista ja tiedon tuottamista. Ymmärrän, että kertojan ruumiillinen puheääni on erilainen kuin tutkijan tulkitsema ääni, joka rakentuu kerronnaksi puheen ja kirjeiden litteroinnin eli myös tekstien kautta. (ks. Komulainen 1998b, 58; Honkasalo 2008, 59; Ylitapio-Mäntylä 2009, 53–54.) Kirjoitettu kieli on lähtökohtaisesti muistin, ajattelun ja mielikuvituksen kannalta toisenlainen kuin puhuttu ääni, jossa ihminen on ainutkertaisesti läsnä (Honkasalo 2004, 306).

⁴³ Eeva Jokinen (1996, 21–22) puhuu tutkimuksessaan äitiminä halusta (*desire to mother*), joka liittyy äidit yhteen kaikkien maailman Marioiden kanssa. Kyseessä on halu synnyttää, tulla äidiksi ja elää äitinä (ks. lisää luvussa V).

Hermeneuttinen, ymmärtävä näkökulma liittyy tutkimusaineistoni lukutapoihin sekä pyrkimykseni kunnioittaa tutkimukseen osallistuvien kokemuksia ja näkökulmia. Kyseisen tradition mukaisesti olen kiinnostunut siitä, millä tavoin tutkimuksessani mukana olevat naiset ja miehet itse määrittelevät valintojaan. Kyseessä ei ole ilmiöiden selittäminen, vaan valintojen, toimien ja tekojen ymmärtäminen sekä niiden merkitysten avaaminen tutkimukseen osallistuvien kerronnan kautta.

Hermeneuttisessa lähestymistavassa kiinnitetään huomiota vuoropuhelun mahdollisuuteen tutkimuksessa mukana olevien ja tutkijan kesken. Gadamerin hermeneutiikassa ymmärtäminen liittyy kysymysten ja vastausten dialogiin (Tontti 2005, 63–65). Tulkitseminen ja ymmärtäminen limittyvät toisiinsa kehämäisesti osien ja kokonaisuuden vuorovaikutuksessa. Hermeneuttinen kehä muodostuu tulkinnan ja dialogin rakentumisesta aluksi tutkijan ja tutkimukseen osallistuvan välillä, sen jälkeen tutkijan ja aineiston vuorovaikutuksessa uusien kysymysten muodostamisessa sykleissä. (Ronkainen ym. 2011, 97–98; ks. Tontti 2005, 60.) Ymmärtämisen perustana on dialogi, jossa kysytään ja vastataan: aineistolle esitettävien tutkimuskysymysten lisäksi teksti tai aineisto kysyvät kysymyksiä, joihin tutkijan tulisi vastata (Ronkainen 2011a).

Olen pyrkinyt olemaan avoin tutkimuksessa mukana olevien näkemyksille syventämällä omaa ymmärrystäni jatkuvassa vuoropuhelussa aineistojen kanssa. Analyysini on edellyttänyt sitoutumista tutkimuksessa mukana olevien näkökulmiin hermeneuttisen tutkimustavan mukaisesti. Kokemuksia ei voi puhtaasti toistaa tai tulkita sellaisenaan, sillä toisen täydellinen ymmärtäminen ei ole mahdollista. Tutkijan itse-reflektion ja itseymmärryksen avulla voidaan kuitenkin pyrkiä luotettavuuteen ilmiöiden tulkinnassa. (Ks. Naskali 1998, 7.)

Tutkimuksessani on tarkoitus on tuoda keskusteluun toisin tietämisen mahdollisuuksia. Aikaisempia konstruktioita, kuten käsityksiä toimijuuden muotoutumisesta, voidaan laajentaa tai muuttaa kyseenalaistamalla vallalla olevia totuuksia. Feministisessä tutkimuksessa pyritään kiinnittämään huomiota yhteiskunnan rakenteellisiin epäkohtiin,

jolloin keskitytään muun muassa tiedon ja vallan vuorovaikutuksen tutkimiseen⁴⁴. Feministinen tutkimusote soveltuu tutkimukseeni, sillä tarkoitukseni on löytää ja avata reittejä ulos niistä diskursseista, joiden avulla uusinnetaan epätasa-arvoisia käytäntöjä tai sopeutetaan ihmisiä yhä uudelleen hyväksymään eriarvoisuutta ylläpitäviä valintoja, toimintatapoja ja puhetta. Kriittinen ote ja emansipatorinen intressi⁴⁵ tarkoittavat tutkimuksessani enemmän keskustelujen avoimutta ja aineistolähtöisyyttä kuin pelkästään sen osoittamista, että juuri feministisen tutkimuksen kautta kuva maailmasta rakentuisi ”oikein”. Kyseisen tutkimusotteen soveltamisessa on kyseessä laajemmin tutkimuksen tekemisen aseman ymmärtäminen tiedon ja totuuden tuottamisessa sekä niiden esittämistavoissa. (Rojola 2004, 28.)

Analyysi, luenta ja tulkinta ovat osa monivaiheista tutkimusprosessia. Kun aineistoa valikoidaan, rajataan ja jäsennetään, annetaan tilaa havainnoille, ihmettelylle ja uusille ideoille sekä tutkimustuloksille. Ilman tulkintaa aineistot eivät kuitenkaan puhu. (Ronkainen 2011b.) Tutkimukseni teoreettinen kehys, aineisto ja metodologiset valinnat kohtaavat laajemmassa analyttisessä prosessissa, jossa kuljen tarkentuvien kysymysten, tulkintojen ja kertomusten keskellä aineistolähtöisesti. Tarkoituksena on keskittyä tutkimuksessa mukana olevien ker-

⁴⁴ Kasvatustieteessä feministisen tutkimusotteen avulla voidaan tutkia esimerkiksi sitä, millä tavoin kouluinstituutiossa tieto ja valta asettuvat paremmin tietämisen ja toisin tietämisen tiloihin. Historialliset ja kulttuuriset valtasuhteet ovat muovanneet opettajan tiedosta arvokasta, opetussuunnitelmien mukaan valikoitunutta tietojen ja taitojen opettamista. Oppilaan – tai akateemisella tasolla opiskelijan – paikka yliopistossa määrittynyt tietämättömän asennosta, kun taas opettaja saa paremmin tietäjän paikan. (Hakala 2007, 8.) Valtasuhteiden tarkastelussa on olennaista se, kuka puhuu, ketä kuunnellaan ja kenen näkökulmasta tietoa tuotetaan.

⁴⁵ Filosofi Jürgen Habermasilla (1976) emansipatorinen intressi liittyy ihmisen vapautumiseen perinteen ohjauksesta niin ajattelussa kuin toiminnassakin. Vapautta määrittelee se, ettei tarvitse kritiikittömästi mukautua kaikkiin ennalta määriteltyihin toiminta- ja ajattelutapoihin. Päämääränä olisi elää emansipoituneessa yhteiskunnassa, joka tekee mahdolliseksi elämisen vuorovaikutuksessa toisten kanssa. (mt.)

tomuksiin, heidän kokemuksiinsa sekä niiden merkityksiä ymmärtävään luentaan ja tulkintaan.

Tulkinnassa kokoan kertomuksia yhteen, jotta ne tukisivat ymmärrystäni elämänkulkuihin kiinnittyvistä ydinepisodeista, tutkimukseen osallistuvalla merkityksellisistä tapahtumista. Luennassa reflektoin erilaisten tulkintojen mahdollisuuksia, kun lähestyn aineistoa analyysikehiköni eli toimijuusanalyysin sekä siihen liittyvien modaliteettien avulla. Modaliteettihahmotelman avulla selkeytän luentaa ja kiinnitän analyysini teoreettiseen kehykseen. Ydinepisodien kuvauksissa huomio kiinnittyy toisaalta elämänkulun jännitteisiin ja ristiriitoihin, toisaalta tutkimuksessa mukana olevien onnistuneisiin elämänvalintoihin.

Modaliteettihahmotelma auttaa löytämään toimijuuden rakentumisen ehtoja aineistosta. Analyysit ja tulkinnat pohjautuvat siihen, mitä tutkimukseen osallistuvat ovat kirjeissä ja haastatteluissa kertoneet, joten heidän kertomuksensa ovat valideja ilman ennako-odotuksia niiden sisällöistä. Tulkinnoissa on tarkoitus antaa tutkimuksessa mukana oleville mahdollisuus esittää, millainen eletty elämä voi olla ja millaiseksi elämä voi tulla.

Kertomukset limittyvät yksilön omaan kokemushistoriaan, aikaan, paikkoihin ja kulttuureihin. Kun kokemuksia jaetaan, niistä kerrotaan ja niitä vaihdetaan, voi eläytyminen toisen elämään tapahtua myös ilman omakohtaista kokemusta. Kulttuurisessa tarinavarannossa kokemukset ovat yhtä aikaa sekä subjektiivisia että kollektiivisia. (Koivunen & Liljeström 1996, 278–280.) Kokemuksen ymmärrän sosiaalisena konstruktiona, mikä tarkoittaa elettyä tekemistä, tapahtumaan ja tilanteisiin osallistumista. Ydinepisodien kuvausten kautta kokemuksista muodostuu esitys eli kertomus. Kokemukset saavat diskursiivisen luonteen, kun niitä tarkastellaan toimijuuden rakentumisen taustalla ja ne voidaan nähdä kertojan tulkintana merkityksellisistä tapahtumista. (Scott 1992; Huotelin 1992; Ronkainen 1999.) Tutkimukseni kehyksessä kokemukset kietoutuvat kertojalle merkityksellisten asioiden kuvaamisen kautta yhteiskuntaan, kulttuuriin, koulutukseen, työelämään,

sosiaaliseen vuorovaikutukseen ja lähihistorian kautta poliittiseen päätöksentekoon (ks. Skeggs 1995, 15).

Kun kokemus nähdään kulttuurisena ilmiönä ja vuorovaikutuksessa rakentuvana kertomuksena, voidaan kerronnallista tietoa tarkastella sosiaalisen konstruktionismin lähtökohdista. Kiinnostukseni kohteena ovat ne merkitykselliset tapahtumat ja asiat, joiden avulla tutkimuksessa mukana olevat rakentavat toimijuuttaan. Toiston ja uusintamisen näkökulmasta sosiaalinen konstruktionismi⁴⁶ liittyy niiden tekojen, valtasuhteiden ja ehtojen tarkasteluun, joiden kehyksessä toimijuus muotoutuu. Todellisuutta koskeva tieto muovautuu ajassa ja järjestyy sosiaalisesti vuorovaikutuksessa ihmisten, asioiden ja ilmiöiden kanssa. Vakiintunut tieto, tapa ja toiminta voivat muuttua, jolloin merkitykset voidaan ymmärtää muuttuvina. Valinnat voivat johtaa uudenlaisiin tekoihin ja toimintoihin, joiden kautta rakentuu uudenlaisia merkityksiä (Ollila 2010, 72).

Sosiaalista konstruktionismia ja kertomuksia yhdistää erityisesti kieli, jonka avulla luodaan sekä määritellään toiminnalle ehtoja ja kehyksiä. (ks. Foucault 1982; Gergen 1997.) Sosiaalinen todellisuus representoituu kielen avulla (Tontti 2005, 59), joten kielenkäyttö, sosiaalinen toiminta ja konteksti voidaan nähdä yhteenliittymänä. Kun kieltä käytetään, sillä kuvataan puheenaiheen lisäksi itseä, toisia ja aikaa, johon liittyy kulttuurisia sekä sosiaalisia rakenteita ja toimintatapoja. Kieli on yhteiskunnallinen ilmiö ja toimii niin vallan kohteena kuin välineenä. (Ks. Pietikäinen & Mäntynen 2009, 13, 53.) Ymmärrän kielen ja yhteiskunnan suhteen moniulotteisena ja muuttuvana: kielenkäyttö rakentuu sosiaalisessa vuorovaikutuksessa ja on kulttuurisesti kiinnittynyt aikaan sekä paikkaan.

⁴⁶ Konstruktionismi on yleisnimitys suuntauksille, joiden mukaan inhimilliset käytännöt synnyttävät kulttuurisia rakennelmia ja yhteiskunnallista todellisuutta. Mahdollisuus muutokseen on silloin, kun omaksutut käytännöt eivät enää vahvistakaan entisiä rakenteita, vaan syntyy uusia konstruktioita tai aikaisemmat konstruktioit muuntuvat uudenlaisiksi. (Heiskala 2000, 197.)

V

Petettyjä lupauksia – uusia alkuja

Kertomustyypit ja modaliteetit

Kertomuksia kokoaviksi laajemmiksi kertomustyypeiksi nimeän **liikkuvuuskertomukset, oman paikan kertomukset ja it-senäistymiskertomukset**. Kertomustyypit alaluokkineen (ks. taulukko 2, s. 105) olen muodostanut kiteyttämällä aineistosta eri henkilöiden kertomuksissa esiintyviä toimijuuden modaliteetteja – kyetä, täytyä, voida, tuntea, haluta, osata – jotka ovat vuorovaikutuksessa keskenään ja vaihtelevat kertomustyyppistä toiseen. Analysoin ja tulkit-sen tarkemmin kertomustyyppien alaluokkien limittymistä toisiinsa sekä niiden yhteyksiä toimijuuden modaliteetteihin, kun kuvaan tut-kimukseen osallistuneiden elämänkulkuja tässä luvussa viisi ja seuraavassa luvussa kuusi. Lukujen lopussa kokoan yhteen kertojat ikäryh-mittäin, kertomustyyppien alaluokat ja modaliteetit. Tarkastelen lisäksi kertomustyyppeihin kiinnittyviä ydinepisodeja ja modaliteetteja erikseen kirjeen kirjoittaneiden sekä kirjeen kirjoittaneiden ja haastatteluihin osallistuneiden aineistoissa.

Kertomustyyppien luonnehdinta ja modaliteettien kiinnittäminen niihin on tutkimuksen analyysi-, luenta- ja tulkintakehystä avaava luokittelu. Tyypittelyn avulla ei ole mahdollista kuvata tyhjentävästi yksit-

täisten henkilöiden elämänkulkua lokeroimalla elämäntapahtumat yhteen kertomukseen. Tarkoitus on sitoa aineistojen analyysit ja tulkinnot laajempiin kokonaisuuksiin tutkimuskysymysten ja jäsentämien kertomustyyppejen avulla. Ne liittyvät toisiinsa tutkimukseen osallistuvien elämänkuluissa ja painottuvat eri tavoin eri henkilöillä. Liikkuvuuskerromukset tai oman paikan kertomukset voivat esimerkiksi kietoutua itsenäistymiskertomuksiin ja toisinaan itsenäistyminen tulee mahdolliseksi ainoastaan lähtemällä, muuttamalla tai palaamalla. Kun ei ole tarkoitus ”tyhjentää” analyysia ja luentaa, annan sijaa lukijalle omien tulkintojen tekemiseen ja mahdollisuuden verrata niitä tutkimuksessa esittämiini tulkintoihin (ks. Komulainen 1998b, 80; Vanttaja 2002, 75).

Liikkuvuuskerromuksiin sisältyy lähtemistä, kotiseudulle palaamista tai yleisesti muuttamista kuvaavia kertomuksia, joihin kiinnittyvät erityisesti modaliteetit *täytyminen, haluaminen, voiminen* ja *tunteminen*. Täytymistä ilmentävät kertomuksissa esiin tulevat pakot, välttämättömyydet, esteet ja rajoitteet, jotka kuvaavat päätösten taustaa. Haluaminen liittyy henkilön itsensä asettamiin tavoitteisiin ja päämääriin, joiden toteuttamisessa tarvitaan liikkeelle panevaa voimaa, kuten motivaatiota. Voiminen sisältää olemassa olevia, punnittavia mahdollisuuksia ja vaihtoehtoja, jotka täytymisen lisäksi edesauttavat joko lähtemistä, muuttamista tai palaamista Lappiin. Tunteminen osana harkintaa, valintaa ja päätöksentekoa liittyy henkilön arvioihin sekä arvostuksiin siitä, mikä kulloisenkin elämäntilanteen mukaan olisi itselle hyväksi. Saman kertojan elämänkulku voi kiinnittyä lähtemis-, muuttamis- ja palaamiskertomukseen. Aineistoissa esiintyy henkilöitä, jotka ovat vaihtaneet paikkaa kokeilemalla, etsimällä tai ajelehtimalla – joko pakon sanelemana tai omasta halustaan.

Oman paikan kertomukset sisältävät koulutukseen, työmahdollisuuksiin, uraan tai parisuhteeseen liittyviä tilojen ja paikkojen kuvauksia sekä Lappi- ja luontokertomuksia. Oma paikka ja toimijuuden tilat ovat saavutettavissa niiden valintojen avulla, jotka koskevat lähtemistä, muuttamista, palaamista tai paikallaan pysymistä. Toimijuuden modaliteetteina esiintyvät usein *kykeneminen, osaaminen, tunteminen* ja *halua-*

minen. Paikkaan asettumisessa ja oman paikan määrittelyssä tarvitaan psyykkisiä ja fyysisiä kykyjä pysähtymiseen tai sitoutumiseen. Osaamisen kautta punnitaan niitä taitoja ja tietoja, joita hankitaan koulutuksessa ja tarvitaan työssä sekä elämän ”pitämisessä paikallaan”. Tunne puolestaan on voima, joka ohjaa henkilökohtaisten arvostusten ja elämänarvojen toteuttamista sekä parisuhteen muodostamista. Haluaminen tarkoittaa päämäärähakuisuutta, päätöstä siitä, mitä on tarkoitus tavoitella. Oman paikan kertomukset limittyvät myös itsenäistymiskertomuksiin.

Itsenäistymiskertomukset sisältävät henkilön sisäisen maailman muodonmuutosta (ks. Komulainen 1998b, 80) kuvaavia episodeja, jotka voivat johtaa käänteentekevään elämänmuutokseen. Itsenäistymiseen tarvitaan tavoite, jota kohti elämässä halutaan kulkea. Kertomustyyppi sisältää toisiinsa linkittyviä jännitekertomuksia ja itsensä löytämiskertomuksia, joissa toimijuuden modaliteetteina esiintyvät tyypillisesti *haluaminen, tunteminen, voiminen ja kykeneminen*. Jännitekertomukset (ks. mt.) kuvaavat eri henkilöiden välistä tai henkilön omaa, eri elämäntilanteilla ilmenevää sisäistä ristiriitaa. Tilannetta yritetään ratkaista irtiotoilla, (lisä)koulutukseen hakeutumalla tai työpaikan vaihdosten kautta. Irtiotot näyttäytyvät myös eroina parisuhteissa ja voivat olla tie itsensä löytämiseen.

Itsensä löytämiskertomuksissa kehitytään menneiden kokemusten tuloksena, kuvataan toimijuuden tilaa sekä pysyvyyttä ja katsotaan luottavaisesti tulevaisuuteen vaikeuksista huolimatta. Modaliteettien avulla tarkasteltuna itsensä löytäminen tarkoittaa halua pysähtyä katsomaan itseään ja kykyä nähdä muutos omassa elämäntilanteessaan. Tunteiden avulla pohditaan arvoja ja arvostuksia: millaista tulevaisuutta kohti on tarkoituksenmukaista suunnata. Voimiseen liittyvät tarjolla olevat vaihtoehdot, joista on mahdollisuus valita. Itsensä löytämiskertomuksissa kykenemiseen tarvitaan erityisesti psyykkisiä ponnisteluja.

TAULUKKO 2 Aineistoista tiivistetyt kertomustyyppit, alaluokat ja niihin kiinnittyvät tyypilliset toimijuuden modaliteetit

KERTOMUSTYYPPI	MODALITEETTI
LIIKKUVUUSKERTOMUKSET Lähtemiskertomukset Muuttamiskertomukset Palaamiskertomukset	TÄYTYÄ HALUTA VOIDA TUNTEA
OMAN PAIKAN KERTOMUKSET Koulutus- ja työurakertomukset Parisuhdekertomukset Paikallaan pysymiskertomukset Lappi- ja luontokertomukset	KYETÄ OSATA TUNTEA HALUTA
ITSENÄISTYMISKERTOMUKSET Jännitekertomukset Itsensä löytämiskertomukset	HALUTA TUNTEA VOIDA KYETÄ

Tutkimukseeni osallistuneet ovat kukin oman elämänsä päähenkilöitä, joiden elämänkulkua ja toimijuuden muotoutumista tarkastelen 1990–2011 välisellä ajanjaksolla. Tutkin sitä, millaisia toimijuuden tiloja tutkimukseen osallistuvien elämänsäkulussa on avautunut, millaisia toimijuuden rakentumiseen liittyviä ydinepisodeja kertomuksista voidaan kiteyttää ja millä tavoin toimijuus sukupuolittuu kertomuksissa? Tarkastelussa painottuu toimijuuden analysoiminen sosiaalisten, yhteiskunnallisten ja kulttuuristen tekijöiden sekä koulutus- ja työmahdollisuuksien kehityksessä.

Mahdollisuudet hakeutua muualle koulutukseen nopeuttavat aikuistuvien nuorten lähtöpäätöksiä kotiseuduiltaan. Lähtemistä myös

odotetaan: mitä nuorempi henkilö on, sen kiehtovampaa on toivoa perusasteen jälkeistä elämää muualla kuin kotiseudulla. Elämänkulussa toimijuuden tilat avautuvat aluksi unelmina ja mahdollisuuksina – positiivisena suhtautumisena tulevaisuuteen. (Vaattovaara 1990.) Jos tutkinnon jälkeen halutaan jäädä kotiseudulle, ei töiden aloittaminen ja uusiin työyhteisöihin siirtyminen olekaan kaikkein jännittävin ja haastavin asia, vaan työttömyyteen tai pätkätöihin sopeutuminen.

Analyyseissa syvennyn tutkimuskysymysteni lisäksi tarkastelemaan sitä, millä tavoin modaliteetit leikkaavat toisiaan kunkin henkilön elämänkulussa. Kysyn, millä perusteella henkilö tekee elämässään valintoja: mitä kertojat nostavat mahdollisuuksina itselleen, entä läheisilleen? Mitkä toimijuuden modaliteetit limittyvät heidän kertomuksiinsa toisiinsa, kun tehdään päätöksiä, ryhdytään toimeen tai jätetään toimimatta?

Tässä luvussa analysoin kyselyyn osallistuneiden ja kirjeen kirjoittaneiden kertomuksia ajanjaksolla 1990–2002. Seuraavassa pääluvussa keskityn kyselyyn osallistuneiden, kirjeen kirjoittaneiden ja haastattelussa mukana olleiden kertomuksiin. Kerronnassa valinnat voivat olla hyvin itsenäisiä, ne voivat koskea henkilöitä, ne voivat olla odotusten mukaisia tai rikkoa vallitsevien diskurssien mukaisia näkemyksiä odotetusta toimijuudesta. Vaikka olen tiivistänyt analyysia ja tulkintaa tutkimuskysymysteni mukaan, olen antanut tutkimuksessani mukana olleille ”vapauksia” kertoa elämästään ja avata toimijuuksiaan laajemmin kuin tutkimukseni konteksti edellyttäisi. Osa kertomuksista on odotustiheitä kuvauksia elämäntapahtumista ja kokemuksista eli niissä on kuvattu yksityiskohtia, tunteita sekä ihmissuhteiden solmukohtia ratkaisuihin (ks. Hyvärinen 1994, 62). Näiden avulla voin kiinnittää lukijan huomion erityisesti elämäntapojen ennalta arvaamattomiin, toisinaan yllätyksellisiinkin käännteisiin, jotka ovat muuttaneet odotuksia ja elämän suuntaa.

Synkkydestä arjen elämyksiin

Anna (32 v.) kertoo kirjeessään vuonna 2002 elämäkulustaan 1990-luvulla. Vanhemmat olivat eronneet jo ennen vuotta 1990 ja isä oli jäänyt asumaan kotitaloon. Vuosikymmenen alkua sävytti isän tapaturma ja sairaseläkkeelle jääminen. Paluu kotiseudulle muualla suoritetun ammattikoulutuksen jälkeen johti pätkätöihin, jotka kestivät noin puoli vuotta kerrallaan. Työllisyyskurssin jälkeen sanoma oli yksiselitteinen: töitä ei ole luvassa.

Valmistuin ammattikoulusta [19]92 keväällä ja palasin takaisin [kotiseudulleni] Olin erinäisissä pätkätöissä, puoli vuotta maksimissaan kerrallaan. (...) 1995-vuonna [olin] puoli vuotta kurssilla koska olin ollut vuoden yhtäjaksoisesti työttömänä eikä loppua ollut näkyvissä vaikka olisin kelpuuttanut mitä tahansa työtä. Kurssin jälkeen kerrottiin, ettei työtä tipu taas seuraavaan vuoteen... 1996-vuonna laitoin jo hakemuksia eteläänkin. Synkkää olla työttömänä. Mutta niin olivat monet muutkin, joten seuraa löytyi päivälläkin. (Anna 32 v., kirje 2002)

Anna sai lopulta oma-aloitteisen työnhaun kautta vuonna 1996 vakiinaisen työpaikan alalta, jolle hänellä ei ollut koulutusta. Vuonna 1999 hän irtisanoutui, koska oli tavannut tulevan puolisonsa ja tiedossa oli pitempi reissu ulkomaille miehen työkomennuksen vuoksi.

Paluu Keski-Suomeen tapahtui parin vuoden kuluttua. Anna sai vakiinaisen työn läheltä sitä alaa, jolle oli kouluttautunut aikaisemmin 1990-luvun alussa. Kirjeessään hän pohtii mahdollista Lappiin paluutaan: *Työttömyystilanne on siellä kaamea. Silti voisin ajatella asuvani siellä vielä, ihmisen on siellä hyvä asua ja kasvaa, oppia, ettei ulkoiset seikat ole tärkeitä, vaan se mitä on ihmisen sisällä. Elämän arvot ovat siellä kohdallaan.*

Kun Anna muutti takaisin Suomeen, hän huomasi oman arvostuksensa erityisesti arjen elämyksiä kohtaan kasvaneen. Hän kertoo, ettei yksinkertaista elämänmuotoa enää arvosteta samoin kuin ennen. Kiire ja vauhti lisääntyvät useilla elämäalueilla, vaikka tahtia voisi Annan mukaan hidastaa.

Kiire on yleisesti negatiivinen käsite, mutta nykyisessä elämänmenossa kiire on useilla aloilla tehokkuuden ja tärkeän ihmisen mittari (Siltala 2007, 365). Annan kertomuksen ytimessä korostuu downshifting -retoriikka eli elämän kohtuullistaminen ja huoli yhteiskunnan kiristyneestä otteesta: ihmisten mahdollisuudet toimia toisin kuin muuttuvan yhteiskunnan vaatimukset edellyttävät ovat rajoittuneet. Annan mukaan rajoittuneisuus tulee esiin muun muassa ohjeistamisen lisääntymisenä ja osaamisen muutoksena:

Ihmiset haluavat kaiken valmiina, tavallinen ”maalaisjärjen” käyttö on vähentynyt huomattavasti, ihmiset eivät tunnu osaavan tehdä asioita itse. Kaikki pitäisi tulla opastettuna jollain muotoa. (Anna 32 v., kirje 2002)

Diskursiivinen valta voi rajoittaa toimijuuden mahdollisuuksia, kuten Annan mainitseman maalaisjärjen käyttöä. Kun ajatellaan foucaultlaisittain, että subjekti on vallan, diskurssien ja käytäntöjen tuottama, voi tavallisen maalaisjärjen käytön vähenemistä perustella esimerkiksi työtehtävien sisältöjen ohjaavuuden lisääntymisellä. Ammattitaito ja työkokemus eivät enää useilla aloilla riitä työssä onnistumiseen, vaan ihmisistä halutaan saada irti enemmän.

Työelämässä ajatus maalaisjärjen käyttämisestä on muuttunut. Sitä tarvitaan henkilökohtaistuvassa uudessa työssä ammattitaidon lisänä erityisesti itsereflektioon, itsekontrolliin ja itseohjaukseen, kun on pohdittava millä tavoin asiat tehdään, mikä on paras tai mikä on huonoin vaihtoehto. (Julkunen 2008, 118–119, 125–126.) Maalaisjärjen käyttö on laajentunut yksilöllistymisen ja itsensä toteuttamisen -diskurssiksi, jossa työn sinänsä kuuluisi antaa eksistentiaalinen merkitys ihmiselle (ks. mt. 127). Järkeilemisen tilalla korostetaan uuden, joustavan osaamisen omaksumista, jonka avulla vastataan yhteiskunnassa tapahtuviin muutoksiin (ks. Julkunen 2007, 46–47).

Annan kertomuksessa painottuu hitaan arjen arvostaminen, mikä tulee konkreettisesti esiin asuinpaikan valinnassa. Suhtautuminen tiivii-

seen kaupunkiympäristöön kuvastuu pitkien työpäivien henkisesti kulluttavana luonnehdintana ja elämysten mainostamisen kriittisenä pohdintana. Oman elämänrytmin löytäminen on lisännyt kriittisyyttä runsauden kulttuuria kohtaan:

Asun maalla, tilaa paljon ympärillä enkä voisi asua suuressa kaupungissa ahtautuneena satojen tuhansien ihmisten kanssa (...) Joka paikassa mainostetaan Elämyksiä, ihmiset tekevät ympäriryöpyä työpäiviä voidakseen maksaa laskut – asioista joista he eivät juuri kerkeä nauttia. Minulle elämä on elämys. Joka päivä. (Anna 32 v., kirje 2002)

Elämysten mainostaminen on osa elämänhallinta- ja vastuudiskurssia ja viittaa yhteiskunnalliseen kontrolliin (ks. Filander & Vanhalakka-Ruoho 2009; Helne 2009, 33–34), jonka mukaan ihmisten tulee huolehtia terveydestään ja hyvinvoinnistaan itse – huolimatta esimerkiksi pitkiksi venyvistä työpäivistä ja muiden arjen rutiinien ylläpidosta. Mainosten syyllistävä viesti on se, että ”jos et eläydy”, voit menettää osan hyvinvoinnistasi. Markkinataloudessa yleisesti valitaan tuote, mutta valinnan ei tarvitse kohdistua siihen, onko juuri se tuote välttämätön (Helne 2009, 30). Elämyksen voi Annan mukaan löytää elämästä itsestään ja tavallisista, pienistä asioista.

Maailman muuttumista Anna pohtii kokemustensa kautta ja kuvaa ”vaaleanpunaisien aurinkolasien” säröilemistä:

Maailma on tänä aikana ja näiden kokemusten myötä mielestäni ”raaistunut” vai johtuuko tunne vain siitä, että tietoa tulee niin paljon enemmän, joka puolelta. (...) vaaleanpunaiset aurinkolasit ovat vain saaneet säröjä, maailma voi olla paha paikka, sota on hirveää. Ihmiset kauhistelelevat dopingin käyttöä ja vaatteiden epäsopivuutta ja ympäri maailmaa ihmiset sotivat ja kuolevat. (Anna 32 v., kirje 2002)

Ympärielle katsominen ja oman tilan tulkitseminen ihmisten hädän keskellä ulkomailla on antanut Annalle uutta perspektiiviä nähdä maailma värittyneenä tummien sävyjen kautta. Dopingin käytön, vaatteiden

epäsopivuuden ja sodan kärsimysten vastakkainasettelu antaa mahdollisuuden suhteuttaa maailman kriisitilanteet ja oman elämän tapahtumat toisiinsa. Tila asuinpaikassa maaseudulla on fyysisesti laaja, mutta Annan toimijuuteen on avautunut "näiden kokemusten myötä" erilaisia kohtaamisen tiloja uudenlaisten näkemisen ja ymmärtämisen tapojen kautta.

Jatkuvuutta päivä kerrallaan

Suomessa määräaikaiset työntekijät ovat joko pitempiaikaisissa työsuhteissa, hoitavat sijaisuuksia tai tekevät tuntityötä tarpeen mukaan ja joskus lyhyelläkin varoitusajalla (Julkunen 2008, 109). Tilastokeskuksen vuosien 1977–2003 työolotukimuksen (ks. Lehto & Sutela 2004) mukaan eniten epävarmuutta aiheuttivat yhtäkkiset muutokset työssä ja pelko työn vaatimusten tai tehtävien muuttumisesta sellaisiksi, ettei niistä ammattitaidolla suoriudukaan. Työn epävarmuus on yksi eniten työstressiä aiheuttava tekijä koko Euroopassa⁴⁷.

Epävarmuus toimeentulosta 1990-luvulla ei ole ollut pitemmällä tarkastelujaksolla esteenä aikuistuvien nuorten elämän sujumiselle, perheen perustamiselle tai toiveille paremmasta tulevaisuudesta. Epätietoisuus töiden jatkumisesta voi kuitenkin olla olennaisesti elämänkulkua sekä toimijuutta määrittävä ja käänteentekeviin muutoksiin johtava tekijä.

Tapio (36 v., 2002) kertoo elinoloistaan ja työuransa alusta 1990-luvun taitteesta lähtien: (...) *työsuhteeni olivat vuoteen 1995 saakka lyhyitä, työllisyysvaroilla rahoitettuja pestejä, keskimäärin puoli vuotta kerrallaan.* Usko siihen, että työt olisivat jatkuneet oli vahva, mutta toisin kävi ja oli lähdeittävä työnhakuun muualle. Muutaman vuoden kuluttua Tapio

⁴⁷ Euroopan työterveys- ja työturvallisuusviraston tutkimus 2009.

hakeutuikin kaupunkiin ja sai vuonna 1998 vakinaisen työpaikan, jossa toivoo voivansa olla eläkkeeseen saakka.

Rakennettiin omakotitalo 1996 [Lappiin sivukylälle] siinä uskossa, että töitä löytyy Lapista ja vieläpä lähiseudulta. Ja niin onnesti. Vaimolla ei ole töitä kodin ulkopuolella, mutta sitäkin arvokkaampaa kotona. Kaikkea ei voi mitata rahalla ja ainahan voi kiristää vyötä. (Tapio 36 v., kirje 2002)

Perheen perustaminen ja lasten syntyminen ovat olleet Tapiolle merkityksellisiä elämäntapahtumia työpaikan saamisen lisäksi. Oman talon rakentamisen sivuun kuntakeskuksesta hän kertoo käännekohtaksi töiden kannalta. Ratkaisua siivitti usko, että töitä löytyy, vaikka työmatka saattaisikin olla pitkä. Rakentaminen epävarmoissa olosuhteissa voi olla ainoa tapa saada elämä raiteilleen ja vakautta elämään. Lapin maaseudulla on monella perheellä maa-alueita, joille rakentaminen on edullisempaa kuin kuntakeskusten tai kaupunkien lähelle. Rakentaminen tarkoittaa yhdessä tekemistä, omaa työtä ja läheisten työpanosta rakennuksella.

Tapion perheessä työnjako noudattaa perinteistä asetelmaa, jossa vaimolla ei ole töitä kodin ulkopuolella. Kun kaikkea ei voi mitata rahassa, voi toinen jäädä kotiin. Tapio kertoo kotityön olevan arvokasta, mutta kertomus jättää avoimeksi sen, millä tavoin perheessä rakentuneet toimijuudet ovat olleet neuvoteltavissa.

Suurimmaksi koettelemukseksi Tapio nimeää isänsä yllättävän kuoleman 90-luvun puolivälissä vähän yli 50-vuotiaana, kun hän itse oli kolmekymppinen ja kolmen pienen lapsen isä. Elämäntilanteestaan hän toteaa:

Tällä hetkellä elämä tuntuu menevän hyvin. Tulevaisuudestaan ei kukaan taida tietää. Lapsiinhan se suurin huoli liittyy ja heidän tulevaisuuteen. Taitaa olla parasta elää päivä kerrallaan.

Tapion mukaan teknologia tuo nykyisin uudenlaisia tekemisen tapoja ja ulottuvuuksia pieniin kyliin. Luonto on kuitenkin se kaikkein tärkein elementti koko perheelle. *Eläminen täällä Lapissa pienessä sivukylässä vaatii kyllä sen, että elämäntapa täytyy olla vielä tänä päivänäkin hyvin luonnonläheinen* (Tapio 36 v., kirje 2002).

Terhi (36 v., 2002) kertoo kirjeessään, että vuodenvaihteen 1990 jälkeen ei ole paljoa töitä ollut, *mutta aina jotakin pientä on löytynyt*. Tarjolla on ollut pätkätöitä kahdesta kuukaudesta puoleen vuoteen: siivousta, myyjän työtä ja koulunkäyntiavustajan tehtäviä. Välillä työmatkaa kertyi 80 km yhteen suuntaan, joten matkustaminen lohkaisi suuren osan arkipäivästä.

Vuoden 1996 jälkeen Terhi ei enää käynyt töissä 2000-luvulle tultaessa. Naimisiinmeno, pieni, punainen mökki ja perunamaa järvenrannassa edesauttoivat perheen perustamista ja lasten hankkimista. Kun mies on ollut töissä lähes koko ajan, niin *talon saamme maksetuksi kesäkuussa [2002], joten se helpottaa huomattavasti*, hän kertoo. Terhin toimijuus rakentuu tiiviisti lapsiin ja kotiin kietoutuneena.

Lapissa luontosuhde kerrotaan tärkeäksi, sillä asumukset voivat sijaita kaukana kuntakeskuksista, jopa seuraavasta kylästä tai talosta. Terhin kertomus kuvaa suomalais-kansallista maisemaa ja kotia, johon toimijuus hyvin perinteisellä tavalla ”kaukana kaikesta” naisena ja äitinä ilman houkutuskiinnittyy.

Tässä sitä sitten ollaan oltu hoitovapaalla ja kodinhoidon tuella tänne asti. Sen jälkeen kun on lapsia tullut niin tulot ovat pienentyneet ja menot suurentuneet. Tässä sitä sitten yritetään päivä kerrallaan elellä. Sitä kun asuu aika lailla metsässä, niin ei ole nuita houkutuskiinnittyy. Sitten kun sitä käy kaupassa niin sitä ostaa tavaraa enemmän, että pärjää se seuraavan viikon. (Terhi 36 v., kirje 2002)

Terhin arkeen on kuulunut lastenhoitoa, ulkoilua ja ruuanlaittoa. Radion kuuntelu ja television katsominenkin ovat jääneet hänen mukaansa minimiin, *koska juttelen lapsien kans. Mielestäni se on parempi tapa kuin että radioki vielä pälpättäis sivussa. Lasten puhekehityksen näkee paremmin, kun*

kuuleeki mitä ne puhuu. Kirjeensä lopussa Terhi kertoo työelämään liittyvästä toiveestaan:

Kaikesta huolimatta katson luottaen tulevaisuuteen. Toivon, että tässä joskus pääsis mieluisaan työhömmään, kunhan lapset vähän varttuvat isommiksi. Aika on mennyt kuin siivillä muutaman vuoden, mutta kaiken kaikkiaan tosi hyvin näin jälkikäteen ajatellen.

Terhin kertomuksessa pelkästään häneen itseensä liittyvät odotukset tulevat esiin ”sitten-kun” -puheena. Pätkätöiden ja pitkien työmatkojen jälkeen päätös jäädä kotiin edustaa Terhille vaihtoehtoista toimijuutta kotiäitinä. Toimijuus voi rakentua perheessä neuvoteltuna valintana ja ehdollisena se voi erityisesti naisella rakentua uudelleen tai erilaiseksi lasten varttumisen jälkeen.

Erja (36 v., 2002) pääsi kesällä 1990 määräaikaiseen työsuhteeseen toimistotyöhön kotiseudullaan. Syksyllä hän aloitti tulevan aviomiehensä kanssa talon rakentamisen sivukylälle ja he muuttivat jouluksi uuteen kotiin. Mies alkoi töihin tilalla ja samaan aikaan Erja vaihtoi työpaikkaa: *pääsin (...) tekemään äitiyslomitusta toimistovirkailijaksi, työ oli todella kiinnostavaa ja haasteellista.*

Erja kertoo kirjeessään vaikeista raskausajoistaan 1990-luvun alussa. Ensimmäinen lapsi syntyi liian aikaisin ja joutui vähäksi aikaa kauemmaksi sairaalaan hoidettavaksi. *Se oli kyllä ikävää aikaa. Itse olin viikon sairaalassa, jonka jälkeen kävimme 2–3 kertaa viikossa katsomassa [vauvaa] sairaalassa.* Toisen lapsen odotusaikana *en saanut tehdä mitään, ettei olisi käynyt kuten ensimmäisen raskauden aikana.* Kaikki meni kuitenkin hyvin ja lapsi syntyi juuri ennen joulua. *On muuten ollut elämäni paras jouluku, se oli sellainen rauhallinen ja onnellinen,* hän toteaa. 1990-luvun puolivälissä Erjan äidin puolen isovanhemmat kuolivat parin vuoden välein: *Ne ovat kyllä koskettaneet, sillä he olivat minulle tosi tärkeitä ihmisiä.*

Erjan työura on koostunut pätkätöistä, jotka ovat jatkuneet vuoteen 2002 saakka. Kovasta yrittämisestä huolimatta hän ei ole saanut vakinaista työpaikkaa, mutta töitä on riittänyt. Aika-ajoin on tullut tehtyä

niin avustajan tehtäviä terveyskeskuksessa kuin lehden toimituksessa. Nykyinen asuinpaikka on viihtyisä eikä näkyvissä ole muuttoa muualle. Ystävät ja tuttavat asuvat samalla kylällä. *Taloudellisestihan voisi kyllä tietenkin mennä paremmin, mutta eletään kituuttamalla, päivä kerrallaan. Aina on leipää saatu.* Harrastuksinaan Erja mainitsee sählyn, lenkkeilyn, rullaluistelun ja hiihdon. *Eikä sovi unohtaa meidän perheen yhteistä harrastusta, kalastusta, niin kesällä kuin talvella,* hän kirjoittaa.

Saana (32 v., 2002) kertoo tavanneensa avopuolisonsa *ihan omalta paikkakunnalta* vuonna 1989. Hän sai työpaikan puoleksi vuodeksi toimistotehtävistä. Tämän jälkeen hän pääsi töihin yritykseen, jossa suoritettiin oppisopimuksella ammattitutkinnon ja työt jatkuivat vuoteen 1994 saakka. Kun työt loppuivat, ne vaihtuivat sesonkityöhön laskettelukeskuksessa: *kesät ja syksyt olin jouten (työttömänä),* Saana toteaa. 1990-luvun lopulla he saivat miehensä kanssa lapsen ja hankkivat omakotitalon kotipaikkakunnalta. Vuosi kului äitiyslomalla ja jatkui lasta hoitaen kotona vielä vuoteen 1999. Tämän jälkeen Saana hakeutui koulutukseen, joka kesti vuoden ja avasi oven uusiin työtehtäviin matkailualalla. Kirjeen kirjoitushetkellä hän oli edelleen samassa työpaikassa.

Mari (37 v., 2002) on jäänyt kotiseudulleen ja ollut töissä määräaikaissa työpaikoissa vuosia. Työllisyyskurssit ovat tulleet tutuksi; osa on ollut kielikursseja sekä matkailuun liittyviä, mikä on auttanut sesonki- luonteisten töiden saamisessa. Työttömyysjaksojen aikana tulee usein suunniteltua kursseille lähtöä, sillä tunturikeskusten kehittymisen ja rakentamisen myötä voi avautua uudenlaisia työtehtäviä. Toive olisi, että osa työpaikoista olisi ympärivuotisia. Mari kertoo olevansa tyytyväinen elämäntilanteeseensa, vaikka töitä saisi olla enemmän.

Tietotekninen kehitys ja internet-yhteydet helpottavat Marin mielestä monella tapaa asioiden hoitamista pitkien välimatkojen harvaan asutuilla seuduilla. Turvallisuuden lisääntyminen on hyvä asia, sillä avun saaminen on nopeampaa kännyköiden yleistymisen myötä.

Mari kertoo olevansa lasten kanssa kirjastoauton vakituinen asiakas: *olen kova lukemaan ja lapset myös.* Tunturiseudulla asuminen tuo rauhaa, vaikka välillä sesonkiaikana on paljon väkeä.

Täällä on ihana asua, on rauhallista, paitsi keväisin mikä kyllä piristää kummasti. Tunturi olla jollottaa tuossa vieressä ja siellä on kiva käydä patikoimassa kesällä ja syksyllä. Talvella lasketellaan jonkin verran ja hiihdellään, minkä töiltä ehtii. Asuinpaikkaa en varmaan vaihtaisi, lastenkaan takia, sillä täällä on turvallista olla. (Ainakin vielä.) (Mari 37 v., 2002)

Anita (35 v., 2002) kertoo olleensa saman työnantajan palveluksessa vuoden 1990 alusta saakka. *Työ ei ole kovin "älyllisesti" vaativaa, enemmänkin ruumiillista. Mutta se on ollut suhteellisen varma työpaikka. Olen saanut jonkin verran vastuuta kannettavaksi osastollamme.* Vastuun saaminen työssä kasvattaa osaamista ja sitoutumista, vaikkei työ Anitan mielestä vaadi paljoakaan psyykkisiä ponnisteluja. Avopuoliso on vakinaisessa työssä ja pariskunta asuu omistusasunnossa. Anita kuvailee elämistä pienellä paikkakunnalla tylsäksi, kun tapahtumia ei ole kuin muutama vuodessa. Paljon tuleekin käytyä naapurikunnissa, joissa esimerkiksi kaupoissa on laajemmat valikoimat. Kesäisin aika kuluu luonnossa marjastaen ja kalastaen.

Tapion, Terhin, Erjan, Saanan, Marin ja Anitan toimijuus on rakentunut ammatillisen koulutuksen jälkeen lyhyiden työsuhteiden ja perheen ehdoilla. Päätyötyöllisyys ja toiveet pitempiäaikaisista työpaikoista kuvaavat arkea usean vuoden ajanjaksolla. Naisilla työllistyminen vaihtelee lasten saamisen jälkeen ja esimerkiksi Saanalla ja Marilla se on edellyttänyt lisäkoulutukseen hakeutumista.

Oman talon rakentaminen tai ostaminen ja asettuminen asumaan sivuun kuntakeskuksista on ollut valinta silläkin uhalla, ettei töitä löytyisikään. Taustalla korostuu tunne siitä, että voi hallita jotakin osaa elämässään esimerkiksi taloprojektien kautta, asettumalla fyysisesti omaan paikkaan. Rakentaminen näyttäytyy metaforana eli talon rakentaminen voi olla yksi keino asettaa elämää paikoilleen, vaikka se taloudellisesta näkökulmasta katsottuna voisi olla riskialtista toimintaa.

Tapion ja Terhin elämänkulussa talon rakentaminen ja perheen perustaminen on tarkoittanut äidin kotiin jäämistä ja isän suuntautumista ansiotyöhön kodin ulkopuolelle. Valintoihin liittyy haluaminen ja täytyminen: kun tavoitteena oli saada työpaikka, niin oli pakko lähteä työnhakuun muualle töiden loppumisen jälkeen. Toive vakinaisesta työpaikasta edesauttoi lähtemistä kokonaan pois kotiseudulta.

Terhin arvio menneestä ja elämästä vuonna 2002 on oman paikan kertomusta ja kuvaa pysyvää tilannetta kotona. Hän jäi kotiin lasten syntymän jälkeen ja on ollut kotiäitinä alalta toiseen vaihtuvien pätkättöiden ja uuvuttavien työmatkojen jälkeen. Terhi avaa toimijuutensa tilaa arkisena, pienenä toimijuutena (ks. Honkasalo 2008), jossa avautuu varovainen perspektiivi tulevaisuuteen. Paluu työelämään on mielessä, mutta lasten vuoksi mahdollisuus siihen avautuu vasta myöhemmin. Työelämään liittyvä toive liittyy tulevaisuuteen: *toivon, että tässä joskus pääsis mieluisaan työhömmään, kunhan lapset vähän varttuvat isommiksi*. Toimijuutta kuvaavat haluaminen ja voiminen: kun päästään päämäärään, jossa lapset pärjäävät omillaan, avautuu mahdollisuus etsiä töitä ja voi suuntautua kodin ulkopuolelle.

Terhin päätöksiä ohjaa huolenpito ja vastuu lapsista samalla kun tulevaisuutta värittää toive työelämään siirtymisestä myöhemmin. Huolenpitoon liittyy vastuurationaliteetin käsite, mikä tarkoittaa yleisesti dikotomista suhdetta toisiin: olet joko toisista riippuvainen tai itsenäinen, toisista ihmisistä riippumaton (Määttänen 1993; Komulainen 1994). Terhin vastuurationaliteetti edustaa joko-tai -tulkinnan sijaan reflektiivistä huolenpitoa, jonka ytimessä on niin omista kuin toisten tarpeista huolehtiminen. Hän kertoo tuntevansa itsensä tarpeelliseksi kasvatustehtävässä kotona ja korostaa lasten kanssa läsnäoloa myös kuuntelemisen, kuulemisen ja puheen tasolla: (...) *juttelen lapsien kans*. Terhille kotiäitiys näyttäytyy vaihtoehtona muualla tapahtuvalle työlle. Jos työmatka olisi 160 km päivässä, jäisi ansioista iso lohkaus tien päälle.

Naiseus ja äitiys eivät enää ole itsestään selvä kytkös, koska yleisesti äidiksi ryhtyminen on nykyisin valinta (Vuori 2003, 40) ja kotiäitiydelle on vaihtoehtoja. Terhin valinta toistaa naiselle kuuluvien tehtävien, ku-

ten huolenpidon, hoivan ja uhrautumisen diskurssia (ks. Komulainen 1994, 31–32). Kertomuksessa ei tule esiin neuvottelua vaihtoehdosta perinteiselle työnjaolle, jossa nainen hoitaa kotona lapsia ja mies toimii perheen elättäjänä.

Kirjeessä vuonna 2002 kuvailtu muutto ”punaiseen mökkiin” on ollut Terhille osa itsenäistymiskertomusta, positiivinen ja merkityksellinen tapahtuma, jonka arvoa ei ”houkutusten puute” tai asuinpaikan vuoksi kauas ulottuvat kauppareissut ole horjuuttaneet. Kotiin jäämisen mahdollistaa Terhin toteamus miehen työssäolosta ja taloudellisen tilanteen paranemisesta: *talon saamme maksetuksi kesäkuussa [2002], joten se helpottaa huomattavasti.*

Erjan pätkätöihin suhtautumiseen liittyy tarjolla olleiden työmahdollisuuksien arvostaminen. Töitä on riittänyt vaikka vakinaista työsuhdetta hän ei olekaan saanut. Työelämän ja yksityiselämän rajapinnalle on piirtynyt 1990-luvulla keskenmenojen kautta uudenlainen perspektiivi elämään. Isovanhempien kuolemat samoihin aikoihin ovat myös koskettaneet.

Sosiaalisten suhteiden rakentuminen tapahtuu niiden ihmisten kanssa, jotka kertojan lisäksi esiintyvät tutkimuksessa mukana olevien puheessa ja elämäntapahtumissa. Vuonna 2002 Erja oli ollut naimisissa kymmenen vuotta ja seurustelu oli alkanut vuonna 1985: *eikä ole kyllä valittamista, meidän yhteiselämä sujuu pelottavan hyvin.* Toteamus yhteiselämän sujumisesta *pelottavan hyvin*, pitää sisällään ajatuksen vaikeiden elämäntapahtumien jakamisesta parisuhteessa. Ne voivat hitsata puoliset entistä tiukemmin toisiinsa. Taustalla saattaa silti olla pelkoa suhteen menettämisestä, jolloin turvallisesta läheissuhteesta⁴⁸ joutuisi luopumaan (ks. Ketokivi 2010; Sayer 2011, Jallinoja 2014).

Erjan elämänkulussa on muotoutunut pienen toimijuuden tiloja: *elätään kituuttamalla, päivä kerrallaan.* Samoin Tapiolla: *taitaa olla parasta*

⁴⁸ Läheissuhde-käsitteellä tarkoitan perhesuhde-käsitteen rinnalla sitä laajempaa käsitystä pari- ja perhesuhteiden monimuotoisuudesta (ks. Maksimainen & Ketokivi 2014, 103).

elää päivä kerrallaan ja Terhillä: *tässä sitä sitten yritetään päivä kerrallaan elellä*. Kertomuksissa lyhennetään nykyisyyden aikaperspektiiviä, jotta voitaisiin elää päivästä toiseen (Åkerblad 2014). Pätkättöiden yleisyys ilmentää taloudellista ja yhteiskunnallista muutosta. Toimijuus voi politisoitua, kun pätkätyöllisyydestä tulee työttömyyden vaihtoehto (Leinikki 2009, 167) poliittisen päätöksenteon tuloksena. Koulutus ja työ eivät kohtaa, koska työelämä ei kutsu odotetulla tavalla ammattiin valmistuneita. Modaliteettien vuoropuhelussa tutkimukseeni osallistujat kykenevät kuitenkin rakentamaan toimijuuttaan arjessa, päivä kerrallaan. Tällä tavoin he voivat saada elämäänsä jatkuvuuden tunteen ja mahdollisuuksia tasapainottaa omia toimijuuden tilojaan (ks. Honkasalo 2008, 215).

Kertomuksissa puhutaan *kituuttamisesta* ja huonosta taloudellisesta tilanteesta tyytyväisyys-puheesta huolimatta. Puhe viittaa kuluttamisen ”hyveeseen”, jonka mukaan hyvinvointi on mitattavissa ostamalla ja omistamalla. Median viettelykset kertovat ihmisille toivosta ja paremmasta tulevaisuudesta, kunhan vaan keskitytään kuluttamiseen ei-aineellisten aktiviteettien sijaan. Niin kauan kuin ihminen haluaa hankkia lisää tuotteita tai tavaroita, hän tukee nykyisen kilpailuyhteiskunnan tavoitteita. Kun tunnemme olevamme jatkuvasti jotakin vailla ja pelkäämme, että jäämme paitsi jostakin, olemme hyödyllisiä, markkinoiden todellisia ystäviä. (Helne 2009, 25–26.)

Koulutusvalinnoista unelmajobeihin

Yhteiskunnalliset erottelut tapahtuvat eri ammattialoille suuntautumisessa ja koulutukseen valikoitumisessa. Koulu- ja kasvuympäristön resurssit ohjaavat valitsemaan koulutusaloja, joihin toiset pääsevät mukaan, mutta toiset jäävät ulkopuolelle. (Brunila, Hakala, Lahelma & Teittinen 2013, 14.)

Sinin (34 v., 2002) perustutkinto on ylioppilastutkinto ja hän kertoo kirjeessään hakeneensa vuoden 1990 jälkeen muun muassa opettajan-koulutukseen. Kun hän työskenteli sijaisena kouluissa, ala ei enää tuntunutkaan mielekkäältä:

Toimin kouluavustajana ja tein paljon sijaisuuksia luokanopettajasta lukion ruotsin lehtoriin asti – siis laaja skaala. Silmät aukesivat open hommissa ja äkkiä alan vaihto. (Sini 34 v., kirje 2002)

Sini ei erittele syytä silmien avautumiseen, mutta koulutusala vaihtui terveydenhoitoalaksi ja hän valmistui vuonna 1994. Sijaisuuksien perusteella Sini pystyi harkitsemaan alan valintaa omien resurssien mukaan: mitä haluan, mihin kykenen ja mitä voin tehdä. Opettajan ja kouluavustajan tehtävien hoitamisella oli siten merkitystä tulevaisuutta ajatellen.

Hoitoalan opintojen aikana töitä löytyi kiitettävästi. Valmistumisen jälkeen tuli kuitenkin eteen muutto kaupungista takaisin kotikuntaan työttömäksi.

Myös poikaystävä tuli [kaupungista] sinne töihin. Harrastelin ja urheilin ja tein kaikkea mitä ehdin puolen vuoden aikana. [Tuleva] mieheni haki opiskelamaan [kauemmas kaupunkiin] ja minä hain töihin [terveydenhoitoalalle], jonne pääsinkin ja muutimme [pois kotiseudultani] kesän korvilla 1995. (Sini 34 v., kirje)

Opintojen jälkeinen työttömyys kotipaikkakunnalle paluun jälkeen on kuulunut useiden tutkimuksessani mukana olevien arkeen. Sini kulutti päivänsä erilaisten harrastusten ja urheilun parissa poikaystävänsä ollessa töissä. Huono työtilanne ja kumppanin hakeutuminen koulutukseen kaupunkiin olivat lopulta lähtemisen taustalla. Muuttamiskertomuksessa painottuvat täytyminen, haluaminen, voiminen ja tunteminen: kun tavoitteena oli koulutusta vastaavan työn saaminen, sen mahdollisti ainoastaan muuttaminen pois miehen mukana. Muuttopäätöstä vahvisti parisuhde ja tunne siitä, että jotakin oli tehtävä työllistymisen helpottamiseksi.

Sini kertoo, että hän kävi töissä vuoteen 1998 saakka, jonka jälkeen hän on ollut kotiäitinä kolmen lapsen syntymän jälkeen. Kirjeen kirjoittamisen aikaan äitiysloma jatkui ja töihin oli suunnitelmassa palata syksyllä 2002. Sini avaa toimijuuttaan kuvaamalla kotiarkeaan: *Lapset heräävät pian päiväunilta ja ruoanlaitto odottaa sekä imurin jatkeeksikin pitäisi ehtiä.* Tulevaisuuden suunnitelmassa on omakotitaloon muuttaminen, jonka myötä elinpiiri kotona laajenisi:

Tyytyväinen elämäni olen, joskin tämä vuokralla asuminen kerrostalossa pienten lasten kanssa tympäisee – siihen on tulossa onneksi vuoden kuluttua [muutos], jolloin tod.näk. ostamme oman omakotitalon.

Oma paikka on löytynyt kotiäitinä, mutta katse siirtyy syksyllä (2002) jatkuviin töihin. Sinin arvio *tyytyväinen elämäni olen* kertoo itsensä löytämisestä, jonka modaalisisina ulottuvuuksina ovat erityisesti tunteminen, haluaminen ja kykeneminen. Tyytyväisyys on tunnetta siitä, että elämä sujuu nyt. Kykeneminen tarkoittaa kokemuksen mukaista varmuutta siitä, että selviää arjessa, mikä voi olla hoitoalan koulutuksen mukanaan tuomaa osaamista. Koulutuksen ja työn arvostaminen kiinnittyvät oman paikan kertomukseen ja itsenäistymiseen: on jotakin uutta, mitä odottaa monen vuoden jälkeen kun työt jatkuvat syksyllä. Kirjeensä lopussa Sini kertoo, että *Lappi on ja pysyy sydämessä (...)* Rakkaat suhteet ovat säilyneet kotiin – tunteet ehkä syvemmät kuin teini-ikäisenä

omien vanhempien kanssa. Takaisin muutto on erittäin epätodennäköistä, koska siellä ei töitä tarjolla.

Virve (35 v. kirje 2002) kertoo työllistyneensä heti kauppaopistosta valmistumisen jälkeen hallinnonalalle vuonna 1989. Työttömyysjaksoja on ollut vain muutama ja ne ovat jääneet kolmen kuukauden mittaisiksi. Vakainainen työpaikka löytyi vuonna 2002 opiskelukaupungista.

Lottovoitolta tuntui. Ja lottovoitostahan minä en koskaan ole unelmoinut vaan haaveeni ovat aina olleet käytännöllisemmällä tasolla ja sellaisissa asioissa joihin itse voi vaikuttaa. Ja tämän vakinaisen työn myötä pystyn jatkossakin elämään Lapissa. Minulle on aina ollut selvää että Lappi on maisemani. Täällä on minulle tärkeät asiat perhe, ystävät, työ, harrastukset, luonto. Olen ajatellut ettei työ saa olla niin merkittävä että pelkästään sen vuoksi lähtisin etelään. (Virve 35 v., kirje 2002)

Muutamat tutkimukseeni osallistuneet ovat työllistyneet 1989–1990 taitteessa vakinaiisiin tehtäviin ammatillisen koulutuksen jälkeen. Virve arvostaakin tilanteen ”lottovoitoksi”, vaikka toteaa, että itselle asioihin vaikuttaminen on tärkeämpää kuin arpajaisissa onnistuminen. Koulutuksen jälkeinen työllistyminen on edellyttänyt kotipaikkakunnalta pois muuttamista, kuten useille tutkimuksessani mukana oleville on tapahtunut.

Koulutuksen yksi tärkeä tehtävä on kutoa turvaverkkoa syrjäytymistä ja huono-osaisuutta vastaan (Ollila 2008, 182). Virvellä *tulevaisuus on töiden puolesta turvattu*, joka antaa viitteitä siitä, että voi hyvillä mielin jatkaa muuta elämää. Monet valmistuneet ovat palanneet kotipaikkakunnalle työttömäksi pohtimaan, missä se koulutuksen jälkeinen ”elämää ja työelämää varten -osuus” viipyy? Koulutus ei aina osoita polkua ja työurille, vaikka koulutuspoliittinen retoriikka sitä mielellään toistaakin (Ollila 2008, 182). Hyödyttömänä ote muustakin elämästä helposti lipsuu, kun luottamus koulutuksen voimaan työmarkkinoiden ovien avaajana horjuu (ks. Julkunen 2007, 43–44; Honkasalo 2008, 208–210).

Virven kertomus kiinnittyy lähtemis- ja muuttamiskertomusten kautta Lappi- ja luontokertomukseen. Koulutuksen jälkeinen vakaa työura on avannut mahdollisuuden jäädä Lappiin, jonne kaikki tärkeät asiat liittyvät: *perhe, ystävä, työ, harrastukset, luonto*. Lapin autoitumistarinoiden sijaan (ks. myös Keskitalo-Foley 2004) Virve korostaa Lappia maisemana ja itselleen tärkeänä läheissuhteiden paikkana. Toimijuuden tila rakentuu kuulumisesta yhteisöihin ja toimii etelään-lähtemiretoriikan vastakohtana: *työ saa olla niin merkittävä että pelkästään sen vuoksi lähtisin etelään*. Vakinaisen työn saaminen on osa Lapissa pysyvyyshetkeä, jota vahvistaa tunne oman paikan arvostamisesta.

Virven itsenäistymiskertomuksessa on jännitteitä ja itsensä löytämisen kerrontaa, jossa painottuvat niin entinen kuin uusi parisuhde. Pitkäaikainen seurustelusuhde päättyi *30-kriisin kolkutuksessa ovelle*:

Silloin oli aika miettiä mitä elämältäni todella haluan ja se ihmissuhde oli sellainen mihin en todellakaan ollut tyytyväinen. Mies oli ehkä nuoruudessa täyttänyt sen aikaisia toiveita muttei enää aikuistuttuani pystynyt täyttämään toiveitani minun mieleisestä miehestä. Onni onnettomuudessa oli ettemme koskaan hankkineet lapsia. (...) avoero oli meidän kahden välinen, rankka ja vaikea. (Virve 35 v., kirje 2002)

Kun tuli aika miettiä, mitä kohti haluaisi elämässään kulkea, se johti kriisiin Virven parisuhteessa: *se ihmissuhde oli sellainen mihin en todellakaan ollut tyytyväinen*. Kertojan perspektiivi ei katso ilmaisun mukaan parisuhteeseen, joka on kaksisuuntainen, vaan katse kohdistuu erityisesti kumppaniin. Kertomuksessa tiivistyvät toiveet sekä odotukset siitä, millainen toisen pitäisi olla, jotta sopisi suhteeseen.

Soile Veijola ja Eeva Jokinen (2001, 15) pohtivat sitä, onko 1980-lukulaisilta puuttunut parisuhteen malli? Malleja oli siihen, miten haakeutua koulutukseen ja työhön, miten toteuttaa itseään ja miten puhua itsestään, toiveistaan ja haluistaan. Media astui kuvaan näyttämään, millä tavoin kansalaiskuntoa vaalitaan ja seksipuheessa alettiin kiinnostua myös naisten kokemuksista. Odotukset parisuhteesta kiinnittyivät

ilman päivitettyjä ”oppaita” aikaisempien sukupolvien ajatuksiin siitä, mitä rakkaus on ja miten parisuhteessa toimitaan. (mt. 16–17.) Avio- ja avoliitosta oli tullut tapaisuus, joka solmittiin epäröimättä ja uskoen romanttiseen rakkauteen: kaiken se kestää, kaikessa uskoo, kaikessa toivoo, kaiken se kärsii.

Virve toteaa, että ilman lapsia(kin) avoero oli vaikea, koska siihen sisältyi henkistä väkivaltaa. Kun ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa ilmenee väkivaltaa, siitä irti pääseminen edellyttää usein suhteen katkaisemista. (Husso 2003; Laitinen 2004). Väkiältä murtaa toimijuuden tilaa, kun käytännön arki muuttuu uhkaavassa ympäristössä (Nousiainen 2013, 85, 91). Kotiarki tarkoittaa Jokisen (2003) mukaan toimintaa ja käytäntöjä, joihin mukaudutaan. Näin väkiältä voi muuttua jokapäiväiseksi arjen käytännöksi. Kun nainen osoittaa itsenäistymisen ja irrottautumisen merkkejä parisuhteessa, se voi erityisesti kriisien keskellä voimistaa väkivallan uhkaa ja lisätä fyysistä väkivaltaa (Veijola & Jokinen 2001, 254). Henkinen väkiältä voi olla samalla tavalla vahingottavaa kuin fyysinen väkiältä (Husso 2003).

Virven elämässä [2002] on uusi kumppani, jonka kanssa on tehty suunnitelmia yhteen muuttamisesta. Tulevaisuuteen voi Virven mukaan suhtautua myönteisesti, kun on ystäviä, työ ja rakkautta. Lasten hankinta on kysymysmerkki, kun *ne olisi pitänyt tehdä nuorena*.

Miten naisena olemista toteutetaan ilman äitiyttä? Minkä vuoksi naiset eivät halua lapsia? Virve pohtii lasten hankkimista omaa, nykyistä toimijuuttaan rajaavana tekijänä, joten asia on hänelle merkityksellinen. Eeva Jokisen (1996, 55) mukaan äitiydestä kieltäytyminen merkitsee muistakin rooleista kieltäytymistä, joita ovat ansioäiti, hyvä äiti, vaimo ja koululaisen vanhempi. Virve puhuu omaehtoisesta *lapsen tekemisestä*, mikä ei näyttäyty ”niitä vain tulee, kun kuuluvat asiaan” -puheena, kuten aikaisempien sukupolvien naiset asian ilmaisevat (ks. mt. 55–56). Jos parisuhteessa on säröjä, voi ajatus lapsesta tuntua raskaalta, jopa mahdottomalta. Taustalla ei ole niinkään kieltäytyminen äitinä olemisesta, vaan pelko siitä, millaista uudenlaista toimijuutta äitiys tuottaisi (mt.).

Puhe siitä, että *35-vuotias tuntuu kovin vanhalta ja itsekkäältä ensisynnyttäjäksi* liittyy siihen yhteiskunnalliseen keskusteluun, jonka mukaan lapset täytyisi saada nuorena kuten ennen tapahtui. Yhteiskunnallisen tehokkuusajattelun taustalla on vaatimus siitä, että väestökehityksen vuoksi lapsia täytyy tehdä. Äidiksi haluaminen on kuitenkin kulttuuri-sidonnaista ja muuttuu niin ajassa kuin paikassa. Kun nuoret naiset ovat muuttaneet esimerkiksi koulutuksen vuoksi maaseudulta kaupunkiin, ovat elämänarvot ja parisuhteen muodot muuttuneet. Lapsenteon idea ei siirry sukupolvelta toiselle, vaan sitä suunnitellaan ja harkitaan. Äitiys on siten valinta eli osa naisen toimijuuden rakentumista. ”Naiseuden määrittely äitiyden avulla sulkee pois paljon elettyä elämää” (Veijola & Jokinen 2001, 240).

Ilari (35 v., 2002) palasi ammattikoulutuksen jälkeen kotipaikkakunnalle vuosia kestäneisiin pätkätoihin. Hän kertoo olleensa töissä vaihtelevasti 1990-luvun puoliväliin saakka. Vuosikymmenen lopulla hän sai *unelmajobin* valtakunnallisesta projektista, jossa pyrittiin aktivoimaan työttömiä liikkumaan, harrastamaan ja yleisesti toimimaan yhdessä. Projekti päättyi ja sitä seurasi työttömyys. Ilari päätti hakeutua koulutukseen uudelle alalle, minkä ansiosta hän saikin töitä kotipaikkakunnallaan. Työt ovat jääneet lyhytaikaisiksi, mutta usko työllistymiseen on vahva: *Elättelen toivetta, että kunta todennäköisesti ostaa tyhjillään olevat tilat ja niihin voidaan järjestää (...) työllistävää toimintaa.*

Projektin loppuminen ja lyhytaikaiset työsuhteet toivat elämänsäkuun jännitteitä. Ilari halusi kouluttautua paikallisen työelämän tarpeisiin ja kertoo odottavansa kunnan taholta työllistämistoimenpiteitä. Lisäkoulutus mahdollistaisi hakeutumisen uusiin työtehtäviin, kun siihen vain avautuisi tilaisuus.

Usko töiden jatkumiseen kotipaikkakunnalla tavalla tai toisella ja monet harrastukset ovat pitäneet Ilarin arjessa kiinni. Hän kertoo toimineensa aktiivisesti erilaisissa verkostoissa ja on harrastanut muun muassa esiintymistä ja kirjoittamista:

Perustimme muutaman kaverin kanssa kesällä -98 [harrastusryhmän] ja tällä sekalaisella porukalla on tullut harrastettua kaiken näköistä. (...) Olen jopa saanut päästäni ulos kirjallisia tuotoksiakin (...) Näistä se eka (...) se sai todella upean vastaanoton, lehdissä asti keuhuttiin. (Ilari 35 v., kirje 2002)

Unelmajobi valtakunnallisessa projektissa liittyi Ilarin harrastuksiin, joissa yhteistoiminta on ollut innostavaa ja aikaansaannokset ovat miellyttäneet myös yleisöä. Palaute on lisäksi ollut palkitsevaa mediassa, mikä on antanut voimia suunnitella lisää vastaavanlaisia esityksiä.

Ideoiden ”päästä ulos saaminen” toimintaan saakka edustaa itseenäistä ja luovaa tapaa toimia. Ilarin toimijuus rakentuu itsensä toteuttamisen kautta ja hänen ohjaamiensa projektien mukana avautuneiden yhteistyöverkostojen avulla. Osaaminen eli taidot ohjaavat suunnittelemaan tavoitteellista toimintaa. Kykeneminen puolestaan tarkoittaa omien rajojen koettelemista, sillä vastuu toisista vaatii niin psyykkisiä kuin fyysisiäkin ponnisteluja.

Ilari muutti 23-vuotiaana vuonna 1990 pois lapsuudenkodistaan omaan asuntoon kotipaikkakunnalla. Ihmissuhteistaan hän kertoo, että *olen onnistunut keplottelemaan edelleen sinkkuna eikä tälläkään hetkellä ole mitään kauhean vakavaa menossa*. Sinkkuna keplottelu viestii itsenäistymiskertomuksesta, jossa painottuvat haluaminen ja kykeneminen. Se kuvaa itsenäistymiseen kiinnittyvää toimijuutta, jossa halutaan osoittaa itsenäistä päätöksentekoa ja selviytymistä sinkkuna.

Ilarin Lappi- ja luontokertomukseen liittyy arvostus Lappia kohtaan, koska muutto etelään melko varman työpaikan perässä ei ole käynyt mielessä:

Tunnen itseni niin lappilaiseksi, ettei muutto kiinnosta vaikka etelästä ehkä töitä saisikin. Tykkään luonnosta ja käynkin kesäisin vaelluksilla ja talvisin hiihdän jonkin verran. (Ilari 35 v., kirje 2002)

Sami (34 v., 2002) kertoo muuttaneensa Etelä-Suomeen 1990-luvun lopulla. Lapissa oli muuten ”kaikki ok”, mutta töitä ei ollut, joten oli lähdettävä muualle. Muuton jälkeen perheeseen on syntynyt kaksi lasta ja hän asuu avoliitossa. Mahdollista Lappiin paluuta Sami ei mainitse, mutta kaipuu kotiseudulle on jäänyt erityisesti luonnossa liikkumisen vähenemisen vuoksi: *Lapissa tuli paljon kalasteltua ja marjasteltua, mutta täällä se on jäänyt tosi vähälle, joka kyllä huolestuttaa. Käyn Lapissa 2–3 kertaa vuodessa helpottaakseni vähän tilannetta.*

Etelän luonto edustaa eri tavalla luontoa kuin Lapin luonto, jolla on monenlaisia merkityksiä riippuen siitä, mistä päin Lappia katsotaan. Jarno Valkonen (2003, 5) toteaa, että Lapissa kaikki asiat ovat yhteydessä luontoon – joko ne liitetään tai liittyvät siihen. Lapissa luonto on työpaikka ja vapaa-ajanviettopaikka. Se edustaa pysyvyyttä ja muutosta, siihen voi liittyä odotuksia, pettymyksiä ja toiveita. (mt.) ”Tila näyttää aina toisenlaiselta tulijasta kuin asujasta”, toteaa Päivi Naskali (2003, 13) pohtiessaan paikkojen ja tilojen kulttuurista erilaisuutta. Työttömyyttä, syrjäytymistä, muuttotappioita ja kaventuvia elinolosuhteita koskevat Lapin kurjuustarinat (ks. Ollila 2008, 92; Keskitalo-Foley 2004) voivat muuttua otollisissa olosuhteissa niiden ihmisten onnellisuustarinoiksi, jotka haluavat ja voivat jäädä, muuttavat tai palaavat takaisin Lappiin.

Työttömyys murentaa mieltä

Elina (32 v., 2002) kertoo eronneensa avopuolisostaan vuotta aikaisemmin ja on yksinhuoltaja. Vuonna 1991 hän pääsi toimistotyöhön kotipaikkakunnallaan, vaikka oli jo ehtinyt harkita valmistumisen jälkeen muuttoa muualle. Töiden vuoksi oli helppoa jäädä. Työttömyysjaksot alkoivat heti seuraavana vuonna ja ensimmäinen kesti kaksi vuotta. Elinalle työttömyys oli vaikea asia (ks. myös s. 56):

Monet kavereistani olivat tänä aikana töissä, tosin pätkätöissä, mutta kuitenkin. Vuoden 1993 alussa pääsin puoleksi vuodeksi töihin. Nautin suunnattomasti työstäni ja koin ihmisarvoni nousevan. Kesällä 1993 olin jälleen työtön, mutta mielialani oli noussut paljon. Muutto etelään ei ollut enää mielessä, koska avopuolisoni oli töissä (pätkätyö). (Elina 32 v., kirje 2002)

Mieliala laski sitä enemmän mitä pitemmälle työttömyys eteni: *tunsin, että en viitsi/kehtaa kulkea missään, koska olen työtön*. Tunne siitä, millä tavoin työtöntä voidaan kohdella oli masentava: *tällöin oli vielä se mielipide töissä olevilla, että työttömät vain nautiskelevat eivätkä huoli töitä tai halua niitä tehdä*. Menestystä ja yksilön vastuuta arvostavassa ajassa epäonnistumisen kokemukset voivat olla rankkoja eikä muilta ihmisiltä heru sympatiaa (ks. Granfelt 1998; 2006). Työttömästä itsestään tulee helposti syyllinen omaan elämäntilanteeseen, vaikka taustalla olisi lukematon määrä yrityksiä päästä työelämään. Samalla murenee luottamus siihen, että koulutuksella olisi merkitys työuran aloittamisen kannalta.

Vuonna 1994 Elinan työtilanne parani ja hän jatkoi samassa työpaikassa ensin vuoteen 1996 ja sitten vuoteen 1998 saakka. Hän kirjoittaa:

... [elin] todella antoisaa aikaa. (...) työni kautta opin paljon ja ne asiat joita olin oppinut koulussa palautuivat mieleen. Tänä [aikana] myös työssäkäyvien mielipide työttömistä oli muuttunut hieman positiivisempaan suuntaan. Ymmärrettiin jo, etteivät työttömät ole vapaaehtoisesti työttömiä. Koko [alun] kahden vuoden aikana en kuitenkaan unohtanut työttömyyden varjoa enkä sitä miltä tuntuu olla työtön.

Elina kertoo, että *työni kautta opin paljon ja ne asiat joita olin oppinut koulussa palautuivat mieleen*. Kertomus vahvistaa näkemystä työn mielekkääksi kokemisesta. On tärkeää, että ihminen kokee itsensä tarpeel-

liseksi ja voi nähdä yhtymäkohtia koulutuksen ja työn eli teorian ja käytännön välillä⁴⁹.

Elina jäi äitiyslomalle vuonna 1998 ja sen jälkeen työttömäksi, mutta *asia ei enää tuntunut kauhealta, olihan minulla kaksi pientä lasta hoidettavana jotka työllistivät minut täysin*. Kahden vuoden jälkeen koitti paluu työelämään. Se ei tapahtunut kivutta, sillä kotiäitiys oli pudottanut Elinan uudelleen teknologisen kehityksen kyydistä:

Uudelleen työelämään palasin 2000 lopussa, jolloin huomasin, että kaikki asiat olivat menneet huimasti eteenpäin. Tietokoneohjelmat olivat muuttuneet ja tulleet entistä tärkeämmiksi. Sähköposti oli lyönyt itsensä läpi täysin ja tullut todella tärkeäksi työelämässä. Työpestini kesti puoli vuotta jonka jälkeen olin jälleen työttömänä, mutta vain muutaman kuukauden jonka jälkeen pääsin taas töihin (onneksi) muutamaksi kuukaudeksi. Myös tässä työpaikassani tunsin pudonneeni ns. kyydistä. (Elina 32 v., kirje 2002)

Koulutuksessa hankitut taidot rapautuvat nopeasti niin teknisellä alalla, tietotekniikan ja terveydenhoidon sekä muissa kädentaitoja vaativissa tehtävissä. Osaamispääomaa täytyy päivittää lähes koko ajan. (Sennett 2007, 91.) Teknologia kehittyy jatkuvasti ja tietokoneet, muut laitteet sekä erilaiset sähköiset järjestelmät ovat tulleet jäädäkseen ja ilman niitä on vaikeaa tulla toimeen. Elinan mukaan teknologisen kehityksen myötä ihmiset ovat tulleet kärsimättömiksi ja haluavat asioiden tapahtuvan heti.

Kun koulutuksen ja työkokemuksen jälkeen ei saakaan pitempiaikaista työpaikkaa, se aiheuttaa useimmille pelkoa siitä, ettei kelpaa työmarkkinoille osaamisestaan huolimatta. Tehokkuutta ja nopeutta vaativien markkinoiden teknologinen kehitys ei välttämättä kunnioita

⁴⁹ Käsitteitä työn mielekkyydestä osoittava työolobarometrin balanssimitta on kääntynyt joiltakin osin negatiiviseksi 2000-luvulla. Työnteon mielekkyyden muutos liitetään siihen, että yleisesti talous ja työmarkkinat koetaan varmoiksi tai epävarmoiksi. (Joensuu 2006, 62.) Tutkimuksessani mukana olevilla työhön liittyvä mielekkyys tarkoittaa sitä, että ylipäätään on työ, vaikka patkakin.

jo kertyneitä taitoja. Aina on mahdollista ostaa uudet, potentiaalisen, uuden työn tekijät halvemmalla kuin kouluttaa uudelleen: ”globaalin etelän kyvykkäiden työntekijöiden vetovoimaisuutta ei voida vähentää vetoamalla globaalin pohjoisen työntekijöiden kokeneisuuteen” (Sennett 2007, 94).

Elina pääsi vuonna 2001 kurssille, jonka aikana hän saattoi päivittää erilaisten ohjelmien käyttötaidot ja muut tarvittavat tiedot ajantasalle. Kurssin jälkeen hän sai töitä projektista kesään 2002 saakka. Työttömyysuhka juuri ennen kesää ei vie [kirjeen kirjoittamishetkellä] epätoivoon, vaikka mahdollinen työttömyys kesän alkaessa kirpaiseekin. Lasten kanssa on paljon mahdollisuuksia viettää aikaa kesällä. Huolestuttavinta Elinan mielestä on se, saako kotipaikkakunnalta enää töitä tulevaisuudessa, kun ne tuntuvat olevan *kiven alla*.

Mielessäni on nykyisin alkanut vilahdella muutto etelään, mutta en koe sitä vielä kuitenkaan ajankohtaiseksi. Toisaalta muutto myös vähän pelottaa, koska olen nykyisin yksinhuoltaja ja ns. turvaverkko on minulla täällä hyvä. Myös kasvuympäristö [lapsille] on turvallinen täällä Lapis-sa. Useat kaverini ovat muuttaneet etelään töihin, mutta osa on myös palannut tänne kotikonnuille (opettajia). (Elina 32 v., kirje 2002)

Yksinhuoltajan perspektiivistä toimijuuden tila avautuu paikallaan pysymiskertomuksen kautta. Epävarmuusdiskurssi tulevaisuudesta tuo katkoksen luottamukseen ja turvallisuuden kokemiseen (ks. Julkunen 2008, 114). Ajatukset ovat vakinaisemman työn toivossa usein siirtyneet etelään:

Jos mietin sitä harmittaako minua mikään menneessä niin vastaus on kyllä. Olisi pitänyt silloin nuorempana lähteä vain rohkeasti etelään töihin. Nykyisin se on jo vaikeampaa kun on [lapset] ja olen yksinhuoltaja. Mutta toisaalta olen saanut kuitenkin olla työelämässä ihan kivasti, vaikkakin pätkätöillä, mutta kuitenkin. Täällä on ollut myös hyvä asua. Nykyisin vain tämä Lappi alkaa tyhjetä, kun kaikki muuttavat pois... (Elina 32 v., kirje 2002)

Elin arvioi kokonaistilanteensa positiiviseksi, vaikka työura onkin rakentunut enimmäkseen pätkätöistä. Töiden saamisen lisäksi Elinan huoli kohdistuu siihen, miten turvaverkko säilyy jatkossa, kun Lappi tyhjenee. Vaikka muuttosuunta on ollut kotikunnasta pois päin, on muutama Elinan kaveri tullut takaisin. Työpaikat ovat löytyneet ope-tusalalta, mikä luo toivoa tilanteen paranemisesta. Kun opettajia tarvi-taan, niin silloin on paikkakunnalla koululaisia tai opiskelijoitakin.

Teppo (34 v., 2002) kuvailee kirjeessään määräaikaista työsuhteitaan vuodesta 1990 lähtien. Töitä on toisinaan saanut etelämpää, mutta vain muutaman kuukauden ajaksi esimerkiksi rakennusalalta. Pätkätöiden jälkeen on täytynyt palata kotiseudulle työnhakuun ja asumaan van-hempien luokse, koska parisuhdetta tai perhettä ei ole. Vuoteen 1993 saakka Tepon työsuhteet olivat puolen vuoden määräaikoja toisinaan samassa työpaikassa. Muutaman seuraavan vuoden aikana töitä löytyi vain kuukaudeksi tai kahdeksi kerrallaan. Vuonna 1997 Teppo oli kaksi kuukautta töissä ja pääsi sitten kurssille, joka kesti kolme kuukautta. Seuraavana vuonna työt kestivät puoli vuotta ja vuonna 1999 vuorossa oli jälleen työllisyyskurssi alkuvuoden työttömyysjakson jälkeen. 2000-luvulle tultaessa sama tahti jatkui: puoli vuotta töissä ja puoli vuotta työttömänä, vuonna 2001 töitä oli neljäksi kuukaudeksi ja loppuvuosi kului työttömänä. Kirjeen kirjoitushetkellä Teppo kertoo olleensa työt-tömänä talven ja kevään eikä loppuvuoden tilanteesta ole tietoa. Hän toteaa lopuksi, että *tulevaisuudesta on vaikea ennustaa, työhommista on mennyt oikein hyvin. Lapissa on mukava asua, luonto on vielä suhteellisen puhdas.*

Tepon kertomuksessa toimijuus on odottavaa, mutta aktiivista ja osallistavaa erityisesti töiden ja kurssien suhteen. Yli kymmenen vuotta jatkuneiden, tasaisesti vuorottelevien työttömyys- ja pätkätyöjaksojen kuvailun jälkeen hän toteaa Elinan tapaan, *työhommista on mennyt oikein hyvin.* Työ määrittynyt sisällöltään kokonaisvaltaisemmaksi ”hommaksi” kuin pelkästään määräaikaistoksi työsuhteiksi, jotka hän esittelee kir-jeessään. Toteamuksen voisi lukea niin, että silloin kun töitä on ollut, ne

ovat sujuneet hyvin. Toive paremmasta jo pitkään samanlaisena jatku-
neesta elämänkulun epävarmasta suunnasta huolimatta sisältyy ajatuk-
seen siitä, että tulevaisuutta on vaikea ennustaa. Vaihtoehtona olisi
lannistuneena todeta, ettei tilanne kuitenkaan miksikään muutu, mutta
Teppo jättää avoimeksi ja mahdolliseksi positiivisen vireen tulevaisuut-
ta ajatellen.

Olli (34 v., 2002) kertoo olleensa vuodesta 1990 lähtien pääasiassa
työttömänä ja olleensa vain muutaman kerran työsuhteessa. Hän ker-
too sairastuneensa 1990-luvun alussa ja odottavansa eläkepäätöstä,
vaikka toivoisi jatkavansa vielä työelämässä esimerkiksi jonkin työllii-
syyskurssin kautta. *Onhan se aika turhauttavaa tämä elämä kun ei ole mi-
tään tekemistä. Ja alkaa olla niin huono kuntokin*, hän toteaa. Kertomukses-
ta kuvastuu turhautuminen jatkuvassa välitilassa olemiseen. Ajan ku-
luessa ihmiselle muotoutuu käsitys omista mahdollisuuksistaan, jotka
voivat joko avata tai sulkea reittejä toimijuuden rakentumiseen. Pitkän
ajan kuluessa kasaantuneet osattomuuden kokemukset ilman merkit-
tävästi parempaan suuntaan muuttuvia tulevaisuuden näkymiä voivat
rapauttaa toimijuuden tuntoa (Gordon 2005b; Vanhalakka-Ruoho 2014,
199).

Pettymyksistä hillittömään työntekoon

Uusliberalistisen koulutuspolitiikan mukaan ihminen on rationaalinen
olento, jolta odotetaan halua ja kykyä tehdä pitkälle tulevaisuuteen
ulottuvia valintoja tarjolla olevien koulutusväylien puitteissa. Koulu-
tusvaatimukset ovat kasvaneet, mikä on johtanut siihen, ettei alemman
tason koulutuksella enää pärjää työmarkkinoilla (Aaltonen & Lappa-
lainen 2013, 126; Lyytinen 2013, 7, 26 –27). Koulutusvalinnoille voi tulla
aikalisä, kun elämänkulussa tulee eteen tilanteita, jotka edellyttävät
käänteentekeviä päätöksiä (Aaltonen ym. 2013, 126).

Salla (33 v., kirje 2002) kertoo, että vuoden 1989 syksyllä [20-vuotiaana] hän ei päässyt haluamaansa koulutukseen, vaan *olin 443:lla varasijalla, mutta en sentään ollut viimeinen, sillä 18 aloituspaikkaa haki n. 2000 halukasta*. Tilanearvio oli laitettava uusiksi ja välivuoden pitämistä vauhditti puolen vuoden työsuhde kunnassa toimistotyössä. Tämän jälkeen Salla oli työttömänä 1990 kesään saakka. Seuraavana vuonna elämässä tapahtui käänne:

(...) elämäni sai kertaheitolla uuden suunnan. Tuolloin tapasin avomieheni, joka silloin asui [Itä-Suomessa], (vaikka olikin syntyjään myös [Lapista].) Kuukauden kuluttua olinkin jo muuttanut pysyvästi hänen luokse (...). Siitä alkoi minun "etelänreissu".

Työssä tuli aluksi eteen pettymyksiä uudella paikkakunnalla: (...) *sain kesällä (...) yrityksestä toimistotyötä. Kun menin sinne töihin, paljastui että ns. toimistotyö oli hotellihuoneiden siivousta. Tein työtä siellä kaksi viikkoa, enkä koskaan saanut sieltä penniäkään rahaa, vain pahan mielen.*

Jälleen oli edessä työttömyysjakso, jonka aikana kypsyi ajatus yrittää hakea itse aktiivisesti töitä. Salla päätti mennä kysymään töitä suoraan eri työpaikoista ja yhtenä päivänä aktiivisuus palkittiin. Kun hän esitteli itsensä ja kertoi tulleensa pohjoisesta ja tarvitsevansa mahdollisimman pian töitä, Sallan mukaan johtaja *oli otettu* tästä aktiivisuudesta. Töitä alkoi järjestyä ensin kahdeksi viikoksi ja melko pian vastuualueiden laajenemisen jälkeen työt jatkuivat pari vuotta. Eteen tulivat kuitenkin yrityksen saneeraustoimet.

Vuonna 1993 alettiin sitten muuttaa [yrityksen toimintamallia] ja puolet henkilökunnasta sai lähteä. Myös minun tunteja vähennettiin tein enää 30 tuntia viikkoa. Avomieheni oli työttömänä vuoden 1992 loppupuolelta vuoteen 1994, kunnes teimme päätöksen, että haluamme takaisin [kotipaikkakunnalle Lappiin]. Sanoin itseni irti ja muutimme takaisin Pohjoiseen. (Salla 33v., kirje 2002)

Taloudellinen tilanne oli vaikea, kun molemmat olivat työttöminä. Toisinaan saattoi laskujen maksamisen jälkeen jäädä elämiseen vain alle 500 markkaa kuukaudessa. *Ilman vanhempiemme tukea emme olisi selvinneet eteenpäin.*

Kesällä 1996 tuli eteen tilanne, että avomies lähti Keski-Suomeen työn vuoksi ja kävi kerran kuukaudessa kotona. Syksyllä Salla muutti perässä ja he asuivat yhdessä seuraavaan kesään saakka. *Tulin kesällä 1997 kotiin (...) avomieheni jäädessä [kaupunkiin] vielä vuodeksi. [Se] oli minulle liian suuri kaupunki, en viihtynyt siellä lainkaan.*

Sallan elämää kotiseudulla sävyttivät työvoimakoulutukset ja puolen vuoden pätkätyöt. Työuran sisältöä laajensivat muutamat ”tuuraukset” kaupan alalla ja vihdoinkin pitempiaikainen sijaisuus, jonka on tarkoitus kirjeenkirjoitushetkellä jatkua syksyyn 2002 saakka. *Nyt on pitkään aikaan sellainen tilanne, että tilistä jää jotakin jäljelle laskujen maksamisen jälkeen. Tulevaisuus näyttää töiden suhteen aika valoisalta.*

Parisuhteessa on Sallan mukaan ollut ylä- ja alamäkiä, mutta he ovat koko ajan pysyneet yhdessä:

Tällä hetkellä elämme todella antoisaa aikaa suhteessamme. Kaikkein vaikein asia joka on suhdettamme kasvattanut ja koetellut on ollut keskenmeno jonka sain noin vuosi sitten. Silloin kävin todella pohjamudissa, avomieheni tuki oli äärettömän tärkeää ja olemme jo selvinneet pahimmasta. Uutta pienokaista ei ole yrityksistä huolimatta kuulunut.

(Salla 33 v., kirje 2002)

Parisuhdetta on koetellut keskenmeno, joka kirjeen kirjoittamishetkellä oli tuoreessa muistissa. Salla painottaa työn merkitystä elämässään ja kokee sen kaikkein innostavimmaksi asiaksi. *Onko hillitön työn teko oman huonon olon tukahduttamista vai mitä*, hän pohtii. Tämä pohdinta tulee kirjeessä esiin heti edellisen, keskenmenoa kuvaavan tekstin jälkeen. Tunne viittaa pahaan oloon siitä, ettei lasta ole tullutkaan yrityksistä huolimatta.

Lapsettomuutta voidaan pitää yhtenä naisen toimijuutta merkitseväenä kulttuurisena konstruktiona. Samalla tavalla kun ihmisiä luokitellaan erilaisiin ryhmiin, on äidiksi tuleminen osa yhteiskunnallista sopimusta, osa tilastollista naisen luokitusta sukupuoleensa. (Kinnunen 2001.) Poikkeaminen virallisesta totuudesta, joka perustaltaan on neuvoteltavissa toisin, saattaa aiheuttaa tunteen puolinaisuudesta, epäönnistumisesta naisena. Sallan toimijuuden rakentumisessa painottuu työn tekeminen voimisen ja täytymisen vuoropuheluna: kun lapsia ei ole, on hyvä että on mahdollisuus työnteokoon, vaikka toisaalta juuri lapsettomuus voi pakottaa ”tukahduttamaan” huonoa oloa ”hillittömän” työnteon avulla.

Rakennukselta hoitajan vermeisiin

Matti (32 v., 2002) valmistui rakennusalalle vuonna 1989 ja oli töissä useita vuosia heti valmistumisen jälkeen koulutustaan vastaavassa työssä. Taustalla kuitenkin kiehto ja voimistui ajatus sairaanhoitoalasta, vaikka rakennuksilla riitti töitä kiitettävästi. Lopulta hän hakeutui lähihoitajakoulutukseen ja siirtyi vuonna 1997 määräaikaisena ja ”tuuraajana” töihin terveyskeskukseen. Kirjeessään (2002) hän kertoo alanvaihdostaan:

Olin varsin tyytyväinen ratkaisuuni, sillä olihan rakennustyö fyysisesti ajoittain rankkaa, pölyistä ja kelioloiltaan ankaraa, varsinkin talvisin. Nyt minun tarvitsi vetää vitivalkeat hoitajan vermeet ylle sen sijaan, että kiipeäisin telineille paukuttamaan vasaraa tai kärräämään betonia noin esimerkkinä sanoen.

Suomessa työtehtävät ovat eriytyneet voimakkaasti sukupuolen mukaan. Segregaatio on pääasiassa horisontaalista eli miehet ja naiset toimivat eri aloilla. Vertikaalinen segregaatio taas sijoittaa miehet ja naiset hierarkian eri tasoille työelämässä. Yhteiskunta tarvitsee eri aloille par-

haiten työnsä osaavia tekijöitä, mutta sukupuolen mukaiset odotukset rajoittavat koulutukseen ja työtehtäviin hakeutumista. (Kinnunen & Korvajärvi 1996; Lyytinen 2013.) Toimijuuden muotoutumisen kannalta sukupuolittunut työnjako voi olla pakotettua valintaa, sillä ihmisten kyvyt ja mielenkiinnon kohteet eivät aina asetu ennalta määriteltujen odotusten tai tapaisuuksien muottiin.

Hoitoala mielletään alaksi, joka sopii erityisesti naisille, koska naisilla on yleisen käsityksen mukaan myötäelämiseen, kasvattamiseen, vastuuntuntoon, tunnollisuuteen, järjestelykykyyn, sosiaalisiin taitoihin ja yhteistyöhön liittyviä kykyjä. Miehet rajataan näiden ominaisuuksien ulkopuolelle, sillä heidän työhönsä liittyy muun muassa vastuunkantoon, riskienottoon, tehokkuuteen, tekniikan käyttöön, ongelmanratkaisuun ja fyysisiin voimiin liittyviä tehtäviä. Luokittelu ja rajaaminen tarkoittavat sitä, ettei naisilla ja miehillä voi olla samoja ominaisuuksia, joten ammatit ja työt määritellään luonnollisiksi katsottujen erojen mukaan. Arjessa miesten ja naisten toiminta ei tapahdu kuitenkaan mielikuvien luomissa järjestyksissä, vaan samaan aikaan voi esimerkiksi myötäelää, kantaa vastuuta, olla sosiaalinen ja ratkaista ongelmia. (Kinnunen & Korvajärvi 1996, 12–13; Kinnunen 2001.)

Matti kertoo rakennustyön olleen rankkaa. Rakennustyön fyysisyys on tosiasia ja erityisesti ”betonin kärräämisessä” tarvitaan voimia. Hoitoalalla ”vitivalkeat vermeet yllä” voidaan joutua liikuttamaan vuodepotilaita hankalissa asennoissa ja olosuhteissa, joten siinäkin vaaditaan fyysistä voimaa. Rakennuksilla puolestaan voisi olla tehtäviä, jotka sopivat naisille kykyjen, taitojen ja voimien mukaan.

Hoitoalan työsuhteet olivat 2000-luvun alussa lyhyitä ja se oli Mattin mukaan pettymys.

Kieltämättä olin hieman pettynyt hoitoalan tarjoamaan työllistämistilanteeseen. Toisin kuin rakennuksilla, nyt ei ollutkaan niin paljon töitä tarjolla, vaan töiden päättymisen jälkeen päädyttiin työttömyyskassan tilastoihin. Kyse ei ollut siitä, etteikö töitä olisi ollut tehtäväksi, vaan palkkarahojen puute. (Matti 32 v., kirje 2002)

Matin puheen taustalla kuvastuu kahden tyypillisesti mies- ja naisvaltaisen alan työllisyystilanne 1990-2000 -lukujen taitteessa⁵⁰. Lapissa tilanne on muuttunut siten, että teollisten työpaikkojen alasajo on avannut monille miehille mahdollisuuden kouluttautua esimerkiksi terveydenhoitoalalle. Töitä on tarjolla eikä väestön ikärakenteen vuoksi ole näkyvissä, että niiden tarve häviäisi. Niin paikallisesti kuin valtakunnallisissa rakenneuudistuksissa voidaan tulla tilanteeseen, jota Matti kuvaa kirjeessään jo 12 vuotta sitten: töitä on, mutta palkkarahoja ei.

Suvi Lyytinen (2013) on tehnyt Lapin Letka -hankkeessa⁵¹ tutkimuksen (ks. myös s. 67–68) koskien niitä rakenteellisia toimenpiteitä, joiden avulla Kemijärven lopetetulta Stora Enson sellutehtaalta ilman työtä jääneitä yritettiin työllistää. Kiinnostuksen kohteena oli erityisesti se, onko töiden sukupuolen mukainen jakautuminen alueella muuttunut tukitoimien perusteella. Itä-Lapissa useilla naisvaltaisilla aloilla on ollut pulaa työntekijöistä, mutta erityisesti metsä-, ympäristö- ja rakennus-alalla toimineista miehistä on ollut ylitarjontaa. Naiset ovat työllistyneet paremmin tehtaan lopettamisen jälkeen, koska he ovat lisäkoulutuksen avulla voineet helpommin sijoittua uudelleen töihin. (mt. 2013, 7–8.)

Kemijärven tehtaalla naiset ja miehet ovat työskennelleet tyypillisesti sukupuolen mukaisilla ammattialoilla ja työtehtävissä. Kun teollisuuden koneen- ja sähköasentajien (miehet) tai laboranttien (naiset) töitä ole luvassa, on paras ratkaisu ollut kouluttautua uudelleen ja vaihtaa ammattia. Naisten lisäksi nuoret miehet ovat olleet kiinnostuneita esimerkiksi matkailualasta, jonka kehittämisessä pitäisi keskittyä ympäri-voitiseen toimintaan. Miehille tyypillisiin ammatteihin kouluttautu-

⁵⁰ Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus. Vuonna 2011 miesten osuus oli 11,6 prosenttia eikä osuus ole juuri muuttunut 2000-luvulla. <http://www.thl.fi/fi/tilastot/tilastot-aiheittain/sosiaali-ja-terveydenhuollon-henkilosto/sosiaali-ja-terveyspalvelujen-henkilosto> (Luettu 4.8.2014)

⁵¹ www.lapinletka.fi

minen voi johtaa uusiin lisäkoulutuksiin, koska Itä-Lapissa miesvaltaisilla aloilla ei ole töitä tarjolla samalla tavalla kuin naisvaltaisilla aloilla. Suurin osa uuteen ammattiin kouluttautuneista on hakeutunut koulutukseen omalle sukupuolelleen tyypillisellä tavalla: naiset ovat valinneet lähihoitajan tai laitoshuoltajan ammatin, kun taas miehet ovat kouluttautuneet puutyöntekijöiksi, koneistajiksi, sähköasentajiksi tai hitsaajiksi. Hoitoalan valmistavaa koulutusta on ollut tarjolla, mutta tilaisuutta on käyttänyt hyväkseen vain yksi mies. Valintoihin voi ohjata se, että TE-toimistoissa keskustellaan uusista työtehtävistä sukupuolittuneesti, luonnolliseksi otaksutun urasuuntautumisen perusteella. Itä-Lapin työllisyystilanteessa naisten työvoimakoulutukset ovat vastanneet paremmin työvoiman tarpeeseen. Sukupuolen segregatio ei kuitenkaan tukitoimissa muuttunut eikä investointitukien myöntämisessä huomioitu niiden sukupuolivaikutuksia. Tuet ohjattiin miehiä mahdollisesti työllistävälle toimialoille, mutta tehtaan entiset työntekijät eivät pitkällä aikavälillä ole tästä hyötynet. (Lyytinen 2013; ks. Kari-Björkbacka 2009.)

Lyytinen ehdottaa tutkimuksessaan, että työvoimapulasta kärsiviä aloja voitaisiin alkaa nimittää ongelmallisen sijaan tärkeiksi, kiinnostaviksi ja innovatiivisiksi. (mt.) Olennaista olisi purkaa suhtautumista naisten ja miesten töihin tarjoamalla enemmän vaihtoehtoja. Sukupuoleen katsomatta kaikilla tulisi olla mahdollisuus, niin koulutuksen kautta kuin työssään, rakentaa toimijuuttaan juuri itselleen mielekkäällä tavalla.

Sosiaali- ja terveysala kiinnosti tutkimuksessani mukana olevaa Matia ja hän kouluttautui edelleen sairaanhoitajaksi. Koulutus toi pestin ulkomaille määräaikaisiin tehtäviin. Syksyllä, kirjeen kirjoittamisvuonna (2002) hän oli aloittamassa ammattikorkeakoulussa alan erikoistumisopinnot. Koulutus- ja työurakertomus rakentuu itsenäistymiskertomukseksi, jossa koulutuksen avulla on löytynyt mahdollisuus katsoa elämää toisin ja löytää itsensä ammatillisen suunnanmuutoksen kautta.

Muutokset vievät uudelle uralle

Itsenäistymiskertomuksissa koulutukseen hakeutumien voi olla käänteentekevä valinta, joka antaa uuden suunnan siihen asti eletylle elämälle. Koulutus merkitsee oman, sisäisen maailman muutoksen näkemistä: käsitykset itsestä ja omista mahdollisuuksista avaavat tai sulkevat elämäkulun suuntia. Koulutukseen hakeutumiseen tarvitaan tavoite, koulutuksen merkityksen arvostaminen osana elämäntapaa, mahdollisuuksien ja vaihtoehtojen punnitsemista ja kyky tehdä päätöksiä.

Maria kirjoittaa 37-vuotiaana (2002), että *elämäni on vuoden 1990 jälkeen muuttunut täysin*. Tuohon aikaan hänen arkeensa kuuluivat sekä perhe että työ.

Sitten jostain kumman syystä [1990-luvun alussa] aloin tosissani miettiä omaa elämää ja tulevaisuuttani, olenko tyytyväinen siihen hetkiseen elämään ja elämäntapaani sekä työhön. Joten kävelin lähimpään työvoimatoimistoon ja aloin etsiä uutta koulutuspaikkaa. Aloin opiskella (...), aloitin 3-vuotisen [koulutuksen] vuonna 1992 syksyllä.

Nykyhetken ja tulevaisuuden taitekohdassa Maria asettuu perspektiiviin, jossa arvioi mennyttä kokonaisvaltaisesti: *olenko tyytyväinen siihen hetkiseen elämään ja elämäntapaani sekä työhön*. Ydinepisodina on päätös kävellä lähimpään työvoimatoimistoon kartoittamaan mahdollisuuksia opiskeluun, mikä edustaa haluamisen vahvuutta voimisen kautta: kun on mahdollisuus muutokseen, niin tarvitaan päätös sen toteuttamiseen. Päätöksellä oli kuitenkin reunaehtoja, joista kipein oli kodin jättäminen:

Samaan aikaan tuli avioero. Mies ja lapset jäi [kotipaikkakunnalle], itse muutin yksin asumaan (...). Minusta tuli viikonloppuäiti ja elatusvelvolinen. Se oli tosi katkera paikka, monet itkut on itketty ja mieli on ollut maassa. Kuitenkin opiskelu kiinnosti ja sen avulla jaksoin niin fyysisesti kuin psyykkisestikin. (Maria 37 v., kirje 2002; ks. myös s. 63)

Maria jäi joksikin aikaa läheissuhdeverkoston ulkopuolelle, sillä sukulaiset ja muut läheiset eivät tukeneet hänen ratkaisuaan. ”Sopivan äidin” rooli rikkoutui, kun konventionaalinen lähiäitiys muuttui (Virokannas & Väyrynen 2013, 7–9). Vuosien varrella asia Marian mukaan ”unohdettiin” ja suhteet korjaantuivat. Unohtaminen lainausmerkeissä ilmaistuna viittaa siihen, että Marian ratkaisusta tuli tabu, josta täytyi vaieta. Kun teot ja asiat muuttuvat tabuiksi, eteen tullut elämäntilanne voi rajata toimijuutta tai murentaa sitä (Laitinen 2009, 15). Naissukupuoli saadaan uusintamaan hoivasta vastuussa olevaa toimijuuttaan, kun piirretään kapea, kulttuurinen äitiyden kuva, jota noudattamalla tulee Äidiksi (Nousiainen 2013, 107).

Opintojen aikana Maria oli töissä lomillaan kotipaikkakunnalla entisessä työpaikassa. Valmistumisen jälkeen vuonna 1995 ensin löytyi kesätöitä ja muutaman vuoden jälkeen työsuhde vakinaistettiin. Koko ajan Marialla oli kaksi kotia, joista toinen oli viikonloppuisin 150 km matkan päässä työpaikasta uuden kumppanin kotipaikkakunnalla. Neljän vuoden kulkemisen jälkeen miesystävä sai töitä Marian paikkakunnalta ja he muuttivat yhteen.

Talon rakentamisen aikaan miehen työt loppuivat: *Onneksi hän sai täältä (...) paikallisesta [yrityksestä] työpaikan ja on siinä edelleen töissä. Talo valmistui joulukuussa 2001 ja muutimme uuteen kotiin kahdestaan. (...) Näitten vuosien aikana tapasin lapsiani säännöllisesti ja yhteishuoltajuus toimi.* Lapset ovat Marian mukaan menestyneet hyvin koulussa ja molemmilla on aikomus mennä lukioon. Vanhempi lapsi on kulkenut jo töissä pari kertaa viikossa ja töitä on tiedossa koko tulevaksi kesäksi.

Maria kertoo jatkaneensa työvuosiensa aikana opintoja eteenpäin. *Haaveena on ollut aina sosiaalipuolen ammatti.* Kirjeen kirjoittamisen aikaan (toukokuussa 2002) hän oli talvella aloittanut n. neljä vuotta kestävät opinnot ammattikorkeakoulussa, osaksi monimuoto-opetuksena. Tietokone on ollut tärkeä opiskelun työväline koko 90-luvun ajan niin töissä kuin opiskelussa: *ATK ja yhteiskunnan muutokset ovat tuoneet uutta mahdollisuutta esim. tiedon saantiin. Koko ajan täytyy kehittyä ja varautua muutoksiin niin työssä kuin omassa henkilökohtaisessa elämässäkin.*

Vaikka kehitys tuo paljon mahdollisuuksia ja uusia, helpottavia tapoja tehdä töitä, voidaan työelämän muutoksissa ihmisiltä vaatia uusia taitoja ja sellaista osaamista, jota heiltä ei ole työhön tullessa edellytetty. ”Varautuminen muutoksiin” tarkoittaa varuillaan olevaa toimijuutta: entä jos minussa ei olekaan sitä potentiaalia, jota työelämä vaatii? Maria kuvailee työtään mielenkiintoiseksi ja on tyytyväinen työpaikkaansa. Aika-ajoin hänelle tulee tunne, että enemmän pitäisi osata.

Kaiken kaikkiaan olen tyytyväinen elämäni ja tulevaisuuteeni. (...) Olen itse aina ollut kunnianhimoinen ja ajattelen tulevaisuutta positiivisesti, muutoksiin on ”helppo” sopeutua. Joskus kuitenkin tuntuu että esim. työnantaja vaatii todella paljon, täytyisi osata sellaistaakin mitä ei välttämättä hallitse/tiedosta. (Maria 37 v., kirje 2002)

Marian toteamus siitä, että *täytyisi osata sellaistaakin mitä ei välttämättä hallitse* on osa työelämään kiinnittyvään muutospuhetta, jossa osaaminen vaatii uusia kykyjä ja taitoja, ei niinkään aikaisempaan kokemukseen nojaavaa ammattiin sisältyvien tietojen ja taitojen soveltamista. Jos työssä joudutaan jatkuvasti valmistautumaan uusiin projekteihin, perehtymään strategioihin, järjestelmiin, ohjelmistoihin ja laitteisiin, se luo pelkoa ja epävarmuutta siitä, ettei enää selviä omista työtehtävistään (Julkunen 2008, 116).

Petri (36 v., 2002) on saanut opinnot päätökseen 1990-luvulla ja ryhtynyt sen jälkeen yrittäjäksi Lapissa. Elämä on paikantunut yrityksen ja perheen perustamisen myötä kotiseudulle. Marian tapaan Petri kertoo kokevansa, että työ on muuttunut yhä vaativammaksi. Hän toteaa, että *uskon, että tästä päivästä ja huomisesta ja eilisestä selvitään joka tapauksessa.*

Etsimisestä itsenäistymiseen

Hanna (35 v., 2002) kuvailee elämäänsä 1990-luvulta 2000-luvulle monivaiheisena, dramaattistenkin käännteiden ajanjaksona. Kertomuksen tapahtumat paikantuvat Lappiin ja matkalle pienestä kylästä kaupunkiin. Toimijuuden tila rakentuu aluksi naimisiinmenon, uuteen kyläyhteisöön tulon ja perheen perustamisen kautta. Avioituminen tiesi muuttoa omasta kylästä miehen kotipaikkaan, pieneen lappilaiseen kylään. Lapsia perheeseen syntyi kolme 1990-luvulla.

Lasten merkitys korostuu Hannan kirjeessä. Hän aloittaa kirjeensä toteamalla, että *tänään kun kirjoitan tätä, on tyttäreni syntymäpäivä*. Kirjoittaessaan hän ei erittele perhe-elämänsä alkuvuosia miehensä kotikytilälle muuttamisen aikoihin, vaan alkaa kertoa elämänsä yksityiskohtaisemmin monien vaikeuksien kasaantumisen jälkeen.

Elämä perheellisäyksiin sujui aluksi hyvin. Muutaman vuoden kuluttua osoittautui, ettei Hannan asettuminen yhteisön jäseneksi sujunut odotetulla tavalla. Elämässä vuorottelivat pätkätyöt ja äitiyslomat. Viimeisen lapsen syntymän jälkeen tilanne se, että *olin ollut äitiyslomalla ja ennen sitä "tipahdin" liiton kassapäiviltä eli äitiysloman jälkeen olin työmarkkinatuella, kotona*.

Pysyvemmän työpaikan toivossa Hanna päätti hakeutua opiskelemaan uutta ammattia ja aloitti opinnot kaupallisella alalla. Elämänmuutos osoittautui liian työlääksi, kun koulunkäynti, pätkätyöt sekä kodinhoito kävivät voimille. Hanna alkoi väsyä ja masentua: *Yhtäkkiä en enää ollut oma itseni. Olin kuin robotti, tein kaiken kuin kone*. (Ks. myös sivut 62–63 ja 95–96). Vaikka Hanna nimeää itsensä kyläläiseksi, tuntuu, että hänelle sovitetaan ulkopuolisen paikkaa: *Jopa kaupassa tuli vanhempi nainen ja haukkui minut pataluhaksi. Sen jälkeen en uskaltanut liikkua missään, ellei ollut pakko*.

Arendtin (2007, 56–59) mukaan julkinen, yhteinen maailma on ihmisten keskinäisen toiminnan maailma. Hanna irrottautui neljän seinän sisään, yksityiseen tilaansa, omien merkityksellisten asioiden keskelle.

Hän eristäytyi kyläyhteisöstä, koska menetti puheyhteyden ensin yhteisön jäseniin ja ystäviinsä, lopulta perheensä sisällä. Eristäytymisen myötä kanavat näyttäytyä yhteisössä umpeutuivat ja sulkiivat lopulta tien häneen itseensä vaikeissa elämäntilanteissa.

Tuli eteen ero, yksin kerrostaloon muutto, "ystävien" kaikkoaminen...
Jäin totaalisen yksin. (...) Ei ketään kelle puhua. (...) Lapset kävi. Vais-
tosivat, ettei äiti ole kunnossa. (...) Toisin sanoen: eron myötä menetin
kaiken. Kodin, lapset, itsetuntoni, kaiken. (Hanna 35 v., kirje 2002)

Jokaisella pitäisi olla ulospääsy vaikeasta tilanteesta ja valittavissa uudenlainen ratkaisu, jotta pääsisi elämässä eteenpäin (Giddens 1991; Roos & Hoikkala 1998, 13). Hannan kohdalla näin ei käynyt, vaan eristäytyminen kyläyhteisöstä tapahtui alkuvuosien jälkeen nopeasti. Tukiverkosto hajosi lopullisesti avioeron jälkeen ja Hanna jäi yksin: *En ollut mitään/kukaan. Kuuntelin radiota, nukuin päivät, valvoin yöt... Kouluun en enää (...) pystynyt menemään. Otin sairaslomaa, yritin kotona tehdä läkysyt... Kaikki oli pilalla...*

Kasaantuneet ongelmat erottivat Hannan marginaaliin kyläyhteisön sosiaalisista tiloista ja se johti epävarmuuteen tulevan suhteen. Millä tavoin yhteisön jäsenet siis voivat kantaa yhteisöllistä vastuuta? Muuttuuko julkisessa tilassa tapahtuva yhteisöllinen toiminta suhtautumisessa normista poikkeavaan tai eristäytyvään henkilöön yksityiseksi asiaksi ja suljetuksi tilaksi, jolloin asiasta ei tarvitse puhua? Hannan mukaan *pienessä kylässä Lapissa on oltava vahva*. Jos hänen täytyisi muuttaa takaisin synnyinseudulleen, sitä täytyisi harkita hyvin pitkään ja se olisi todella viimeinen vaihtoehto. Pienillä paikkakunnilla kaikki tuntevat toisensa ja odottavat tietynlaista käyttäytymistä tai elämäntyyliä myös kylään muuttavalta henkilöltä.

Julkisessa tilassa voidaan käsitellä yleensä vain sellaisia asioita, jotka ovat yhteisölle merkityksellisiä eli kuulemisen ja näkemisen arvoisia (Arendt 2007, 57). Hannan mukaan hänen elämäntilanteensa ei kiinnostanut vaikeuksien alkamisen jälkeen ketään, kun ystävätkään eivät tun-

tuneet enää todellisilta ystäviltä. Yritykset hakea tukea kariutuivat kerta toisensa jälkeen. Lopulta lähipiiristä löytyi ihmisiä, jotka ottivat Hannan tilanteen vakavasti ja pystyivät auttamaan.

Vuosituhannen vaihteessa Hanna päätti lopulta muuttaa kaupunkiin:

(...) päätin, että vaihdan maisemaa ja aloitan uuden (...) elämän muualla. Muutin [kaupunkiin] pieneen yksioon. (...) kevään juoksin työkkärissä, sanoin itseni irti koulusta, kun en edes etänä voinut opiskella, vaikka mieli teki. En olisi saanut työmarkkinatukea, kun en "täyttänyt lain kriteereitä" eli en ollut ollut työssä/työtön tarpeeksi pitkää aikaa eli puolta vuotta. (Hanna 35 v., kirje 2002)

Koulun keskeyttäminen oli uusi vastoinkäyminen Hannan elämässä. Tästä alkoi jonkin aikaa kestänyt ajelehtiminen, oman paikan etsiminen Etelä-Suomesta. Etelänreissu jäi lyhyeksi ja Hanna palasi pohjoiseen. Hän sai viihtyisän, tilavamman asunnon ja kertoo (2002) mahdollisesti pääsevänsä työvalmennukseen ja sitä kautta takaisin työelämään.

Aika-ajoin arki oli yksin ollessa rankkaa muutamista hyvistä ystäväistä huolimatta:

En uskalla olla naapurien kanssa kovin "hyvää pataa". Pelkään toisin sanoen solmia uusia ystävyysuhteita. (...) Elän vain päivä kerrallaan uskaltamatta toivoa liikoa tulevaisuudelta. Paljon olen tuskaani purkanut riimeinä/runoina paperille. (Hanna 35 v., kirje 2002)

Kirjoittaminen helpotti vähän oloa, mutta yksinäisyys tuntui pahalta varsinkin oudossa paikassa. Kaupunkiin muuttaminen on Hannan mukaan ollut oikea ratkaisu huolimatta siitä, että päällimmäisiä tunteuksia ovat yksinäisyys, hylätyksi tuleminen, huoli lapsista ja ikävä. Tunteita siivittää lisäksi epäluuloisuus outoja ihmisiä kohtaan ja epäily omasta pärjäämisestä, vaikka kaupunkiympäristö antaisi vihdoinkin hänelle tilaa elää ja mahdollistaisi itsenäisen toimijuuden rakentumisen.

Hanna pohtii eroa lapsistaan yksinäisyyttä kuvatessaan. Lasten menettäminen liittyy hylätyksi tulemisen tunteisiin ja siihen kokemuk-

seen, ettei kukaan tarvitse eikä ole voinut auttaa vastoinkäymisissä Hannan toivomalla tavalla. Ihmisellä on mahdollisuus selviytyä vaikeistakin elämäntilanteista, jos on toivoa paremmasta, on jotakin mitä odottaa. Jos perheenäidin ja vaimon rooliin asettuminen on tärkeintä elämässä – tai kokee yhteisön sitä vaativan – voi elämän merkitys kadota erityisesti silloin, kun joutuu eroon lapsistaan (Järventie 1993). Suru tiivistyy entisestään, jos kyseisiä tunteita ei voi jakaa kenenkään kanssa (Granfelt 1998, 124).

Hannan kertomus tiivistyy äitinä epäonnistumiseen, koulun keskeyttämiseen ja työttömyyteen. ”Hyvä äiti” -diskurssi oli murtunut muuttojen ja monien epävakaiden ajanjaksojen jälkeen. Äitinä olemista kuvaa tunne siitä, että lapsilla on hänen luonaan vain vierailijoiden rooli. Tämä todentuu ilmaisussa: *Lapsat kävi. Vaistosivat, ettei äiti ole kunnossa*. Sukupuolen luokituksessa (Kinnunen 2001) äitinä oleminen voidaan ymmärtää myös työksi: kun muuta työtä ei ole näkyvissä ja lapset käyvät ”vain” kylässä, Hannan taustaan hahmottuu sirpaleiseksi rakentunut toimijuus.

Miten siis elää äitinä, kun elää eristettynä äitiydestään? Naiselle ja äidille on luonteenomaista tunne kokonaisuuteen kuulumisesta, jonka tärkeä osa on elävä ja erilaisissa suhteissa syntyvä itseys (Määttänen 1993). Riitta Granfelt (1998) puhuu äitiydestä erityisenä elämänalueena, jolla epäonnistuminen on traumaattista ja itsearvostusta rapauttavaa. ”Äitiyttä pidetään edelleen naisen kypsyyden ja normaaliuden mittana – siitä ei saa kieltäytyä eikä siinä saa epäonnistua”. Lapsista luopuminen, kun omat voimat eivät riitä, on kuitenkin lasten tarpeiden huomiointia ”hyvänä äitinä”. (Granfelt 1998, 117, 129.)

Eeva Jokinen (1996, 54) kysyy, miten on olemassa halu äitiä? Mihin se liittyy? Äitimisen halu tai kieltäytyminen äitiydestä ovat seurausta kulttuurisista kertomuksista, joiden mukaan joko tietoisesti tai tiedostamattomasti samastutaan äitiyden representaatioihin (mt., 62). Äitiys kiinnittyy kotiin, joka rakentuu tilan lisäksi elämänkulussa piirtyneistä muistoista ja tavaroista sekä niiden visuaalisista järjestyksistä. Lapsiperheessä arki muistuttaa lasten olemassaolosta myös visuaalina järjes-

tyksinä, joten arkiset käytännöt rakentavat toimijuutta niin kodin kuin äitiyden tiloissa. (Nousiainen 2013, 83–84.)

Nykyhetkeä ja tulevaisuutta Hanna ”runoilee” vielä kirjeensä lopussa (teksti on suora aineistokatkkelma, muotoilu minun):

Ehkäpä joskus jaksan nousta rapakon pohjalta
ja hymyillä aidosti;
hyväksyä itseni juuri sellaisena kuin olen.
Mutta pitkältä näyttää tie tunnelin läpi valoon.
Välillä se valo himmenee, kutistuu. Välillä kirkastuu.
Ehkä joskus huomaa, että minäkin olen ihminen,
jolla on tarkoitus elämässään tällä maapallolla.
Suuria unelmia mulla ei enää ole.
Minimaalisia toiveita, joita en uskalla vielä ääneen sanoa.

Hannan kertomuksessa elämänkulku on jännitteistä ja ristiriitaista aikaa, johon lupaavan 1990-luvun alun parisuhdekertomuksen aikoihin alkaa kasautua paljon vaikeuksia ja ongelmia. Liikkuvuuskertomus liittyy oman paikan kertomukseen, kun hän etsii omaa toimijuuttaan koulutuksen ja muuttojen kautta. Vastavirtaan kulkeminen eli lasten jättäminen miehen luokse vie voimia ja hajottaa mieltä. Jännitekertomus kasvaa vähitellen itsensä löytämiskertomukseksi, jossa tulevaisuus värityy varovaisen positiivisena, kun voi katsoa ”tunnelin läpi valoon”.

Oman vaikuttamisen tuloksena voi kasvaa yksilöllisesti, suuntautua itseensä subjektina, saada omaa tilaa ja suhtautua luottavaisesti tulevaisuuteen (Jokinen 2004). Hannan taito reflektoida omaa tilannettaan heijastelee voimistuvaa tunnetta siitä, että elämä kantaa. Toimijuuden tilojen tunnistaminen ja niiden sijoittaminen tulevaisuusperspektiiviin on merkki avautuvista uusista mahdollisuuksista, niistä ”minimaalisista toiveista, joita ei uskalla edes ääneen sanoa”.

Yhteenveto

Petettyjä lupauksia – uusia alkujä -luvussa tutkimuksessani mukana olevat kertovat elämästään aikavälillä 1990–2002. Tutkimuskysymysten lisäksi olen toimijuusanalyysin mukaisesti tarkastellut, millaisia ovat odotusten, mahdollisuuksien ja toteutuneiden valintojen väliset suhteet. Entä miten ne kiinnittyvät toimijuuden modaliteetteihin aikuistuneiden, entisten lappilaisten nuorten elämänselkussa.

Taulukossa 3 on yhteenveto edellä esiintyvien kertojen elämänselkusta kertomustyyppien alaluokkien ja toimijuuden modaliteettien mukaan koostettuna. Modaliteetit ilmentävät jokaisen tutkimuksessa mukana olevan henkilön elämänselkussa erityisesti sitä, millaisilla ehdoilla valintoja ja päätöksiä on voitu tehdä. Yhteenvedossa olen pyrkinyt jäsentämään jokaisen henkilön kohdalla juuri hänen kertomuksensa avautuvaa reittiä⁵² ja sijoittanut sen kertomustyyppien alaluokkien avulla elämänselkun jatkumolle. Lähteminen on esimerkiksi tarkoittanut ensin koulutukseen lähtemistä, jonka taustalla on ollut koulutusmahdollisuuksien tai haluttujen koulutusalojen puute lähiseudulla. Muuttaminen tarkoittaa kotiseudun jättämistä, kun suoritettun tutkimuksen jälkeen on ensin tultu kotipaikkakunnalle työnhakuun.

⁵² Elämänselkua voidaan kuvata trajektori-käsitteellä, joka auttaa tarkastelemaan muun muassa koulutukseen, työelämään, asumiseen, parisuhteeseen ja perheeseen liittyviä valintoja sekä elämänselkussa etenevää rataa (Marin 2014, 37–40). Trajektorien kuvaamisen sijaan käytän tutkimuksessani kulku-, polku ja reitti -käsitteitä, kun analysoin yksittäisten kertojen mahdollisuuksia, tarjolla olevia vaihtoehtoja, ydinepisodeja ja valintoihin johtaneita päätöksiä. Sijoitan tapahtumat elämänselkuun kertojan esittämälle jatkumolle ja kiinnitän ne toimijuuden modaliteetteihin (ks. taulukot 3 ja 4). Tarkastelemalla modaalisuuksia on tarkoitus avata elämänselkun ulottuvuuksia ajassa, paikassa ja historiassa. Modaliteetit paljastavat toimijuuden rakentumisen ehtoja ja elämäntapahtumien keskinäisiä suhteita yksilöllisessä elämänselkussa.

Elämäntulkua ja toimijuutta on usein sävyttänyt odottaminen, etsiminen, sietäminen ja olosuhteisiin tyytyminen (ks. myös Åkerblad 2014). Paluu kotiseudulle toi pätkätöitä muutamaksi kuukaudeksi, usein puoleksi vuodeksi kerrallaan. Koulutuksen arvo rapautui nopeasti, sillä viranomaisohjeistuksen mukaan työttömyyden kestäessä täytyi hakeutua uudelleen lisäkoulutukseen tai kursseille, jotta voisi – ja saisi – sen jälkeen olla taas työttömänä. Vuoteen 2002 mennessä useimmat tutkimuksessani mukana olleista olivat hakeutuneet aktiivisesti töihin ensin kotipaikkakunnalla, mutta muuttaneet lopulta pois kotiseudultaan. Muuttaminen saattoi tarkoittaa sitä, että töitä oli otettava vastaan alalta, jolle koulutusta ei ollut.

Elämäntulkua ja toimijuuden rakentumista määrittävä tekijä on se, kuinka paljon ihminen voi itse vaikuttaa omaan elämäänsä. Paikan ja olemisen itsemääräämisoikeus on osa elämän peruskysymystä: ihmisen tulisi saada suuntautua työelämäänsäkin omien taipumustensa mukaan, ei vastoin omaa tahtoaan (Vanhalakka-Ruoho 2014, 198–199). Tutkimukseeni osallistuneet kertoivat olevansa huolissaan osaamisestaan ja riittämisestä työtehtävissään. Omasta koulutustaustasta huolimatta eri aloille suuntautuvat pätkätöitä koettiin usein välttämättömäksi pakoksi vakinaisempaa työsuhdetta odottaessa.

Sietämisen ja tyytymisen leimaama pätkätöiläisyys ei sitouta työntekijää työyhteisöön ja työtehtävien kehittämiseen samalla tavalla kuin vakinaisuusluonteisissa työsuhteissa tapahtuu. Pätkätöissä työn epävarmuus johtaa tunnepitoiseen sitoutumiseen. Kun ei ole mahdollisuutta kiinnittyä työtehtäviin ja työpaikan toimintakulttuureihin, se voi synnyttää pelkoa, että työhön kelpaa vain virheettömänä. (Leinikki 2009, 128.)

Ikäryhmässä (32–37 v.) on 19 henkilöä, joista 11 on lähtenyt tai muuttanut. Heistä kolme on tullut kotipaikkakunnalle takaisin. Ilarilla ja Teppolla paluu on tarkoittanut lisäkoulutuksesta ja lukuisista kursseista huolimatta tottumista vain määräaikaisiin työsuhteisiin. Kumpikaan ei ollut kirjeen kirjoitushetkellä parisuhteessa. Salla kertoo palanneensa pätkätöihin ja työllisyyskursseille kotipaikkakunnalle, koska ei viihty-

nyt etelässä. Hänen avopuolisonsa jäi vielä vuodeksi kaupunkiin. Salan työllisyystilanne oli vuonna 2002 vähitellen paranemassa. Kaikilla kotiseudulle palanneilla esiintyi vahva usko töiden jatkumiseen Lapsissa.

TAULUKKO 3 Kertoja, ikä, elämäntilanne, kertomustyyppien alaluokat ja toimijuuden modaliteetit: kirjeen kirjoittaneet, 1990–2002, N=19

Kertoja	Ikä 2002	Elämäntilanne ja kertomustyyppien alaluokat	Toimijuuden modaliteetit
Anna	32 v.	lähteminen, palaaminen, pätkätyö, kurssit, parisuhde, muuttaminen, työura, itsensä löytäminen	HALUTA, TUNTEA, VOIDA, KYETÄ
Tapio	36 v.	pätkätyö, muuttaminen, työura, parisuhde, lapset	TÄYTYÄ, HALUTA KYETÄ, TUNTEA
Terhi	36 v.	pätkätyö, parisuhde, lapset, paikallaan pysyminen, itsensä löytäminen	HALUTA, VOIDA TUNTEA
Erja	36 v.	työura, parisuhde, lapset, paikallaan pysyminen, Lappi ja luonto	TUNTEA, HALUTA KYETÄ
Saana	32 v.	parisuhde, koulutus- ja työura, lapsi, paikallaan pysyminen	HALUTA, TUNTEA OSATA
Mari	37 v.	pätkätyö, kurssit, paikallaan pysyminen, parisuhde, lapset, Lappi ja luonto	KYETÄ, VOIDA, TUNTEA
Anita	35 v.	työura, parisuhde, paikallaan pysyminen	HALUTA, OSATA
Sini	34 v.	lähteminen, palaaminen, työttömyys, muuttaminen, koulutus- ja työura, lapset, itsensä löytäminen	TÄYTYÄ, HALUTA VOIDA, TUNTEA KYETÄ
Virve	35 v.	lähteminen, koulutus- ja työura, muuttaminen, jännite, itsensä löytäminen, parisuhde, Lappi ja luonto	HALUTA, VOIDA, TUNTEA, KYETÄ

Kertoja	Ikä 2002	Elämäntyyppi ja kertomustyyppien alaluokat	Toimijuuden modaliteetit
Ilari	35 v.	lähteminen, palaaminen, pätkätyö, koulutus, jännite, Lappi- ja luonto, itsensä löytäminen	HALUTA, OSATA, KYETÄ, TUNTEA
Sami	34 v.	muuttaminen, parisuhde, lapset, Lappi ja luonto	TÄYTYÄ, VOIDA, TUNTEA
Elina	32 v.	koulutus- ja työura, jännite, työttömyys, paikallaan pysyminen, lapset, kurssi, Lappi ja luonto, itsensä löytäminen	TUNTEA, TÄYTYÄ, KYETÄ
Teppo	34 v.	pätkätyö, lähteminen, palaaminen, työttömyys, kurssit, Lappi ja luonto	TÄYTYÄ, VOIDA, TUNTEA
Olli	34 v.	työttömyys, paikallaan pysyminen, jännite	TÄYTYÄ, VOIDA
Salla	33 v.	parisuhde, muuttaminen, työura, työttömyys, palaaminen, pätkätyö, kurssit	HALUTA, VOIDA, TUNTEA, TÄYTYÄ
Matti	32 v.	koulutus- ja työura, muuttaminen, itsensä löytäminen	OSATA, VOIDA, HALUTA
Maria	37 v.	parisuhde, lapset, koulutus- ja työura, jännite, muuttaminen, itsensä löytäminen	HALUTA, TUNTEA, KYETÄ, VOIDA
Petri	36 v.	koulutus- ja työura, paikallaan pysyminen, parisuhde, lapset	KYETÄ, OSATA, VOIDA
Hanna	35 v.	muuttaminen, parisuhde, lapset, jännite, kurssit, työttömyys, itsensä löytäminen	TÄYTYÄ, TUNTEA, VOIDA

Elämäntapahtumien arvottaminen kiinnittyy tutkimuksessani toimijuuden modaliteetteihin. Kertomusten modaalisuus tuo tarkasteluun vaihtoehtojen, valintojen ja päätösten taustalla olevia käsityksiä siitä, miten eteen tulevissa elämäntilanteissa tulisi omien ajatusten tai näkemysten valossa toimia. Ristiriitaisiin tapahtumiin liittyy sukupuoleen liittyvien odotusten notkahtamista: naiseen saattoi kohdistua henkistä

tai fyysistä väkivaltaa, jos hänen katseensa suuntautui kodin ulkopuolelle esimerkiksi koulutukseen. Yhteiskunnan patriarkalisuuteen nojaava, naisen omistamiseen kiinnittyvä rajoitettu tai tukahdutettu toimijuus saattoi tuottaa riitoja sekä jännitteitä, irtiottoja, ajelehtimistä ja oman paikan etsimistä niin naisena, äitinä kuin omana itsenään. Toimijuus kerrottiin kietoutuneena käänteentekeviin muutoksiin tai kuvattiin ydinepisodeina, jotka olivat johtaneet itsenäisiin päätöksiin, valintoihin ja uusiin elämäntilanteisiin. Miesten kertomuksissa toimijuus on kiinnittynyt kotipaikkakunnalle ja muuttaminen pois tapahtuu vasta, kun toiveet työuran avautumisen tai jatkumisen suhteen ovat lopullisesti kariutuneet.

Toimijuuden tilat avautuivat läheissuhteissa ja yhteisöissä. Tila rakentuu fyysisesti jonkun toisen kanssa asuessa. Harvaan asutuilla seu-
duilla hakeudutaan jo melko nuorina perinteiseen perherakenteeseen ja elämään omillaan, poissa vanhempien vaikutuspiiristä. Aineistossa parisuhde saatettiin kertoa ikään kuin paikaksi, johon mennään tai päästään. Monet tutkimuksessani mukana olevat puhuvat talon rakentamisesta tai asunnon ostamisesta huolimatta epävakaasta toimeentulosta. Kodin *tekeminen* tarkoittaa tilan haltuun ottamista (Douglas 1991). Lappilaisessa kontekstissa talon rakentaminen toimii myös metaforana: se voi olla elämäkulussa ainoa aikaperspektiiviä jäsentävä teko ja edustaa oman elämän rakentamista, konstruktiota, kun muu suunnitelmallisuus puuttuu epävarmoissa olosuhteissa. Elinolosuhteiden järjestäminen itse, omilla ehdoilla, voi vakauttaa toimijuutta ja sen muotoutumisen reunaehdoja.

Kokoavien kertomustyyppien eli liikkuvuuskertomusten, oman paikan kertomusten ja itsenäistymiskertomusten ydinepisodit ja modaliiteetit olen koonnut liitteisiin 4 ja 5. Aikaulottuvuutta ja aineistojen 1990-2002 ja 1990-2011 toisistaan poikkeavia kertomustyyppisiä, ydinepisodeja ja modaliitteetteja tarkastelen seuraavan luvun VI yhteenvedossa.

VI

Elämänmuutoksia ajassa

Menneestä nykyiseen

Tässä luvussa tarkastelen kyselyyn osallistuneiden, kirjeen kirjoittaneiden sekä haastatteluissa mukana olleiden kertomuksia. Analyysi kulkee tapahtumissa 21 vuoden ajalla, menneestä nykyiseen 1990–2011. Millaiseksi elämäntietäminen on siis muotoutunut? Millä ehdoilla, resursseilla tai rajoituksilla toimijuuden rakentuminen on ollut mahdollista sosiaalisten, yhteiskunnallisten ja kulttuuristen tekijöiden kehityksessä? Kun koulutusjärjestelmien tarjoamissa rajoissa, valitsemisen ja valikoitumisen kulttuureissa toisia ammattialoja suljetaan ja toisia avataan (Mietola ym. 2005, 15; Ollila 2008, 12; Rinne & Järvinen 2011, 86), kysyn aineistolta, miten koulutus on palkinnut aikuistuneita nuoria työelämään sijoittumisessa pitkällä aikavälillä. Tarkennan analyysiani alakysymyksillä: millaisia toimijuuden tiloja tutkimukseen osallistuvien elämäntietämisessä on avautunut, millaisia toimijuuden rakentamiseen liittyviä ydinepisodeja kertomuksista voidaan kiteyttää, ja millä tavoin toimijuus sukupuolittuu kertomuksissa?

Toimijuus muotoutuu tilanteisena ja kertoja neuvottelee siitä niiden mahdollisuuksien ja odotusten puitteissa, jotka kohdistuvat minään

modaalisena subjektina. Työn arvostuksessa – koulutuksen arvostamisen kustannuksella – voi tunnistaa aikaisempien vuosikymmenten nykyisestä poikkeavan tilanteen koulutuksen ja työn vastaavuudesta. Ennen oli mahdollista valita se ala, mihin haluttiin töihin ja työpaikkoja oli tarjolla. Koulutustaso ei ollut määräävä tekijä uravalinnassa tai työnhaussa, vaikka aineistossani jo 1990-luvun alussa perustason koulutus erotteli ammatillisesta koulutuksesta valmistuneita toisistaan työtilanteiden mukaan: ylioppilastutkinnon suorittaneet saivat pitempiaikaisia määräaikaisia töitä kuin peruskoulutaustaiset. Diskurssi, jossa työnteko on aikuisuuden ja ihmisen mitta, toistaa käsitystä siitä, että nykyisinkin töihin olisi mahdollista mennä suoraan koulusta tai viimeistään ammatillisesta koulutuksesta. Aikaisemmin, esimerkiksi 1950–1960 -luvuilla syntyneet ovat voineet saada vakinaisen työpaikan nopeasti koulutuksen jälkeen. Työuraa on saattanut näihin päiviin saakka kertyä melko yhtäjaksoisesti 30–40 vuotta.

Käsitys työn tekemisestä muovautuu yleensä työkokemuksen perusteella. Kun työsuhteet ovat lyhytaikaisia eivätkä vastaa jo hankittua koulutusta, työn arvostaminen tienä uran luomiseen vähenee. Muuttaminen kotipaikkakunnalta on tarkoittanut aluksi koulutukseen hakeutumista, mutta myöhemmin lyhytaikaisia työsuhteita ja lisää muuttoa ja työttömyyttä. 1990-luvun alussa koulutuskaan ei aina parantanut aikuistuvien nuorten elinoloja. Monet saivat tottua hanttihommiin minimipalkalla ja työttömyyden vaihtoehdoksi vakiintui pätkätö.

Koulutusvillityksistä hoitoalalle

Essin (40 v.) kanssa haastattelussa vuonna 2011 käy ilmi, että lähtö pohjoisesta oli aikoinaan hänelle helppo päätös. Lähisukulaiset asuivat jo kauempana kaupungissa ja opiskelupaikka löytyi etelämpää: *Mieli teki tänne [kaupungin] suuntaan kuitenkin itellä.* Koulutukseen hakeutuminen oli lähtemisen syy jo aikaisemmin muuttaneen perheen ohella:

No se oli se, ko sitä pääsi tänne (...) opiskelleen (...) Niin ja velipoika oli 91-kevväällä yläasteella, niin isä, äiti ja velipoika muutti sieltä [Lapista] pois.

Essi valmistui 1,5 vuoden koulutuksen jälkeen vuonna 1991 sosiaali- ja terveysalan oppilaitoksesta. Hän arvostaa koulutusta perustutkintona ja näkee sen hyväksi jo senkin vuoksi, että voisi ymmärtää ja tuntee ihmistä paremmin: *kun valmistuin perushoitajaksi [siitä on] ollu hyötyä. Monessaki suhteessa, on semmonen vähän erilaisempi pohjatieto ihmisestä kuitenkin mitä on muilla – tietyllä tavalla (...).* Työpaikka löytyi heti valmistumisen jälkeen. Sijaisuuksien ja määräaikaishoitajien hoitaminen kesti pari vuotta ja vakinainen työpaikka varmistui vuonna 1993. Elokuussa 2001 hän jatkoi opintoja aikaisemmassa oppilaitoksessa, mutta kertoo jääneensä valmistumisen jälkeen kotiin työtapaturmassa loukkaantuneen miehensä henkilökohtaiseksi avustajaksi.

Virpi: (...) sulla on ollu kuitenkin, ko mie katoin että 1989 (...) olit jo silloin sanonu että hoitoalalle – soli jo silloin selkeä vai?

Essi: No jos en aivan väärin muista, niin ei aivan hirveän selkeä mulla kuitenkaan oo ollu, mikä on niinko tulevaisuuden ammatti, mutta se oli semmonen mikä tavallaan on kuitenkin tullu semmoseksi päällimmäiseksi näistä työpaikkahommista (...) mutta semmosta [selkeää] ei ole ollu koskaan.

Essi harkitsi useampia vaihtoehtoja ennen uravalintaa. Hän ottaa esille ”poliisikouluvillityksen” sekä toimintaterapeutti- ja fysioterapeuttikoulutuksen 1990-luvun suosittuina koulutusaloina:

Essi: Noo – mitä on jääny päällimmäisenä mieleen, aika paljon oli joillaki tyttöilä ja joilaki pojilaki oli toimitaterapeutiksi ja polliisi oli se toinen. Se oli melkonen siihen aikaan tämä polliisikoulu.

Virpi: Niinpä muuten on ollukki! Miehän olen muuten ittekki pyrkiny poliisikoulhuun (naurua). Nyt muistin ku sanoit! (Kumpikin nauraa.)

Essi: Kyllähän sitä itellääki tuli silloin kerran hajettua, just sen [jälkeen] ku valmistu ylioppilaaksi ja sai lakin niin sinä keväänä muistaakseni haki itekki poliisikouluun, mutta en päässy sen takia että ko ei ollu työkokemusta (...) Sese oli se poliisikouluvillitys oli (...) aika kova ja fysioterapeutti oli toinen, mikkä niinkö jääpi päälimmäisenä mieleen sillai että. Mutta en ossaa sillai sanoa, että oliko enemmän kummalla, kumpiaki, vaan minusta tuntuu että se oli sekä että, sekä tyttöilä että pojilla.

Hoitoalan jatkokoulutukseen olisi pitänyt hakeutua Itä-Suomeen, jonne matka olisi ollut liian pitkä kotiseudulta. Ajatus lisäkoulutuksesta jäi kytemään ja Essi oli haastattelussa 2011 hyvin iloinen siitä, että on vihdoin vuonna 2012 valmistumassa vyöhyketerapeutiksi: *Että JOS kaikki mennee hyvin niin EHKÄ ensi vuonna saa niinko niisanotusti paperit pois sieltä.* Kyseisen koulutuksen avulla voi jatkaa hoitoalan opintoja, jota Essi on suunnitellut jo jonkin aikaa.

Haastattelussa tulee esiin Essin työtilanne henkilökohtaisena avustajana, joten puhe siirtyy työntöön mahdollisuuksiin:

Virpi: Sehän [vyöhyketerapeutin] homma on sitten semmonen, jota voi tehdä niinko [koti]ympäristössäki että - .

Essi: On se sillä tavallaki, että kun sitä ite ei välttämättä jaksaa lähteä tuonne sairaalaympäristöön tekkeen niitä hommia, niin on kuitenkin, tiettyllä tavalla on suunnitelmassa, että jos pistäs sitten oman yrityksen pystyyn. Siinä pystyis sitten vähän ite sumplimaan niitä työaikoja, miten tekkeepi päivässä aina niitä (...). Että jos olet ulkopuolisella töissä niin ei sitä sillai – se on tehtävä se tietty tuntimäärä päivää kohti, eikä siinä ole sitten mittään muuta, se on tehtävä sen mukkaan sitte. Omassa hommassa voi päättää milloin pittää vapaata ja milloin ei.

Essin elämänkulussa koulutus on avannut reittejä työuralle hoitoalalla ja tuonut viime vuosina mahdollisuuksia oman yrityksen suunnitteluun. Yrittäminen tarkoittaisi mahdollisuutta oman ammattitaidon hyödyntämiseen ja arjen järjestämiseen. Tilanne avustustehtävässä kotona vaatii aikataulun sovittamista, joten kokopäivätyö kodin ulko-

puolella ei tunnu Essin mukaan mielekkäältä, ei edes järkevältä. Hän pohtii, että *niin, ei sitä tiä, miten se olis mennyt tämä minun työelämä, jos [aviomies] ei olis loukkaantunu, sitähän ei ossaa sanoa oisko sitä vielä [aikaisemmassa] hommassa vai ei.*

Essin vastuu ei näyttäyty omista intresseistä tai eduista luopumiselta. Koulutukseen hakeutumisen taustalla hahmottuu huolenpito perheestä, mutta samalla suhde näyttäytyy kertomuksessa välittämisen ja oikeudenmukaisuuden välisenä dialogina (Komulainen 1994, 31). Katri Komulainen (1994, 32–33) tuo reflektiivinen huolenpito -käsitteen naisten itsenäistymiseen ja siihen keskusteluun, jossa puhutaan naisten uhrautumisesta ja epäitsekkydestä sekä vastuurationaalisuudesta. Itsenäistymisen ei tarvitse tarkoittaa riippumattomuutta, vaan kykyä hahmottaa ihmissuhteet keskinäisenä riippuvuussuhteena. Arjen pyörittäminen tapahtuu nykyisin oman työn, pienen lapsen ja miehen avustamisen ehdoilla:

(...) pääsääntöisesti on sillälaiilla, että aamussa on joku ulkopuolinen työntekijä että siinon kuitenkin vielä tuo [parivuotias lapsi] on vielä sen verran pieni niin mullon vähä haasteellisia nämä aamut muuten. Aamupalat touhutaan ja niitä näitä omia askareita, välillä mies kattoo siten avustajan kanssa tuota [lasta] että mä pääsen ite tekkeen näitä omia hommia. (Essi 40 v., haastattelu 2011)

Essi arvottaa oman työn tekemisen korkealle ja kokee onnistuneensa urallaan: *Loppujen lopuksi ko aatellaan niin mullon aika vähän ollu työttömyyttä. Sillai niinko koko aikana... silloin alkupäässä. Muutama viikko vain oli sillon kun valmistuin (...), olin työttömänä. Sen jälkeen olen ollu ihan kiittävästi, olen kuitenkin töitä tehny. (...) siinä mielessä on ollu omni, että on saanu tehdä töitä kuitenkin.*

Kertomuksessa linkittyvät yhteen koulutus- ja työurakertomus sekä parisuhdekertomus. Haluaminen on ohjannut koulutukseen, osaaminen antaa voimia arjen toiminnoissa ja kykeneminen tuo lisäiloa itsenäistymiseen, kuten koulutuksesta valmistumiseen. Parisuhdekerto-

muksessa painottuu toisen arvostaminen ja tunne siitä, että voidaan yhdessä olla vahvoja onnettomuuden jälkeen.

Opintoja voi jatkaa vaikka kuinka

Armin (45 v.) työhistoria vuodesta 1990 eteenpäin koostui Lapissa usean vuoden ajan määräaikaisista tehtävistä vanhainkodissa, metsäntutkimuslaitoksella, hotellissa kerroshoitajana, kaupassa ja leipomossa. Työttömyysjaksoja jatkui syksyyn 1994 saakka, jolloin hän meni naimisiin ja muutti Etelä-Suomeen sieltä lähtöisin olevan miehen työpaikan vuoksi. Paluu Lappiin tuli ajankohtaiseksi jo seuraavana vuonna, kun aviomiehen työpaikassa tapahtuneiden organisaatiomuutosten jälkeen mies irtisanottiin. Miehen äiti oli aikoinaan tullut Etelä-Suomesta Lappiin, mennyt naimisiin ja asui edelleen pohjoisessa. Muutto lähelle ikääntyviä vanhempia helpotti paluupäätöstä.

Ko met sieltä [Etelä-Suomesta] tulima tänne Lappiin, niin met mietimä sitä, että muutamako met suoraan [pohjoisemmaksi] vai tullaanko me tänne [nykyiselle paikkakunnalle]. (...) Me mietimä, että (...) molemmat vanhemmat oli silloin elossa, että kummatki tarvittevat niinko apua – (...) mietimä, että tämä (...) on semmonen hyvä keskuspaikka, siiton lyhyt matka [apen luo]. Anoppi oli [keskustassa] kylälä sillon. Mutta nyt ko ei tarvi [apea katsomassa] käyä, niin sitten me olema vähän lähemmäksi muuttanu minun vanhempia. (Armi, 45 v., haastattelu 2011)

Armi työllistyi useiden määräaikaisuuksien, työnhakukoulutuksen sekä muiden lyhyiden koulutus- ja työharjoittelujaksojen kautta vakinaisiin tehtäviin vuoden 2001 alussa. Hän kertoo (34-vuotiaana) kirjeessään aikaisemmasta työhistoriastaan 1990-luvulla:

Yleisesti ottaen olen tyytyväinen työhistoriaani. Tietenkin on ollut työpaikkoja, jotka eivät ole olleet mieluisia, mutta eihän tänä päivänä voi valita sen mukaan pitääkö niistä vai ei. Ei minua ole haitannut olla välil-

lä työttömänäkin, koska silloin on saanut hengähtää. On ollut aikaa ”omille” asioille. Päinvastoin olen monesti ajatellut, millaista olisi vuodesta toiseen tehdä aina sitä samaa työtä. Eikö sitä kyllästy? No, nyt minulla on monen vuoden ”projekti”, ja hyvin on mennyt tämä ensimmäinen. (Armi 34 v., kirje 2002)

Armi toteaa, etteivät kaikki työpaikat ole olleet mieluisia. Ilmaisu viittaa aikaisempiin kokemuksiin siitä, kuinka vaikeaa on ollut saada työpaikka. Tuolloin ei mieltä ensisijaisesti sitä, onko työ tai työyhteisö mielekäs. Suuntautuminen mieleiselle koulutusosalalle ja työuralle ei välttämättä mahdu uuliberalistisen koulutuspolitiikan mukaiseen raamiin, jonka mukaan modaalinen subjekti tekee vapaasti valintoja, on rationaalinen, sitoutuva ja itseohjautuva laajasta mahdollisuuksien joukosta oman tiensä raivaava yksilö (ks. Aaltonen & Lappalainen 2013, 110–111). Toimijuus voi toisinaan rakentua pakottavien valintojen kautta, kun täytyy saada töitä ja tuntee, että kykenee suoriutumaan eteen tulevista työtehtävistä.

Työttömyyttä ei tule nähdä aina kurjistumiskertomuksena. Armi kertoo, ettei *ole haitannut olla välillä työttömänäkin, koska silloin on saanut hengähtää*. Työttömyysaikaa voidaankin pitää resurssina, jolloin voi hoitaa ”omia asioita” tai pohtia sitä, mitä tulevaisuudeltaan odottaa. Koulutukseen osallistumisessa ja työuralle pääsemisessä voi tulla eteen mutkia, jotka eivät välttämättä johda syrjäytymiseen ja lopullisille elämän sivuraiteille. (Aaltonen & Lappalainen 2013, 116–117.)

Vuonna 2005 Armi valmistui hoitoalalle ja sai sen jälkeen vakinaisen työpaikan, jossa on viihtynyt hyvin. Tammikuussa 2011 työrupeamaa oli kertynyt samalla työnantajalla 10 vuotta. Alan jatkokoulutusmahdollisuudet ovat antaneet lisäpotkua työhön ja itsensä kehittämiseen: ”(...) jos ei [ole] mukavaa olla töissä eikä ole niin haastavaa, niin voi jatkaa sairaanhoitajaksi ja terveydenhoitajaksi ja voi jatkaa vielä vaikka kuinka”. Nykyinen työnantaja tarjoaa mahdollisuuksia osallistua kursseille ja koulutukseen. Vaikka koulutukset ovat lyhyitä, ne ovat Armin

mukaan tärkeitä omien tietojen päivittämisen ja yleisesti työtehtävien mielekkään hoitamisen kannalta.

Hoitoalan perustutkinnon jälkeen Armi hakeutui vanhusten pariin töihin. *Ko sitä myöten peilaa tätä, että lissääntykö tämä vanhusväestö, niin kyllä se lissääntyy koko ajan. (...) Tuntuu että tulee ovista ja ikkunoista. Asiakkaita. (...) Ja nimenomhaan, että ne haluais olla kotona. Niinko itte kukanenki haluaa asua.* Nuoret lähtevät opiskelemaan muualle ja harva tulee enää takaisin, hän toteaa. Lappiin on järjestetty muun muassa lähihoitajakoulutusta eri paikkakunnilla, että saadaan osa nuorista jäämään suorittamaan hoitoalan perustutkintoa. Armin mielestä on hyvä, että voi opiskella omalla paikkakunnalla, koska *töitä kerta on tääläki. (...) Tämä työ ei lopu.*

Armi kirjoittaa kirjeessään (34v., 2002) etelän kaupungin ja pohjoisen maaseudun eroista palattuaan takaisin Lappiin:

Ei [etelän pikkukaupunkikaan] tuntunut "kaupungilta", mutta siellä ei päässyt luontoon, mitä minä pidän tärkeänä. Ei me näillä näkymin olla muuttamassa pois [Lapista], mutta eihän sitä tänään voi olla varma, onko huomenna töitä. Vaikka nyt on molemmilla vakituinen työ, maailma pyörähtää niin äkkiä. Ei sitä tiedä, koska työn perässä pitää lähteä muualle. Olen ajatellut, ettei tänne Lappiin jää kuin vanhuksat ja niille hoitajat.

Vuonna 2011 haastattelussa hän palaa samaan asiaan ja täsmentää tuntemuksiaan etelänreissulta:

No silloin ko sinne muutti sitä oli semmonen hiljanen ja ujo tyttö ja tuota sitä asuthiin kerrostalossa, niin sitä on jälkheinpäin miettiny että ko asuttiin siinä toisessa kerroksessa niin en mie ees tullu tuntemhaan niitä naapureita sielä. (...) Ketä asu samassa rapussakkaan. (...) Ei sitä arvelu, aatellukkaan, että mitä se on kerrostaloelämä ja kaupunkielämä, vaikkei [se pikkukaupunki] nyt niin kaupunki ole (...) Jälkheinpäin ku aattelee, niin enhän mie sielä oikein viihtyny. Mutta sittenhän se elämä vasta alko met tultiin tänne [pohjoisen paikkakunnalle].

Armin kanssa tulee esiin ajatus yhden ammatin ja työn ura-ajattelusta. Aikaisemmin ”vanhan työn aikaan” ajateltiin, että yksi ammatti riittää ja siinä kehitytään. Koulutuksella on mahdollista täydentää taitoja ja aikaisempaa osaamista tarvittaessa.

Virpi: (...) edellisten sukupolvien kautta [oli] semmonen ajatus, että sitä on niinko yksi ammatti ja sitä sitte tehjään.

Armi: Joo. No kyllä se varhmaan on vieläki täälä Lapissa ihmisillä.

[Mies] syksylä sano minun äitile, että ko hän on kyselly nuita muita työpaikkoja, töitä, ko on niinko kyllästyny tähän hommaan. (...) Niin äiti sano, että ei sitä saa kyllästyä. Vaikka kyllä se [mies] sitten vaihto työpaikkaa (...) [Etelä-Suomessa on] ollu helppo vaihtaa ko sielähän työpaikkoja on ollu. Son aina vaihtanu, jos toinen on maksanu parempaa palkkaa tai muuten niin, menny toisele töihin. Täälä taas ei ole niin paljon näitä valinnanmahdollisuuksia.

Nykyisin tilanne on pohjoisessa se, että tarjolla olevia työpaikkoja hakee useita kymmeniä valmistuneita. Lapin ELY-keskuksen tilaston (2014⁵³) mukaan alle 30-vuotiaista työttömistä kaksi kolmasosaa oli suorittanut vähintään toisen asteen ammatillisen tutkinnon. Viimeisen yli 20 vuoden tarkastelujaksolla koulutustaso on hieman kasvanut (Suikkanen ym. 2014). Tutkinto ei välttämättä avaa tietä työllistymiseen: pettymys voi olla suuri, kun työpaikkaa ei ole tiedossa tai edes näkyvissä hankitusta koulutuksesta huolimatta.

Armin liikkuvuuskertomusta kuvaavat aluksi muuttaminen ja palaaminen, jotka ovat kietoutuneet parisuhdekertomukseen miehen työpaikan kautta. Miehen työtilanne vauhditti palaamista Lappiin ja Armin halu tulla takaisin vahvisti yhteistä päätöstä. Armin omaa, sisäistä maailmaa koulutukseen ja työuralle hakeutumiseen kuvaa itsenäistyminen, erityisesti itsensä löytämiskertomus, johon liittyy päämääräha-

⁵³ http://www.ely-keskus.fi/documents/10191/141630/Joulukuu_2013.pdf/e3eef0b9-770a-4318-b9ed-d9200c56be70 (Luettu 24.8.2014)

kuisuus, koulutuksen ja työn arvostaminen, mahdollisuudet valintoihin ja omien kykyjen tunnistaminen.

Luonnosta nauttiminen on olennainen osa Armin arkea. Kirjeessä vuonna 2002 hän arvioi etelänreissuaan, että *siellä ei päässyt luontoon, mitä minä pidän kyllä tärkeänä*. Haastattelussa yhdeksän vuotta myöhemmin hän vielä tarkentaa luontoharrastustaan:

Armi: Ei, ei siellä ollu sitä [luontoa]. Nyt ko olen ollu [täällä] niin mie olen liittyny siihen birdlife vai mikä se on. Mullon keinutuoli tuossa, ei ole tänne huoneeseen päin ko tuone ulos päin.

Virpi: Sie bongaat sitten.

Armi: Niin. (...) Mie saatan katella niitä, luontoa ja elukoita. Siittä näki kauhriita ja kettu tästä meni, mutta kuitenkin. (...) Meilloli toissakesänä kaksi jäniksenpoikaa, ne tuli tuohon ikkunan alle, ko mullon siinä kukkia niin sinne kukkien välhiin net menit nukkumhaan, aika lähele pääsit kuitenkin. Siinä ne pötkötteli. Ei ole nyt näkyny.

Luontopuheessa tilat näyttäytyvät erilaisilta pohjoisen ja etelän suunnista katsottuna. Armille luonto merkitsee kodin jatkeena olevaa tilaa, jonne ei tarvitse erikseen lähteä. Kaupunkitilan rakennettu maisema ei tässä merkityksessä edusta hänelle luontoa, vaikka Suomessa monet kaupungit sisältävät viheralueita ja puistoja. Pohjoisen maaseudulla luonto tarkoittaa asumisen ja elämisen tilaa, jonka keskellä tai sisällä toimitaan (ks. Valkonen 2003).

Koulutuksella jalka ovenrakoon

Kristianin (41 v.) isä kuoli 1990-luvun alussa, kun hän oli vähän yli 20-vuotias. Äiti oli kuollut jo aikaisemmin, joten hän jäi tuolloin lapsuuden kotitaloon yksin asumaan. Kirjeessä vuonna 2002 hän kertoo, että useiden vuosien ajan työt olivat ”puolen vuoden komennuksia parin vuoden välein”, joten 1990-luvun puolivälissä hän päätti hakeutua kauemmas kaupunkiin koulutukseen. Töitä löytyi lisäkoulutuksen jälkeen, mutta huoli niiden jatkumisesta painoi koko ajan myös kaupungissa asuessa. Koulutus avasi ovia työelämään sen verran, että sai *jalan ovenrakoon*.

Kristian (32 v.) koki lähtemisen kotiseudulta pakon sanelemaksi koulutuksen ja töiden perässä, eikä muuton jälkeen paluu Lappiin sosiaalisen elämän vuoksi tuntunut enää kovin helpolta.

Tuskin olisin lähteny jos kotikunnalla olis ollu tarjota töitä ja kai sitä vois mennä takasinkin, jos olis töitä tai sitte ei. Se ny on aika vaikeeta tässä päättää, ku melkein kaikki kaverit on lähteny pitkin Suomea töiden perässä ja täälä alkaa olla uudet kaverit. (Kristian 32 v., kirje 2002)

Haastattelussa (2011) Kristian kertoo kuitenkin muuttaneensa takaisin kotipaikkakunnalle pari vuotta sitten.

Kristian: Joo, ko mie sain töitä täältä, niin mie tulin heti pois. Ko mie olin työttömänä [kaupungissa], niin ajattelin ko sais töitä niin lähtis pois (...)
On se kuitenkin täällä Lapissa eläminen, niin on se erilaista semmosta kuitenkin.

Virpi: Niin justiin ja sitten se, että ko sullahan on se talo sielä tai siis paikka missä olla?

Kristian: Niin on, niin on. Joo, ei sitä tarvinu kauaa [mieltiä]. Heti ko sain tietää, että soitappa tuohon, niin saatat töitä saaha niin -.

Hänelle oli sattunut pieni työtaturma ja kun työsopimus oli katkolla, niin työ ei jatkunut heti. Haastattelun jälkeisellä viikolla olisi mahdollisesti taas määräaikainen työsuhde tiedossa entisessä työpaikassa.

Kristian puhuu uskollisuudesta työnantajaa kohtaan, mutta myös vastavuoroisuudesta:

Ja työnantaja oli [aikaisemmin] tuolle työntekijällekin uskollinen, mutta eihän se nykyaikana enää piä paikkaansa. Ko on vähän heikommin mennä, niin sie lähet siitä. [Katsotaan] että kuinka paljon siitä joutaa pihalle sitten.

”Postmoderni” uusi työntekijätyyppi ja työnantaja eivät enää noudatakaan uskollisuutta, vaan haluavat tehdä sopimuksia. Neuvotteluissa käydään läpi määräaikaisuus ja sen ehdot, mahdollisimman hyvä palkka, tarkat tavoitteet ja mahdollisuudet lisäkoulutuksiin. Dialogia ei tarvita, vaan ajatellaan, että muutokset työssä, työn epävarmuus tai sen jatkuminen ovat kiinni itseluottamuksesta ja yksilön potentiaalista kehittämää omaa osaamistaan. (Joensuu 2006, 20, 65–69; Julkunen 2007, 47–48.)

Kristianin lähtemis-, muuttamis- ja palaamiskertomuksista kuvastuu täytyminen, haluaminen ja tunteminen. Oli välttämätöntä lähteä työnhakuun, vaikka toisaalta hän olisi halunnut jäädä Lappiin ja kotiseudulle. Kun tarjoutui mahdollisuus, että saattoi tulla takaisin, siihen oli helppo tarttua. Lappi- ja luontokertomusta kuvaa oman paikan tunne: *on se kuitenkin täällä Lapissa eläminen, niin on se erilaista semmosta kuitenkin*. Vanha kotitalo vahvisti kuulumista kotipaikkakunnalle. Itsensä löytämiskertomuksessa jäsenyyty luottavainen katse tulevaisuuteen, erityisesti oman osaamisen ja koulutushalukkuuden vuoksi.

Kun Kristian (32 v.) asuu kaupungissa vuonna 2002, hän pohtii suhdettaan kotiseutuun ja kirjoittaa:

(...) kai sitä kuitenkin sinne kaipaa ei sitä lapin poika kovin helpolla tämmöseen kivikylään totu, ennen sai keväisin kelkkailla missä halus ja syksysin metästellä rauhassa valtion mailla, mutta nyt ku menee metsälle ostele lupia, jotka kuitenkin ovat suht. kalliita. Elikkä työ haittaa harrastuksia mutta työttömänä ei ole rahaa harrastaa.

Haastattelussa vuonna 2011 paluun jälkeen 41-vuotiaana hän mainitsee, että *kyllähän se tuli vappaa mettästysoikeus taas takasin ja (...) sitä tässä aivan oottaa ens syksyä*. Hän puhuu osallistumisestaan kyläyhteisössä:

Virpi: No miten sielä, onko teillä sielä kylälä jotaki toimintaa, semmosta yhteistä? Onko teillä hirvipeijaisia niinko [meän kylällä] esimerkiksi?

Kristian: Onhan niitä, vasta ne oliki tuossa, ei siitä kauon ole.

Virpi: Että on semmosta yhteisö-, vähän semmosta kyläyhteisöhommaa, ettei ole aivan niinko kaikki omissa oloissansa.

Kristian: On, kaikki sukulaiset mikkä tässä kylässä assuu. Saapi mennä kahvila aina ko siltä tuntuu. (...) Ei tarvi soittaa, että olhaanko sielä koton, ikkunasta näkkee onko sielä valot päällä.

Vuonna 2011 Kristianin tulevaisuus tuntuu melko avoimelta, kun ei tiedä, mitä seuraavaksi tapahtuu. Hän toivoo pääsevänsä kaivokselle töihin: *tullee useampi paikka auki, voi olla hyvät mahdollisuudet päästä*. Koulutukseen osallistumista Kristian pitää tärkeänä ja uskoo, että hänellä on valmiuksia monenlaisiin töihin.

Ilman papereita ei pärjää

Alpo (43 v.) on asunut kotipaikkakunnallaan lähes koko elämänsä ajan. 1990-luvun alussa hän lähti ammatilliseen koulutukseen naapurikuntaan. Ammattitutkintoa hän on laajentanut lisäkoulutuksilla 2000-luvun alussa. Muutto on ollut mielessä, ja hän on sitä vakavasti joutunut harkitsemaan 1990-luvulla laman aikaan.

Kirjeessä (2002, 34 v.) hän kuvailee yhteiskunnallista tilannetta Lapissa 1990-luvulta 2000-luvulle. Alueellisia tai paikallisia olosuhteita ei haluta nähdä erilaisina, vaan erot peittyvät kollektiivisen lamapuheen alle (ks. myös s. 21):

1990-luvun alkupuoli oli kyllä aika tiukkaa aikaa 1995 asti. "Niin sanottu lama-aika", täällä Lapissa ei lamaa kyllä paljon huomaa, aina yhtä heikosti menee, joskus kyllä vähän paremmin, kun on työmahdollisuuksia. Poismuutto vain jatkuu koko ajan oli lama tai ei. Nykyään menee vähän paremmin. Tulevaisuus näyttää, että ei paljon olot kummene. (Alpo 34 v., kirje 2002)

Alpon elämänkulussa työ on selkeästi ollut paremman elämän osoitin: *Lapissa eläminen on parasta, niin kauan kuin täällä riittää töitä*. Työt olivat 1990-luvulla pätkätöitä ja useilla samanikäisillä ne myös loppuivat kokonaan laman alussa. Kun nuorilla oli ammattitutkinto eikä tietoa työpaikoista, se tarkoitti töihin tai koulutukseen lähtemistä muualle: *moni lähti silloin ko mieki yhtäaikaa, ei niitä monta jäänyt tietenkhaän*. Ilman koulutusta ei nyky-yhteiskunnassa tule toimeen, kun *ilman papereita ei pärjää*. Koulutuksen inflaatio koskee myös korkeasti koulutettuja. Alpon näkemyksen mukaan jopa tohtoreilla voi kulua useita vuosia monenkirjavissa tehtävissä ennen kuin saa koulutustaan ja alaa vastaavan työpaikan.

Yhteiskunnan mukana työelämä on muuttunut Alpon (34 v., kirje 2002) mukaan 1990-luvulta alkaen siten, että *työtahti on mennyt aivan hurjaksi, ei paljon kerkiä taukoa pitämään*. Työhön ei pääse jos ei itse hae ja *kyselä töitä*. Työtahdin ylläpitäminen on osa tehokkuuspuhetta, jonka mukaan työpaikka ansaitaan joka päivä näyttämällä oma markkinakelpoisuutensa. Työnhaussa ja töihin pääsemisessä tarvitaan Alpon mielestä paljon omaa aktiivisuutta. Viranomais toimijoiden toimintaan turhautuminen tai sääntöjen hankala soveltaminen omaan elämäntilanteeseen voi aktivoida työnhakuun (Aaltonen & Lappalainen 2013, 123). Hyvä puoli asiassa on aktiivisuus. Huono puoli on se, että töitä saavat parhaiten ne, joilla on suhteita työnantajiin.

Alpo ottaa esille harjoittelijoiden aseman työmarkkinoilla. Kun nykyisessä koulutuspolitiikassa on oikeus koulutukseen ja velvollisuus siihen osallistua, tarvitaan harjoittelupaikkoja. Harjoittelusta on toisi-

naan tullut alalle valmistuvien opiskelijoiden hyväksikäyttöä, sillä avoimeksi tulevia tehtäviä ei täytetä, vaan ne jätetään harjoittelijoille. Harjoittelu on monessa tutkinnossa viimeinen vaihe ennen valmistumista, jolloin halutaan saada kosketus työelämään ja mahdollisuus harjoitella sitä, millaisia ovat teorian ja käytännön väliset yhteydet. Työaika ja tehtävät tulisivat vastata ansiotasoa, mutta harjoittelijoiden palkat ovat alhaisia. Pienillä palkoilla voi päästä helpommin töihin, mutta valittavan usein ansaitut rahat jäävät Lapissa tien päälle (ks. myös Terhin tilanne s. 112):

Niin kyllä ne harjottelemaan ottavat. Nykysin pääsee harjottelemaan, käytetään hyväksi (...) liian pitkää työpäivää teetetään harjoittelijalla, omin kustannuksin kuljethaan (...). Se mennee tuohon välille se raha, siinä ei ole mithään järkeä. (Alpo 43 v., haastattelu 2011)

Haastattelussa Alpo kuvailee omaa työpäiväänsä, joka kestää matkoi-
neen 13 tuntia: *Niin, mie aamula lähen kuuelta ja tulen seittemältä kotia.* Ky-
läyhteisön toimintaan ei juurikaan pysty osallistumaan. Vapaa-aika ku-
luukin perheen kanssa ja metsällä tai kalastamassa.

Kun haastattelussa puhutaan kotipaikkakunnalta pois muuttamisesta, Alpo toteaa, että *poismuutto on rauhoittunut, kun ikää on tullut:*

Virpi: (...) miten sinun tuttavapiirissä, onko ne naiset muuttanu enem-
mänkö miehet pois vai sekä että?

Alpo: No, minusta tuntuu että son rauhoittunu se poismuutto. Ainaki
minun ikäsillä.

Virpi: (...) niin kyllähän se ihminen jo nelikymppisenä jo melkein tietää
että mitä se haluaa.

Alpo: Niin tietää, niin on.

Virpi: Että monet just kertoo sitä, että joku on muuttanu tuone Helsingin
seu'ule -.

Alpo: Ei ne enää nelikymppisinä lähe mihinkhään. En mie usko. (...)
Non juurtunheet jo.

Lapin länsirajan pelloalaisnuorten subjektiivista paikkaa ja murrealuetta tutkineen Johanna Vaattovaaran (2009) mukaan Tornionlaakson pelloalaisnuoria yhdisti se näkemys, että seudulta täytyy lähteä – sitä odotettiin ja samalla lähtemisdiskurssi kulttuurisesti hyväksyttiin. Muuttoasennetutkimukset osoittivat, että halukkuus muuttaa pois kotipaikkakunnalta vähenee 20 ikävuoden jälkeen. Olisikin tärkeää ottaa aikuisuvat nuoret ajoissa mukaan vaikuttamaan aluekehitystyöhön, jotta lappilaiset alueet voisivat pysyä elinvoimaisina. (mt. 255.)

Kun ohjaus tulee virallista tietä tai ylhäältä kertomalla, että ”me autamme teitä”, ei aktivointi välttämättä kohtaa esimerkiksi työttömäksi jääneiden tarpeita. Olisi tarkoituksenmukaista suunnitella erilaisia toteutuksia enemmän yhteisöllisesti ja kontekstuaalisesti, jolloin ohjauksen ja tuen lähtökohtana olisivat osallistujien kokemukset, tarpeet ja valmiudet sekä paikalliset olosuhteet.

Alpon kerronnassa painottuvat lähtemis- ja palaamiskertomusten lisäksi oman paikan kertomukset. Itsensä löytämiskertomuksessa katsotaan tulevaisuuteen, jota Alpo on itse aktiivisesti ollut rakentamassa koulutuksen ja työn kautta. Lappi- ja luontokertomus näyttäytyy harrastusten myötä tärkeänä osana vapaa-aikaa, kun koko perhe on yhdessä. Koulutuksen ja työkokemuksen kautta itsearvostusta kasvattavat osaaminen ja kykeneminen: Alpolla on ammattitaitoa, jota ei ole vielä valjastettu pelkästään ”uuden työn” potentiaaliksi. Osaaminen on kokemusta, tietoa ja taitoa, jota on voinut kartuttaa lisäksi jatkokoulutuksen kautta. 2000-luvun alussa Alpo on suorittanut uuden ammattitutkinnon, jonka sisältö on laajempi kuin aikaisempi ammatillinen perustutkinto.

Mutkitellen kotinurkille

Henri (43 v.) on asunut Pohjois-Suomessa koko ikänsä. Kirjeessä vuonna 2002 hän kertoo, että ”elämänlatu” on mutkitellut Lapissa, mutta liikenteen ja kuljetusalan työtehtävät ovat vieneet ympäri Suomea yli 20 vuoden ajan: [19]89 *keväällä (...) menin linja-autokurssille, pääsin sieltä ja siitä asti olen ollut maantiellä*. Vakinaisen työn hän sai vuonna 1991, jonka jälkeen myös parisuhde vakiintui.

Perheellisäystä ja talonrakennusta seurasi ammatinvaihto 2000-luvun taitteessa. Yrittäjäkurssin jälkeen Henri perusti sukulaistensa kanssa yrityksen. Isän kuolema osoittautui käännekohtaksi, sillä tapahtuman jälkeen toimintaa suunnattiin veljen kanssa yhdessä uusiin tehtäviin.

Reissaaminen kauemmas Etelä-Suomeen on nyt vähentynyt ja työt löytyvät kotikulmilta, vaikka entiseltä kotipaikkakunnalta Henri onkin työn perässä muuttanut pois. Henri avaa toimijuuttaan työnteon kautta ja toteuttaa pikkupojan haavetta autoilijan ammatista. Haaveita ja alkuaikoja hän kuvaa haastattelussa (2011):

Minä asuin [kuntakeskuksessa] ja minä penskana haavelin aina rekkakuskista, armeijan kävin ja minä sitten hokasin, että muilla veljeksillä on rekkakortteja, mutta kellään ei ollut linja-autokorttia niin minä hommasin linja-autokortin. Kymmenen vuotta ajoin (...) pääsääntöisesti ja [19]91, mulla oli pari vuotta ettätte ei ollut vakituista työtä, vaikka minä ajoin neljälle talolle ja aika hyvin olin töissä. (...) Mutta sitten [firmasta sanottiin], että jos sinä asuisit [pikkukaupungissa], niin saisit vakituisen työpaikan. (...) Ja minä sitten muutin (...) ja minä olin kaheksan vuotta sitten siinä. [1998] rupes näyttään, että siellä alkaa mennä huonoon suuntaan, niin minä (...) kävin [yrittäjä]kurssin.

Yrittäjäksi ryhtyminen on ollut hyvin tavanomaista Lapin sivukylillä, kun työpaikkoja on täytynyt luoda itse. Yrityksen perustaminen ratkaisuna työllisyyden ylläpitämiseen ei sovi kaikille, vaikka useissa projekteissa, hankkeissa ja työllistämishjelmissä sitä useimmille tarjotaan

(Keskitalo-Foley 2011, 105). Henrin kohdallakin voiminen näyttäytyy erilaisten mahdollisuuksien ja vaihtoehtojen neuvotteluna. Vuosien aikana karttuneet taidot ja osaaminen ovat antaneet uskoa siihen, että hän kykenee selviytymään työtehtävistä ja yrityksen toimintojen uudelleen organisoinnista.

Ammatinvalinta on sukupuolittunut, sillä kuljetusalalla on yleisesti enemmän miehiä kuin naisia. Kysyessäni asiaa, Henri kertoo hänen mielestään alan sopivan myös naisille. Haastattelussa painottuu omien valintojen rinnalla oman lapsen työntekoon ja koulutukseen ohjaaminen. Toivoa on, että valmistumisen jälkeen häni saa hänestä työntekijän kumppanikseen. Henri arvostaa työntekoa ja koulutusta sen taustalla. Lorviminen ja ajan kuluttaminen esimerkiksi ajokorttia odottamalla eivät vie elämässä eteenpäin:

Se on seitenvuotiaasta asti ollu kaikki lomansa minun matkassa, mitä nyt traktorihommia on tehny kesälä, vähän urakoitu siinä. Viime kesänä oli aika paljon niissä hommissa, mutta sillä virtaa on näihin hommiin. (...) Ja siinä mielessä, että hän on nähny että on monenlaisia ammatteja. Ja minä oon sanonu sen, että pittää valita semmonen ammatti, ettei tarte mennä aamula naama nurinpäin töihin. (...) sanon, että sitä et ruppee kyttäämään, että saat jonku ajokortin. Sinä jonku koulun käyt tässä välissä. Saat ite päättää että minkä koulun nää käyt, mutta kotia sinä et jää lorvimaan ja oottamaan sitä korttia. Hän ite sano, että hän mahtaa lähteä [kaupunkiin] (...) metallipuoli oli kolmo[svalinta]. Nämä oli kuljetuspuolelta nämä kaks ensimmäistä paikkaa.

Haastattelussa keskustellaan nuorten poismuutosta: *Kyllähän niitä paljon lähtee. Se on ollu Oulu ja nämä Nokiat sun muut on imeny. Nokialla kuuluu olevan nuu, että sitä saatetaan supistaa niin -* Oulun Nokian työpaikkojen tilanne ei ollut kriittinen vielä haastattelujen aikaan talvella 2011, mutta huononi nopeasti kolmen vuoden kuluessa kesään 2014 mennessä.

Henrin omat koulutus- ja työuravalinnat ovat toteutuneet, kun katsotaan ajassa 20 vuotta aikaisemmin tehtyyn kyselyyn ja siihen kirjoitettuihin tulevaisuuden haaveisiin:

Virpi: No sulla on varmaan koulut ja opinnot käyty, ettet haikaile enää?

Henri: En, en haikaile.

Virpi: No sulla on sitten melkein haaveet toteutunheet?

Henri: Kyllä ne on.

Virpi: Niin. Että jos parikytävuootta sitten jo ajattelee, solet jo suunnitellu ja ajatellu tämmöstä.

Suuri elämänmuutos Henrin mielestä on ollut se, kun haastattelua edeltävänä vuonna (2010) alkuvuonna elämässä oli jännitteitä ja askarrutti, *että mitä meistä isona tulee*. Yritykseen satsattiin taloudellisesti ja tiedossa oli suuria mullistuksia, mutta *piettiin oma päämme*. Tärkeintä oli, että leipä voitiin ottaa jatkossakin kotinurkilta ja siinä on nyt onnistuttu.

Kyläyhteisön ja laajemmin paikkakunnan toimintaan osallistuminen ei ole työaikojen vuoksi mahdollista eikä harrastukseksi asti kiinnostavaa: *En minä. Se on mulle ollu tämä yrittäminen. Se on se minun vaikuttaminen, että minä oon toteuttanu ihteä*.

Monet ajattellee että se on yksinäistä tuo reissaaminen. Ei se sitä oo, kaikkea muuta. (...) Sehän on, ihmisten palveluahan se on. (Henri 43 v., haastattelu 2011)

Kirjeessään vuonna 2002 Henri (34 v.) pohtii, että *tulevaisuudessa tärkeintä [on] pitää kylät asuttuina ja maatalous elinvoimaisena, siellä on tämän maan sielu. Maaseudulta tyhjeneviin taloihin pitäis saada uudet asukkaat ruuhkasuomesta, etätyötä kehittää ja ihmisiä kannustaa lähtemään takaisin maalle!* Syrjäkylien asuttamisesta puhuu myös Riku (ks. s. 64). Haastattelussa vuonna 2011 palaamme Henrin kirjeeseen:

Virpi: (...) olet (...) sanonu [kirjeessä], että "[maaseudulla] on tämän maan sielu", onko sinun ajatukset nyt erilaiset, vai?

Henri: Ei, ei ne oo erilaiset. Maatalouden kohtalo on nyt se että autioituvat nuo kylät, että siitä olis se isäntä ja emäntä sen leipänsä saanu. Olen sanonu että se mennee nyt aikaan 100 vuotta siten kun minun ukillaki on ollu piikoja ja renkiä siihen aikaan. Nyt nuo kylät ei pärjää yksin ke-sällä ja sinne jou'utaan ottamaan sitä lisätyövoimaa ja -. (...) Olis pa-rempi että olis ne pienemmät tilat ja niitä olis enempi kuin noita suu-rempia tiloja. Mutta muualtahan ne ohjeet tullee. (...) Saa nähä, jännit-tää vaan siellon (...) niin aika paljon tiloilla sitä ikärakennetta, siellon isännät 50–60, että onko jatkajia.

Matkailun kehittymistä Henri kertoo seuranneensa lukiolaisesta asti ja uskoo sen tuomaan elinvoimaan Lapissa. Hän maalailee tulevaisuus-kuvaa, jossa esimerkiksi hyväkuntoisiin, tyhjiin kiinteistöihin muuttaisi asukkaita. He voisivat ryhtyä vaikkapa pienen kaupan pitoon, mökki-läisten talkkarihommien tekoon tai muiden sellaisten pienten palvelui-den tarjoamiseen, jotka seudulta ovat kadonneet ja joita ei enää väestö-pohjan supistumisen vuoksi takaisin saada.

Siinä olis jollekki porukalle elämisen mahdollisuus (...) se pitäis olla semmonen, jolla on virtaa. Joku paluumuuttaja, joka on nähny maail-maa, ja jolla olis vähän uskallusta siihen lähteä. (Henri 43 v., haastattelu 2011)

Henrin ajatukset kadonneiden, mutta tarpeellisten palveluiden herät-tämisestä kiinnittyvät ajankohtaiseen keskusteluun etätöiden mahdolli-suuksista maaseudulla. Lapissa useilla alueilla on laajakaistaverkon ra-kentaminen käynnissä parhaillaan ja valmista pitäisi tulla muutaman vuoden aikana. Harvaan asuttujen seutujen elinkelpoisuutta voidaan elvyttää ja pitää yllä parantamalla mahdollisuuksia työntekoon ja muuhun osallistumiseen verkon kautta. Nykyisen kaltainen pienyritys-toiminta tarvitsee tuekseen nopeita nettiyhteyksiä. Maaseudun väestön peruspalvelujen kehittäminen on tulevaisuudessa sidoksissa toimiviin tietoverkkoihin.

Uusi ammatti näyttää tien

Kirsti on 45-vuotias ja asunut Lapissa kotipaikkakunnallaan koko elämänsä ajan. Kirjeessään vuonna 2002 Kirsti (36-vuotiaana) kuvaa yksinhuoltajan arkeaan 1990-luvulla.

Jos vertaan 1990-lukua 1980-lukuun, on se ollut paljon vaikeampaa ainakin työllisyyden kannalta. Myös päivähoito-ongelmia on ollut. Joskus on käynyt niin, että on tullut työtarjous mutta lapselle ei ole löytynyt hoitopaikkaa ja karenssihan siitä on tullut. Siksi olen joutunut pitämään lasta osa-aikaisena hoidossa myös työttömänä ollessa, vaikka olisin halunnut hoitaa itse. Tällä tavoin en menettänyt lapseni hoitopaikkaa ja töitä saadessani oli hoitopaikka. (Kirsti 36 v., kirje 2002)

Kirstin toimijuus rakentui hyvin tiukasti lasten huolenpidon ehdoilla niin taloudellisesti kuin yksinhuoltajaäitinä. Lähimenneisyyden päivähoito-ongelmat ja työttömyys tukityöllistymisjaksoineen ovat varjostaneet koko ajan taloudellista tilannetta. Syksyllä 2002 nuorin lapsi on lähdössä kouluun, joten Kirsti odottaa, että *no nyt nuokin ongelmat helpottavat, koska nuorempi lapsi lähtee syksyllä jo eka luokalle*. Yhteiskunnan tukijärjestelmät yksinhuoltajalle ovat pakottavia ja ne vaativat luovimaan arjessa työn ja työttömyysjaksojen mukaan. Kertomuksen ydin kertoo lastenhoidosta, täytymisestä haluamisen kustannuksella. Kirsti toteaa, että *olen joutunut pitämään lasta osa-aikaisena hoidossa myös työttömänä ollessa, vaikka olisin halunnut hoitaa itse*.

Toimijuutta voidaan kuvata vastuurationaliteetti-käsitteellä (ks. Lähteenmaa 1992; Komulainen 1994), joka tarkoittaa valintojen ja toimijuuden kehiksenä halua ottaa huomioon ensin läheisten olosuhteet ja siten vasta itseä koskevat suunnitelmat tai unelmat. Kirstin toimijuus rakentuu yhteiskunnallisten reunaehto- ja arjen olosuhteiden kautta perheen ja työn painopisteiden vuorotteluksi, maailman pitämiseksi paikallaan (ks. Honkasalo 2008, 207).

En voi kieltää, etteikö työttömyys ja jatkuva epävarmuus olisi saanut minua toisinaan hyvin masentuneeksi ja alavireiseksi ja itsetuntoni nolville. Kun ei koskaan tiedä tulevaa ei voi suunnitella mitään. Joskus tunteen itseni syrjäytyneeksi ja pelkään sen siirtyvän (periytyvän) lapsiini. (Kirsti 36 v., kirje 2002)

Kirstillä esiintyi hetkittäin pelkoa siitä, että huolet periytyvät lapsiin. Äitiyden idealisaatiota ylläpitää feminiinisyyden normi, jonka mukaan onnistuessaan äiti on hahmona idealisoitu, mutta epäonnistuessaan hylätty ja syytetty. Nainen ja naisellinen -käsitteet voivat olla ristiriidassa naisten elämäkokemusten kanssa. Riitta Granfelt (1998, 118–119) viittaa psykoanalytikko Donald W. Winnicottin riittävän hyvän äitiyden teoriaan, joka tarkoittaa sensitiivistä eläytymiskykyä lapsen tarpeisiin ja turvallisen huolenpidon tunteen herättämistä. Eeva Jokinen (1996, 155–156) puhuu äitiä hellempinä kohtelevasta äitiyden käsitteestä, jonka mukaan äiti on juuri niin hyvä kuin kulloisessakin tilanteessa kykenee olemaan. Kirstin kertomuksessa tulee esille itsestään huolehtiva, ymmärtävä äiti (ks. Jokinen 1996, 40). Haastattelussa (2011) hän palaa lapsiin, äitiyteen ja naisen ikään 45-vuotiaana:

Kirsti: Minä oon aivan järkyttynyt että sitä on jo tämän ikänen. Se on vain menny siinä hirveen äkkiä. Sitten on ollu nykyään semmosta sitten että, ihan tullu jopa tämmöstä että, tässä vuojen sisällä että voisinkohan se minä tehdä vielä lapsen ... voi sitä aikaa silloin! On tullu jopa tämmösiä näin.

Virpi: No voi että! Se pittää nyt sitte -.

Kirsti: Niin että nyt se on menny tämä aika että minen kerkiä ennää.

Kyllä sitä on sitte ajatellu ettei sitä oikein ennää, mutta. Se on varmaan semmosta jotain kriisiä sitten.

Katkelmassa Kirsti esiintyy hyvin itsenäisenä lapsentekijänä, koska ei puhu *meistä* eli itsestä ja avomiehestään, vaan pohtii *voisinkohan se minä tehdä vielä lapsen*, ja harmittelee biologisen kellon tikittämistä. *Minen kerkiä ennää* on häivähdys menneisyyden ja nykyisyyden ajallisesti peruut-

tamattomasta yhteydestä, jossa toimijuus kiinnittyy äidiksi tulemisen muistelemiseen: *voi sitä aikaa silloin!* Menneisyyden ja nykyisyyden välissä toimii aika, joka värittää muutoksia. Kun mennyttä ja erilaisia tapahtumia jäsennetään jälkeen päin, voi aika-ulottuvuus auttaa refleктоimaan, tulkitsemaan ja arvottamaan elämänvalintoja yksilöllisissä elämänkuluissa.

Vuonna 2002 toisen lapsen koulunkäynnin alettua Kirsti haluaisi kouluttautua lisää, mutta toivoo voivansa pysyä kotipaikkakunnalla, koska taloudellinen tilanne ja huolehtiminen perheen arjesta eivät salli opiskelua muualla. Olosuhteet pakottavat jäämään kotipaikkakunnalle, työtilanne vaatii tiukkaa taloudenpitoa, mutta toisaalta tyttären kouluun meno mahdollistaa enemmän omaa tilaa.

Järkevää koulutusta toivoisin tänne, tarkoitan työvoimakoulutuksena järjestettävää koulutusta. Olisin valmis kouluttautumaan uuteen ammattiin. (...) merkantiksi olen valmistunut 1984. 1990-luvulla olen käynyt ATK-kurssin joten olen pysynyt suhtkoht ammattitaitoisena tällä alalla. Haluaisin kuitenkin hoitoalalle ja toivoisin että voisin täällä [kotipaikkakunnalla] jotenkin kouluttautua lähihoitajaksi. (Kirsti 36 v., kirje 2002)

Kirsti tyytyy ehtoihin, jotka estävät kouluttautumisen, mutta myöhemmin vuonna 2011 ne poistuvat nuoremman mentyä kouluun ja vanhemman lähdettyä muualle töihin. Hakeutuminen koulutukseen avaa Kirstille tilaa uusiutua ja kehittyä. Tämä kertoo hänen halustaan muutokseen ja viestii niistä mahdollisuuksista ja odotuksista, joita kytkeytyy uuteen ammattiin tai työhön. Haluamisen taustalla on sisäinen motivaatio ja usko omaan osaamiseen, kykeneminen taas liittyy olosuhteisiin, jotka mahdollistavat lisää tilaa. Täytyminen määrittyy modaalisesti subjektin ulkopuolelta työelämästä ja liittyy mahdollisuuksiin saada vakinaista työtä. (Ks. Veijola 1997; Veijola 2004, 108–109.) Laajempaan kertomukselliseen tarkasteluun eli itsenäistymiskertomukseen sisältyvää itsenäisen naisen toimijuutta kuvaa tulevaisuuteen suuntaava perspektiivi ja positiivinen arvio menneestä. Kirsti kertoo kirjees-

sään 2002: *Kuitenkin olen olosuhteisiin nähden selvinnyt omasta mielestäni aika hyvin.*

Helmikuussa 2011 Kirsti aloittaa haastattelun kertomalla , että *molen tällä hetkellä (...) minoon kouluttautunut tuossa nyt, hetkinen, puolitoista vuotta sitten valmistunu (...) eli olen vaihtanu ammattia.*

Kato minä (...) oon sen jälkeen ku olen [kirjoittanut] sen [kirjeen] niin käyny taloushallinnon ammattitutkinnonkin, mullahan oli kaupallinen pohjakoulutus, (...) ja sitten olin vielä siinä alan, tuomosissa töissäkin, mutta ei niitä ollu niitä vakituisia ja sitten tuli tämä (...) ja minä hain siihen ja pääsin. Ja sen jälkeen sitten kun minä valmistuin, niin mullon ollu niinko koko ajan (...) töitä. (...) Mulla ei ole ollu oikeastaan sen jälkeen ku valmistuin niin minä sain heti (...) vakituisen paikan ja sitten tuli tämä semmonen uus (...) [osasto], mä oon siinä nyt ollu vuuen ettei ole tarvinnu päivääkään, ole tarvinnu olla työttömänä. Se oli (...) sen työllisyyden kannalta hyvä ratkaisu. Se ala.

Kirstin kertomuksessa koulutus on mahdollistanut elämänmuutoksen tuoden elämään suunnitelmallisuutta sekä vakautta. Uusi ammatti on avartanut suunnitelmia jopa mahdolliseen muuttoon avomiehen luokse toiselle paikkakunnalle ja jatko-opintoihin.

Virpi: Olet ollu koko ajan siellä [kotiseudulla] vai oletko käyny reissun muualla, et ole käyny?

Kirsti: En oo.

Virpi: Joo, no niin. Mutta sie olet selvinny siellä hyvin ja tykkäät olla?

Kirsti: No välillä... nyt on, no kun mulla on perhe, en minä yksin täällä varmaan viihtyisi.

Virpi: Niin justiainsa.

Kirsti: Mutta että kyllä nuorempana silleen sitä niinku kaipasi kaikkea sitä muuta elämää, mitä vois olla mutta ei sitä nyt silleen (...), mutta sekään ei oo mahottomuus, mullon nimittäin tuo avomies se tekee töitä tuolla [Keski-Suomessa] (...) tällä hetkellä, hän on tehny sitä monta vuotta niin (...) on joskus puhuttu että sitä voisi (...) Ihan, niin että ei ole mikään selvä että sitä jäis tänne, kun sitten tässä tämä nuorempiki, niin

mulla ei ole täällä muuta sitten ole semmosta (...) niin sitten, mullon äiti kyllä täällä ... Niin ettei mulla oikeastaan muuta täällä oo semmosta kiinnekohtaa.

Tulevaisuutta miettiessään Kirsti pohtii omia mahdollisuuksiaan muuttaa sitten, kun muita esteitä ei enää ole. Oma äiti ja myöhemmässä puheessa luontosuhde ovat ne tekijät, jotka jäävät enää kiinnikkeiksi koti-seutuun.

Virpi: (...) Olet maininnu tässä [2002], että sulla on muualla asuva [vanhempi] lapsi ja (...) esikoulua käyvä lapsi.

Kirsti: Joo ja se [kirjeessä mainittu] 17-vuotias on nyt 26 ja assuu [kaupungissa] (...) Ja se [kouluttautui ammattiin] lasten ja nuorten, ja sillä on sitten töitä ollu. Soli ensin [kaupungissa] ja sitten sillä on vakituinen työ sielä (...) ja sitten tämä nuorempi nyt sitten alkaa hakeutuun johonkin ja sittenhän minunkin elämäntilanne muuttuu sillä lailla että (...) Olen ajatellu, että voi olla, koskaan ei tiä vaikka molen nyt 45, että JOS joskus sitten jotakin muuta vielä [vois opiskella], ku nykyään voi työn ohella, jotakin samaa alaa, mutta sitten pitemmällekin. Ehkä.

Kirstin toimijuuden rakentumista sävyttää toisista huolehtiminen. Hän pohtii, että *tämä nuorempi nyt sitten alkaa hakeutuun johonkin ja sittenhän minunkin elämäntilanne muuttuu (...)*, jolloin hän vapautuu hoivasuhteesta ja tulee hänen vuoronsa suuntautua johonkin uuteen. Tilanne antaa mahdollisuuden taka-alalla olleiden toiveiden toteuttamiseen.

Kirstin kertomuksissa voidaan erottaa kuvauksia, jotka kiinnittyvät koulutus- ja työurakertomukseen sekä paikallaan pysymiskertomukseen. Ydinepisodit näyttäytyvät menneen ja nykyisen vuoropuheluna, jossa pysyvyyden turva menneessä on muokannut pohjaa tulevalle muutoksen mahdollisuudelle ja odotuksille: ”... että JOS joskus sitten jotakin muuta vielä [opiskella], ku nykyään voi työn ohella, jotakin samaa alaa, mutta sitten pitemmällekin”. Kirsti pohtii koulutukseen hakeutumista oman alan jatkokoulutuksena, joka mahdollistaisi laajemman tehtäväkuvan ja etenemisen uralla.

Vaihtuvia työpaikkoja ja irtiottoja

Perhesuhteet, sukulaiset, ystävät ja kiinnittyminen kotiseudun kulttuuriseen toimintaympäristöön ovat taustalla, kun päätöksiä jäämisestä tai lähtemisestä tehdään. (Vaattovaara 1990.) Vastakohtana on ajelehtiminen, kokeileminen tai tietoisesti vakaamman toimijuuden tilan etsiminen. Kyseessä ei ole joutilaisuuteen tai laiskotteluun liittyvä toimijuus (ks. Jyrkämä 2008, 196), vaan tila, johon liittyvistä vaihtoehtoista ja mahdollisuuksista henkilö pyrkii neuvottelemaan itsensä kanssa. (Ao. katkelmasta on osa johdannon alussa.)

Joo - no ne oli semmosia kokeiluja, se oli sitä suurinta lama-aikaa mitä on nyky-yhteiskunnassa ollu se 80-luvun loppu, että soli vähän niinko koko Suomessa sama tilanne, mihin oli Lapissa jo tottunu eli ei vaan ollu semmosta mahollisuutta, että mennä vaan sinne omalle alalle töihin. Piti vain aina yrittää tehdä jotaki, mitä vaan oli tarjolla. Kun sitä oli köyhistä oloista lähteny, ei vaan ollu muuta mahollisuutta kuin tehdä aina sitä mitä etteen tullee. Sitä on vähän ajelehtinu juuri sen mukhaan, että mitä on ollu tarjolla. (Kaisa 42 v., haastattelu 2011)

Kaisan mukaan ajelehtimista taustoittivat vaatimattomat olot, koska ei ollut varaa odottaa koulutusta vastaavaa työtä. Pienilläkin paikkakunnilla saatettiin järjestää koulutusta. Koulutusaloja olivat muun muassa metalli-, kone- ja auto-ala, hotelli- ja ravitsemispalvelut sekä kauppa ja hallinto. (Ks. Vaattovaara 1990.) Koulutuksen ja työelämän sukupuolituneet rakenteet ovat ohjanneet niin naisten kuin miesten valintoja. Ammatillisessa segregaatiossa esiintyy useissa maissa sama yhdenmukaisuus, joka uusiutuu: miesten alueita ovat koneet ja laitteet, raha ja johtaminen. Naisten alueita puolestaan puhtaanaapito, ruokahuolto ja hoiva eli Leena Eräsaareen viitaten kuuraus, kokkaus, kaitseminen. (Julkunen 2010, 131.)

Kaisa on muuttanut Suomessa useita kertoja niin etelään kuin takaisin pohjoiseen ja uudelleen muualle Suomeen. Elämänsä aikana kehittänyt pitkän aikaa vaihtuviin työpaikkoihin ja pa-

risuhteeseen⁵⁴ liittynyt epävarma tilanne, jännite, joka huipentui muut-
toihin miehen ja Kaisan kotipaikkakunnan välillä:

Meillä oli siis rahaa (asunnon myynnistä) molemmilla työpaikat (...)
Mutta jostain syystä minä olin perkeleen onneton. (...) Tuleva mieheni
halusi muuttaa kotipaikalleen ja aloittaa siellä [työt] (...) Minä laitoin
[kasvimaita]. Tarkoituksena oli elättää itseni (...) viljelijänä. (...)
Jostain syystä minä ahdistuin siellä [miehen kotipaikkakunnalla] niin
pahasti, että eräänä aamuna hyppäsin autoon, kävin tekemässä osoit-
teen muutoksen ja ajoin syntymäpaikkakunnalleni (...). Päätin aloittaa
oman elämän yksin. (Kaisa 32 v., kirje 2001)

Parisuhdetta oli jo aikaisempina vuosina luonnehtinut se, että kumpi-
kin teki lujasti töitä aina, kun niitä oli tarjolla. Kaisa yritti useaan ottee-
seen jatkaa miehensä kanssa eteenpäin uusissa työpaikoissa eri puolella
Suomea, kaupungeissa ja maaseudulla. Toimijuus rakentuu yhdessä
yrittämisestä huolimatta Kaisan kohdalla hyvin itsenäisenä päätöksen-
tekijänä, kun hän kirjeessään kertoo, että *tarkoituksena oli elättää itseni
viljelijänä*. Irtiottopäätöstä ja sitä seuranneen toiminnan vahvuutta
edustaa ydinepisodi eli osoitteenmuutos, joka on kuin piste entiselle
elämälle. Se tarkoittaa konkreettista pois lähtemistä, muuttamista ja
mahdollisuutta uuteen alkuun. Pakottavana ulottuvuutena ydinepi-
sodista löytyy tunne, josta kertoo ahdistuminen miehen kotiseudulla.

Haastattelussa 2011 keskustelumme siirtyy 1990-luvulla tapahtuneis-
siin muuttoihin ja edellä kuvattuun irtiottoon:

⁵⁴ Ymmärrän parisuhteen Jaana Maksimaisen (2010) tapaan suhteen muotona,
jonka ei välttämättä tarvitse perustua avioliittoon, perheen perustamiseen tai
rakkauteen. Vaikka parisuhde on yleinen käsite, kun puhutaan rakkaussuh-
teesta, se on käsitteenä itsearvoistunut ja eriytynyt kulttuurisesti omanlaiseksi
kysymyksekseen: ”parisuhdetta voi käsitellä ilman perhettä, mutta perhettä ei
voi käsitellä ilman parisuhdetta”. (Maksimainen 2010, 10–11, 16.)

Virpi: (...) sie olet kirjottanu siitäki, että solit tosi onneton yhtäkkiä, että olet tehny irtiottoja ihan niinko sen takia – onko se sitten tapahtunu niin että solet niinko äärimmilleen jotenki yrittäny jaksaa näissä tilantheissa ja sitten lähteny tai näin?

Kaisa: Siinoli taustalla, tais olla semmonen kuvio, että kaikki minkä se alotti niin minä sain ne saattaa loppuun ja se oli se tunnelma semmonen, että (...) kaikki oli minun syytä ja hänen ansiotaan niin se varmaan toi semmosta onnettomuutta siinä – .

Kun Kaisa kertoo olleensa onneton ja päättäneensä palata omalle kotiseudulle, vauhdittuu tulevaisuuden vaihtoehtojen uudelleen punnitseminen sekä mahdollisuus oman paikan ja tilan etsimiseen. Jotakin oli pakko tapahtua, jotta Kaisa saisi elintilaa. Kirjeessä (2001) tulee esiin huoli myös miehestä: näin hänellekin avautui mahdollisuus saada omat asiansa kuntoon.

Haastattelussa vuonna 2011 parisuhteen aikaisempi tilanne tarkentui, kun Kaisa kuvasi irtiottonsa taustoja. Päätökset työ- ja asuinpaikkojen vaihtamisista tehtiin miehen kanssa yhdessä. Huolimatta Kaisan monista yrityksistä osallistua perheen taloudenpitoon, alemmuuden ja epäreilun kohtelun tunne lisääntyi. Kun asiat olivat hyvin, se oli miehen ansiota, mutta epäonnistumisissa pääroolin sai Kaisa: *kaikki minkä se alotti niin minä sain ne saattaa loppuun ja se oli se tunnelma semmonen, että (...) kaikki oli minun syytä ja hänen ansiotaan niin se varmaan toi semmosta onnettomuutta siinä –* . Hän jatkaa pahan olonsa taustojen pohdintaa: *Niin, ja mietin onko ne välttämättä ollut ne pätkätyötäkään – että mullon ollu niin älyttömän kivoja työpaikkoja ja hyviä työkavereita – se on tullu yksityiseltä puolelta (...) sitte se paine ja ahdistus sitte siihen, että se on vieny sitä elämäniloa.*

Kaisa kertoo, että he palasivat vielä yhteen miehensä kanssa ja muuttivat takaisin pohjoiseen. Työttömyys jatkui ja Kaisa kävi yhden työllisyyskurssin kotipaikkakunnallaan. Tässä vaiheessa elämää he päättivät hankkia lapsen.

Lasta ei kuulunut eikä työtä. Joten muutimme työnhakuun [toiseen kaupunkiin]. Vuosi taisi olla 1996. Minä menin (taas työllisyysvaroin) töihin (...). Työsuhde oli määräaikainen ja loppui aikanaan.

Halu onnistua elämässä ja parisuhteessa on ollut Kaisalla vahva. Väli-aikainen ero ja uudelleen yhteen muuttaminen sekä lapsen saaminen merkitsivät Kaisalle uudenlaista toimijuuden tilaa, jossa voisi toteuttaa mielikuvaa ja toivetta perheestä yhteisen sukunimen sekä lapsen saamisen myötä.

Onnekseni minä tulin raskaaksi ja aloin odottaa [lasta]. Menimme naimisiin, että koko perheellä olisi yhteinen sukunimi ja lisätäksemme yhteenkuuluvuuden tunnetta. Mieheni oli työssä sekä omassa (...) firmassa että vieraan palveluksessa. Minä odottamalla odotin ja kasvatin [lastani] ensin omassa vatsassa ja sitten kotona äitiyslomalla. Äitiysloma loppui ja jäin työttömänä hoitamaan [lasta] kotiin. Samalla opiskelin avoimessa yliopistossa sosiaalipolitiikkaa. [Lapsi] oli 2-vuotias kun minulle soitettiin tulisinko työpaikkahaastatteluun. Menin ja pääsin töihin nykyiseen työpaikkaani, jossa olen ollut nyt 2,5 vuotta töissä. (Kaisa 32 v., kirje 2001)

Yhteenkuuluvuuden ydinsisältönä naimisiinmeno, perheen yhteinen nimi ja lapsen hankkiminen edustavat avioliiton arvostamista niin institutionaalisena kuin parisuhdetta koossapitävänä voimana. Koulutukseen hakeutuminen toi Kaisalle lisää tilaa kodin ulkopuolella ja parin kotona olovuoden jälkeen myös pitempiaikaisen työpaikan. Avioliitto ja parisuhde saivat uudelleen säröjä, kun Kaisa suuntautui kodin ulkopuolelle:

Mieheni alkoi olla mustasukkainen kaikesta. Eräänä aamuna kun minun piti lähteä töihin, hän pahoinpiteli minua. Minä lähdin kuitenkin töihin, sitten turvakotiin ja sieltä lääkäriin, jossa todettiin vammat. Erosin miehestäni ja olen nyt yksinhuoltaja. (Kaisa 32 v., kirje 2001)

Onni onnettomuudessa oli työpaikka, jonka Kaisa sai, vaikkakin aluksi määräaikaisena: sen avulla *pystyin rakentamaan sitä ommaa elämää*. Hyvät työkaverit toimivat sosiaalisena tukena ja antoivat voimia jaksaa paremmin yksityiselämässä. Kaisa kertookin, että muuttaminen pohjoiseen takaisin vaatisi isoa elämänmuutosta: *kyllä se takana ajatuksena on, mutta ei tällä hetkellä niin konkreettisenä*. Kaupunkiympäristö työmahdollisuuksineen, lapsen koulu ja harrastukset hillitsevät Lappiin palaamisen ajatuksia.

Kaisan kertomuksen ydin kertoo myös siitä, ettei työnteolla ja koulutuksella ollut 1990-luvun alussa kilpailuasetelmaa. Koulutukseen hakeminen alkoi näyttää vaihtoehdolta vasta sitten, jos työttömyysjaksoja oli jo useita ja työllistymiseen tarjottiin ensin koulutusta. Nykyisin koulutusvaatimukset ovat nousseet, eikä töihin juurikaan pääse ilman alan ammattitutkintoa. Kaisalle nykyinen työpaikka on onnenpotku:

Kymmenen vuoden jälkeenki tuntuu siedettävältä – olen ollu 10 vuotta samassa työpaikassa. Että ihan vois niinko vaihtaa, mutta ei ole parempaa tullu vastaan vielä, mitä tällä koulutuksella sais. Olen minä laittanu hakupapereita, mutta en ennä pääse edes haastatteluun. Että kyllä se oli melkonen onnenpotku, että minä pääsin tonne töihin.

(Kaisa 42 v., haastattelu 2011)

Päinvastoin kuin 1990-luvun alussa, opiskelijat ovat nykyisin hyvin tietoisia siitä, vetävätkö työmarkkinat vai onko odotettavissa työttömyysjaksoja heti valmistumisen jälkeen. Miksi valmistua, jos töitä ei ole tarjolla ja voi kartuttaa pääomaa opiskellen? Arjen elämässä pysyy kiinni paremmin tutussa opiskelijayhteisössä kuin työttömänä yhteisöjen ulkopuolella. Valmistumista voi viivyttää se näkemys, että työnantajalle vastavalmistunut työnhakija voi olla mielenkiintoisempi vaihtoehto kuin jokin aika sitten valmistunut, jo työttömänä ollut henkilö.

Kaisa viittaa työn ja koulutuksen painoarvoon haastattelussa vuonna 2011, kun pohtii Lapista lähtöään vuonna 1990:

Varmaan solli semmonen tietämättömyys, mitä siihen aikaan oli että jos olis tämä tieto mikä on nyt niin sitä oli mennä opiskelemaan siksi aikaa ko oli ne huonot ajat, mutta sitä nyt aatteli, että tää on nyt ainoa mahdollisuus, tehä töitä vain. Sitä vois tehä erilaisia valintoja, jos olis sama tietämys mikä tänä päivänä. (Kaisa 42 v., haastattelu 2011)

Toimijuus on kulttuurisidonnaista ja rakentuu tarjolla olevien mahdollisuuksien, niihin kiinnittyvien odotusten ja toteutuneiden valintojen kautta. Lappilaisessa kulttuurissa työn arvostaminen on ohjannut nuoria aikuisia mahdollisimman pian töihin, ei niinkään koulutukseen. ”Huonot ajat” eli työttömyysjaksot ja pätkätyöt olisi voinut olla pitimmällä tähtäimellä hyödyllisempää käyttää opiskeluun kuin odottamiseen.

Onnekseni minä saan olla työssä suuressa asiantuntijaorganisaatiossa, jossa tulee koko ajan uutta tietoa ja teknologiaa käyttöön. Työn puolesta saan olla mukana yhteiskunnan kehityksessä. En koe teknologian nopean kehityksen olevan rasite, vaan työskentelyä helpottava ja nopeuttava apuväline. (Kaisa 32 v. kirje 2001)

Kaisa toteaa, että työ pysyy haastavana ja mielekkäänä, kun voi osallistua lyhyisiin koulutuksiin ja kursseille. Omaa opiskelua hän on jatkanut edelleen muun muassa avoimessa yliopistossa.

Rötväilyn vaihtoehtona onnistumisen halu

Rikun kertomuksen ydinepisodeissa elämänvalintojen reunaehtoihin kiinnittyvät toiset ihmiset, niin vanhemmat kuin myöhemmin omat parisuhteet lapsineen. Vanhemmat erosivat, kun Riku oli 15-vuotias. Kun parin vuoden kuluttua kummatkin olivat muuttaneet pois, jäi hän asumaan tuttavien perheeseen kotipaikkakunnalleen. Varusmiespalvelus, harrastukset ja koulutukseen hakeutuminen kuuluivat Rikun arkeen lukion jälkeen: *Armeijan jälkeen pääsin vuokralle yhteen taloon, olin välillä töissä, treenasin [harrastuksissa] ja pyrin eri kouluihin.*

Kirjeessään (2002) Riku luonnehtii itseään sanoin: *viileän ja hillityn ulkokuoren alla sykkii lämmin sydän...* Hän kertoo ujoudestaan ja huonosta itsetunnostaan, jota on voinut vahvistaa harrastuksissaan sekä opiskelun ja mielekkään työpaikan löytymisen avulla.

Miehän olin tosi kiltti lapsena ja jopa sairaalloisen ujo. Kilttihän mie olen toki vieläkin... Mulla on aina ollut tosi huono itsetunto ja ujoudesta olen päässyt eroon pikkuhiljaa opiskelun, työn ja harrastusten myötä. Etenkin tuo [esiintyminen] ja siinä onnistuminen on varmaan auttanut. Oon aina tarvinnut erinomaisia onnistumisia niin töissä kuin vapaa-ajan harrastuksissakin, yms. pönkittämään itsetuntoani. (...) (Riku 33 v., kirje 2002)

Vuonna 1990 Riku päättää hakeutua koulutukseen, joka vie hänet kaupunkiin. Ammattihaaveena oli jo vuoden 1989 kyselyn mukaan, että hänestä tulisi insinööri. Halu suuntautua tekniselle alalle voimistuu lukion jälkeen ja motivoi ponnistelemaan tavoitteita kohti. Selviytyminen nuorena vaikeissa kotioloissa ja omissa harrastuksissa onnistumisen lisäksi kasvattaa itsetuntoa. Voiminen ja kykeneminen antavat vauhtia pohtia erilaisia vaihtoehtoja ja mahdollisuuksia, vaikka edetä pitäisikin ”pitemmän kaavan mukaan”, kuten hän kirjeessään toteaa. Alkuun oli tärkeää kokeilla erilaisia keinoja – kuten varmistella opiskelemaan pää-

syä keräämällä ylimääräisiä lähtöpisteitä – päämäärän saavuttamiseksi ammatin ja tavoitellun työuran osalta.

Vuonna 1990 päätin lopulta lähteä [kaupunkiin] ammattikouluun saamaan pisteitä tekua varten ja lähdinkin (...) sitten ja kävin 1,5 vuotta ammattikoulua ja sain [tutkinnon valmiiksi]. Sitten menin teknilliseen teknikkopuolelle ja siirryin vuoden päästä insispuolelle, kun sinne pääsin, näin tekusta tuli mulle viisivuotinen. Valmistuin (...) insinööriksi vuonna 1996. Suoraan tekusta pääsin sitten nykyiseen työpaikkaani (...), joten tuuria on sillä lailla kyllä ollut. (Riku 33 v., kirje 2002)

Työsopimukset olivat aluksi lyhyitä 1–3 kuukauden määräaikaissuusia, mutta pitenevät vähitellen. Kirjeessään vuonna 2002 Riku kertoo, että työsopimus on voimassa vuoden 2007 loppuun saakka. Viesti työnantajalta on ollut se, että määräaikaissuusia halutaan muuttaa toistaiseksi-sopimuksiksi. Hänellekin voisi olla tiedossa pitempiaikainen, vakinainen työsuhde. Haastattelussa 2011 Riku kertoo, että työ vakinaistettiin vuonna 2004 ja hän on edelleen samassa työpaikassa. Määräaikaissuusia työsopimuksia ehti olla noin 15 saman työnantajan palveluksessa.

Lähteminen kotipaikkakunnalta vei Rikun pysyvästi kaupunkiin, kuten hän kirjeessään kertoo: *Opiskelun myötä jäin tänne (...), enkä ole kyllä takaisin (...) haikaillut, vaikka siellä toisaalta aikanaan viihdyinkin. Viihdyn oikein hyvin nykyisessä työpaikassani sekä [paikkakunnalla], enkä haluaisi enkä kyllä aio muuttaakaan muualle, ellei ole aivan pakko.*

Kykeneminen Rikun kohdalla liittyy itsensä löytämiskertomukseen, joka kuvaa kokemuksia pärjäämisestä, varmuudesta, että selviää vaikeuksista huolimatta. Kirjeessä 2002 hän kertoo päättäväisesti, että rötväily ei hänen kohdallaan tullut kysymykseen:

Silloin kun me vielä isän kanssa asuttiin kahdestaan [kylällä], niin miehen sain melkein viikot asustella yksin meidän talossa, kun isä oli reissuommissa. Silti hoidin lukion, [eläimet] ja talouden mielestäni ihan hyvin, enkä alkanut vaan rötväileen, koska se ei tuntunut oikealta. (Riku 33 v., kirje 2002)

Vaatimukset, velvoittavuus, tunne oikeiden asioiden tekemisestä tulevat esiin Rikun puheessa arvojen kautta:

Moni, esim. joku vankilakundi, vetoaa huonoon lapsuuteensa ym., kun on tullut sitten sorruttua mieron tielle. Kyllähän minäkin olisin voinut sortua vaikka mihin, jos tuota olisin käyttänyt tekosyynä. (...) Jotenkin mulla on kait elämän perusarvot olleet jotenkin selkeinä mielessä ja kai ne on siellä pysyneetkin. (Riku 33 v., kirje 2002)

Riku oli asunut isoäitinsä luona vanhempien poismuuton jälkeen lomilla varusmiespalveluksen aikaan. Kirjeessään hän kertoo, että *”1996 minulle kovasti rakas mummoni kuoli lyhyen sairauden jälkeen 92-vuotiaana. Samaan aikaan [avovaimo] odotti jo lasta ja meille syntyikin [lapsi] vuonna 1997. Perheenlisäyksen myötä ostimmekin oman asunnon (...)”*.

Liitto päättyi eroon 2000-luvun alussa ja yhteinen asunto myytiin. Rikun toimijuutta oli rakentanut tunne siitä, että liitto voisi jatkaa lapsen takia: se oli ollut jo pitkään parisuhdetta koossapitävä voima. Ajatus siitä, että lapsen saaminen pelastaa rakoilevan parisuhteen kiinnittyy lapsi-pelastaa -puheeseen, jonka mukaan uusi, konkreettinen side antaa henkilöille mahdollisuuden liiton jatkamiseen. Voiminen tuo vaihtoehdon ja haluaminen päämäärän, jossa perheen koossa pysymistä arvostetaan.

Huoltajuuden järjestämisessä kului aikaa, eikä kokonaan erimielisyyksiltä säästyty. Lopulta he päätyivät Rikun mukaan *onneksi* tilanteeseen, jossa lasta hoidetaan *aika tarkkaan puoliksi*. Kirjeessään hän toteaa, että

Se on kyllä hieno asia, sillä ois tosi vaikea kuvitella, että näkisin häntä vain joka toinen viikonloppu, kuten usein vastaavissa tapauksissa on. Homma onkin toiminut tosi hyvin. (Riku 33 v., kirje 2002)

Ero jätti jälkiä, joten yhteiselämän aloittaminen ja vakiintuminen pelottivat, vaikka suhteiden solmiminen muutoin ei tuntunut vaikealta.

Olinkin jo valmis vannomaan, etten enää koskaan muuta kenenkään kanssa yhteen asumaan, riittää kun pidän huolta omista ja [lapseni] asioista. Mutta eihän sitä koskaan tiedä mitä tuleman pitää, sillä yksi hetki, tai oikeastaan yksi ihminen voi muuttaa kyllä ajatukset kerralla. (Riku 33 v., kirje 2002)

Kirjeessään (2002) Riku kertoo aloittaneensa edellisenä vuonna uuden avosuhteen. Elämänmuutos toi mukanaan uusioperheen arjen, jossa suhteita toisiinsa on täytynyt neuvotella ja sovitella. (...) *se askarruttaa tässä hetkessä ja tulevaisuudessa, että miten meidän uusioperheen yhteiselo alkaa ja tulee sujumaan.* Tunne sisältää arviointeja siitä, mitä suhteeltaan haluaa, miten elämä on sujunut, ja mitä se on antanut:

En kuitenkaan enää missään tapauksessa haluaisi epäonnistua tässä suhteessa. Menneitä on turha ruveta suremaan tai pohdiskelemaan, mikä on mennyt pieleen, loppujen lopuksi elämäni on mennyt ihan mukavasti; olen saanut opiskeltua ja ihan hyvän työpaikan ja (...) harrastuskin on antanut jo paljon, aiemmin kilpailupuolelta (...) ja nyttemmin sitten tuolta selostus- ja jopa pelipuoleltakin. Ja mikä parasta, minulla on oma ihana [lapsi], joka oli ehdottomasti paras asia, mitä saimme [ex-avopuolison] kanssa yhdessä aikaan ja mitä minulle ylipäänsä on tapahtunut. (Riku 33 v., kirje 2002)

Haastattelussa vuonna 2011 Riku kertoo elämänmuutoksesta vuoden 2005 jälkeen, jolloin on eronnut ja alkanut seurustella nykyisen vaimon kanssa. Naimisiinmenon jälkeen heille on syntynyt kaksi lasta, mikä on tuonut paljon muutoksia arkeen. Tutkimushaastattelun aikaan toinen lapsi oli sairaana ja haastattelua täytyi hiukan sovitella isän lastenhoitoaikataulun mukaan.

Aikaisemmasta suhteesta olevan lapsen kanssa ei huoltajuus käytännössä toiminut, kuten kirjeessä (2002) Rikun mukaan suunniteltiin. Haastattelussa (2011) Riku kertoo, että *meillähän oli silloin alussa niin että se pitäis olla niinko puolet ja puolet, niin se ei kuitenkaan käytännössä niinko on-*

*nistunu ko sitä pitäis kuiten jommankumman luona olla niinko vakituisem-
min. Riku pohtii yleisemmin lastensa tulevaisuutta ja toteaa, että*

tieten aina toivos, että ne opiskellee ja sillai muuten ja pääsevät hyviin
ammatteihin. Ei minua muuten oikeastaan niin kauheasti se [huoletta].
Tämä ikärakennejakauma mietityttää tulevaisuudessa, mutta muutenhan
täällä voi olla aina vähän huolissaan, miten tämä maailma etenee. (...)
Niin, niinko meilläki [työpaikalla] keski-ikä koko ajan työntekijöillä
nousee, meilläki on melkein 50 ja nousee koko ajan, kun nuoria ei oteta
tilalle. Vielä niin, että jos joku häipyä eläkkeelle niin hänen tilalle ei
oteta kettään eli työ vaan jaetaan. (Riku 43 v., haastattelu 2011)

Omaa tilannettaan Riku arvioi: *Kyllä (...) saa olla tyytyväinen, että
pääsi suoraan opiskelun jälkeen (...) töihin vielä sillä tavalla, että pääsi
tavallaan isossa talossa koulutusta vastaavaan ja vielä eteenpäinki. (...) Viime
vuosina on tapahtunu niin, että osaaminen on vaativampi ja vaativampi.
Työn tekemiseen liittyvä osaamisen muutos vaatimuksineen tulee esiin
monella tutkimukseeni osallistuneella. Työnantajan ja työntekijän
välistä suhdetta aikaisemmin kuvanneet sitoutuminen ja
molemminpuolinen luottamus ovat väistymässä markkinajohtoisen
ajattelun tieltä. Työntekijän osaaminen ja arvo mitataan yleisten
työmarkkinoiden mukaan, ei perinteisesti kokemuksen kerryttämän
asiantuntijuuden tai ammattiosaamisen mukaan. (Joensuu 2006, 47.)
Luottamuksen rapautumiseen liittyy myös varuillaan oloa, kun
ihmisiin ja instituutioihin ei voikaan enää luottaa (Silvennoinen 2011,
344).*

Lapsen ehdoilla muutto etelään

Veera muutti Etelä-Suomeen vuonna 1998. Kirjeessään vuonna 2002 (32-vuotiaana) hän kertoo lähtöpäätöksensä taustoista ja toteaa, *MUTTA – tuskinpa täällä saakka kuitenkaan olisi ilman useiden ”sattumien summaa”*. Tärkein osa lähtöpäätöstä olivat oman lapsen vaikean liikuntavamman kuntoutus- ja hoitomahdollisuudet, kuten Veera kirjeessään kuvaa:

Hoidot ja kuntoutukset tapahtuivat [kaukana sairaalassa] ja sinne oli (...) turhan monta ”poronkusemaa”. Ja minä ennen kun pidin synnytysmatkaa (...) ”pitkänä”! En silloin vielä ajanut [kolmekin kertaa viikossa satojen] km:n päivämatoja esim. röntgenkuvien takia... !! Neljä vuotta jaksoin, törmäsin aina samaan ongelmaan: ne palvelut ja hoidot joita [lapseni] olisi tarvinnut, eivät olleet ”inhimillisen” välimatkan päässä.

Pienellä paikkakunnalla ei ollut esimerkiksi pyörätuoliliuskoja juuri muualle kuin vanhainkotiin. Kuntoutukseen lähimmälle uima-altaalle oli matkaa yhteen suuntaan yli 100 kilometriä. Veera kertoo haastattelussa vuonna 2011, *ettei se niillä leveyksillä ollu mitään mahdollisuuksia semmoseen, miten mie niinko aattelin, (...), pitää löytyä harrastuksia ja vertaisia ja kannustavaa ympäristöä*.

Kun lapsi sairastuu, siihen ei yleensä voi valmistautua etukäteen. Jokainen vanhempi reagoi tapahtuneeseen oman elämänhistoriansa ja kokemustensa mukaisesti. Hoitamiseen tarvitaan taloudellisia resursseja, mutta myös psyykkisiä kykyjä ja tukiverkostoja. (Tonttila 2006 , 5.) Veera kertoo olleensa vanhemmuutensa kanssa kovin yksin:

(...) Olin tavattoman yksin, vammakin oli harvinainen (...) Lapsen isä puski pitkää päivää (...), ja niin niitä [sairaalan] pitkiä käytäviä kävellessäni, [lapseni] ollessa [useammassa] leikkauksessa, ”erosin” hänen isästään. (Veera 32 v., kirje 2002)

Kertomuksessa Veeran toimijuus rakentuu aluksi äitiyden, huolenpidon ja omistautumisen kautta. Lapsen vamma hallitsee arkea, joten toimijuus muuttuu ja muovautuu hoitomahdollisuuksien mukaan. Perheessä tuli eteen ongelmia, sillä ajan kuluessa tasapaino lapsen hoitamiseen osallistumisessa muuttui. Eteen tuli avioero ja vastuu jäi yhä enemmän Veeran harteille.

Kiertelin Suomea, kadehdin miten hyvin joissakin paikoissa oli liikuntavammaisuus huomioitu ja aloin tuntee eläväni ”sivistyksen tuolla puolen”. Lapsi oli yksinäinen, hänen pyörätuolinsa oli ”nähtävyyksi” kyläläisille. Mutta en uskonut koskaan siellä periksi antavani. Päätin jäädä. (Veera 32 v., kirje 2002)

Veera oli pohtinut useaan kertaan, mihin hän voisi muuttaa, jotta epäinhimillinen ajaminen hoitopaikkoihin loppuisi tai ainakin lyhenisi. Hän tapasi 1990-luvulla nykyisen miehensä, joka sai hänet lopulta vakavammin pohtimaan elämäntilannettaan ja lapsen hoitopäätöksiä sekä muuttoa pois kotipaikkakunnaltaan. Kirjeessään 32-vuotiaana vuonna 2002 hän kertoo, että *[miehen] vahva usko suhteeseemme kuitenkin sai minut äärimmäisten kysymysten äärelle, ja [isomman sairaalan] loistavat palvelut ”polvilleen” ihastuksesta. Itkin ja muutin, muutin ja itkin. Lapsi sai helposti tarhapaikan, paljon erilaisia terapioita, minä onnellisen perhe-elämän ja upean työpaikan.*

Veera oli kouluttautunut merkonomiksi ja oli 1990-luvun alussa pätkätöissä työllisyysvaroin. Hän aloitti työuransa samalla tavalla kuin useimmat tutkimuksessani mukana olevat entiset lappilaiset nuoret. Ansiosidonnainen päiväraha edusti nuoren aikuisen uran kohokohtaa. Se saattoi aiheuttaa harmistusta heille, joilla määräaikainen työsuhde oli liian lyhyt ansiosidonnaista päivärahaa ajatellen:

Sieltä [Lapista] ei löytynyt työllisyystöiden lisäksi muita hommia. Jälkeenpäin olen huvittuneena miettinyt kuinka tuttavapiirilläni asiat oli ns. hyvin, kun oli edes ansiosidonnaisella. Se oli melkein kuin ”urahuippu”. Työllisyystöitäkin ainakin toimisto-alalla ”jaettiin”

toistuvasti samoille ”suosikkityypeille”. Palkka oli keho ja itsetunto syöty. (Veera 32 v., kirje 2002)

Veera kouluttautui lisää ja sai työpaikan suuresta suomalaisesta yhtiöstä, jossa työskentelee edelleen. Työnantajat ovat suhtautuneet hyvin koulutukseen, johon hän on aika-ajoin osallistunut. Haastattelussa 2011 Veera mainitsee, että *olen koko ajan nyt kouluttautunu, hakenu vähän niinku enemmän ja enemmän. Nälkä kasvaa syödessä. Jo yhdeksän vuotta aikaisemmin kirjeessään hän on tyytyväinen valintoihinsa ja arvostaa koulutusta sekä rehtiä arvostusta työssään niin kollegoiden kuin työnantajan taholta.*

Minulla on muutama hyvä ystävä, paljon tuttavია ja reiluja työtovereita. Ihaninta on saada arvostusta työstään ja saada siitä reilu ”korvaus” eli palkka. Täällä ei työpaikat ole työllisyystuen ja vinojen hymyjen takana, vaan ahkeraa ja kouluttautuneita ihmisiä arvostetaan ja koulutetaan koko ajan lisää. (...) (Veera 32 v., kirje 2002)

Haastattelussa katsomme taakse päin ja pohdimme työvoimatarvetta sekä koulutustarjontaa 1990 luvun alussa.

Virpi: [Jos] mietit kavereita niin (...) mitenkä se vastasi työvoimatarve ja koulutustarjonta. Että oliko sitten niin että liikaa koulutettiin esimerkiksi merkonomeja, ko teitoli kauheasti silloin Lapissa työttömänä?

Veera: No se oli ihan selvä. Ihan selvä että niitä oli liikaa. Ja se mikä oli niinko ikävä maku, puhun tuommosesta pienestä kunnasta tietysti, niin se oli just sitä työllisyysvaroin työllistymistä puoleks vuodeksi. (...)

Mutta semmostahan se oli pienellä palkalla kituuttamista määrääjain (...)

Lappilaisessa kulttuuri-ilmastossa on ollut vahvana se käsitys, että ammatti on hankittava ja työuralle on päästävä koulun ja lukion jälkeen. Lukiot kuntakeskuksissa olivat nuorille henkireikä: useille se tarkoitti aikalisää, miettimisen aikaa, kun ikää tai muita valmiuksia ei vie-

lä ollut, jotta voisi lähteä toiselle paikkakunnalle esimerkiksi ammatilliseen koulutukseen. Toiset tiesivät, mille alalle he suuntaavat, mutta monelle koulutukseen hakeutuminen oli hakuammuntaa.

Veera: Joo, ei siihen aikhaan just niinko opinto-ohjaajat ja niinko tämmöset puhunu [ammatinvalinnoista] hölkäsen pölähtämää.

Virpi: Aivan. Muttatte justiis semmonen työn [arvostus], ehkä se tuli sieltä vanhempien sukupolvien kautta, että töihin ainaki pittää mennä.

Veera: On on. Mulla ittelä isä oli (...) virkamies ja äiti niinsanottu kotirouva ja näin niin se on aina ollu mulle hyvin selvää, että (...) Tietyt asiat on kodin perimänä, miten se asia pittää mennä. Joku tämmönen virkailija tai joku (...) olis niinko tarpeeksi. (Veera 43 v., haastattelu 2011)

Työuran käsite on muuttunut ammatillisesti vakaaseen työhön pääsemisestä ja varmasta työpaikasta monin tavoin polveilevien työehtävien ja joustavien⁵⁵ tutkintojen sisältämän työuran muotoon. Omaan, nykyiseen työhön ja työpaikkaan suuntautumisen perusteluiksi Veera esittää perheensä tilanteen:

Niin on, näinhän se on, ja sitte se mikä on ainaki täällä etelässä, mikä ittelläki vaikuttaa että mulla tuli --- mukana tähän viimeeseen työpaikkaan, ko mullon liikuntavammanen lapsi, niin haluan töihin organisaatioon, mikä järjestää liikuntavammaisille hyvät asuinolot sun muut. Että molen ihan lähteny siis sen perusteella sinne. Mutta toisaalta, kyllä siinä näkee myös sen työelämän toisen puolen, tällä hetkellähän on huutava pula lähihoitajista, hoitopuolesta, vanhuspuolesta, että se sinne keskittyy että jos työn perässä lähtis niin sille puolellehan sitä täytyis hakeutua. (Veera 43 v., haastattelu 2011)

⁵⁵ Raija Julkunen (2008, 105) pohtii työelämän joustavuus-käsitettä. *Flexibility*-käsitteellä on kuvattu puun taipumista tuulessa sekä sen alkuperäiseen asentoon takaisin asettumista. Ihmisiltä voidaan odottaa joustavuutta, sitkeyttä ja palautumista ilman, että odotetaan työntekijän taipuvan tai murtuvan muutosten ja kriisien keskellä. Palautumista ei kuitenkaan ehdi tapahtua, kun täytyy taas joustaa ”uuteen asentoon”. (mt.)

Veeran käsitys siitä, mitkä alat voisivat olla vetovoimaisia, on samansuuntainen Suvi Lyytisen (2013) tutkimuksen kanssa. Veera puhuu Etelä-Suomen tilanteesta, mutta elinolot kehittyvät vastaavaan suuntaan myös Lapissa.

Vuosien jälkeen Veera puhuu haastattelussa *käsittämättömästä vapaudesta*, jonka on saanut itselleen vuosien jälkeen:

(...) arki-illat on ommaa aikaa. (...) Ensimmäisen kerran kylläki, että puol' toista vuotta on ollut nyt tätä käsittämätöntä vapautta [iloisena]. Mie harrastan paljon, käyn body-pumpit ja jumpat, aerobicit ja zumbat ja kaikki tämmöstä, liikunnallista, hyvää fiilistä. Ja meillon mökki, jossa käydään viikonloppuja.

Veeran toimijuus kiinnittyy muuttamiskertomukseen, jossa lapsen liikuntavamma on vuosien hoidoissa kulkemisen jälkeen pakottanut harkitsemaan muuttoa pois Lapista. Vaihtoehtojen löytäminen arjen käytäntöihin on vaatinut Veeralta sekä psyykkisiä että fyysisiä kykyjä niin avioerossa kuin Lapista pois lähtemisessä. Koulutus- ja työurakertomuksessa näyttäytyy oma osaaminen ja itsensä kehittäminen, jotka ovat pohjana itsenäistymiselle. Lappi-suhteestaan Veera (32 v.) kertoo kirjeessään 2002:

Suurin ero Lapin ja etelän välillä on MAHDOLLISUUDET JA TARJONTA. Ihmiset ovat myös suvaitsevaisempia erilaisuutta kohtaan täällä, joskin myös hyvin ulkokultaisia ja sisäänpäin lämpiäviä. Tunsin itseni usein "hörhöksi" ja "oudoksi" puhua pulputtaessa paljon, kuten Lapissa tehdään. (...) Ja tällä aidolla otteella olen "murtautunut" usean jään läpi. (...)

Veeran haastattelussa vuonna 2011 käy ilmi, että suhtautuminen Lappiin on muuttunut. Hän kertoo tapahtumista, joiden jälkeen tunne kuumumisesta entiseen kotiseutuun muuttui:

Virpi: Miten se ko sie olet tässä kirjottanu [vuonna 2002] että ”ja voi ehkä alkaa haaveilla mökin ostosta Lapista”?

Veera: Ei, ei-ei. (...) En haaveile. En enää. Mie olen ajatellu niin, että kerta mulle ei sitä kolmasossaa jääny [maatilasta] mikä mulle ois kuulunu niin (...) en sinne väkisinkhään tunge. Ja onhan se niin pitkä välimatka että oman mukavuudenki takia vaikka vuokraa keväällä viikoksi jostain tai -.

Valtaa ja sukupuoleen perustuvaa rajaamista käytettiin perheen sisällä, kun suuri metsätila jätettiin kokonaan pojille ja Veera jätettiin lakiosastakin ulkopuolelle. *En tiä mistä tämä on, mutta kyllä sitä poikia arvostettiin enemmän ko tyttöjä*, hän toteaa viitatessaan kotipaikkakunnalta lähtemisen ja mahdolliseen Lappiin takaisin muuttamisen reunaehtoihin. (Ks. myös s. 17 alaviite.)

Työ löytyy harrastuksista

Niko on 43-vuotias ja on työskennellyt Lapissa matkailualalla sesonkitöissä yli 20 vuotta. Työ on jakautunut selkeästi kuuden tai kahdeksan kuukauden työjaksoihin sekä muutaman kuukauden työttömyys- ja lomajaksoihin.

Minä en esimerkiksi, en oo ikinä saanu mitään lomaltapaluurahoja enkä muita vastaavia. Nämähän on pätkätöitä ja sillä selvä. Mutta se, että ihminen asennoituu siihen, että silloinko tehhään töitä niin silloin tehhään. Sitten saattaa olla kuukausitolkulla, ettei tehä töitä. (Niko 43 v., haastattelu 2011)

Haastattelun alussa kysyn, millaiset työolosuhteet ovat olleet helmikuun pakkasviikon aikana. Niko toteaa, että tunturissa ei ole -30 astetta, vaan paljon lauhempaa kuin alhaalla. Huomionarvoista on hänen mukaansa se, että erityisesti ulkomaisia matkailijoita on ollut liikkeellä sydäntalven aikaan: (...) *ainaki nyt [tammikuussa], niin kyllä sielä joutu*

enemmän puhumaan englantia kuin suomea. 90 % on englantia ja 10 % suomea.

Nikon elämänsä kulku on kiinnittynyt Lappiin, mutta aikaisemmin 2000-luvulla erityisesti aktiiviharrastukset ovat vieneet hänet myös ulkomaille:

Virpi: Oleksie ollu koko ajan [kotipaikkakunnalla]?

Niko: Olen ollu sillä tavalla (...), että jos siihen vuoteen 2002 periaatteessa ajattelee niin joo, olen ollu oikeastaan koko ajan. Mitä nyt olen käyny noita reissuja tuola maailmalla, mutta niinko virallisesti oon pysyny täällä. Töissä en ole käyny maailmalla, olen käyny [harrastusten vuoksi] (...)

Kertomuksessa Niko rakentaa toimijuuttaan vahvasti työnteon ja harrastusten vuoropuheluna. Työnteon sallima vapaa-aika on kulunut 2000-luvulla "maailmalla pyöriskellessä" erilaisten extremeharrastusten parissa: *Talvellahan ei ikinä ehi ko on töissä*, hän kertoo. Nykyisin voi jo Lapissakin harrastaa monipuolista laskemista ja maastopyöräilyä, vaikka edelleen helposti lähdetään "merta edemmäs kalaan":

(...) se minunki laskeminen on yleensä tämmöstä offari-laskemista [hoitettujen rinteiden ulkopuolella laskemista], minä en enää nykyisin laske rinteissä, että täällähän on (...) loistavat offaripaikat. Tännään oli just Rovaniemen poikia neljä kappaletta, semmosia, jotka osan ajasta viettävät Alpeilla, laskevat ja muuta vastaavaa. Sanoivat, että nyt löytyy lunta joka paikasta ja saivat tosi hienoja kuvia, ko aurinko paisto ja muuta – ettätte ku lähetään merta edemmäs kalaan. (Niko 43 v., haastattelu 2011)

Vuoden 1989 kyselylomakkeen tietojen perusteella Niko oli kokeillut 22-vuotiaana työskentelyä Norjassa. Töihinlähtö ilman koulutusta ei ollut kovin erikoinen asia, sillä Suomesta lähdettiin esimerkiksi 1960-luvulla Ruotsiin työhakuun ja koulutus sekä ammattitaito hankittiin vasta paikanpäällä tai työssäoppimisen kautta.

Virpi: (...) 1989-90-vaihtee[ssa] (...) molen kysynty tässä [lomakkeessa], että oletko asunut poissa kotipaikkakunnaltasi työn vuoksi, niin sie olet kirjottanu tänne, että [Norjassa]. Mikä reissu se oli?

Niko: [Norjassa] (...) siihen aikaanhan tehtiin, suomalaisethan teki seillä kaikkennäköstä (...) hommaa. Miehan olin siellä niinsanotusti rakennusmiehenä jonku aikaa -. (...) Siihen aikaanhan norjalaiset, nehän ei ite viittiny rakentaa ja tehä mitään näitä hommia, niin siellähän oli paljon esimerkiksi [pohjoisen] poikia, jotka edusti rakennusfirmoja ja muita vastaavia. Mehän lähettiin täältä (...) Matkalla arvottiin, että kuka on rau'ottaja ja kuka on kirvesmies -. Kellään ei ollu minkäänäköstä koulutusta. Siellä tienas ihan hyvin.

Niko kävi osan lukiota ja kauppaopiston työskentelyn lomassa kotipaikkakunnallaan. Työnantaja on kouluttanut myös laajempiin tehtäviin: *koulutti sillälaililla, että minäki juoksin Helsingissä harva se viikko silloin pahimpina aikoina. Ja siellä sitten koulutettiin niin, että periaatteessa mullon niinko yrittäjän tutkinnot ja muut vastaavat (...).* Markkinointikoulutusten aikaan Nikolle tarjottiin töitä Etelä-Suomesta: *Aikoinaan muistaakseni (...)* silloin kun oli markkinointikoulutukset, niin tarjottiin pääkonttorin puolelta kolminkertaista palkkaa. Minä sanoin että en lähe, en ees kilon palasina.

Haastattelussa 2011 hän kertoo miettineensä oman yrityksen perustamista, johon innostaa matkailun kehittämisen lisäksi oman kauppiasuuvun esimerkki.

Tämä matkailuala on, se on loppupeleissä jos ollaan näin raadollisia niin Lapissa, kyllä se on satsattava tähän niinsanottuun kaivostoiminta kautta matkailuhärdelleihin, että kyllä täällä tämmöset vanhat niinku metsurihärdellit ja muut vastaavat [eivät menesty]. Mullon noita poromiehiä esimerkiksi kavereina, niin kyllä se niilläki on semmosta kittuuttamista ja kyllä se enemmän mennee sinne harrastuksen puolelle, että suurin osa poromiehistäkin tekee jotakin muuta siihen lisäksi.

Niko toteaa, etteivät häntä ole mitkään olosuhteet pakottaneet näihin elämänvalintoihin, vaan vapaaehtoisesti hän on ratkaisunsa tehnyt. Kehityksen pysähtymistä matkailussa hän on huolissaan ja kuvaa asiaa

kertomalla tapauksen edelliseltä talvelta: *yksi asiakas laski siihen, löi sauvat siihen pystyyn ja sano, että saatana, hän kävi kakskytäviis vuotta sitten täällä viimeksi. Ja täällä pyörii nämä samat romut ja sama hissimieski on vielä.*

Niko: Sanoin, ettei tässä ole hirveästi tätä kehitystä tapahtunu, mutta ei kö se ole mukava tulla tämmöseen tuttuun ja turvalliseen muuten.

Virpi: No se pittää juuri ajatella nuin, etteikö ole mahtavaa että maailmasta löytyy tällanen paikka, ettei tartte pölätä että täällä -

Niko: Niin, ei ole muuttunu. (...) Ittelläki alko kyllä naurattaa.

Matkailun kehittämistä Niko näkee erityisesti Venäjän suunnassa:

Täällä se vain on niin lapsenkengissä tämä Venäjän markkinointi. Täällä läku sitä yrittää ehottaa näille paikallisille yrittäjille, että eikö alettais hommaamaan sieltä sakkia, että saatais tähän hiljaseen aikaan (...) asiakkaita. Mutta täällähän ne ensimmäiseksi ne kyssyy, että jos sinne aletaan markkinoimaan, niin pittää järjestää jotain chartereita. Suomalainen ei tajua, miten venäläinen taas ajattelee. Ne tulee tuolta Minski-Novgorodin -alueelta, ne tulee autolla vaikka sieltä on 3000-4000 km, ne aijjaa autolla tänne. Nämä ei kässä sitä, ettei venäläisile tartte lentokoneita järjestää -. Ja Moskovastaki, meilläki on kavereita (...), jotka tulevat sieltä tänne lomailemaan, niin autolla ne pyyhkäsee. (Niko 43 v., haastattelu 2011)

Jos kotiseudulta ei 1990-luvulla löytynyt sopivaa koulutusalaan, niin muualle koulutukseen hakeutuivat Nikon mukaan hänen ikäisistään niin tytöt kuin pojatkin. Lähin paikkakunta, jonne lähdettiin muun muassa insinöörikoulutukseen oli Oulu. *Ja sitten toinen mikä veti paljon (...) poikia oli se, että ne meni inttiin töihin.* Kotipaikkakunnalta lähteminen on tarkoittanut usein lopullista muuttamista muualle. Haluja tulla takaisin olisi, mutta niin Niko kuin monet tutkimuksessani mukana olevat kertovat, että paluu ilman työtä ja palveluita ei ole enää mahdollinen.

Joitakin on tullu takasin, ja sitten ko joka vuosi juttelee ko ne käy täällä, niin hirveesti on halua tulla takasin, mutta just tämä työongelma. (...)

esimerkiksi siitä minun ikäpolvestaki lähti aika paljon, niitä on just Nokialla paljon ollu töissä ja muuta vastaavaa, niitä luki insinööreiksi (...)
(Niko 43 v., haastattelu 2011)

Niko on avoliitossa ja kertoo haastattelussa 2011, että he harkitsevat muuttoa keskustaan nykyisestä asuinpaikastaan. Kun vanhemmat mahdollisesti muuttavat muualle Suomeen Nikon äidin entiselle kotiseudulle, olisi tarkoitus jäädä kotitaloon kuntakeskukseen asumaan: *Se on parempi ko se pyssyy suvulla.*

Ikääntyvän väestön kohteluun Niko toivoisi parannusta. Hän pohtii suhtautumista vanhempiin ihmisiin nykyisessä kiire- ja suoritusyhteiskunnassa: kuinka paljon menee hukkaan sellaista tietoa ja taitoa, jota voisi tallentaa kansanperintönä nykyisille ja tuleville sukupolville.

Tää on ihan älytöntä, mikään muu ei ratkase kuin raha. (...) ko ne on kuitenkin loppupeleissä rakentanu tämän hyvinvointiyhteiskunnan sotien jälkeen, niin kyllä tarttis pikkasen parempi olla tämä systeemi. Niinku sanoit, että ne on vaan [hoito]yksiköitä ja muita vastaavia. En tiä, jossain vaiheessa se täytyy tämäki hullutus loppua, että kyllä täytyy (...) ne pehmeämmätki arvot tulla takasin (...) (Niko 43 v., haastattelu 2011)

Kyläyhteisössä Nikon toimijuus rakentuu sosiaalisten suhteiden kautta ja erityisesti toisia auttavana moniosajana. Ongelmien tullessa eteen hän on se, jolle soitetaan: *Tiiän mistä narusta vedetään ja miten joku määrittä asia ratkaistaan.* Onnistuminen toisten auttamisessa palkitsee ja se on rakentanut Nikon aktiivista toimijuutta yhteisön luottohenkilönä. Niko pohtii elämäänsä slow life -näkökulmasta samaan tapaan kuin Anna (s. 108). Kaikkea ei tarvitse saada:

Joo, kyllä se on niin, että ko ei turhaan hötkyile niin mikäs siinä. Ja sitten ko ottaa päivät semmosina ko ne tulee. Ja sitten se, ettei tee elämästä niin vaikeaa, että pitää saaha kaikki mahdolliset purjeveneet ja moottori-veneet, kelkat ja vastaavat. Helposti se raha pyörittää elämää. Mulla on aina ollu se, että teen töitä lähinnä sen takia, että saa laskut maksettua.

Työttömyys saattaa murentaa miehen toimijuuden tilaa ja mahdollisuuksia erityisesti niissä maaseudun yhteisöissä, joissa työnteke on miehen mitta. Niko kertoo, kuinka Lapissa elämänkulku voi traagisesti katketa ja samalla pysädyttää läheisten ja yhteisöjen elämää:

Onhan täällä niinko se, että kyllä täällä niinko määrätyllä lailla (...) näkee paljon ja kovettuu niinko siinä, että mullaki esimerkiksi hirveesti silloin nuorempana ko oltiin, no seittemännellä luokallako ko oltiin, niin ensimmäinen kaveri ampui ittensä. Niinku tiät, nuorten miesten yleinen kuolinsyy on nämä itsemurhat (...), että [Lapissa kotiseudulla] varsinki niin on ollu välillä sillälai, yhtenä vuonna oli kolme-neljä kaveria jotka ampu ittensä. (...) Niin, nämä oli vielä siis nuorempia. Heillä oli just tämä ongelma, että kun ei ollu sosiaalinen eikä muuta vastaavaa (...) sanotaanko, jos ne olis eläny niin niistä olis varmaan just tullu niitä vanhoja poikia viiksekkäitä. Meitä on niin moneen junaan. (Niko 43 v., haastattelu 2011)

Niko viittaa sosiaalisuuden vaatimukseen, joka tutkimukseni kontekstissa tarkoittaa hyväksi tyypiksi tulemistä ja joustavaan työelämään suuntautuvien valmiuksien hankkimista mieluusti elinikäisen koulutuksen avulla. Kun nuorten miesten elämä päättyy itsemurhiin, voi odotetun toimijuuden stereotyyppistä mieheyttä tavoitteleva vaatimus olla yksi masennusta aiheuttava tekijä jo yläkouluikäisenä. Kulttuurinen normi ohjaa toteuttamaan sitovia, perinteisiä nais- ja miestapaisuuksia, vaikka nyky-yhteiskunnassa ja globaalissa maailmassa sukupuolen toteuttamisen tavat ovat moninaisia. Itsenäistymiskertomukseen liittyvät jännitteet kykenemisen ja täytymisen vuoropuheluna voivat sekoittaa oman osaamisen arviointia, tunnetta siitä, että tulevaisuus on myös minua varten. Päämäärä voi osoittautua vaikeaksi saavuttaa, jos sosiaalinen toimintaympäristö voimistaa esimerkiksi lähtemisdiskurssia vuosikymmenestä toiseen. Kun kieli rakentaa todellisuutta, saattaisi vaihtoehtoinen selviämis- tai pärjäämispuhe tuoda aikuistuville nuorille lisää vakaata toimijuutta, joka viitoittaisi tietä tulevaisuuteen.

Mistä solet poissa?

Elämänkulku muotoutuu kulttuureissa, yhteiskunnan eri instituutioissa, ajassa, paikoissa ja tiloissa, joissa toimitaan yhdessä toisten, usein samankaltaisten kanssa. Koulutuksen ja kasvatuksen kentät ovat Suomessa kaikille tuttuja kohtaamisen paikkoja. Elämänkulun suunta ja toimijuuden rakentumisen perusta kiinnittyvät niihin mahdollisuuksiin, joita kasvatusta ja koulutus tarjoavat erilaisissa kulttuuriympäristöissä (ks. Antikainen ym. 2000; Lahelma 2003; Mietola ym. 2005).

Johanna Vaattovaaran (2009) mukaan Tornionlaaksossa pohjoiseen ympäristöön kiinnittynyt puhe lähtemisen välttämättömyydestä yhdistää lappilaisia pellolaisnuoria. Anne Ollilan (2008) tutkimuksessa nuorten tulevaisuuskuvin toiveet, tavoitteet ja pyrkimykset liittyvät paikka-, menestys- ja epäonnistumiskeskusteluihin kulttuurisina tapoina. Tulevaisuuspuheelta vaaditaan sisällöllistä suunnitelmallisuutta ja nuorilta odotetaan valmiuksia jo aikaisin päättää elämästä pitkälle tulevaisuuteen niin koulutuksen kuin mahdollisesti avautuvien työurien suhteen.

Kulttuureihin liittyvät ne tavat ja käytännöt, joita pyritään noudattamaan, jotta voidaan toimia ja elää yhdessä niin globaalisti kuin paikallisesti. Törmäykset voivat syntyä siitä, kun erilaiset – myös paikalliset – kulttuurit kohtaavat ja ihmiset tulkitsevat eroja suhteessa toisiinsa vain omista näkökulmistaan. Nykyisin lisäksi mediakulttuurissa rakennetaan moniulotteisia kuulumisen, vuorovaikutuksen ja oppimisen tiloja⁵⁶. Muuttuvat ja kehittyvät kommunikaation tavat hallitsevat vapaa-aikaa, ovat mukana sosiaalistumisprosesseissa sekä välittävät viestejä poliittisesta päätöksenteosta.

Pohjois-Suomi ei ole kulttuuriltaan yhtenäinen alue, vaan se on jakaantunut moniin osiin. Meänkielinen Tornionjokilaakso sijaitsee länsipuolella (Länsipohja) ja Peräpohjolassa asuu sekä lantalaisia että saa-

⁵⁶ Ks. esim. Laukkanen & Vaattovaara 2009.

melaisia⁵⁷. Oulun seutu eli Pohjois-Pohjanmaa, Kainuu ja Koillismaa sekä Keski-Pohjanmaa ovat identiteetiltään pohjoiseen kiinnittyneitä alueita. Alueiden historia, erilaiset elinolosuhteet, sosiaalinen rakenne sekä erityisesti kieli ja murteet rakentavat paikallista kulttuurista identiteettiä. (Satokangas 2010, 197–199.)

Tutkimuksessani Kaisa (42 v.) kuvaa 1990-luvun alkua ja lähtemistä kotipaikkakunnaltaan:

No soli varmaan juuri sen takia ettei sielä ollu niitä työmahollisuuksia, että ensimmäiset avoimet työpaikat oli suurinpiirtein että olin työllisyysvaroin töissä (...) kunnalla ja sitten soli, vaikka mihin yritteli niin ei sielä mihinkään päässy niinkö töihin - - ja sitte [kaupungissa] tein ihan hanttihommia ja tämmöstä ja siitä sitten kursseille (...) ihan työn perässä sitä niinkö sitten lähti, ihan semmonen ajatus sielläki (...) nuorena oli (...) se oli jännä juttu että piti 16-vuotiaana tietää, mitä loppuelämänsä tekkee. Hassu lähtökohta ko ajattelee nykyään, että minun [lapseni] pitäis tietää ne omat valinnat. (Kaisa 42 v., haastattelu 2011)

Muutto- ja liikkuvuuspuhe rakentaa aktiivista, odotettua toimijuutta ja vie yksilön omien valintojen suuntaa pois marginaalista: se luo kuvaa rohkeasta menestyksen etsijästä matkalla omaan paikkaan, josta voi muovata sellaisen kuin haluaa (Ollila 2008, 202–203). Kaisalle ajatus lähtemisestä koulun jälkeen kiinnittyi yleisesti hyväksytyyn, järkipää-tökseksi miellettyyn valintaan kotiseudulle jäämisen vastakohtana. *Ihan työn perässä sitä niinkö sitten lähti, ihan semmonen ajatus sielläki nuorena oli* viittaa lähtemispuheeseen, jossa vain muuttaminen pois avaa oven työuralle ja viitoittaa tien parempaan elämään.

⁵⁷ Lapinmaan ja Lannan raja syntyi Ruotsin kruunun verotuskäytäntöjen sekä kielten erilaisuuden vuoksi ja määriteltiin lopulta 1795. Lantalaisilla tarkoitetaan suomalaista talonpoikaisväestöä erotuksena saamelaisista. Nykyisin Saamelaisalueeseen kuuluvat Enontekiön, Inarin ja Utsjoen kunnat sekä Sodankylän kunnan pohjoisosa. Alueeseen kuuluvat lisäksi Ruotsin ja Norjan pohjoisosat sekä Kuolan niemimaa. http://www.lappi.fi/lappi/lapin_lumo/lapin_historiaa (Luettu 16.10.2012)

Käsitykset Lapista kulkevat kulttuurisena kieliperintönä esimerkiksi suomalaisissa runoissa, kuten Kalevalassa. Sanasto ilmentää Heli Saari-
sen tutkimuksen (2011) mukaan muualla asuvien ylivertaisuutta suh-
teessa pohjoiseen alueeseen, jossa eletään ”Pimeässä Pohjolassa, Hiito-
lassa, Pimentolassa, Päivättömässä Pohjolassa, Turjan noitien tuvilla,
Lapin laahtotantereilla”. Pohjoisen naisiin liittyviä ilmauksia ovat
”Louhi Pohjolan emäntä, Pohjan akka harvahammas, Lapin akka käy-
räselgä, Pohjan akka kyytäkynsi, kyytäkynsi luuhamuura. Miestä kuva-
taan sanoilla Lapin ukko kolmisormi, Joukahainen, laiha poika lappa-
lainen, lappalainen kyyttösilmä”. Myytit⁵⁸ saavat elinvoimansa siitä
sosiaalisesta todellisuudesta, jossa kieltä ja sanastoa käytetään. Käsityk-
set elävät tietona, arjen myytteinä ja itsestään selvinä tosiasioina yhä
edelleen, sukupolvesta toiseen. (Saarinen 2011, 39.) Eteläisestä Suomes-
ta katsottuna Lappi sijaitsee kaukana niin fyysisesti kuin henkisesti, jo-
ten myyttiset tarinat rakentuvat erityisesti muualla tuotetuista mieliku-
vista ja merkityksistä (Naskali 2003, 27).

Kieli voidaan nähdä sekä yksilön että yhteisön resurssina, jonka
kautta voidaan ilmaista kyläyhteisöön kuulumista tai siitä irtautumista
(ks. Vaattovaara, J. 2009, 42). Kieli on kokemuksen muoto, joka sisältää
muutakin kuin ihmisten välistä ajatuksenvaihtoa ja vuorovaikutusta.
Koetussa kielessä puhuu yhteisyys, ”siinä puhuvat muut(kin) kuin mi-
nä”. (Vadén 2004, 55.) Kulttuuriset määritykset syntyvät kielen kautta,
joten kulttuurisella tiedolla on diskursiivista valtaa⁵⁹. Kieli toistaa ja

⁵⁸ Tarinat pohjoisesta myyttisenä alueena alkoivat levitä vuoden 1555 jälkeen erityisesti ruotsalaisen kirkkoherran Olaus Magnuksen teoksen *Historia de Gentibus Septentrionalibus* välityksellä, kuten Maria Lähteenmäki (2006, 13–14) teoksessaan *Terra Ultima* kuvailee. Keski- ja eteläeurooppalaiset tutkijat ja taiteilijat kiinnostuivat 1600–1800-luvuilla Lapista ja rakensivat julkaisuissaan kuvaa Pohjolasta toisarvoisena alueena, jota ilmensivät kaukaisuus, periferia, marginaali, takapajuisuus ja eksotiikka (Tuominen 2010, 312).

uusintaa hierarkkisessa suhteessa toisiinsa olevia asetelmia, kuten nainen-mies, tunne-järki, puhuttu-kirjoitettu – ja niitä on vaikea muuttaa (Derrida 1972; Naskali 2003). Tieto sisältyy kategorioihin kielen kautta: kun äiti (tai nainen) auttaa lasta leikin keskellä, ajatellaan stereotyyppisesti, että kyseessä on lapsen oma äiti, vaikka yhteyttä ei suoraan kerrota. Kategorioihin liittyvän yhteisen tiedon avulla rakennetaan ymmärrystä ympäröivästä maailmasta. Kun tieto tuotetaan ja jaetaan ihmisten keskinäisessä vuorovaikutuksessa, niin myös stereotyyppioihin kietoutuvia vahvoja luokitteluja voidaan sekä uusintaa että muuttaa. (Ks. Juhila, Jokinen & Suoninen 2012, 46–50.) Kulttuuriset paikat ja taustat tai sukupuoli eivät kuitenkaan yksin määritä eroja ihmisten kokemusten ja valinnanmahdollisuuksien välillä. Subjekti rakentuu myös yksittäisten toimijoiden kokemusten ja kertomusten kautta. (Ball, Maguire & Macrae 2000; Mietola ym. 2005, 15–16.)

Kulttuurisia törmäyksiä ja muualta Lappiin katsovien katseen suuntaa ilmentää tutkimuksessani mukana olevan Veeran (42 v.) vuonna 2011 haastattelussa kuvaama esimerkki siitä, millä tavoin lappilaiseen puhetapaan voidaan hänen nykyisellä asuinseudullaan Etelä-Suomessa suhtautua:

[Voidaan] jotaki sanoa tämmöstä tosi moukkamaista tai jotain tyhmää, "mutta kuulostat paljon tyhmemmältä kuin sie olet", on parasta joka mulle on tullu (...) Mie olen siihen sanonu sitten, että sehän vain pisti miettiin, että onko tyhmä se, joka kuulostaa tyhmältä vai antaa sen kuulostaa (...)

⁵⁹ Diskurssi voidaan määritellä myös kielelliseksi tapahtumaksi (Ricoeur 1976/2000, 24–39, 55). Pertti Alasuutari (2011, 188) toteaa diskurssin viittaavan sanojen ja todellisuuksien aina uudelleen muovautuvaan yhteyteen. Ajattelen Alasuutarin tavoin, että puhe tai kieli eivät ole viattomia, vaan ne paljastavat merkityksiä ja konstruoivat sekä tuottavat asiantiloja ja subjekteja.

Lappiin ja maaseutuun liitetään erilaisia merkityksiä riippuen siitä, kenen suunnasta alueelle katsotaan. Kaupungin ja maaseudun erot nähdään elämisen laatuun vaikuttavina tekijöinä. Veeran esimerkin mukaan erot voivat heijastua ennakkoluuloina älykkyyden tai sivistyksen alemmasta tasosta ”murheen” puhumisen vuoksi. Suhtautuminen alentavaan puheeseen voi vaatia henkilöltä syvällistä pohdintaa omasta pärjäämisestään, kuten Veera haastattelussa (2011) kokemustaan kuvaava:

Aina olen kyllä osanu sanoa hyvin napakasti takasin. (...) kyllä täällä olis ollu montaki hyvää tilaisuutta niinko tavallaan luhistua, antaa periksi ja lähteä pois, että kyllä se on omasta vahvuudesta hyvin paljon kiinni.

Kokemukset seuduista ja paikoista värittyvät kuulumiseksi joko kaupunki- tai maalaisympäristöön. Ihminen voi määrittyä urbaaniksi tai maalaiseksi yksilön omassa mielenmaisemassa, mielikuvissa, kun sosiaaliset ja kulttuuriset olosuhteet kollektiivisella tasolla sen sallivat (Tani 1995; Vaattovaara, J. 2009, 38–39, 42). Kulttuuri- ja feministimaantieteilijät ovat tuoneet keskusteluun naisten tulkintoja maaseudusta ja todenneet, ettei maaseudusta ole sisällöllisesti yhtenevää tai keskimääräistä kokemusta (Cloke & Little 1997; Sireni 2002).

Muualta Suomesta, kaupungeista ja etelästä katsottuna Lappi saattaa olla periferiaa ja voidaan ihmetellä, miten siellä ihminen voi elää. Maaseudulta voidaan katsoa toisin päin ja pohtia, miten kaupungeissa voidaan elää kiireessä ja ahtaudessa tai ”siellä syrjässä”. Kristian (40 v.) pohtii haastattelussa talvella 2011 työnsaantimahdollisuuksiaan:

Sinne Kolahriin tosin aukeaa ja nythän on Kittilässä, on iso kaivos ja Soudankylässä on Pahtavaara ja Kevitsa. On vallattu se koko alue. Jos siitä sais pitempiaikaisen työn, ettei tarttis koko aikaa miettiä, että kestääkö tämä vai eikö tämä kestä. (...) Ei sitä tiä, saattaahan sitä joutua Helsinkiin lähteen, mistä sitä ikinä tietää. (...) Son kyllä niin syrjässä se Helsinki.

Samoin kuin Kristian, suurin osa tutkimukseni naisista ja miehistä paikantaa itsensä lappilaiseksi. Jos on asunut lapsuuden ajan tai osan elämästään pohjoisen pienissä kylissä, on juurtunut paikallisten kylien kulttuureihin (ks. myös Honkasalo 2004b, 52). Lapissa kuuluu määritellä tarkasti, ”mistä solet poissa”⁶⁰. Lapista puhuminen, puheoikeuksien jakaminen niin muista kylistä tuleville kuin junantuomille tapahtuu tällä perusteella. Lapissa voidaan kuunnella puolustusasennosta muualta tulevia kommentteja ja suunnitelmia. Mitä meistä puhutaan: ollaanko viemässä luonnonrauhaa, tunturi- ja vaaramaisemaa, vesiä, marjapaikkoja, luonnonrikkauksia vai koulutusta ja koko elämäntapaa. (Naskali 2003, 15.) Lappilaisuuden puolustus voi korostua Lappi-suhteen kuvailussa myös silloin, kun Lapista on muuttanut pois. Veera kertoo kirjeessään vuonna 2002:

No, Lappi on jäänyt kauas taakse. (...) Olen asunut 50 km:n etäisyydellä [kaupungista] nyt 4,5 vuotta. Olen kotiutunut hyvin, alun ”kulttuurishokin” jälkeen. Tällainen (...) ”pikkukaupunki” on hyvä asua, palvelut lähellä, töitä on riittänyt yhdellä ja samalla työnantajalla liki 4 vuotta ja elämä on mallillaan. (...) Olen ylpeä lappilaisuudestani, murre ei ole muuttunut mihinkään ja kotiin on aika ajoin ikävä. (Veera 34 v., kirje 2002)

Veera kiinnittää murteensa kautta itsensä edelleen lappilaiseksi ja lappilaiseen kulttuuriin. Kielen merkityksestä hän puhuu haastattelussa vuonna 2011, yhdeksän vuotta kirjeen kirjoittamisen jälkeen. Kohtaamiset Etelä-Suomessa ovat ajan myötä väriytyneet erilaisiksi ”lappia” eli h-variaatiota⁶¹ ja muita murteita sekä yleiskieltä käyttävien kanssa. Lappilaisuus tuo tuntemattomien, mutta Lapista lähtöisin olevien kanssa vuorovaikutukseen meisyyttä, yhteisyyden henkeä:

⁶⁰ Tornionjokilaaksossa ”mistä solet poissa” tarkoittaa, että mistä sinä olet kotoisin, lähtöisin.

⁶¹ Ks. Lapin eri murrealueiden h-variaatiosta Johanna Vaattovaaran väitöstutkimus (2009).

Ja minua ei ole muuttanut näitten vuosien aikana mikhään. Mie edelleen puhun hoon päältä ja olen tosiaan monessa paikassa ihmetyksen aihe, (...) pääsääntöisesti kuitenkin aina hyvässä hengessä, (...) Joskus on ihana ko on tämmönen iso kokous tai palaveri tai joku seminaari ja siellon, niin joku kysyy "hei, siehän puhut lappia, oleksie meiltä". Ne on semmosia ihania, tai vastaavasti itte kuulee jonku, niin kysyy "hei mistä päin sie olet Lapista". (Veera 43 v., haastattelu 2011)

Haastattelussa vuonna 2011 Veera avaa edellä kuvailemaansa Etelä-Suomeen muuttoon liittyvää "alun kulttuurishokki"-ilmaustaan vuodelta 2002 seuraavasti:

No se mikä täällä oli mulle hirveän pysäyttävää (...) On se, että ko kuitenkin niinko juuret on Lapissa, missä elämänasenne on jotenki semmosta rehevää, semmosta että asiat joko on tai ei ole. Niin täällä sitten näkyy paljon semmosta vähä semmosta juppimeininkiä, miltä ne asiat näyttää. (...) Semmoseen pinnallisuuteen täällä törmäsin. Ja sitten siihen että kun olen kova puhuhmaan ja näin siipan tuttavia niin se oli vähä kieroon kattomista. (...) Oli hyvin erilainen meininki, kun taas Lapissa ku tulee uusia ihmisiä niin ollaan hyvin sydämellisiä. (...) Eikä esitetä enempää ko on. Se on niinko se lappilaisuuden ero minun mielestä. Siellei esitetä enempää ko on, mutta täällä esitetään aina enempää ko on. Se on niinko lähtökohta.

Vakinaisille asukkaille maaseutu elinympäristönä näyttäytyy erilaisena kuin kaupungeissa tai laajemmissa kuntakeskuksissa asuville. Paikkojen valinnassa on kyse myös luonnon arvostamisesta ja elintilasta niin fyysisenä kuin henkisenä ulottuvuutena. Kun katse suuntautuu joko sisältä tai ulkoa erityisesti pohjoiseen maisemaan, saa Lappi erilaisia merkityksiä seudun asukkaiden ja matkailijoiden näkökulmasta. Lapin eksotiikka valkeine öineen on kaukana Ivalosta Rovaniemelle synnyttämään lähtevän perheen arjesta. Vaeltajalle ja lomailijalle sama 300 kilometrin matka voi olla unohtumaton elämys aurinkoisessa, yöttömässä yössä.

Yhteenveto

Elämä muuttuu ajassa -luvussa olen analysoinut tutkimukseeni osallistuneiden elämänkulkuja 21 vuoden ajalla 1990–2011. Toimijuus rakentuu yhteiskunnallisissa muutoksissa ja erityisesti työelämän vaatimusten ehdoilla. Koulutuspoliittisessa keskustelussa ja yhteiskunnallisessa päätöksenteossa korostetaan koulutuksen merkitystä, mutta tehokkuusajattelussa ei edes ”hyväksi tyypiksi” tuleminen enää riitä: ihmisessä täytyy olla joustavaa potentiaalia, jotta tehokkuus voidaan maksimoida.

Elämänkulku ja toimijuudet ovat muotoutuneet aluksi koulutusvalintojen kautta. Aikuistuneiden lappilaisten nuorten suhtautuminen lyhyisiin työsuhteisiin, niin määräaikaishuoneisiin kuin pätkättöihin, antaa kuvan halusta osallistua yhteiskunnan rakentamiseen ja hyvinvoinnin ylläpitämiseen. Tästä näkökulmasta he eivät ole lupaustaan pettäneet. Pettyneitä ovat päinvastoin he, jotka koulutus-on-työelämää-varten -puheesta huolimatta ovat vastavalmistuneina joutuneet elämän odotushuoneeseen (ks. Holvas & Vähämäki 2005) kysymään, mitä seuraavaksi tapahtuu.

Lyhyet työsuhteet ja työttömyysjaksot ovat rytmittäneet useiden tutkimuksessani mukana olevien elämää. Pätkättöillä ei yleensä ole ollut määräaikaisten ja pysyväisluonteisten tehtävän luonnetta, vaan työtehtävät on räätälöity tietyille ajanjaksoille ja niiden jatkuminen on ollut epävarmaa. Näissä olosuhteissa ansiosidonnaiselle päivärahalle pääsy on saattanut tuntua urahuipulta.

Toimijuuden rakentuminen kiinnittyy tutkimuksessani niihin mahdollisuuksiin ja valintoihin, jotka ohjaavat koulutukseen ja itsensä kannalta hyödylliseen uravalintaan. Pitkällä aikavälillä tutkimukseen osallistuvien kertomukset ovat muotoutuneet monipolvisiksi ja tapahtumarikkaiksi kuvauksiksi eletystä elämästä. Ydinepisodeissa korostuvat muutoksiin johtavat käänneet, jotka ovat voineet dramaattisestikin muuttaa elämän suuntaa. Näissä käänneissä korostuu koulutuksen, pätkättöiden ja työttömyyden vuorottelu, jona aikana voidaan joutua

ajelehtimaan ja kokeilemaan monenlaisia elämänpolkuja. Elämässä onnistumisen tarve tai pakko vaatii toisinaan etsimään toimijuutta. Itsenäistyminen ja oman paikan löytämisen paine saattavat aiheuttaa ahdistusta ja ajautumista ongelmista toisiin.

Tutkimuksessa mukana olevat naiset ja miehet tuottavat merkityksiä valinnoista ja tekemisistä kertomuksissaan. Suomalaisessa yhteiskunnassa ammatit ja työtehtävät ovat eriytyneet voimakkaasti sukupuolen mukaan, vaikka miehet ja naiset osallistuvat yhtä paljon työelämään. Käsitukset siitä, mitä miehen ja naisen kuuluu tai on sopivaa tehdä työkseen, ovat kulttuurisia ja kiinnittyvät laajaan sukupuolitapaisten käytäntöjen hallitsemaan puhetapaan, niihin diskursseihin, joissa toimijuus muotoutuu. Toimijuuden sukupuoli näyttäytyy useissa kertomuksissa naisen hoivatoimijuutena ja huolenpitona sekä miehen ulosuuntautuvana elättäjyytenä. Jos mies on yksinelävä ”sinkku”, hänen toimijuutensa kerrotaan luontosuhteen, työn tai sen aktiivisen etsimisen, harrastusten ja ympäröivän yhteisön toimintaan osallistumisen kautta. Naisella yksin eläminen tarkoittaa yksinhuoltajuutta, harrastuksia, koulutukseen osallistumista ja työntekoa. Kotoa ja lasten luota lähteneen naisen toimijuus voi rakentua kouluttautumisen, uuden ammatin tai uran voimalla uudessa parisuhteessa.

Työttömyys voi saada henkilön elämässä uudenlaisen merkityksen: on aikaa itselle ja voi pohtia uusia vaihtoehtoisia suunnitelmia. Toimijuus voi ikään kuin pysähtyneessä tilassa tuottaa aktiivista pohdintaa tulevaisuudesta, johon itse voi vaikuttaa. Toimijuus rakentuu myös päämäärätietoisien koulutus- ja urasuunnittelun kautta. Yli 20 vuoden ajalla suunnitelmat eivät kuitenkaan aina toteudu halutulla tavalla. Vielä 45-vuotiaana on mahdollista kysyä ”mikä minusta tulee isona”.

TAULUKKO 4 Kertoja, ikä, elämäntilanne, kertomustyyppien alaluokat ja toimijuuden modaliteetit: kirjeen kirjoittaneet ja haastatteluun osallistuneet, 1990–2011

Kertoja	Ikä 2011	Elämäntilanne ja kertomustyyppien alaluokat	Toimijuuden modaliteetit
Essi	40 v.	muuttaminen, koulutus- ja työura, parisuhde, lapsi, itsensä löytäminen	HALUTA, VOIDA, KYETÄ, TUNTEA
Armi	45 v.	pätkätyö, työttömyys, parisuhde, muuttaminen, palaaminen, koulutus- ja työura, itsensä löytäminen, Lappi ja luonto	HALUTA, TÄYTYÄ, TUNTEA, OSATA
Kristian	41 v.	pätkätyö, lähteminen, koulutus, muuttaminen, palaaminen, itsensä löytäminen, Lappi ja luonto	TÄYTYÄ, HALUTA, TUNTEA, OSATA
Alpo	43 v.	lähteminen, palaaminen, koulutus- ja työura, parisuhde, lapset, itsensä löytäminen, Lappi ja luonto	OSATA, KYETÄ, HALUTA
Henri	43 v.	paikallaan pysyminen, parisuhde, lapsi, työura, itsensä löytäminen	HALUTA, KYETÄ, OSATA, TUNTEA
Kirsti	45 v.	paikallaan pysyminen, jännite, pätkätyö, työttömyys, lapset, koulutus- ja työura, itsensä löytäminen	TÄYTYÄ, HALUTA, KYETÄ, VOIDA
Kaisa	42 v.	muuttaminen, parisuhde, lapsi, jännite, koulutus- ja työura, itsensä löytäminen	TÄYTYÄ, HALUTA, TUNTEA, KYETÄ
Riku	43 v.	koulutus- ja työura, muuttaminen, parisuhde, lapset, jännite, itsensä löytäminen	HALUTA, KYETÄ, OSATA, TUNTEA
Veera	43 v.	muuttaminen, parisuhde, lapsi, koulutus- ja työura, jännite, itsensä löytäminen	TÄYTYÄ, HALUTA, KYETÄ, TUNTEA, OSATA
Niko	43 v.	paikallaan pysyminen, työura, parisuhde, Lappi ja luonto, itsensä löytäminen	HALUTA, OSATA, VOIDA

Koulutukseen hakeutuminen nähdään tienä uuteen elämään. Kun lapset ovat kasvaneet tai muuttaneet pois kotoa, on koulutus mahdollistanut naisille kokonaan uudenlaisen elämäntavan. Elinikäinen oppimisen käsite sisältää kuitenkin kaksoismerkityksen, sillä toisaalta koulutus on side työelämään ja siten avaa erityisesti naisille tien täyteen kansalaisuuteen. Toisaalta käsite sisältää ajatuksen siitä, että ilman jatkuvaa päivitystä eli koulutuksen kautta itsensä kehittämistä ihminen on vajaa eikä mahdu ideaaliyksiön, sen ”hyvän tyyppin” raameihin. (Ks. Keskitalo-Foley 2011, 19.)

Toimijuus sukupuolittuu lähtemis- tai muuttamiskertomuksissa, joiden taustalla voi painottua kulttuurinen ajatus siitä, että naisten kuuluukin lähteä. Maatilan jatkajina poikia saatettiin arvostaa enemmän kuin tyttöjä, kuten Veeran kertomuksessa tulee esiin perheen tilan jyvittämisestä vain pojille. Segregaation purkamiseen taas liittyy Matin kertomus, jossa hän jättää haalarit rakennukselle ja vetää ylleen hoitajan vermeet. Toimijuus voi rakentua perinteisistä nais-mies-jakoon liittyvistä ammateista poikkeavalla tavalla, jos siihen vain luodaan mahdollisuuksia ja esimerkiksi työttömyyden uhatessa näitä valintoja tuetaan (ks. Lyytinen 2013).

Elämänkulku muovaa toimijuutta, samoin toimijuus elämänkulkua. Analyysiluvuissa viisi ja kuusi olen tutkinut kahta ajanjaksoa eli vuosia 1990–2002 ja 1990–2011 (ks. yhteenvedot edellä taulukoissa 3 ja 4). Toimijuuden tiloja ja niihin kiinnittyvien modaliteettien muutosta on mahdollista tarkastella erikseen varhaisaikuisuuden ja keski-ikäen kynnyksellä (ks. kooste taulukossa 5).

Kirjeen kirjoittaneiden (32–37 v.) kertomukset kuvaavat elämänkulkua 1990-luvulta ja 2000-luvun alkuun. Etusijalla ovat yleiset arviot valintatilanteista: jos ei ole suuntaa elämälle, se on etsittävä. Tunteisiin, arvioihin ja arvostuksiin (*tuntea*) kiinnittyä voiminen (*voida*) eli mahdollisuuksien ja vaihtoehtojen punnitseminen erityisesti paikallisesti tarjolla olevissa puitteissa.

TAULUKKO 5 Toimijuuden modaliteettien esiintyminen aineistoissa 1990–2002 ja 1990–2011 ikäryhmän sekä taulukoihin 3 ja 4 koottujen kertomustyyppien alaluokkien mukaan

MODALITEETIT 1990–2002 Vain kirjeen kirjoittaneet N=19 32–37 v.	MODALITEETIT 1990–2011 Kirjeen kirjoittaneet ja haastatteluihin osallistuneet N=10 40–45 v.
TUNTEA 15 VOIDA 13 HALUTA 12 KYETÄ 10 TÄYTYÄ 8 OSATA 5	HALUTA 10 KYETÄ 7 OSATA 7 TUNTEA 7 TÄYTYÄ 5 VOIDA 3

Modaliteettien tuntea ja voida vuoropuhelussa sosiaaliset ja kulttuuriset odotukset ohjaavat elämäntulkua. Arviot oman elämäntulkun suunnasta voivat olla sidoksissa niihin diskursseihin, joiden avulla aikuistuvat nuoret sosiaalistuvat yhteiskuntaan. Kun ei ole vielä paljon työ- tai elämäntulkemusta, on välttämätöntä nojata sosiaalistaviin, kulttuurisiin traditioihin, jotka ovat yleisesti hyväksytyjä toimijuuksien rakennusaineita.

Kun *haluaminen* liittyy yleisesti tavoitteisiin, päämääriin ja motivaation, on se 2000-luvulle tultaessa ollut epävakaa. Erityisesti koulutus ja sen avaamat mahdollisuudet työelämään ovat näyttäneet alle 37-vuotiaille enemmän petettyinä lupauksina kuin elämäntulkua tukevinä koulutus- ja työurapolkuina. Epävarmuuteen liittyy myös modaliteetti *kykeneminen*: toimijuutta muovaa se, millainen käsitys henkilöllä on omista fyysisistä ja psyykkisistä kyvyistään. Työttömyysjaksojen ja pätätöiden vaihtelu ei vahvista käsitystä omasta kyvykkyydestä tai kuulumisesta ”joukkoon” tutkinnosta huolimatta. *Osaaminen* tarkoittaa taitoja, tietoja ja kompetenssia, jotka kehittyvät työkokemuksen myötä

ja vuorovaikutuksessa toisten kanssa. Työttömyys sotkee väistämättä työelämään liittyviä sosiaalisten suhteiden verkostoja ja saa aikaan ulkopuolisuuden tunteita.

Myöhemmin, 40–45 –vuotiaina, toimijuus on rakentunut enemmän tavoitteelliseksi ja motivoituneeksi (*haluta*) ja on vahvistunut fyysisen ja psyykkisen kykenemisen (*kyetä*) sekä taitojen ja tietojen omaksumisen (*osata*) avulla. Arviot nykyisestä elämäntilanteesta ja mennyttä reflektoituva perspektiivi kiinnittyvät *tunteisiin*. Arvostukset ovat asettuneet perustaksi tukemaan yksilöllisiä päämääriä rakentaen kompetenssia, kuten ammatillista pätevyyttä. Nuorempana voi askarruttaa se, miten elämässä yleensä tulee selviämään, mutta myöhemmin elämäntapahtumia ja kokemuksia voi tarkastella itsenäistymistä tukevinä reflektioina: miten olen selvinnyt tähän saakka, ovatko haaveet toteutuneet ja miten aion jatkaa.

Voiminen eli vaihtoehtojen ja mahdollisuuksien punnitseminen muokkaavat enemmän toimijuutta nuoremmilla kuin vanhemmassa ikäryhmässä. Nuorempana toimijuus rakentuu kulttuurisen käsikirjoituksen mukaan koulutuksen, työn, parisuhteen, perheen ja kodin järjestyksissä. Sama normijärjestys merkitsee tavoiteltaviksi myös sukupuolittuneet ja segregoituneet toimijuuden tilat. Vanhemmassa ikäryhmässä *voiminen* esiintyy toimijuuden modaaliteettina vain kolmella kymmeneestä. Ero viittaa mahdollisuuksiin ja vaihtoehtoihin, joita ei tarvitse enää pohtia samaan tapaan kuin aikaisemmin, vaan tiedetään mihin kyetään ja mitä osataan.

Pakot, välttämättömyydet, esteet ja rajoitteet (*täytyä*) esiintyvät samaan tapaan kummankin ikäryhmän kertomuksissa. Elämäältä voidaan haluta ikävaiheesta riippumatta ”jotain muuta”, joten valintatilanteeseen saattaa sisältyä odotuksiin pettymisen vuoksi pakottava tarve muuttaa elämän suuntaa. Varhaisaikaisuudessa *täytyminen* liittyi siihen, että oli pakko lähteä kotipaikkakunnalta koulutuksen vuoksi. Paluun jälkeen osoittautui välttämättömäksi muuttaa työn perässä jopa useainkin kertaan. *Täytyminen* kiinnittyy enemmän *voimiseen* eli vaihtoehtojen ja mahdollisuuksien punnitsemiseen tulevaisuutta ajatellen.

Keski-ian kynnyksellä *täytyminen* määrittyy tuntemisen ja haluamisen kautta, kun arvioidaan omaa elämäntilannetta ja voidaan tavoitella päämäärätietoisesti muutosta elämäntilanteeseen.

Modaliteettien lisäksi kertomustyyppien mukaan tarkasteltuna (ks. liite 3) osassa kertomuksia ikä ja elämänvaihe taustoittavat toimijuuden tiloja ajassa (ks. myös Jyrkämä 2008). Nuoremmassa ikäryhmässä Salla on lähtenyt, muuttanut ja palannut kotiseudulle. Vanhemmassa ikäryhmässä Kristian ja Kaisa ovat tehneet samoin. Yleisesti lähteminen on tarkoittanut tutkimuksessani muualle koulutukseen hakeutumista ilman, että henkilö olisi jo päättänyt muuttaa pois kotipaikkakunnaltaan. Tutkinnon jälkeen on ollut tavanomaista palata työnhakuun kotiseudulle. Muuttaminen tarkoittaakin analyseissani koulutuksen jälkeen muualle asumaan jäämistä tai muuttamista pois myöhemmin joko työn vuoksi tai kumppanin kanssa tehtyjen yhteisten päätösten jälkeen. Paluun ehdoksi esitetään työllisyystilanteen muutos, kuten esimerkiksi Kristianin kohdalla tapahtui: kun paluuseen tarjoutui mahdollisuus, tilaisuuteen oli helppo tarttua. Vanhemmassa ikäryhmässä (40–45 v.) kahdeksan kymmenestä oli lähtenyt tai muuttanut ja neljä tullut takaisin – Armi, Kristian, Alpo ja Kaisa, joka oli myöhemmin muuttanut uudelleen pois kotipaikkakunnaltaan. Paluu kiinnittyy myös koulutusmahdollisuuksiin ja etenemiseen työuralla tai luottamukseen, että itsestä löytyy potentiaalia vastata mahdollisiin uusiin työelämän haasteisiin.

Paikallaan pysymiskertomuksiin sijoittuu kahdeksan nuoremmasta (N=19) ja kaksi vanhemmasta ikäryhmästä (N=10). Nuoremmilla paikallaan pysymiseen kiinnittyvät parisuhde, lapset ja pätkätyö työttömyysjaksoineen. Työura on saattanut muuttua vakaammaksi koulutuksen tai kurssien myötä, vaikka osa naisista kertoo odottavansa aikaa ja tilaa itselleen lasten varttumisen jälkeen: *”sitten-kun”*. Ollin elämäkulussa on säilynyt vuoteen 2002 saakka jatkuva jännite, mikä on johtanut turhautumiseen: *kun ei ole mitään tekemistä ja alkaa olla niin huono kuntokin*, hän kertoo.

Vanhemmassa ikäryhmässä Nikon työura on mahdollistanut paikallaan pysymisen Lapissa. Hän puhuu myös kiinteästä suhteestaan paikallisyhteisöön. Kirstiä ovat pitäneet paikoillaan yksinhuoltajuus, päätkätyöt ja työttömyysjaksot ja erittäin vaikea taloudellinen tilanne. Haastattelun aikaan, vuonna 2011, elinolot olivat muuttuneet, kun uuden ammatin myötä työllisyystilanne oli vakiintunut. Lisäksi toinen lapsista on hakeutunut kaupunkiin opiskelemaan. Kirstin toimijuuden tila voi laajentua entisestään ja muotoutua uudelleen, jos suunnitelmat ja haaveet toteutuvat.

Itsenäistymiskertomuksissa kertojat kuvailivat uusien tilojen avautumista ydinepisodeina, joita erilaiset jännitteet, ristiriidat tai muut merkityksellisiksi koetut muutokset olivat saaneet aikaan. Kirjeen kirjoittaneiden kertomuksista noin puolet sijoittuu selkeästi itsenäistymiskertomuksiin, kun taas kirjeen kirjoittaneiden ja haastatteluun osallistuneiden elämänkulku kiinnittyy niihin kaikilla. Jännitteitä aiheuttavat (ks. liitteet 4 ja 5) muun muassa ihmisarvon mureneminen työttömänä, koulutususkon rapautuminen ja työelämän vaativaksi kokeminen. Itsenäistymisessä auttavat selviytyminen yksinhuoltajana, vastavirtaan kulkeminen ja koulutusalan tai ammatin vaihtaminen.

Kummassakin ikäryhmässä yhtenä jännitteenä esiintyy pettyminen perhe-elämään ja parisuhteeseen. Itsenäistymiseen liittyy halu ja kyky katsoa itseään uudesta perspektiivistä, jota taustoittavat esimerkiksi selviytyminen vaikeista elämäntilanteista ja elämän kohtuullistaminen. Vanhempana itsensä löytämistä kuvaa oman osaamisen ja kykyjen tunnistaminen sekä niiden näkeminen koko yhteisöä hyödyttävänä voimana. Elämäkokemukset, toteutuneet haaveet tai vaihtoehtoiset valinnat luovat perustaa suuntautua luottavaisesti nykyhetkestä tulevaisuuteen.

VII

Lopuksi

Elämänkulun ulottuvuudet

Tutkimuksessani olen analysoinut lappilaisten naisten ja miesten elämänkulkua sekä toimijuutta. Pääkysymykseni oli, millaiseksi vuonna 1989 työttöminä työnhakijoina olleiden Lapin maaseudulta Tunturi-Lapista, Pohjois-Lapista sekä Itä-Lapista lähtöisin olevien nuorten aikuisten elämänkulku ja toimijuus on muotoutunut 21 vuoden aikana 1990–2011. Pääkysymystä tarkensin kysymyksillä: millaisia toimijuuden tiloja tutkimukseen osallistuvien elämänkuluissa on avautunut, millaisia toimijuuden rakentumiseen liittyviä ydinepisodeja kertomuksista voidaan kiteyttää ja millä tavoin toimijuus sukupuolittuu kertomuksissa?

Tutkimukseni paikantuu alueellisesti Lappiin. Tutkimuksessa mukana olevien henkilöiden elämät kulkevat monessa suunnassa. Niitä määrittää eläminen lapsuuden kotipaikkakunnalla, lähteminen, kotiseudulle palaaminen, muuttaminen kylistä toisiin ja kauemmas kaupunkeihin. Analyysini osoittaa, ettei koti ympäristöineen kuitenkaan ole vain lähtö- tai paluupaikka, vaan kulttuureissa omaksutut perinteet, arvot, normit, tavat ja uskomukset kulkevat ihmisten mukana. Koulutus ja kulttuuriset tekijät pyrkivät yhtäältä mukauttamaan yksilöt yhteiskunnan vaatimiin joustaviin rooleihin, mutta toisaalta ne vahvistavat sosiaalistumista konventionaalisiin rakenteisiin. Tutkimustulok-

seni osoittavat, että koulutusinflaatio -käsitteen rinnalla voidaan puhua ”suuresta huijauksesta”, kvalifikaatioiden petetyistä lupauksista. Nykyinen koulutusjärjestelmä ja yhteiskuntakehitys vaatimuksineen ovat rekrytoineet nuoria koulutukseen, mutta luoneet samalla toteutumattomia toiveita valmistua työelämää varten. Koko Suomessa valmistuu edelleen 2010-luvulla nuoria aikuisia aloille, joilla ei ole töitä eivätkä työurat näin pääse lainkaan alkamaan.

Tutkimukseni lähtökohtana on ollut, että elämänkulku kiinnittyy yhteiskunnallisiin muutoksiin ja jäsentyy suhteessa toimijuuteen odotusten, mahdollisuuksien ja toteutuneiden elämänvalintojen vuorovaikutuksessa. Tilaan, aikaan ja paikkaan liittyvät kokemukset rakentuvat yksilöllisesti, mutta ovat lisäksi yhteisöllisiä eli sosiaalisesti ja kulttuurisesti määrittyneitä. Sitoutuminen paikkaan riippuu monin tavoin henkilön valinnanmahdollisuuksista ja toimintatavoista, jotka osaltaan muuttavat elinympäristöä. Elämänvalinnoissa toimijuus näyttäytyy niin perinteisten toimintatapojen myötäilemisinä kuin vastaanpanemisenä.

Olen jäsentänyt tutkimukseeni osallistuvien elämänkulkuja neljän periaatteen mukaisesti ulottuvuuksina, joita ovat aika, paikka ja historia, yhteenkietoutuvat kokemukset, toimijuus ja elämäntapahtumien ajoitus. Ensimmäinen, elämänkulun ajallinen ja historiallinen periaate kiinnittää tutkimukseeni osallistuvien henkilöiden elämäntapahtumat samaan lähihistoriaan eli kyselyyn vastanneet ja kirjeen kirjoittaneet välille 1990–2002 sekä kyselyyn vastanneet, kirjeen kirjoittaneet ja haastatteluun osallistuneet ajalle 1990–2011. Tutkimuksen alussa oletukseni oli, että kertomuksissa tulee esille hyvin erilaisia kokemuksia, irrottautumisia ja kuulumisia henkilöiden vaihtelevien elämäntilanteiden mukaan. Elämänkulkujen suunta onkin ollut polveileva, mutta yhtenäinen yhdessä suunnassa: kertojat tuottavat tulevaisuuteen kurkottavaa selviämisen eetosta, jossa koulutusvalintojen jälkeen työuran aloittamisen ehtona on ollut pääasiassa entiseltä kotiseudulta lähteminen. Aikajana on pitkä, joten tutkimuksessani mukana olevien yli 40-vuotiaiden henkilöiden elämässä aika on tuonut jokaiselle oman järjestyksensä arkeen.

Muistot eivät ole kuitenkaan kullanneet kaikkia niitä kokemuksia, joita he ovat ammattiin valmistumisen jälkeen saaneet kokea petettyjen koulutus- ja työelämälupausten vuoksi. Tällä hetkellä, vuonna 2015, tilanne jatkuu Lapissa edelleen samansuuntaisena, mutta nuoria aikuisia on vain vähemmän. Kirjeissä ja haastatteluissa pysähdytään koulutuksen tai kotiseudulle palaamisen jälkeisiin ydinepisodeihin ja tapahtumiin, joiden kautta elämänkulussa tie mutkistui tai sai kokonaan uuden käänteen.

Lappilaisessa asenneilmastossa ei ole aikaisemmin ollut tapana – jos ei koulutus- ja työmahdollisuuksien vuoksi mahdollistakaan – valaa peruskoulun ja lukion lopettaviin nuoriin toivoa tulevaisuudesta kotipaikkakunnalla (Ollila 2008; Vaattovaara, J. 2009). Pessimistinen ”ajatuskanta”, saattaa jälkeen päin tarkasteltuna näyttää surulliselta. Tutkimuksessani mukana oleva Kaisa katsoo menneeseen vuonna 2011:

(...) ihan semmonen ajatus siellä [kotipaikkakunnalla] nuorena oli, että aivan sama minkä koulutuksen käy niin ei sitä työtä ole kuitenkaan – että se oli kyllä vähän niinkö surullinenki, ku näin jälkikäteen ajattelee, niin se ajatuskanta, mutta se vaan oli vähän kaikilla sama sielä.

(Kaisa 42 v., haastattelu 2011)

Kaisa pohtii tulevaisuutta oman lapsensa kohdalla:

Niin – ja tänä päivänä sitä yrittää omalle [lapselle] selittää, että kun sie menet johonki kouluun, niin ei sen tarvi välttämättä siinä ammatissa ikkäästi. Voit kouluttautua, olla töissä, kouluttautua uudelleen ja vaihtaa työpaikkaa. Se on varmaan eri lähtökohta, että minun aikana se oli semmosta, että se (...) oli hirveätä rahan hukkaa laittaa opiskeluun, oli mahdollisimman kiire töihin. (Kaisa 42 v., haastattelu 2011)

Koulutus hukkaan heitettyinä rahana ja turhana ajankuluna tuli esiin myös vuosina 1994 ja 1995 keräämissäni työvoimapiiriin asiakasmerkinnöissä. Suhtautumisesta koulutuksen arvoon työmarkkinoilla saattoi olla maininta: ”henkilö ei halua koulutukseen, koska katsoo, että

työtilanne on jokatapauksessa heikko”. Virkailijoiden asiakasarvioinnit antoivat suuntaa alle 30-vuotiaiden sijoittumisesta työelämään tai ha-keutumisesta koulutukseen 1990-luvulla. Arvioinneissa tulivat esille määräaikaiset työsuhteet, pätkätyöt ja perusteettomat irtisanoutumiset, jolloin tutustuminen työelämään oli jäänyt sovittua määräaikaisuutta lyhyemmäksi. Selityksiä omalle irtisanoutumiselle ei oltu kirjattu lo-makkeisiin. Taloudelliset vaikeudet takauksineen, työttömyys ja mie-lenterveysongelmat olivat tulleet tutuksi nuorille aikuisille, jotka 1990-luvun puolivälissä vasta aloittelivat työuraa ja itsenäistä elämää. Pari-suhdeongelmat, pienten paikkakuntien asuntopula, asuminen van-hempien luona ja koulutusinflaatio sekä sitä kautta pessimistinen nä-kemys koulutuksesta ja tulevaisuudesta kuuluivat tutkimuksessa mu-kana olevien arkeen. Vuonna 1990 useimmilla oli vielä valoisa usko tu-levaisuuteen huolimatta siitä, että he olivat vasta valmistuneita työttö-miä työnhakijoita. (Vaattovaara 1990.)

Toinen, elämänkulun yhteenkietoutumisen periaate toteutuu kuu-lumisena erityisesti samanlaisiin toimijuuden tiloihin ammatillisen koulutuksen jälkeen: työttömäksi jääminen tai pätkätyö oli melko var-ma kohtalo, jos muutti takaisin kotipaikkakunnalle. Kumppanin työti-lanne ja koulutustarjonta saattoivat muuttaa nopeasti toimijuuden ra-kennusaineeksi riippuen siitä, millä ehdoilla henkilön valintana oli läh-teminen tai jääminen. Kertojan suhde elämään, valintoihin, päätöksiin ja toimijuuden rakentumiseen perustuu itselle merkityksellisten asioi-den arvottamiseen. Muuttaminen muualle ja palaaminen takaisin saat-toivat tuottaa toimijuutta, jossa suhtautuminen omaan elämään muut-tuu verrattuna entiseen. Toisten hädän näkeminen voi esimerkiksi joh-taa downshiftaukseen omassa elämässä. Toimijuuden rakentuminen saattoi olla paikallisiin, kulttuurisiin odotuksiin kiinnittyvää muuttu-matonta toistoa: syrjäkylille rakentamisen jälkeen voitiin naisen kotiin jäämis -puheella luoda siltaa kotityön arvostamiselle perinteisen per-hemallin mukaan. Näissä kertomuksissa toimijuuden tilat osoittautui-ivat sukupuolittuneiksi ja modaaliteetteihin liittyvä neuvottelu, mahdol-lisuudet tai vaihtoehdot jäivät avaamatta.

Kolmantena elämänkulun periaatteena toimijuuden muotoutuminen paljastaa yhteiskunnallisia valtarakennelmia ja niiden avulla toistettuja diskursseja. Toimijuuden rakentuminen näyttäytyi niin kulttuurisesti toistettuna tekemisenä kuin nais- tai miestapaisuutena, jolloin odotukset erityisesti oikeaksi määrittelystä naiseudesta ohjasivat perinteiseen perhemalliin tai hoiva-alalle. Toimijuus normittui aineistossa nais- ja miestapaisuudeksi koulutusvalintojen ja työelämään sijoittumisen kautta. Muutokset todentuivat erityisesti naisten itsenäistymiskertomuksissa, joissa päätökset saattoivat merkitä lähtemistä ja irtiottoa entisestä.

Elämän ajoituksen ulottuvuus on neljäs periaate, joka kertomuksissa vaihtelee erityisesti vakiintuneiden työurien alkamisen ja koulutuksen mukaan. Elämässä tulee eteen tavoitteiden asettamisesta huolimatta tapahtumia, jotka eivät ole hallittavissa tai ennakoitavissa. Koulutus voi ajoittua elämässä myöhempään ajankohtaan, kun olosuhteet ovat muuttuneet, omat lapset ovat kasvaneet tai muutoin saadaan tilaa valinnoille omilla ehdoilla. Merkitykselliset tapahtumat elämänkulussa tarkoittavat usein käännekohtaa, murrosta tai valintaa, joka voi antaa siihen asti eletylle elämälle uuden suunnan.

Modaliteetit kertomuksissa

Olen kuvannut joko elämänkulkua yhtenäistäviä tai erottelevia valintoja ja murroksia toimijuuden modaliteettien avulla. Aineistosta analysoidut toimijuuden modaliteetit ja ydinepisodeihin kiinnittyvä elämäntilanteiden pysyvyyden, muutoksen ja jatkuvuuden tarkastelu tuovat aikaisempaan teoreettiseen keskusteluun tulkintoja, jotka kertovat lappilaisten, entisten nuorten elämänvalintojen taustalla olevista ehdoista. Elämänkulun suunta ja toimijuuden tilat määrittyvät niillä ehdoilla, joita yhteiskunta, kulttuuri ja sosiaalinen toimintaympäristö, koulutus ja työ tarjoavat. Toimijuusanalyysin avulla olen yhdistänyt taidot, tiedot ja kompetenssin (osaaminen), fyysiset ja psyykkiset kykenemiset (ky-

keneminen), tavoitteet, päämäärät ja motivaatiot (haluaminen), tunteet, arviot ja arvostukset (tunteminen), mahdollisuudet ja vaihtoehdot (voiminen) sekä pakot, välttämättömyydet, esteet ja rajoitteet (täytyminen) yhteiskunnallisten muutosten, kulttuurisen, paikallisen tiedon sekä sosiaalisen toimintaympäristön ja ajan tarkasteluun. Kun kertoja tekee avauksia toimijuuteensa, tarkastelu tapahtuu mainittujen modaliteettien avulla. Modaliteetit ovat vuorovaikutuksessa keskenään ja painottuvat monin tavoin ihmisten elämänculussa.

Koulutuksen kentillä tuotetaan tulevaisuuspuhetta ja positioita, joissa modaalisen subjektin oletetaan tekevän valintoja. Aineistossa tuotetaan refleктоivaa subjektia myös sen vuoksi, että niin kuuluuikin tehdä. Kertoja sijoittaa käännteentekevät muutokset ja ydinepisodit elämänculunkunsa jatkumolle. Tutkimuksessani on ollut tarkoitus sitoa modaliteettien vuoropuhelu ikään kuin kertojan omaksi teoreettiseksi näkemykseksi siitä, miten hän merkityksellisistä tapahtumistaan puhuu. Kyseessä on luenta, jonka avulla aineistosta voidaan tietää jotakin muuta kuin niitä asioita, joita se suoraan näyttää ehdottavan (ks. Komulainen 1998b; Ronkainen 2004). Refleктоivaan toimijuuteen sisältyy pohdinta siitä, mitä haluaa, mitä jo osaa, mihin kykenee, mitä asioita tuntee arvostavansa. Voiminen modaalisenä ulottuvuutena liittyy esimerkiksi siihen, että voi punnita koulutusvaihtoehtoja omista mielenkiinnon kohteista käsin. Se, että täytyy tehdä jotakin, edellyttää usein välttämätöntä, pakon sanelemaa valintaa.

Kotipaikkakunnalle jääneiden tai sinne takaisin tulleiden kertomuksissa suhtautuminen työhön esitettiin aluksi toiveena päästä töihin, siten epävarmuuden ja pätkätöiden tai määräaikaisuuksien sietämisenä ja lopulta tilanteeseen tyytymisenä. Aineistossa esiintyy puhetta siitä, kuinka tyytyväinen ja onnellinen voi olla, että on saanut olla töissä, vaikka pätkissäkin. Pätkätyö edustaa analyysseissäni pakottavaa valintaa, joka tuottaa toimijuutta täytymis-diskurssin kautta. Työnteko näyttytyi useissa kertomuksissa oman arvon mittana, vaikka mahdollisuus siihen olisi ollut rajoittunutta, välillä jopa mahdotonta.

Toimijuuden tilat avautuvat kertomuksissa, jotka olen nimennyt liikkuvuus kertomuksiksi, oman paikan kertomuksiksi ja itsenäistymiskertomuksiksi. Liikkuvuus kertomuksissa toimijuuden tila avautuu lähtemällä, muuttamalla tai palaamalla takaisin kotipaikkakunnalle. Kun liikkuminen kerrotaan täytymisen kautta, se tarkoittaa, että lähteminen on ollut välttämätöntä, koska vastakohtana jääminen olisi heikentänyt merkittävästi elinoloja ja erityisesti toimeentuloa. Kotipaikkakunnilla oli mahdollisuuksia kouluttautua vain harvoille aloille, joten koulutuksen vuoksi muualle lähteminen oli lähes kaikille tutkimukseeni osallistuville itsestään selvä valinta. Muualle koulutukseen hakeutuminen ei tarkoittanut kuitenkaan aina muuttamista, lopullista kotiseudun jättämistä tulevaisuutta ajatellen. Lähteminen kotipaikkakunnalta tapahtui ammatillisen koulutuksen jälkeen, kun useimmat olivat ensin tulleet takaisin työnhakuun ja pettyneet työttömän arkeen. Odottelun seurauksena tulevaisuus uhkasi etäännyä, jos nykyhetkessä ei ollut mahdollista saada kiinnekohtia elämään (ks. Honkasalo 2008, 208–210). Koulutus- ja työmahdollisuuksien niukkuus, tehokkuusvaatimusten paineet, tilanteet perheessä tai parisuhteessa rajoittivat valintoja, johtivat odottamiseen sekä voimattomuuden tunteisiin.

Oman paikan kertomuksissa toimijuuteen liittyy koulutus- ja uravaliinta ja parisuhde. Työmahdollisuudet osoittautuvat Lappiin jäämisen tärkeimmiksi kiinnikkeiksi. Palaamiskertomus tuo henkilön takaisin kotiseudulle, mikä edellyttää yleisesti joko työpaikan ja asunnon saamista tai muutoksia parisuhteessa. Useat tutkimukseeni osallistuneet kertovat kotiseudulle jäämisen kiinnittyneen Lappi- ja luontosuhteeseen. Lappi-kuvaan heijastetaan tunteita, jotka kohdistuvat pohjoisen alueen sekä sen kulttuurien arvostamiseen, haluan olla lappilainen. Oman paikan kertomuksissa tullaan kysymykseen siitä, kuinka *oma* oma paikka on, jos paikkaa eletäänkin ainoastaan toistamalla odotettua toimijuutta? Vastaus löytyy valintoihin ohjaavasta voimasta: kun valta toimii toimijuuden resurssina, ihmisellä täytyy olla vaihtoehtoja, joista valita. Jos paikat eivät ole neuvoteltavissa, voidaan toimijuuteen – kuten omaan paikkaankin – myös ajautua.

Muuttaminen kotiseudulla paikasta toiseen voi olla matka itsenäistymiseen. Itsenäistymiskertomuksissa voidaan erottaa jännitekertomukset ja itsensä löytämiskertomukset. Näissä kertomuksissa elämältä halutaan "jotain muuta". Ratkaisuisissa tarvitaan uskoa omiin kykyihin ja siihen, että ristiriidoista voi selvitä. Jännitekertomuksissa tehdään irtiottoja, jotka voivat tuoda suuria elämänmuutoksia niin oman itsen kuin läheisten kannalta. Koulutukseen hakeutuminen, työpaikan vaihtaminen, ajalehtiminen, eroaminen ja kaiken entisen taakseen jättäminen vasta saattavat avata oven itsensä löytämiseen.

Liikkuvuus-, oman paikan- ja itsenäistymiskertomuksissa piirtyy moniulotteinen kuva Lapista. Lähteneiden ja muuttaneiden kertomuksissa esiintyy muistoja entisistä paikoista, kaipuuta luontoon ja elämän realiteetteja, jotka liittyvät yleensä työpaikkojen vähyteen. Lähtemispäätöksen jälkeen kotiutuminen uuteen ympäristöön on voinut olla hankalaa:

Töissä olen ollu [kaupungissa] kurssin jälkeen koko ajan, mutta tulevaisuudesta ei nyt osaa sanoa että kauonko. Tuskin olisin lähteny jos kotikunnalla olis ollu tarjota töitä ja kai sitä vois mennä takasinkin jos olis [töitä] (...) Lomat ny ainaki tulee vietettyä kotopuolessa ku kai sitä kuitenkin sinne kaipaa, ei sitä Lapin poika kovin helpolla tämmöseen kivikylään totu. Ennen sai keväisin kelkkailla missä halus ja syksysin metästellä rauhasa valtion mailla (...) (Kristian 32 v., kirje 2002)

Muuttamiskertomusten modaalisenä ulottuvuutena esiintyvät usein voiminen ja kykeneminen. Voiminen avaa mahdollisuuksia, joita halutaan kokeilla ja samalla on mahdollista koetella omia kykyjään. Muuttaminen tarkoittaa oman tilan ja paikan etsimistä, joka kertomuksissa yhdistyy usein jännitekertomuksiin. Jännite voi olla henkilöön itseensä kohdistuva, irtiottoon johtava tunne, kuten esimerkiksi Marian ja Kaisan kohdalla: *Sitten jostain kumman syystä aloin tosissani miettiä omaa elämää ja tulevaisuuttani tai mutta jostain syystä minä olin perkeleen onneton.* Kristianin tapauksessa elämä muuttui, kun hän palasi kotiseudulleen vuonna 2009: *tulin heti pois [kaupungista] kun sain töitä.*

Tutkimuksessa mukana olevat refleктоivat valintojaan, päätöksiään tai tekemättä jättämisiään niistä näkökulmista, joita ydinepisodeissa paljastuu. Elämänmuutoksissa saatetaan puhua kiireen sijalle tulleesta elämänmenon kohtuullistamisesta, kun esimerkiksi Anne katsoo elämänsä uudesta perspektiivistä kotimaahan paluun jälkeen. Kirsti puolestaan kertoo elämänmuutoksistaan menneen ja nykyisen vuoropuhe-luna. Vuonna 2002 hänellä oli huoli siitä, että epävakaa toimeentulon, koulutustason ja yksinhuoltajuuden vuoksi kasvanut alakuloisuus pe-riytyy lapsiin. Vuoden 2011 haastattelussa yhdeksän vuotta myöhem-min hän kertoo valmistuneensa uuteen ammattiin ja pohtii oman alan jatkokoulutukseen hakeutumista. Se mahdollistaisi laajemman tehtävä-kuvan ja etenemisen uralla. Vielä yhden lapsen hankkiminenkaan ei ole kokonaan pois suljettu ajatus, kun vanhemmat lapset jo lähtevät pois kotoa. Koulutus ja sitä vastaava työ, selviäminen ja pärjääminen yksin arjessa ovat laajentaneet toimijuuden tilaa tuomalla vakautta elämään ja uskoa siihen, että uudetkin unelmat voivat vielä toteutua.

Sukupuolittuneet paikat

Naisten ja miesten toimijuudet rakentuvat aineistossani perinteisesti nais- ja miestapaisuuksina, mutta lisäksi odotetusta poikkeavalla tavalla. Mahdollisuudet avautuvat naisilla usein ristiriitojen ja jännitteiden kautta, kun läheisten ehdoilla kulkenut elämä johtaa oman tilanteen arviointiin ja neuvotteluun siitä, mitä tulevaisuudessa voisi vielä tehdä. Pelkästään muuttaminen esimerkiksi lisä- tai uuden koulutuksen vuoksi ei mahdollista uudenlaista toimijuutta, vaan irtiotto voi tarkoittaa erityisesti naiselle pois lähtemistä ja perheen kanssa yhdessä elämisestä luopumista. Miesten kohdalla vaihtoehtoinen toimijuus on useammin omien mahdollisuuksien punnitsemista ja päätösten toteuttamista ilman lähdön tai irrottautumisen dramatiikkaa. Miehet rakentavat toimijuuttaan koulutuksen, työn ja läheissuhteiden avulla: vakaa toimijuus kiinnittyy koulutukseen ja työhön, kun asiat perheessä ovat kunnossa.

Sukupuolen ja toimijuuden liitossa on kyse vallasta, itsensä asettamisesta vastaamaan tai vastustamaan nais- ja miestapaisuuksien mukaisia kulttuurisia odotuksia. Sukupuolen toistamisen tarkastelussa on olennaista nähdä, miten sukupuoli kerrotaan. Olen jäljittänyt puhetta kysymällä, miksi jokin tapahtuu voidakseni tulkita toiminnan merkityksiä elämäkulussa tutkimuksen teoreettisten lähtökohtien ja kysymyksenasettelun mukaan.

Naisten tulevaisuusperspektiivissä ilmaisut kiteytyvät ”sitten kun” -puheeksi ja vastuurationaliteettisävytteiseksi lasten kotoa muuttamisen odotukseksi. Toimijuus voi siten olla odottavaa tai kahlittua, jos sisäinen minän tila tai ulkoiset olosuhteet eivät mahdollista neuvottelua ja valintaa. Aineistossa nais- ja miestapaisuudet liittyvät koulutukseen, työhön ja sosiaaliseen toimintaympäristöön. Toimijuudet eivät kuitenkaan toistu muuttumattomina, vaan kertomuksissa kuvataan tavanomaisista sukupuoleen liittyvistä odotuksista poikkeavia ratkaisuja.

Nais- ja miestapaisuuksien tarkastelussa perheen *perustaminen* ja naimisiin *meneminen* synnyttävät sukupuolittuneita paikkoja. Perustaminen on yksi rakentamisen muoto, sillä kyseessä on kontstruktio, kuten rakentamisessakin. Meneminen on metafora, jolla Lapissa poistutaan vanhempien vaikutuspiiristä sekä täytetään naisille ja miehille tarkoitettuja paikkoja. Näin tapahtuu erityisesti silloin, kun perhemalli edustaa perinteistä nais-mies -ideaalia, jossa kumpikin osapuoli tietää paikkansa sen erityisemmin asiaa refleктоimatta. Paikallinen, yhteisöllinen ja kulttuurinen normi ohjaavat tekemään valintoja odotusten mukaisesti eikä päätöksiä yleensä tarvitse perustella. Sukupuolen toistoissa naisena ja miehenä olemisen tavat rakentuvat yleensä yhteisöjen odotuksia vastaaviksi toiminnaksi, jonka rikkomisesta saattaa joutua kärsimään.

Odotuksista poikkeavia ratkaisuja syntyy, kun valintoja tehdään toisin tai erilaisiin tilanteisiin ajaututaan. Jos hyvän äidin ideaali ei toteudu, se voi aiheuttaa jännitteitä ja ristiriitoja koko sosiaalisessa ympäristössä. Aineistossani esiintyy naisia, äitejä, jotka irrottautuvat perinteisestä perhemallista muuttamalla pois kotoaan, jotta voisivat kouluttau-

tua tai suuntautua uuteen ammattiin ja työhön. Erot ovat nykyisin osa suomalaista perhemallia, samoin yksinhuoltajaperheet. Keskustelu siitä, millaisessa tilanteessa perheen äiti muuttaa kotoa ilman lapsiaan, on ollut vähäistä. Onko kyseessä tabu, aihe, josta ei voida tai haluta keskustella? Lähiäitiyden roolin muuttuessa naisen toimijuus voi supistua tai rajoittua, jos läheissuhteet eivät tue päätöksiä ja valintoja. Kulttuurisen normin noudattamatta jättäminen vaatiikin rohkeutta. Lisäksi tarvitaan henkilökohtaista ymmärrystä siitä, että asioita voidaan tehdä toisin, eivätkä valinnat johda yhteisölliseen – pitemmällä aikavälillä eivät edes yksilölliseen kaaokseen.

Miehen tai isän ideaali voi rikkoutua, jos ei ole onnistunut toteuttamaan odotettua maskuliinisuutta perustamalla perhettä tai sitoutumalla parisuhteeseen. Miehet neuvottelevat sukupuoleen liittyvistä merkityksistä heijastamalla toimijuuttaan aikaan ja paikalliseen kulttuuriin, mutta lisäksi toisiin miehiin (Jokinen 2004). Miehisyyttä ja miesten tiloja on rakennettu kautta historian voiman ja väkivallan näyttämöillä. Nykyaika tarjoaa mahdollisuuksia murtaa perinteistä kuvaa miehisistä ominaisuuksista ja toimijuudesta. Aineistossani Riku mainitsee lastensa olevan yksi parhaita asioita, mitä on saanut aikaan. Pettymykset kiinnittyvät parisuhteeseen ja eroon, jonka jälkeen yhteishuoltajuus ei ole sujunutkaan. Onnistuminen monen eron jälkeen nousee merkittäväksi tavoitteeksi nykyisessä elämäntilanteessa, jossa tärkeässä roolissa ovat pienet lapset uudessa liitossa.

Tutkimukseni alkusivulla on Goethen ajatelma: *In der Idee leben heißt das Unmögliche behandeln, als wenn es möglich wäre*, joka tiivistää feministisen tutkimusotteen muutokseen suuntautuvan ajatuksen. Lappi voidaan luonnehtia sukupuolittuneeksi paikaksi silloin, kun ihmiset eivät saa tilaisuutta reflektoida omia toimijuuden mahdollisuuksiaan. Tutkimustulosten perusteella toimijuuden rakentuminen enemmän omien valintojen mukaan kuin diskursiivisia vaatimuksia vastaavaksi on mahdollista, myös segregaaation purkaminen ja omien elämänpolkujen suuntien valitseminen on mahdollista. Valintoja rajoittavat edelleen yhteiskunnalliset, kulttuuriset ja sosiaaliset reunaehdot, kuten koulutus-,

alue- ja talouspolitiikka, paikalliset toimintatavat ja vallitsevat diskurs-
sit, läheissuhteet sekä yhteisöjen odotukset.

Koulutus ja potentiaali

Kertomuksista on luettavissa toive päästä työhön ammatillisen koulu-
tuksen jälkeen. Vaihtoehto, jonka mukaan voisi elää yhteiskunnan tuel-
la ei tule tutkimuksessani esiin, vaikka se yleisessä, erityisesti poliitti-
sesti värittyneessä keskustelussa on toisinaan pinnalla. Kun nuorten
yhteiskuntatakuu⁶² on astunut voimaan vuonna 2013, monet ovat odot-
taneet niitä toimenpiteitä, jotka auttaisivat kaikkia alle 25-vuotiaita ja
vastavalmistuneita alle 30-vuotiaita pääsemään kiinni työelämään.
Tarkoitus on, että viimeistään kolmen kuukauden sisällä työttömäksi
joutumisesta tarjolla olisi työ-, harjoittelu-, opiskelu-, työpaja- tai kun-
toutuspaikka. Jos kuitenkin toimivia työmarkkinoita ei ole, voi akti-
vointipolitiikka olla turhaa ja turhauttavaa. Ohjeistukset ja sanktiot
voivat johtaa siihen, että työttömiä ohjataan aloille, jotka eivät juuri-
kaan kiinnosta. Palkat ovat alhaiset ja vaikuttaminen omaan työhön voi
olla puutteellista. (Aaltonen & Lappalainen 2013, 111.)

Pitkittäistutkimukseni tarkastelujaksolla vuosina 1990–2011 koulu-
tustaso on Lapissa noussut, erityisesti keskiasteen tutkinto suoritetaan
koko Suomeen verrattuna useammin lähes jokaisessa lappilaiskunnassa
(Suikkanen ym. 2014, 313). Lappilaisista löytyy siis valmiuksia, ammat-
titaitoa ja halua kehittyä eli osaamisen potentiaalia, jos niitä vain kye-
tään käyttämään koko maakunnan hyödyksi. Olennaista olisi rakentaa
koulutuspoliittisia ratkaisuja yhdessä aikuistuvien nuorten kanssa.
Työn luonne muuttuu ja ammatit muuttuvat, mutta päätöksentekijät
eivät välttämättä kykene näkemään siihen tulevaisuuteen, johon nykyi-
set nuoret aikuiset suuntaavat. Jos koulutusala ei löydy pohjoisesta, ei
monilla ole mahdollisuutta jäädä, vaikka halua siihen olisikin. Tutki-

⁶² https://www.tem.fi/ajankohtaista/vireilla/strategiset_ohjelmat_ja_karkihankkeet/nuorisotakuu (Luettu 24.8.2014)

muksessani esiintyvässä Lappi- ja luontopuheessa lappilaiset entiset nuoret arvostavat sitä elämäntapaa, maisemaa ja ympäristöä, johon oli joskus mahdollisuus juurtua tai johon keski-ikäen kynnyksellä ovat juurtuneet. Kritiikki kohdistuu työllistymismahdollisuuksiin ja arvaamattomiin elinoloihin, jotka eivät innosta tai motivoi jäämään alueelle. Armi toteaa kirjeessään 32-vuotiaana vuonna 2002: *Vaikka nyt on molemmilla vakituinen työ, maailma pyörähtää niin äkkiä. Ei sitä tiedä, koska työn perässä pitää lähteä muuallle. Olen ajatellut, ettei tänne Lappiin jää kuin vanhukset ja niille hoitajat.*

Tutkimukseeni osallistuneiden Lapissa edelleen asuvien naisten ja miesten kertomuksissa omat lapset ovat joko lähdössä tai jo lähteneet pois kotipaikkakunnaltaan ammatilliseen koulutukseen. Nuoriin kohdistuva koulutukseen lähtemispuhe osoittautuu yhtä tavanomaiseksi kuin heidän omassa nuoruusympäristössä tapahtui. Koulutuksen merkitys on kuitenkin muuttumassa, sillä työpaikkoja on mahdollista siirtää pääkaupunkiseudulta muuallle Suomeen: nyt tarvitaan työvoimaa alueilla, jotka yleisessä keskustelussa on pitkään leimattu vain tyhjeneviksi periferioiksi. Töiden tekeminen ei ole teknologian, esimerkiksi etä- ja verkkoyhteyksien kehittymisen vuoksi enää sidottu paikkaan tai aikaan. Erityisesti pois muuttamista pohtivia alle 25-vuotiaita nuoria ajatellen rakenteilla olevat valokuituverkot ja laajakaistaliittymät tarjoavat uudenlaisia työtehtäviä sekä toimeentulomahdollisuuksia.

Pohjoisessa on laajasti elintilaa, kuten tutkimukseeni osallistunut Niko haastattelussa toteaa: *sitten ko joka vuosi juttelee ko ne käy täällä, niin hirovasti on halua tulla takasin, mutta just tämä työongelma. (...) että hän mielellään tulis Rovaniemele [tai muuallle pohjoiseen], ettäkö Helsingissä esimerkiksi ne asuinkustannukset on niin järkyttävät (...) Sillä summalla minkä hän maksaa siellä jostaki kolmiosta, niin täältä (...) hän sais omakotitalon.* Töiden keskittäminen suuriin kaupunkiin lohkaisee esimerkiksi asuinkustannusten muodossa suuren osan työntekijöiden ansioista.

Lappilaisessa kontekstissa jatkotutkimuksen voisi aloittaa ikään kuin alusta. Voisin esittää kysymyksen, ovatko kvalifikaatioiden petetyt lupaukset jatkuvaa, pitkäkestoista huijausta? Onko tarkoituksaan

pysäyttää Lapin tyhjenemistä koulutetuista, aikuistuvista nuorista? Palveleeko Lapin hyvinvointia ja sen eri alueita se, että koulutettujen nuorten koulutuksen arvo rapautuu nopeasti ja elämää-varten -osuutta pitäisi vain kärsivällisesti odottaa? Miksi edes pitäisi jäädä odottamaan, sietämään ja tyytymään kaikkein vähimpään? Lapissa 18–25 -vuotiaiden työttömyys vaihtelee samassa 20–25 prosentissa kuin syksyllä 1989. Yhteiskunnallinen ja taloudellinen tilanne tuottavat omalta osaltaan toimijuutta, jonka perustaa valetaan pettymällä, muuttamalla, ajalehtimällä ja yhä uudelleen kouluttautumalla. Kun työurien alkaminen siirtyy yhä kauemmas, niin voidaan kysyä, ovatko kyvykkyys, kompetenssi ja potentiaali (ks. Mäkinen 2012) tarkoituksenmukaisia toimijuuden mittausvälineitä koulutuksessa ja työhön hakeutumisessa, jos vaihtoehtona on uupuminen itseksi tulemiseen (ks. Ehrenberg 2007). Epävarmuusdiskurssi niin töiden kuin oman osaamisen suhteen - ammattitaidosta huolimatta – liittyy uuden työn vaatimuksiin: entä jos en enää kelpaakaan näihin työtehtäviin. Huolta tuottavat ajatukset elinikäisestä oppimisesta, joka katsotaan pakolliseksi kilpailuvaltiksi työhaussa. Ammattitaidon sijaan työmarkkinoilla kysytään joustavuutta taipua monenlaiseen osaamiseen sitä mukaa, kun uusia markkinoita avautuu. ”Hyväksi tyypiksi” tuleminen ei enää riitä, vaan ihmisen pitää näyttää omaavansa potentiaalia, jonka avulla tehokkuus voidaan maksimoida.

Tutkimukseni tuo keskusteluun analyyseja kasvukeskusten ulkopuolelta lähtöisin olevien naisten ja miesten, kuten nyt tutkimukseni keskiössä olevien aikuistuneiden, lappilaisten nuorten elämänkuluista. Tuloksia on mahdollista käyttää päätöksenteossa, kun arvioidaan Lapista lähtemisen ja Lapissa elämisen reunaehdoja, koulutus- ja työpaikkojen säilyttämistä tai niiden luomista, aikuistuvien nuorten valinnanmahdollisuuksia sekä erilaisiin yhteisöihin kiinnittymisen kokemuksia. Onko koulutuspaikkojen supistaminen ja koulutusalojen alas ajaminen uudistamisen ja kehittämisen sijaan viesti aikuistuville nuorille siitä, että Lappi halutaan tyhjentää?

Valtio ja kunnat voisivat alue- ja maaseutupoliittisten päätösten avulla halutessaan hiljentää muuttoliikkeen tahtia. Työmahdollisuuksien luomisessa ja koulutusalojen suuntaamisessa kohti tulevaisuutta tarvitaan tahtoa. Lapin tyhjenemis-diskurssi voidaan muuttaa elinvoimaisuus-diskurssiksi, jos tosiasiallisesti ryhdytään yhdessä muuttamaan elinoloja. Yhdessä tekemisen voimasta löytyy esimerkkejä Suomen ja Lapin kylien yhdistystoiminnasta, joissa rakennetaan kollektiivista eli toisiin ihmisiin kiinnittyvää toimijuutta. Yksilöllisen toimijuuden rinnalle tarvitaan yhteisöllisiä, ajassa muovautuvia toimintakulttuureita, kun tunnustetaan ja tunnustetaan yhteisöissä oleva potentiaali. Toimintatapoja tulisi soveltaa julkiseen ja viralliseen, taloudellisesti tuettuun toimintaan, joka olisi kaikkien ulottuvilla. Koulutukseen ja työhön liittyvät toimijuuden tilat avautuivat useimmilla kotiseudulta poismuuton kautta. Yhtäläillä pois muuttaminen, kotiseudulle jääminen, siellä eläminen tai sinne palaaminen voivat mahdollisuuksina ja vaihtoehtoina tarkoittaa oman paikan sekä toimijuuden tilojen löytämistä ajallisesti pitkällä tarkastelujaksolla.

Olen pyrkinyt antamaan tutkimuksessani äänen Lapin maaseudulta lähtöisin oleville entisille nuorille, kirjeiden kirjoittaneille 30–37-vuotiaille ja lisäksi haastatteluihin osallistuneille 40–45 -vuotiaille naisille ja miehille. Ääni kuuluu tekstissäni, niin kerronnassa, analyysissä kuin tulkinnoissa. Tarkoitukseni on ollut saada tietoa elämänkulkujen ja toimijuuden muotoutumisen yhteenkietoutumisen merkityksistä. Tutkimustuloksista käy ilmi, että elämänkulussa tulee eteen mahdollisuuksia ja vaihtoehtoja, joista valitsemalla toisin voitaisiin purkaa ja muuttaa vallitsevia, odotettua toimijuutta tai nais- ja miestapaisuuksia määritteleviä diskursseja. Muutokseen pyrkivä tutkimus voi olla myös poliittista: tosiasiallinen äänen kuuleminen vaatii vielä valtion ja kuntien päättäjiltäkin reflektointia toimijuutta, jossa vuoropuhelevat haaluaminen, voiminen, tunteminen, osaaminen, kykeneminen ja täytyminen. Kuinka valmiita poliittiset päättäjät ja viranomaiset itse olisivat pettymään, etsimään, ajelehtimaan, odottamaan, sietämään ja tyytymään?

Lähteet

- Aaltonen, Sanna & Lappalainen, Sirpa 2013. Samalla viivalla? Koulutuspolulta poikenneiden nuorten resurssit ja toisen asteen koulutus. Teoksessa Brunila, Kristiina, Hakala, Katariina, Lahelma, Elina & Teittinen, Antti (toim.) Ammatillinen koulutus ja yhteiskunnalliset eronteot. Helsinki: Gaudeamus, 110–127.
- Adkins, Lisa 2003. Reflexivity. Freedom or habit of gender? *Theory, Culture & Society* 20 (6), 21–42.
- Adkins, Lisa & Skeggs, Beverley (Eds.) 2004. *Feminism after Bourdieu*. Oxford & Malden: Blackwell Publishing.
- Alapuro, Risto 2010. Sosiologia, historia ja paikallishistoria. Teoksessa Ahtiainen, Pekka, Tervonen, Jukka & Teräs, Kari (toim.) Kaikella on paikkansa. Uuden paikallishistorian ääri viivoja. Tampere: Vastapaino, 149–162.
- Alasuutari, Pertti 2011. *Laadullinen tutkimus 2.0*. Tampere: Vastapaino.
- Antikainen, Ari & Komonen, Katja 2003. Elämäkerta ja elämänkulku kasvatuksen ja aikuiskasvatuksen sosiologiassa. Teoksessa Sallila, Pekka (toim.) *Elämänlaajuinen oppiminen ja aikuiskasvatus*. Aikuiskasvatuksen 44. vuosikirja. Helsinki: KVS, 84–121.
- Antikainen, Ari, Rinne, Risto & Koski, Leena 2000. *Kasvatussosiologia*. Helsinki: WSOY.
- Appadurai, Arjun 1990. Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy. *Theory, Culture & Society* 7, 295–310.
http://www.intcul.tohoku.ac.jp/~holden/MediatedSociety/Readings/2003_04/Appadurai.html (Luettu 22.4.2012).
- Archer, Margaret 2000. *Being human. The problem of agency*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Archer, Margaret 2012. *The Reflexive Imperative in Late Modernity*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Arendt, Hannah 1958/2002/2007. *Vita Activa. Ihmisenä olemisen ehdot.* Alkuteos *The Human Condition* 1958. Suom. Riitta Oittinen ja työryhmä. 2. painos. Tampere: Vastapaino.
- Aro, Mikko 2014. *Koulutusinflaatio. Koulutusekspansio ja koulutuksen arvo Suomessa 1970–2008.* Väitöskirja. Turku: Turun yliopisto.
- Autti, Mervi 2010. *Etsimässä neitikulttuuri. 1900-luvun valokuvaaajanaisia Rovaniemellä.* *Acta Universitatis Lapponiensis* 178. Suomen valokuvataiteen museon julkaisuja 29. Helsinki: Musta taide.
- Ball, Stephen J., Maguire, Meg & Macrae, Sheila 2000. *Choice, pathways and transitions post-16: new youth, new economies in the global city.* London: Routledge Falmer.
- Bauman, Zygmunt 1997. *Sosiologinen ajattelu.* Suom. Jyrki Vainonen. Tampere: Vastapaino.
- Berger, Peter, L. & Luckmann, Thomas 1966. *The social construction of reality.* New York: Doubleday.
- Berlinski, Claire 2008. *There is no alternative: why Margaret Thatcher Matters?* New York: Basic Books.
- Bourdieu, Pierre 1987. *Sosiologian kysymyksiä.* Tampere: Vastapaino.
- Bourdieu, Pierre 1990. *The Logic of Practice.* Cambridge: Polity Press.
- Brockmeier, Jens 2004. "What Makes a Story Coherent?" Teoksessa Uchoa Branco, Angela & Valsiner, Jaan (toim.) *Communication and Metacommunication in Human Development.* Greenwich, Connecticut: Information Age Publishing, 285–306.
- Bruner, Jerome 1986. *Actual Minds, Possible Worlds.* Cambridge: Harvard University Press.
- Bruner, Jerome 1990. *Acts of Meaning.* Cambridge: Harvard University Press.
- Bruner, Jerome 1991. *The Narrative Construction of Reality.* *Critical Inquiry*, 18 (1), 1–21.
- Brunila, Kristiina, Hakala, Katariina, Lahelma, Elina & Teittinen, Antti 2013. *Ammatillisen koulutuksen paikannus.* Teoksessa Brunila, Kristiina, Hakala, Katariina, Lahelma, Elina & Teittinen, Antti (toim.) *Amma-*

tillinen koulutus ja yhteiskunnalliset eronteot. Helsinki: Gaudeamus, 9–16.

Butler, Judith 1990. *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge.

Carr, David 1986. *Time, Narrative and History*. Bloomington: Indiana University Press.

Clarkeburn, Henriikka & Mustajoki, Arto 2007. *Tutkijan arkipäivän etiikka*. Tampere: Vastapaino.

Clausen, John, A. 1986. *The Life Course: A sociological Perspective*. Englewood Cliff, NJ: Prentice Hall.

Cloke, Paul & Little, Jo 1997. *Contested countryside cultures. Otherness, marginalisation and rurality*. London: Routledge.

Conle, Carola 2000. Narrative inquiry: research tool and medium for professional development. *European Journal Teacher Education* 23 (1), 49–63.

Dean, Mitchell 2007. *Governing societies: Political perspectives on domestic and international rule*. Issues in Society. Open University Press. Bershire: McGraw-Hill Education and Two Penn Plaza, New York.

Davidson, Joyce, Bondi, Liz & Smith, Mick (Eds.) 2005. *Emotional Geographies*. Aldershot: Ashgate.

Deleuze, Gilles 1990. *Post-scriptum sur les sociétés de contrôle*.

http://infokiosques.net/imprimersans2.php?id_article=214.

Suom. Jussi Vähämäki 2004. *Jälkikirjoitus kontrolliyhteiskuntaan*.

<http://megafoni.kulma.net/index.php?art=184> (Luettu 25.9.2012).

Derrida, Jacques 1972. *Positioita*. Suom. Outi Pasanen. Helsinki: Gaudeamus.

Douglas, Mary 1991. The Idea of a Home: a Kind of Space. *Social Research* 58 (1), 287–307.

Ehrenberg, Alain 2007. Itseksi tulemiseen uupuminen. *Yhteiskunnallis-historiallinen näkökulma masennukseen*. *Tiede & Edistys* 2, 89–102.

Elder, Glen H. Jr. 1985. *Perspectives on the Life Course*. Teoksessa Elder, Glen H. Jr. (ed.) *Life Course Dynamics. Trajectories and Transitions 1968–1980*. Ithaca: Cornell University Press.

- Elder, Glen H. Jr. 1998. The Life Course as Developmental Theory. *Child Development* 69 (1),1–12.
- Elmgren, Heidi 2010. Liberaali välttämättömyys ja paljaan elämän politiikka. Pro gradu -tutkielma. Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos. Jyväskylän yliopisto. Julkaisematon. <https://jyx.jyu.fi/dspace/handle/123456789/25720> (Luettu 15.10.2012).
- Emirbayer, Mustafa & Mische, Ann 1998. What is agency? *American Journal of Sociology* 103 (4), 962–1023.
- Eräsaari, Leena 2009. Jos ratkaisu on yhteisö, niin mikä on ongelma? Teoksessa Filander, Karin & Vanhalakka-Ruoho, Marjatta (toim.) Yhteisöllisyys liikkeessä. Aikuiskasvatuksen 48. vuosikirja. Helsinki: Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen Tutkimusseura, 67–90.
- Eteläpelto, Anneli, Heiskanen, Tuula & Collin, Katja (toim.) 2011. Valan ja toimijuuden monisäikeisyys. Teoksessa Eteläpelto, Anneli, Heiskanen, Tuula & Collin, Katja (toim.) Valta ja toimijuus aikuiskasvatuksessa. Aikuiskasvatuksen 49. vuosikirja. Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen tutkimusseura. Helsinki: KVS, 9–30.
- Eteläpelto, Anneli, Vähäsantanen, Katja, Hökkä, Päivi & Paloniemi, Susanna 2014. Miten käsitteellistää ammatillista koulutusta työssä? *Aikuiskasvatus* 34 (3), 202–214.
- Euroopan työterveys- ja työturvallisuusviraston tutkimus 2009. <https://osha.europa.eu/data/statistics/reports> (Luettu 24.8.2014)
- Evans, Karen 2007. Concepts of bounded agency in education, work and the personal lives of young adults. *International Journal of Psychology* 42 (2), 85–93.
- Filander, Karin & Vanhalakka-Ruoho, Marjatta 2009. Johdanto. Teoksessa Filander, Karin & Vanhalakka-Ruoho, Marjatta (toim.) Yhteisöllisyys liikkeessä. Aikuiskasvatuksen 48. vuosikirja. Helsinki: Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen Tutkimusseura, 11–30.
- Foucault, Michel 1980. Tarkkailla ja rangaista. Suom. Eevi Nivanka. Helsinki: Otava.
- Foucault, Michel 1982. Hyvän ja pahan tuolla puolen. Keskustelu Michel Foucaultin ja opiskelijoiden välillä. Teoksessa Kotkavirta, Jussi

(toim.) Power & Flower. Suom. Jussi Kotkavirta. Espoo: Suomen yliopilaskuntien keskusliitto, 73–94.

Foucault, Michel 1998. Seksuaalisuuden historia. Suom. Kaisa Sivenius. Helsinki: Gaudeamus.

Francis, Becky 1999. Modernist Reductionism or Post-structuralist Relativism: Can we move on? An Evaluation of the Arguments in Relation to Feminist Educational Research. *Gender and Education* 11 (4), 381–393.

Gadamer, Hans-Georg 2004. Hermeneutiikka. Ymmärtäminen tieteissä ja filosofiassa. Suom. Ismo Nikander. Tampere: Vastapaino.

Galbraith, John, K. 1984. Vallan anatomia. Suom. Leevi Lehto. Juva: WSOY.

Gergen, Kenneth. J. 1997. Realities and Relationships. Soundings in social construction. 2nd edition. Cambridge: Harvard University Press.

Giddens, Anthony 1984. The constitution of society. Outline of the theory of structuration. Berkeley CA: University of California Press.

Giddens, Anthony 1991. Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age. Cambridge: Polity Press.

Giele, Janet Z. & Elder, Glen H. Jr. 1998. Life Course Research: Development of a Field. Teoksessa Giele, Janet Z. & Elder, Glen H. Jr. (Eds.) *Methods of life course research: Qualitative and quantitative approaches*. California: Sage, 5–27.

Goodson, Ivor 2005. All the lonely people: taistelua henkilökohtaisen merkityksen ja julkisen tarkoituksen puolesta. Teoksessa Mietola, Reetta, Lahelma, Elina, Lappalainen, Sirpa & Palmu, Tarja (toim.) *Kohtaamisia kasvatuksen ja koulutuksen kentillä: erontekoja ja yhdessä tekemistä*. Kasvatusalan tutkimuksia – Research in educational sciences 22. Turku: Suomen kasvatustieteellinen seura, 23–33.

Gordon, Tuula 2005a. Kulttuurit, erot ja kohtaamiset. Teoksessa Mietola, Reetta, Lahelma, Elina, Lappalainen, Sirpa & Palmu, Tarja (toim.) *Kohtaamisia kasvatuksen ja koulutuksen kentillä: erontekoja ja yhdessä tekemistä*. Kasvatusalan tutkimuksia – Research in educational sciences 22. Turku: Suomen kasvatustieteellinen seura, 163–175.

- Gordon, Tuula 2005b. Toimijuuden käsitteen dilemmoja. Teoksessa Meurman-Solin Anneli & Pyysiäinen, Ilkka (toim.) Ihmistieteet tänään. Helsinki: Gaudeamus, 114–130.
- Gordon, Tuula & Lahelma, Elina 2003. Kartoitettua pedagogiikkaa: me ja muut nuorten puheissa. Teoksessa Harinen, Päivi (toim.) Kamppailuja jäsenyyksistä: Etnisyys, kulttuuri ja kansalaisuus nuorten arjessa. Helsinki: Nuorisotutkimusseura, 272–301.
- Gordon, Tuula, Holland, Janet & Lahelma, Elina 2000. Making Spaces. Citizenship and Difference in Schools. Houndmills: Palgrave Macmillan & New York: St. Martins's Press.
- Gordon, Tuula & Lahelma, Elina 2002. Becoming an Adult: Possibilities and limitations – dreams and fears, *Young* 10 (2), 2–18.
- Granfelt, Riitta 1998. Kertomuksia naisten kodittomuudesta. Helsinki: SKS.
- Granfelt, Riitta 2006. Paha olla – vankilan sisällä, ulkona ja vangin lähellä? Teoksessa Helne, Tuula & Laatu, Markku (toim.) Vääräyyskirja. Helsinki: Kelan tutkimusosasto, 145–158.
- Greimas, Algirdas, Julias. 1966/1979. Strukturaalista semantiikkaa. Suom. Eero Tarasti. Tampere: Gaudeamus.
- Greimas, Algirdas, Julias & Porter, Catherine 1977. Elements of a Narrative Grammar. *Diacritics*, 7 (1), 23-40.
- Haarni, Tuukka, Karvinen, Marko, Koskela, Hille & Tani, Sirpa (toim.) 1997. Tila, paikka ja maisema. Tampere: Vastapaino.
- Habermas, Jürgen 1976. Tieto ja intressi. Suom. Paavo Löppönen. Teoksessa Tuomela, Raimo & Patoluoto, Ilkka (toim.) Yhteiskuntatieteiden filosofiset perusteet I. Helsinki: Gaudeamus, 118–141.
- Habermas, Jürgen 1962/2004. Julkisuuden rakennemuutos. Tutkimus yhdestä kansalaisyhteiskunnan kategoriasta. Suom. Veikko Pietilä. Tampere: Vastapaino.
- Hakala, Katariina 2007. Paremmiin tietäjän paikka ja toisin tietämisen tila. Kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia 212. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Halonen, Irma 2005. Uhkaava ikä ja naistenlehden kurittava katse. Teoksessa Laiho, Marianne & Ruoho, Iiris (toim.) Median merkitsemät. Ruumis ja sukupuoli kuvassa. PS-kustannus. Keuruu: Otava, 15–29.

Harding, Sandra 1983. "Why has the Sex/Gender System Become Visible Only Now". Teoksessa Harding, Sandra & Hintikka, Merrill B. (toim.) *Discovering Reality. Feminist Perspectives on Epistemology, Metaphysics, Methodology and Philosophy of Science*. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company, 311–324.

Harding, Sandra 1987. The Method Question. *Hypatia* 2 (3), 19–35.

Hardt, Michael & Negri, Antonio 2005. *Imperiumi*. Helsinki: WSOY.

Harju, Lahja 2014. Kolarin asiantuntija-arvio toimenpide-ehdotukseen. Teoksessa Viinamäki, Leena (toim.) *Tunturi-Lapin seutukunnan hyvinvointibarometri 2013*. Rovaniemi: Lapin ammattikorkeakoulun julkaisuja Sarja A. Tutkimukset 4/2014, 260–262.

Harvey, David 1982. *The Limits to Capital*. London: Verso.

Heikkilä, Irmeli 2008. Sukupuolisokeus työyhteisöissä. Teoksessa Ahola, Aino-Maija, Alho, Paula, Heikkilä, Irmeli, Kallioniemi, Arja & Merenheimo, Petra (toim.) *Veni, Vidi, Turbavi. Tasa-arvorata alueella, työyhteisöissä ja yrittäjyydessä*. Lapin yliopisto, Rovaniemi, 37–63.

Heinämaa, Sara 1994. Merkitys. *Filosofisia tutkimuksia* 45. Tampere: Tampereen yliopisto.

Helne, Tuula 2009. Kilpailuyhteiskunnan tabut ja niiden (vähemmän) inhimilliset ja (vähemmän) sosiaaliset seuraukset. Teoksessa Laitinen, Merja & Pohjola, Anneli (toim.) *Tabujen kahleet*. Tampere: Vastapaino, 19–42.

Heiskala, Risto 2000. Toiminta, tapa, rakenne. Kohti konstruktionistista synteisiä yhteiskuntateoriassa. Helsinki: Gaudeamus.

Heiskala, Risto 2006. Kansainvälisen toimintaympäristön muutos ja Suomen yhteiskunnallinen murros. Teoksessa Heiskala, Risto & Luhtakallio, Eeva (toim.) *Uusi jako. Miten Suomesta tuli kilpailukyky-yhteiskunta?* Helsinki: Gaudeamus, 14–42.

Hilpelä, Jyrki 1987. Kasvatuksen tehtävä ja kasvatustieteen vaihtoehdot. Teoksessa Antikainen, Ari & Nuutinen, Pirjo (toim.) *Näkökulmia*

kasvatuksen ongelmiin ja tutkimukseen. Helsinki: Yliopistopaino, 152–174.

Hitlin, Steven & Elder, Jr. Glen H. 2007. Time, self and the curiously abstract concept of agency. *Sociological Theory* 25 (2), 170–191.

Holvas, Jakke & Vähämäki, Jussi 2005. Odotustila. Pamfletti uudesta työstä. Helsinki: Teos.

Honkasalo, Marja-Liisa 1996. Laadullinen tutkimus paradigmahaasteena – esimerkkinä krooninen kipu. *Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti* 33, 119–129.

Honkasalo, Marja-Liisa 2004a. Jotain jää yli. Ruumiillisuus konstruktionismin ja eletyn jälkeen. Teoksessa Jokinen, Eeva & Kaskisaari, Marja & Husso, Marita (toim.) *Ruumis töihin. Käsite ja käytäntö*. Tampere: Vastapaino, 305–328.

Honkasalo, Marja-Liisa 2004b. Elämä on *ahasta* täällä. Otteita elämästä joka ei pidä kiinni. Teoksessa Honkasalo, Marja-Liisa & Utriainen, Terhi & Leppo, Anna Arki satuttaa. *Kärsimyksiä suomalaisessa nykypäivässä*. Tampere: Vastapaino, 51–81.

Honkasalo, Marja-Liisa 2006. "Aika aikaa kutakin". *Naisnäkökulmia toistoon ja toimijuuteen*. Teoksessa Kupiainen, Tarja & Vakimo, Sinikka (toim.) *Välimatkoilla. Kirjoituksia etnisyydestä, kulttuurista ja sukupuolesta*. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, 103–121.

Honkasalo, Marja-Liisa 2008. Reikä sydämessä. Tampere: Vastapaino.

Honkasilta, Heli, Jeminen, Maria, Kiistala, Mirjami, Posio, Pauliina & Törmänen, Kirsi-Marja 2013. Antakaa mun syrjäytyä rauhassa! *Lapin Kansa* 26.4.2013. Lappi puhuu -palsta.

Huotelin, Hannu 1992. Elämäkertatutkimuksen metodologiset ratkaisut: esimerkkitapauksena "Koulutuksen merkitystä etsimässä" -projektin menetelmälliset valinnat. *Kasvatustieteiden tiedekunnan tutkimuksia* 46. Joensuu: Joensuun yliopisto.

Husso, Marita 2003. Parisuhdeväkivalta. Lyötyjen aika ja tila. Tampere: Vastapaino.

Hyväri, Susanna 2008. Paikkasidos elämäntavassa ja elämänkulussa. *Maaseutu ja kaupunki yhden ikäryhmän kokemana*. Diakonia-

ammattikorkeakoulun julkaisuja A, tutkimuksia 17. Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu.

Hyvärinen, Matti 1994. Viimeiset taistot. Tampere: Vastapaino.

Hyvärinen, Matti 1998. Lukemisen neljä käännettä. Teoksessa Hyvärinen, Matti, Peltonen, Eeva & Vilkkö, Anni (toim.) Liikkuvat erot – sukupuoli elämäkertatutkimuksessa. Tampere: Vastapaino, 311–336.

Hyvärinen, Matti 2006. Kerronnallinen tutkimus.

http://www.hyvarinen.info/material/Hyvarinen-Kerronnallinen_tutkimus.pdf (Luettu 11.7.2013).

Hämäläinen, Timo J. & Heiskala, Risto 2004. Sosiaaliset innovaatiot ja yhteiskunnan uudistumiskyky. Sitra 271. Helsinki: Edita.

Hänninen, Salme 2009. Voimaantumisen tarinat subjektiuden vahvistajana. Aikuiskasvatustieteellinen aikakauslehti 29 (1), 4–13.

Hänninen, Vilma 2000. Sisäinen tarina, elämä ja muutos. 8. painos. Acta Universitatis Tamperensis 696. Tampereen yliopisto.

Högbacka, Riitta 2003. Naisten muuttuvat elämänmuodot maaseudulla. Helsinki: SKS.

Jahnukainen, Markku 1997. Koulun varjosta aikuisuuteen. Entisten tarkkailuoppilaiden peruskoulun jälkeiset elämänvaiheet. Tutkimuksia 182. Helsinki: Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos.

Jalagin, Seija 2007. Japanin kutsu. Suomalaiset naislähetit Japanissa 1900–1941. Helsinki: SKS.

Jameson, Fredric 1979. Reification and Utopia in Mass Culture. Social Text (1), Winter, 130-148.

Jallinoja, Riitta 2014. Sosiaalisten sidosten tutkimisesta. Esimerkkinä perhe ja suku. Sosiologia 51 (2), 168–174.

Joensuu, Sanna 2006. Kaksi kuvaa työntekijästä - sisäisen viestinnän opit ja postmoderni näkökulma. Jyväskylän studies in humanities 58. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Jokinen, Arto (toim.) 2004. Yhdestä puusta. Maskuliinisuuksien rakentuminen populaarikulttuureissa. Tampere: Juvenes Print.

Jokinen, Eeva 1996. Väsynyt äiti. Äitiyden omaelämäkerrallisia esityksiä. Helsinki: Gaudeamus.

- Jokinen, Eeva 2004. Kodin työt, tavat, tasa-arvo ja rento reflektiivisyys. Teoksessa Jokinen, Eeva & Kaskisaari, Marja & Husso, Marita (toim.) Ruumis töihin. Käsité ja käytäntö. Tampere: Vastapaino, 285–304.
- Jokinen, Eeva 2005. Aikuisten arki. Helsinki: Gaudeamus.
- Jokiranta, Harri 2003. Se on miehen elämää. Maaseudulla asuvia miehiä elämäänsä kertomassa. Väitöskirja. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Josselson, Ruthellen 1996. On Writing Other People's Lives. Self-Analytic Reflections of a Narrative Researcher. In Josselson, Ruthellen (ed.) Ethics and Process. The Narrative Study of Lives. London: Sage, 60–71.
- Juhila, Kirsi 2006. Sosiaalityöntekijöinä ja asiakkaina. Sosiaalityön yhteiskunnalliset tehtävät ja paikat. Tampere: Vastapaino.
- Juhila, Kirsi, Jokinen, Arja & Suoninen, Eero 2012. Kategoriat, kulttuuri & moraalit. Teoksessa Jokinen, Arja, Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero 2012. Kategoriat, kulttuuri & moraalit. Tampere: Vastapaino, 45–87.
- Julkunen, Raija 2003. Hiipivä ja ryömivä – pääoma valtaamassa hyvinvointivaltiota? Teoksessa Melin, Harri & Nikula, Jouko (toim.) Yhteiskunnallinen muutos. Tampere: Vastapaino, 181–192.
- Julkunen, Raija 2007. Työ – talouden ja minän välissä. Teoksessa Eteläpelto, Anneli, Collin, Kaija & Saarinen, Jaana 2007. Työ, identiteetti ja oppiminen. Helsinki: WSOY, 18–48.
- Julkunen, Raija 2008. Uuden työn paradoksit. Keskusteluja 2000-luvun työprosessista. Tampere: Vastapaino.
- Julkunen, Raija 2010. Sukupuolen järjestykset ja tasa-arvon paradoksit. Tampere: Vastapaino.
- Jyrkämä, Jyrki 2007. Sosiaaligerontologian näkymiä: Taakse ja eteenpäin. Gerontologia 21 (2), 104–108.
- Jyrkämä, Jyrki 2008. Toimijuus, ikääntyminen ja arkielämä. Hahmotte-lua teoreettis-metodologiseksi viitekehykseksi. Gerontologia 22 (4), 190–203.
- Järventie, Irmeli 1993. Selviytyä hengiltä. Sosiaalipsykologinen ja sosiaalipsykiatrinen näkökulma itsemurhiin. Tutkimuksia 34, Stakes. Jyväskylä: Gummerus.

- Kari, Irmeli 2009. Naistoimijuuden sulkeumia ja avauksia alueella ja työssä. *Naistutkimus – Kvinnoforskning* 22 (4), 43–54.
- Kari-Björkbacka, Irmeli 2012. Sukupuolten työnjako – toistoja, valintoja ja rakenteita. Lapin Letka -hankkeen tutkimuksia. Verkkojulkaisu. (Luettu 16.1.2013).
- Karjalainen, Pauli Tapani 1986. Paikka ja maisema elettyinä ja esitettyinä. *Kotiseutu* 3, 113–117.
- Karjalainen, Pauli Tapani 1997. Aika, paikka ja muistin maantiede. Teoksessa Haarni, Tuukka, Karvinen, Marko, Koskela, Hille & Tani, Sirpa (toim.) *Tila, paikka ja maisema*. Tampere: Vastapaino, 227–243.
- Kaskisaari, Marja 1995. *Lesbokirja: vieras, minä ja moderni*. Tampere: Vastapaino.
- Kaskisaari, Marja 2004. Työstä uupunut: kärsimyksen modaalisuus. Teoksessa Jokinen, Eeva & Kaskisaari, Marja & Husso, Marita (toim.) *Ruumis töihin. Käsite ja käytäntö*. Tampere: Vastapaino, 125–149.
- Kellner, Douglas 1998. *Mediakulttuuri*. Suom. Riitta Oittinen ja työryhmä. Tampere: Vastapaino.
- Keskitalo-Foley, Seija 2004. Kohti kuulumisen maisemia. Toimijuuden tilat ja paikat lappilaisen maaseudun naisten elämäkerroissa. *Acta Universitatis Lapponiensis* 78. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Keskitalo-Foley, Seija 2008. Yksi kertomus, monta tarinaa. Narratiivinen, emansipatorinen ja empaattinen lukutapa maaseudun naisten elämäkertojen tutkimuksessa. Teoksessa Poikela, Esa & Poikela, Sari (toim.) *Tutkimustarinoita Ounaksen varrelta*. Lapin yliopistokustannus. Tampere: Juvenes Print, 51–71.
- Keskitalo-Foley, Seija 2011. Lappilaisia naisia uuden talouden ajassa. *Tulkintoja hallinnasta, toimijuudesta, koulutuksesta ja yrittäjyydestä*. Lapin yliopistokustannus. Tampere: Juvenes Print.
- Keskitalo-Foley, Seija & Komulainen, Katri & Naskali, Päivi 2010. Risto Reipas riskinottaja. *Koulutuspolitiikan tavoitteleva ihannekansalainen*. Teoksessa Komulainen, Katri & Keskitalo-Foley, Seija & Korhonen, Maija & Lappalainen, Sirpa (toim.) *Yrittäjyyskasvatus hallintana*. Tampere: Vastapaino.

Ketokivi, Kaisa 2010. *The Relational Self, the Social Bond and the Dynamics of Personal Relationships*. Väitöskirja. *Sociology Research Reports* 263. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Kinnunen, Merja 1996. *Naiset ja miehet väestötilastoissa*. Teoksessa Kinnunen, Merja ja Korvajärvi, Päivi (toim.) *Työelämän sukupuolista-
vat käytännöt*. Tampere: Vastapaino, 27–49.

Kinnunen, Merja 2001. *Luokiteltu sukupuoli*. Tampere: Vastapaino.

Kinnunen, Merja & Korvajärvi, Päivi 1996. *Johdanto: Naiset ja miehet työelämässä*. Teoksessa Kinnunen, Merja ja Korvajärvi, Päivi (toim.) *Työelämän sukupuolistavat käytännöt*. Tampere: Vastapaino, 9–19.

Koivunen, Anu & Liljeström, Marianne 1996. *Paikantuminen*. Teoksessa Koivunen, Anu & Liljeström, Marianne (toim.) *Avainsanat. 10 askelta feministiseen tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino, 271–292.

Komulainen, Katri 1994. *Retki vastuurationaalisuuden käsitteeseen*. *Naistutkimus – Kvinnoforskning* (1), 30–39.

Komulainen, Katri 1998a. *Naisten naissuhteet. Kerrottu ja puhuteltu sukupuoli itsenäistymiskertomuksissa*. Teoksessa Hyvärinen, Matti & Peltonen, Eeva & Vilkkö, Anni (toim.) *Liikkuvat erot. Sukupuoli elämäkertatutkimuksessa*. Tampere: Vastapaino, 153–185.

Komulainen, Katri 1998b. *Kotihiiriä ja ihmisiä. Retorinen minä naisten koulutusta koskevissa elämäkertomuksissa*. Joensuu: Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja n:o 35.

Komulainen, Katri & Siivonen, Päivi 2011. *Erottelevan kyvykäsityksen valta aikuisopiskelussa*. Teoksessa Eteläpelto, Anneli, Heiskanen, Tuula & Collin, Katja (toim.) *Valta ja toimijuus aikuiskasvatuksessa. Aikuiskasvatuksen 49. vuosikirja*. Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen tutkimusseura. Helsinki: KVS, 32–54.

Kontula, Anna & Jakonen, Mikko 2008. *Prekarisaatio ja työn tutkimuksen politiikat*. Teoksessa Jokinen, Eeva & Eräsaari, Matti (toim.) *Kurjan ääni: osa I Yliopistotyöläiset*. Juhlakirja Leena Eräsaarelle 31.12.2008. 46–66. <http://annakontula.fi/wp-content/uploads/2011/07/prekarisaatio-ja-tyon-tutkimuksen-politiikat.pdf> (Luettu 20.10.2014).

Korhonen, Anne 2003. Sie viet, mie vikisen. Pohjoisen naiskaupan uhrit lehtikirjoituksissa. Teoksessa Naskali, Päivi, Autti, Mervi, Keskitalo-Foley, Seija, Korhonen, Anne & Kutuniva, Mervi (toim.): Tuulia. Feministisiä näkökulmia lappilaiseen sukupuolikulttuuriin. Lapin yliopiston kasvatustieteellisiä julkaisuja 4, 145–169.

Kortteinen, Matti 1992. Kunnian kenttä. Suomalainen palkkatyö kulttuurisena muotona. Hämeenlinna: Hanki ja jää Oy.

Koskela, Hille 1994. "Tila on kuin tuhat lävistävää silmää" – ajatuksia tilakäsityksistä kaupunkipeloista ja tilan kokemisesta. Naistutkimus – Kvindeforskning 7 (4), 22–33.

Koski, Leena & Filander, Karin 2009. Aikuiskasvatuksen jaettu kertomus: yhteisen hyvän tulkintoja. Teoksessa Filander, Karin & Vanhalakka-Ruoho, Marjatta (toim.) Yhteisöllisyys liikkeessä. Aikuiskasvatuksen 48. vuosikirja. Helsinki: KVS ja ATS, 121–156.

Kunnari, Marika & Suikkanen, Asko 2009. Lapin kaivoshankkeiden kivinen tie. Esimerkkeinä Kevitsan ja Soklin kaivosten työllisyys- ja talousvaikutukset. Teoksessa Hirvonen, Timo & Suikkanen, Asko (toim.) ESPON pohjoisessa. Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisuja. Alueiden kehittäminen 55/2009. Helsinki: Työ- ja elinkeinoministeriö, 89–106.

Kärnä, Sirpa 2009. Hyvinvoinnin pysyvyyttä ja muutosta kolmannessa iässä. Ikääntyvien henkilöiden elämänkulun seuranta vuosina 1991 ja 2004 Varkauden kaupungissa. Kuopion yliopiston julkaisuja E. Yhteiskuntatieteet 166. Kuopio.

Lahelma, Elina 2003. Koulutusteiden risteysasemalla: pysyvyyksiä ja muutoksia nuorten suunnitelmissa. Kasvatus 34 (3), 230–242.

Lahelma, Elina 2013. Ammatillista koulutusta tutkimaan. Teoksessa Brunila, Kristiina, Hakala, Katariina, Lahelma, Elina & Teittinen, Antti (toim.) Ammatillinen koulutus ja yhteiskunnalliset eronteot. Helsinki: Gaudeamus, 17–27.

Lahti, Martti 1994. Kotia kohti. Vammaisuus ja maskuliinisuus elokuvassa Tapaus Henry. Teoksessa Sipilä, Jorma & Tiuhonen, Arto (toim.)

Miestä rakennetaan, maskuliinisuuksia puretaan. Tampere: Vastapaino, 207–226.

Laitinen, Merja 2004. Häväistyt ruumiit, rikotut mielet. Tampere: Vastapaino.

Laitinen, Riitta 2002. Koti, paikkaidentiteetti ja muutokset navajoyhteiskunnassa 1800-luvulla. Teoksessa Syrjämaa, Taina & Tunturi, Janne (toim.) Eletty ja muistettu tila. Historiallinen arkisto 115. Helsinki: SKS, 195–210.

Lapin työllisyyskatsaus 2014. http://www.ely-keskus.fi/documents/10191/2950498/Heinakuu_2014.pdf/9b3d4bc9-b37b-46eb-b673-23c1a21e67da (Luettu 10.9.2014).

Laukkanen, Marjo & Vaattovaara, Virpi 2009. Kuulumisen tiloja verkossa. Teoksessa Filander, Karin & Vanhalakka-Ruoho, Marjatta (toim.) Yhteisöllisyys liikkeessä. Aikuiskasvatuksen 48. vuosikirja. Helsinki: Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen Tutkimusseura, 187–214.

Lehto, Anna-Maija & Sutela, Hanna 2004. Uhkia ja mahdollisuuksia. Työolotutkimuksen tuloksia 1977–2003. Helsinki: Tilastokeskus.

Lehtonen, Heikki 1990. Yhteisö. Tampere: Vastapaino.

Lehtonen, Mikko 1994. Kulttuurintutkimus modernin kritiikkinä. Filosofinen aikakauslehti Niin & Näin 1994 (1), 13–19.

Lehtonen, Mikko, Rantanen, Pekka & Valkonen, Jarno 2008. Doreen Massey. Samanaikainen tila. Suom. Janne Rovio. Tampere: Vastapaino.

Leinikki, Sikke 2009. Pelon ja toivon välissä. Pätkätyöläisen urakerronta. Työelämäjulkaisut. TJS Opintokeskus. Helsinki: Yliopistopaino.

Lempiäinen, Kirsti 2007. Sukupuolinen toimija. Kysymys olemuksesta, roolista ja tavasta. Sosiologia 44 (2), 109–120.

Lempiäinen, Kirsti 2009. Euroopan unionin koulutuspolitiikka ja kysymys sukupuolisesta toimijasta. Teoksessa Ojala, Hanna & Palmu, Tarja & Saarinen, Jaana (toim.) 2009. Sukupuoli ja toimijuus koulutuksessa. Tampere: Vastapaino, 41–70.

Levonen, Milja & Kauppila, Juha 2008. Ekskursio: Elämänkulku ja aikuisuus – Daniel Levinson. Teoksessa Suoranta, Juha, Kauppila, Juha, Rekola, Hilikka, Salo, Petri & Vanhalakka-Ruoho, Marjatta: Aikuiskas-

- vatuksen risteysasemalla. Johdatus aikuiskasvatukseen. Joensuun yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen julkaisuja. Sarja B. Oppimateriaalia n:o 25. Joensuun yliopisto, 91–113.
- Lieblich, Amia, Tuval-Mashiach, Rivka & Zilber, Tamar. 1998. *Narrative Research. Reading, Analysis and Interpretation*. Applied Social Research Methods Series 47. Canada: Sage.
- Liljeström, Marianne 2004. Feministinen metodologia – mitä se on? Teoksessa Liljeström, Marianne (toim.) *Feministinen tietäminen*. Keskustelua metodologiasta. Tampere: Vastapaino, 9–22.
- Linjakumpu, Aini 2012. *Haavoittunut yhteisö. Hoitokokoukset vanhoillislestadiolaisuudessa*. Tampere: Vastapaino.
- Little, Jo & Panelli, Ruth 2003. Gender research in rural geography. *Gender, Place and Culture* 10 (3), 281–289.
- Lyytinen, Suvi 2013. *Valtio tuli väliin. Rakenteellisten toimenpiteiden vaikutukset työelämän sukupuolisegregaatioon Itä-Lapissa*. Lapin Letka-hanke. Lapin yliopisto, EU, ESR ja ELY.
- Lähtenmaa, Jaana 1992. Tytöt jännitystä etsimässä. Sukkulointia ja irrottelua. Teoksessa Näre, Sari & Lähtenmaa, Jaana (toim.) *Letit liehumaan. Tyttökulttuuri murroksessa*. Helsinki: SKS, 155–170.
- Lähtenmäki, Maria 2006. *Terra Ultima. Matka Lapin historiaan*. Helsinki: Otava.
- MacIntyre, Alasdair 1981. *After Virtue. A Study in Moral Theory*. Notre Dame Indiana: University of Notre Dame Press.
- Maksimainen, Jaana 2010. Parisuhde ja ero. Sosiologinen analyysi terapeutisesta ymmärryksestä. *Sosiaalitieteiden laitoksen julkaisuja 3. Sosiologia*, Helsingin yliopisto. Helsinki: Yliopistopaino.
- Maksimainen, Jaana & Ketokivi, Kaisa 2014. Sidoksen ongelmasta. Pääkirjoitus. *Sosiologia* 51 (2), 101–105.
- Mahlakaarto, Salme 2010. *Subjektiksi työssä – Identiteettiä rakentamassa voimaantumisen kehitysohjelmassa*. Väitöskirja. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Malinen, Pentti, Kytölä, Liisa, Keränen, Heikki & Keränen, Reijo 2006. *Suomen maaseututyypit*. Maa- ja metsätalousministeriö 7/2006.

[http://www.mmm.fi/attachments/mmm/julkaisut/julkaisusarja/5kYqNE NOF/MMMjulkaisu2006_7.pdf](http://www.mmm.fi/attachments/mmm/julkaisut/julkaisusarja/5kYqNE%20NOF/MMMjulkaisu2006_7.pdf) (Luettu 25.9.2014).

Manninen, Kirsti 2006. Naisissa maaseudun voima – Maaseudun kulttuuri ja elinolosuhteet naisten kannalta. Teoksessa Moring, Anna (toim.) Sukupuolen politiikka. Naisten äänioikeuden 100 vuotta Suomessa. Helsinki: Otava, 69–76.

Marin, Marjatta 2014. Tarkastelukulmia ikään ja ikääntymiseen. Teoksessa Sankari, Anne & Jyrkämä, Jyrki (toim.) Lapsuudesta vanhuuteen – iän sosiologiaa. Tampere: Vastapaino, 17–48.

Markkola, Pirjo 1990. Women in Rural Society in the 19th and 20th Centuries. Teoksessa Manninen, Merja & Setälä, Päivi (toim.) The Lady with the Bow. Helsinki: Otava, 17–29.

Massey, Doris 2008. Samanaikainen tila. Toim. Lehtonen, Mikko, Rantanen, Pekka & Valkonen, Jarno. Suom. Janne Rovio. Tampere: Vastapaino.

Matikainen, Janne 2008. Sosiaalinen media – millaista sosiaalisuutta? Tiedotustutkimus 31 (4), 24–41.

McNay, Lois 2004. Agency and Experience. Gender as a Lived Relation. Teoksessa Adkins, Lisa & Skeggs, Beverley (toim.) Feminism after Bourdieu. Lontoo: Blackwell Publishing, 175–190.

Melin, Harri & Nikula, Jouko 2003a. Johdanto. Teoksessa Melin, Harri & Nikula, Jouko (toim.) Yhteiskunnallinen muutos. Tampere: Vastapaino, 7–10.

Melin, Harri & Nikula, Jouko 2003b. Mitä on yhteiskunnallinen muutos? Teoksessa Melin, Harri & Nikula, Jouko (toim.) Yhteiskunnallinen muutos. Tampere: Vastapaino, 253–264.

Mietola, Reetta & Lahelma, Elina & Lappalainen, Sirpa & Palmu, Tarja 2005. Johdattelua kohtaamisiin kasvatuksen, koulutuksen ja tutkimuksen kentillä. Teoksessa Mietola, Reetta, Lahelma, Elina, Lappalainen, Sirpa & Palmu, Tarja (toim.) Kohtaamisia kasvatuksen ja koulutuksen kentillä: erontekoja ja yhdessä tekemistä. Kasvatusalan tutkimuksia – Research in educational sciences 22. Turku: Suomen kasvatustieteellinen seura, 9–20.

- Mikkonen, Kai 2003. Lukeminen tulkintana. Teoksessa Alanko, Outi & Käkelä-Puumala, Tiina (toim.): Kirjallisuudentutkimuksen peruskäsitteitä. SKS, Helsinki, 64–90.
- Miller, Peter & Rose, Nikolas 1989. Poliittiset rationalisaatiot ja hallintatekniikat. *Politiikka* 31 (3), 145–158.
- Moore, Erja 2003. Pitkä opintie. Aikuisiällä suoritettu yliopistotutkinto ja koulutuksellisen elämänculun muutos. N:o 61. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Mäkinen, Katariina 2012. *Becoming Valuable Selves. Self-Promotion, Gender and Individuality in Late Capitalism*. Acta Universitatis Tampereensis 1732. Tampereen yliopisto.
- Mäkinen, Sirpa 2005. Oppiminen marginaalissa. Pitkittäistutkimus tekstiilitehtaan työntekijöistä. Acta Universitatis Tampereensis 1119. Tampereen yliopisto.
- Määttänen Kirsti 1993. Naiseus ja banaalin kehä. *Naistutkimus – Kvinnoforskning* 2, 22–32.
- Määttänen, Kirsti 1996. Muistaminen ja muistamisen tunnot. Teoksessa Määttänen, Kirsti & Nevanlinna, Tuomas (toim.) *Muistikirja. Jälkien jäljillä*. Helsinki: Tutkijaliiton julkaisusarja 80, 10–25.
- Naskali, Päivi 1998. Tyttö, äiti, kasvatustieteet. Kohti feminiinistä kasvatustieteologiaa. Acta Universitatis Lapponiensis 18. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Naskali, Päivi 2003. Sukupuolen, kansallisuuden ja tutkijuuden risikoissa. Teoksessa Naskali, Päivi, Autti, Mervi, Keskitalo-Foley, Seija, Korhonen, Anne & Kutuniva, Mervi (toim.): *Tuulia. Feministisiä näkökulmia lappilaiseen sukupuolikulttuuriin*. Lapin yliopiston kasvatustieteellisiä julkaisuja 4, 13–39.
- Naskali, Päivi 2010. Kasvatustieteet, koulutus ja sukupuoli. Teoksessa Saresma, Tuija, Rossi, Leena-Maija & Juvonen, Tuula (toim.) *Käsikirja sukupuoleen*. Tampere: Vastapaino, 277–288.
- Nietzsche, Friedrich 1999. *Historian hyödyistä ja haitasta elämälle*. Suom. Anssi Halmesvirta. Jyväskylä: JULPU.

- Nousiainen, Kirsi 2013. Lyöty äiti – väkivaltainen koti sisäisenä tilana. Teoksessa Virokannas, Elina & Väyrynen, Sanna (toim.) Varjoja naiseudessa. UNIPress, 83–112.
- Nykänen, Tapio 2014. Kasvo – Asko Suikkanen uskoo hyvinvointivaltioon. <http://www.ulapland.fi/news/Kasvo-Asko-Suikkanen-luottaa-hyvinvointivaltion-tulevaisuuteen/32uy0xd1/a65befca-f859-48f1-9761-e9174e72f712> (Luettu 3.2.2014).
- Nätkin, Ritva 2003. Moninaiset perhemuodot ja lapsen hyvä. Teoksessa Forsberg, Hannele & Nätkin, Ritva (toim.) Perhe murroksessa. Kriittisen perhetutkimuksen jäljillä. Helsinki: Gaudeamus, 16–38.
- Oesch, Erna 2005. Hermeneutiikka tiedonalueiden järjestelmässä – ”sydämen sanasta” ymmärtämisen kehälle. Teoksessa Tontti, Jarkko (toim.) Tulokinnasta toiseen. Esseitä hermeneutiikasta. Tampere: Vastapaino, 13–34.
- Oinas, Elina 2004. Haastattelu: Kokemuksia, kohtaamisia, kerrontaa. Teoksessa Liljeström, Marianne (toim.) Feministinen tietäminen. Kesustelua metodologiasta. Tampere: Vastapaino, 209–227.
- Ojala, Hanna 2005. Ikääntyneenä naisena opiskelemassa – hyödyn ja sivistyksen rajankäyntiä. Teoksessa Mietola, Reetta, Lahelma, Elina, Lappalainen, Sirpa & Palmu, Tarja (toim.) Kohtaamisia kasvatuksen ja koulutuksen kentillä: erontekoja ja yhdessä tekemistä. Kasvatusalan tutkimuksia – Research in educational sciences 22. Turku: SKS, 51–66.
- Ojala, Hanna 2010. Opiskelemassa tavallaan. Vanhat naiset ikäihmisten yliopistossa. Tampereen yliopisto. Kasvatustieteiden tiedekunta. Tampere University Press.
- Ojala, Hanna & Palmu, Tarja & Saarinen, Jaana 2009. Paikalla pysyvää ja liikkeessä olevaa. Teoksessa Ojala, Hanna & Palmu, Tarja & Saarinen, Jaana (toim.) Sukupuoli ja toimijuus koulutuksessa. Tampere: Vastapaino, 13–38.
- Ollila, Anne 2010. Yksilö ja yhteisö: kiista kontekstualisoimisesta. Teoksessa Rantala, Heli & Ollitervo, Sakari (toim.) Kulttuurihistoriallinen katse. Cultural History – Kulttuurihistoria 8. Turku: Turun yliopisto, 63–79.

- Ollila, Anne K. 2008. Kerrottu tulevaisuus – alueet ja nuoret. menestys ja marginaalit. *Acta Universitatis Lapponiensis* 141. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 85. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus.
- Paasi, Anssi 2005. Kansallisten ja kansainvälisten paineiden välissä: suomalaisen sosiaali- ja kulttuurimaantieteen kehityksen kontekstuaalisointia. *Social & Cultural Geography* 6 (4), 616–629.
- Paasonen, Susanna 2010. Sukupuoli ja representaatio. Teoksessa Saresma, Tuija, Rossi, Leena-Maija & Juvonen, Tuula (toim.) *Käsikirja sukupuoleen*. Tampere: Vastapaino, 39–49.
- Partanen, Anna 2006. Etelän lapit. Teoksessa Lähteenmäki, Maria (toim.) *Alueiden Lappi*. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus, 200–218.
- Patton, Michael Q. 2002. *Qualitative research & Evaluation methods*. Thousand Oaks: Sage.
- Perho, Hannu & Korhonen, Merja 1994. Elämän vakaat vaiheet ja siirtymät aikuisuuden alusta keski-ään kynnykselle. Teoksessa Perho, Hannu & Sinisalo, Pentti (toim.) *Näkökulmia elämänkulun ja ammattiurien tutkimukseen*. Soveltavan psykologian monografioita 7. Helsinki: Suomen Psykologinen Seura, 61–78.
- Petrisalo, Katriina 2004. Koti ja matkailu. Kodista pois – ja takaisin kotiin. Teoksessa Granö, Päivi, Suominen, Jaakko & Tuomi-Nikula, Outi (toim.) *Koti, kaiho, paikka, muutos*. Kulttuurintuotannon ja maisematutkimuksen laitoksen julkaisuja IV. Jyväskylä: Gummerus, 69–78.
- Pietikäinen, Sari & Mäntynen, Anne 2009. *Kurssi kohti diskurssia*. Tampere: Vastapaino.
- Poikela, Sari & Ylitapio-Mäntylä, Outi (toim.) 2008. *Aikuiskasvatus kevytyhteisöjen ajassa*. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus.
<http://www.ulapland.fi/loader.aspx?id=d29718f4-63ed-4a75-98cf-4c620cd5389c> (Luettu 20.10.2011).
- Polkinghorne, Donald, E. 1988. *Narrative Knowing and the Human Sciences*. Albany, USA: State University of New York Press.

- Polkinghorne, Donald 1995. Narrative Configuration in Qualitative Analysis. In Hatch, Amos J. & Wisniewski, Richard (eds.) *Life History and Narrative*. London: Falmer Press, 5–23.
- Pulkkinen, Lea (toim.) 1996. *Lapsesta aikuiseksi*. Jyväskylä: Atena.
- Pulkkinen, Lea, Kaprio, Jaakko & Rose, Richard, J. (Eds.). 2006. *Socio-emotional development and health from adolescence to adulthood*. New York: Cambridge University Press.
- Pulkkinen, Lea & Kokko, Katja (toim.) 2010. Keski-ikä elämänvaiheena Jyväskylän yliopiston psykologian laitoksen julkaisuja 352. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-3894-9> (Luettu 12.2.2011).
- Rantala, Päivi 2011. Sukupuoli ja tasa-arvo journalismissa. Tapaus Lappi. Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja C: työpapereita 54. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Ricoeur, Paul 1984. *Time and Narrative*. Vol I. Chicago: The University of Chicago Press.
- Ricœur, Paul 1976/2000. Tulkinnan teoria. Diskurssin ja merkityksen lisä. Suom. Heikki Kujansivu. Helsinki: Tutkijaliiton julkaisu 28.
- Riessman, Catherine K. 1993. *Narrative Analysis*. London: Sage.
- Riessman, Catherine K. 2008. *Narrative Methods for the Human Sciences*. London: Sage.
- Rinne, Risto & Järvinen, Tero 2011. Suomalaisen koulutuspolitiikan muutos ja nuorten syrjäytyminen. Teoksessa Eteläpelto, Anneli, Heiskanen, Tuula & Collin, Kaija (toim.) *Valta ja toimijuus aikuiskasvatuksessa*. Aikuiskasvatuksen 49. vuosikirja. Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen tutkimusseura. Helsinki: KVS, 77–106.
- Rojola, Lea 2004. Sukupuolieron lukeminen. Feministinen kirjallisuudentutkimus. Teoksessa Liljeström, Marianne (toim.) *Feministinen tietäminen*. Keskustelua metodologiasta. Tampere: Vastapaino, 25–43.
- Roos, J. P. & Hoikkala, Tommi (toim.) 1998. *Elämänpolitiikka*. Helsinki: Gaudeamus.
- Ronkainen, Suvi 1989. Nainen ja nainen – haastattelun rajat ja mahdollisuudet. *Sosiaalipolitiikka* 4, 65–77.

- Ronkainen, Suvi 1990. Ikääntyvän naisen seksuaalisuus. Sosiaali- ja terveysministeriö. Tasa-arvojulkaisuja. Naistutkimusraportteja D 1.
- Ronkainen, Suvi 1999. Ajan ja paikan merkitsemät: Subjektiviteetti, tieto ja toimijuus. Helsinki: Gaudeamus.
- Ronkainen, Suvi 2000. Sandra Harding – Sijoittautumisen ja sitoutumisen tietoteoreetikko. Teoksessa Anttonen, Anneli & Lempiäinen, Kirsti & Liljeström, Marianne (toim.) *Feministejä – aikamme ajattelijoita*. Tampere: Vastapaino, 161–186.
- Ronkainen, Suvi 2004. Kvantitatiivisuus, tulkinnallisuus ja feministinen tutkimus. Teoksessa Liljeström, Marianne (toim.) *Feministinen tietäminen. Keskustelua metodologiasta*. Tampere: Vastapaino, 44–69.
- Ronkainen, Suvi 2006. Haavoittunut kansakunta ja väkivallan toimijuus. Teoksessa Lohiniva-Kerkelä, Mirva (toim.) *Väkivalta. Seuraamukset ja haavoittuvuus*. Helsinki: Talentum, 531–550.
- Ronkainen, Suvi 2011a. Analyysi, tulkinta, luenta – eli miten aineisto, teoria ja tutkijan tieto keskustelevat. Luento 18.-19.3. 2011, Lapin yliopisto.
- Ronkainen, Suvi 2011b. Tulkinnasta. Luento 19.3.2011, Lapin yliopisto.
- Ronkainen, Suvi & Naskali, Päivi 2007. Paikka ja paikattomuuden etuoikeus. *Naistutkimus – Kvinnoforskning* 2/2007, 65–71.
- Ronkainen, Suvi, Pehkonen, Leila, Lindblom-Ylänne, Sari & Paavilainen, Eija 2011. *Tutkimuksen voimasanat*. Helsinki: WSOYpro Oy.
- Rose, Nikolas 1998. The Crisis of the Social: Beyond the Social Question. Teoksessa Hänninen Sakari (ed.) *Displacement of the Social Policies*. University of Jyväskylä: SoPhi, 54–87.
- Roseneil, Sasha 1995. The coming of age of feminist sociology: Some issues of practice and theory for the next twenty years. *The British Journal of Sociology* 46 (2), 191–205.
- Saarenheimo, Marja 2012. Muistamisen vimma. Kirjoituksia muistista ja unohtamisesta. Tampere: Vastapaino.
- Saarinen, Heli 2011. Valkoisen peuran myyttinen Lappi. Lappi-myytin tie keskiajan kuvastosta suomalaiseen elokuvaan. *Acta Universitatis Lapponiensis* 213. Lapin yliopisto. Tampere: Juvenes Print.

- Saarnivaara, Marjatta 1996. Tutkija näkyviin. Teoksessa Saarnivaara, Marjatta (toim.) *Subjektiviteettia etsimässä. Metodologisia kohtauspaikkoja*. Kulttuuri ja oppiminen-työryhmä. Työpapereita n:o 2. Kasvatustieteiden tutkimuslaitos. Jyväskylän yliopisto, 105–125.
- Saastamoinen, Mikko 2009. Aikalaiskeskustelua yhteisöllisyydestä. Teoksessa Filander, Karin & Vanhalakka-Ruoho, Marjatta (toim.) *Yhteisöllisyys liikkeessä. Aikuiskasvatuksen 48. vuosikirja*. Helsinki: Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen Tutkimusseura, 33–66.
- Sallila, Pekka (toim.) 2004. *Elämänlaajuinen oppiminen ja aikuiskasvat*. Aikuiskasvatuksen 44. vuosikirja. Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen Tutkimusseura.
- Sallinen, Susanna 2004. Koti-ikävä ja nostalgia arjen kokemuksena. Teoksessa Granö, Päivi, Suominen, Jaakko & Tuomi-Nikula, Outi (toim.) *Koti, kaiho, paikka, muutos. Kulttuurintuotannon ja maisematutkimuksen laitoksen julkaisuja IV*. Jyväskylä: Gummerus, 79–102.
- Salovaara-Moring, Inka 2004. Kohti mielikuvien maantiedettä: David Harvey ajan ja paikan teoreetikkona. Teoksessa Mörä, Tuomo, Salovaara-Moring, Inka & Valtonen, Sanna (toim.) *Mediatutkimuksen vaeltava teoria*. Helsinki: Gaudeamus, 185–205.
- Sankala, Jukka 2008. Miehuus ja maskuliinisuus lappilaisen poikamiehen arjessa. Teoksessa Ikonen, Hanna-Mari (toim.) 2008. *Syrjäsilmillä maaseudulla. Maaseutupolitiikan yhteistyöryhmän julkaisu 4/2008*. Vammala: Vammalan kirjapaino.
- Satokangas, Reija 2010. Pohjoinen paikallishistoria – poikkeusko? Teoksessa Ahtiainen, Pekka, Tervonen, Jukka & Teräs, Kari (toim.) *Kaikella on paikkansa. Uuden paikallishistorian ääriviivoja*. Tampere: Vastapaino, 197–216.
- Sayer, Andrew 2011. *Why Things Matter to People? Social Science, Values and Ethical Life*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Scott, Joan 1992. "Experience". Teoksessa Butler, Judith & Scott, Joan W. (toim.) *Feminist Theorize the Political*. New York and London: Routledge, 22–40.

- Scott, Joan 1996. Gender: A Useful Category of Historical Analysis. Teoksessa Scott, Joan (Ed.) *Feminism and History*. Oxford Readings in Feminism. Oxford University Press, 152–180.
- Scott, Joan 1999. Some Reflections on Gender and Politics. Teoksessa Ferree, Myra & Lorber, Judith & Hess, Beth (Eds.) *Revisioning Gender*. Thousand Oaks, Sage Publications, 70–96.
- Sennett, Richard 2004. *Kunnioitus eriarvoisuuden maailmassa*. Suom. Kaisa Koskinen. Tampere: Vastapaino.
- Seppänen, Janne 2005. Visuaalinen kulttuuri. Teoriaa ja metodeja mediakuvan tulkitsijalle. Tampere: Vastapaino.
- Seppänen, Janne & Väliverronen, Esa 2012. *Mediayhteiskunta*. Tampere: Vastapaino.
- Skaffari, Pia 2010. Rajat ylittävä prostituutio – tutkimus naisten kokemuksista pohjoisen itäprostituutiossa. Yhteiskuntatieteiden tiedekunta. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Skeggs, Beverley 1995. Introduction. Teoksessa Skeggs, Beverley (toim.) *Feminist Cultural Theory Process and Production*. Manchester and New York: Manchester University Press, 1–29.
- Skeggs, Beverley 2004. *Class, self, culture*. London: Routledge.
- Shanahan, Michael J. & Elder, Glen H. Jr. 2002. History, Agency and the Life Course. In Crockett, Lisa J. (ed.) *Agency, Motivation and the Life Course*. Nebraska Symposium in Motivation 48. University of Nebraska-Lincoln Press, 145–185.
- Siltala, Juha 2007. Työelämän huonontumisen lyhyt historia. Muutokset hyvinvointivaltioiden ajasta globaaliin hyperkilpailuun. Helsinki: Ota-va.
- Silvasti, Tiina, Lempiäinen, Kirsti & Kankainen, Tomi 2014. Eriarvoisuuden uudet paikat. Teoksessa Lempiäinen, Kirsti & Silvasti, Tiina (toim.) *Eriarvoisuuden rakenteet. Haurastuvat työmarkkinat Suomessa*. Tampere: Vastapaino, 7–19.
- Silvennoinen, Heikki 2011. Aikuiskoulutus ja hallintavalta. Teoksessa Eteläpelto, Anneli, Heiskanen, Tuula & Collin, Katja (toim.) *Valta ja*

toimijuus aikuiskasvatuksessa, Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen tutkimusseura. Helsinki: KVS, 55–76.

Sintonen, Teppo, Collin, Kaija, Paloniemi, Susanna & Auvinen, Tommi 2011. Diskursiivinen toimijuus ja valtahierarkiat sairaalaympäristössä. Teoksessa Eteläpelto, Anneli, Heiskanen, Tuula & Collin, Katja (toim.) Valta ja toimijuus aikuiskasvatuksessa. Aikuiskasvatuksen 49. vuosikirja. Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen tutkimusseura. Helsinki: KVS, 157–175.

Sireni, Maarit 2002. Tilansa tekijät. Tutkimus emännyydestä ja maatilasta naisen paikkana. Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja 56. Joensuun yliopistopaino.

Sireni, Maarit 2008. Maaseutu ja sukupuoli - Katsaus 2000-luvun tutkimuskirjallisuuteen. Teoksessa Ikonen, Hanna-Mari (toim.) Syrjäsilmillä – sukupuolen jäsennyksiä maaseudulla. Maaseutupolitiikan yhteistyöryhmän julkaisu (4) 2008, 7-24.

Suikkanen, Asko, Viinamäki, Leena & Selkälä, Arto 2014. Hyvinvointi-barometri ja -selontekojen tuloksia hyvinvointipoliittisesta näkökulmasta. Teoksessa Viinamäki, Leena (toim.) Tunturi-Lapin seutukunnan hyvinvointibarometri 2013. Rovaniemi: Lapin ammattikorkeakoulun julkaisuja Sarja A. Tutkimukset 4/2014, 308–317.

Sulkunen, Pekka & Törrönen, Jukka 1997. Arvot ja modaalisuus sosiaalisen todellisuuden rakentamisessa. Teoksessa Sulkunen, Pekka & Törrönen, Jukka (toim.) Semioottisen sosiologian näkökulmia. Sosiaalisen todellisuuden rakentuminen ja ymmärrettävyys. Tampere: Gaudeamus, 72–95.

Suomen virallinen tilasto (SVT): Työvoimatutkimus. Työllisyys ja työttömyys vuonna 2013. Helsinki: Tilastokeskus. http://www.stat.fi/til/tyti/2013/13/tyti_2013_13_2014-04-01_kat_002_fi.html (Luettu 19.10.2014)

Suoninen, Eero 1997. Miten tutkia moniäänistä ihmistä? Diskurssi-analyttisen tutkimusotteen kehittelyä. Acta Universitatis Tamperensis 580. Tampereen yliopisto.

- Suoranta, Anu 2009. Halvennetty työ. Pätkätyö ja sukupuoli sopimusyhteiskuntaa edeltävissä työmarkkinakäytännöissä. Tampere: Vastapaino.
- Sutton, Gigi & Griffin, Mark 2004. Integrating expectations, experiences, and psychological contract violations: A longitudinal study of new professionals. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 77, 493-514.
- Tani, Sirpa 1995. Kaupunki taikapeilissä. Helsinki-elokuvien mielenmaisemat – maantieteellisiä tulkintoja. Helsingin kaupungin tietokeskuksen tutkimuksia 14.
- Tarasti, Eero 2004. Arvot ja merkit. Johdatus eksistentiaalisemiottiikkaan. Helsinki: Gaudeamus.
- Thomas, William Isaac & Znaniecki, Florian 1918. *The Polish Peasant in Europe and America*. Boston: Richard G. Badger, The Gorham Press.
- Tolonen, Tarja 2008. Yhteiskuntaluokka: menneisyyden dinosaurusten luiden kolinaa? Teoksessa Tolonen, Tarja (toim.) *Yhteiskuntaluokka ja sukupuoli*. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura julkaisuja 83. Tampere: Vastapaino, 8–17.
- Tontti, Jarkko 2005. Olemisen haaste – 1900-luvun hermeneutiikan päälinjat. Teoksessa Tontti, Jarkko (toim.): *Tulkinnasta toiseen. Esseitä hermeneutiikasta*. Vastapaino, Tampere, 50–81.
- Tuominen, Marja 2010. Missä maanpiiri päättyy? Pohjoisen kulttuurihistorian paikat ja haasteet. Teoksessa Rantala, Heli & Ollitervo, Sakari (toim.) *Kulttuurihistoriallinen katse. Cultural History – Kulttuurihistoria* 8. Turku: Turun yliopisto, 309–337.
- Työttömyysturvalaki. <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2002/20021290> (Luettu 7.4.2012)
- Ukkonen, Taina 2000. Menneisyyden tulkinta kertomalla. Muistelupuhe oman historian ja kokemuskertomusten tuottamisprosessina. Helsinki: SKS.
- Vaattovaara, Johanna 2009. Meän tapa puhua. Tornionlaakso pellolaisnuorten subjektiivisena paikkana ja murrealueena. Helsinki: SKS.

- Vaattovaara, Virpi 1990. Lapin nuoresta koko maan aikuiseksi. Pro gradu-tutkielma. Rovaniemi: Lapin yliopisto, Kasvatustieteiden tiedekunta. Julkaisematon.
- Vadén, Tere 2004. Mitä on paikallinen ajattelu? Filosofinen aikakauslehti Niin & Näin (1), 49–55.
- Valkonen, Jarno 2003. Lapin luontopolitiikka. Sosiologian ja sosiaalipsykologian laitos. Väitöskirja. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Vanhalakka-Ruoho, Marjatta 2014. Toimijuus elämäkulussa – ohjaustyön perusta? Aikuiskasvatus 34 (3), 192–199.
- Vanttaja, Markku 2002. Koulumenestyjät. Tutkimus laudaturylioppilaiden koulutus- ja työurista. Kasvatusalan tutkimuksia 8. Turku: Turun yliopisto.
- Veijola, Soile 1997. Modaalisia suhteita pelissä ja keskustelussa. Teoksessa Sulkunen, Pekka & Törrönen, Jukka (toim.) Semioottisen sosiologian näkökulmia. Sosiaalisen todellisuuden rakentuminen ja ymmärrettävyys. Gaudeamus. Tampere: Tammer-Paino Oy, 129–152.
- Veijola, Soile 2004. Pelaajan ruumis. Sekapeli modaalisena sopimuksena. Teoksessa Jokinen, Eeva & Kaskisaari, Marja & Husso, Marita (toim.) Ruumis töihin. Käsité ja käytäntö. Tampere: Vastapaino, 99–124.
- Veijola, Soile & Jokinen, Eeva 2001. Voiko naista rakastaa? Avion ja eron karuselli. Helsinki: WSOY.
- Viinämäki, Leena & Selkälä, Arto 2014a. Kuntakuva ja vastaajaprofiili. Teoksessa Viinämäki, Leena (toim.) Itä-Lapin seutukunnan hyvinvointibarometri 2013. Lapin ammattikorkeakoulun julkaisuja Sarja A. Tutkimukset 1/2014, 58–63.
- Viinämäki, Leena & Selkälä, Arto 2014b. Kuntakuva ja vastaajaprofiili. Teoksessa Viinämäki, Leena (toim.) 2014. Pohjois-Lapin seutukunnan hyvinvointibarometri 2013. Lapin ammattikorkeakoulun julkaisuja Sarja A. Tutkimukset 2/2014, 57–62.
- Viinämäki, Leena & Selkälä, Arto 2014c. Kuntakuva ja vastaajaprofiili. Teoksessa Viinämäki, Leena (toim.) Tunturi-Lapin seutukunnan hyvinvointibarometri 2013. Rovaniemi: Lapin ammattikorkeakoulun julkaisuja Sarja A. Tutkimukset 4/2014, 57–62.

Viinamäki, Leena, Selkälä, Arto & Suikkanen, Asko 2014a. Väestökehitys. Teoksessa Viinamäki, Leena (toim.) Itä-Lapin seutukunnan hyvinvointibarometri 2013. Lapin ammattikorkeakoulun julkaisuja Sarja A. Tutkimukset 1/2014, 73–82.

Viinamäki, Leena, Selkälä, Arto & Suikkanen, Asko 2014a. Sosiaalinen hyvinvointi. Teoksessa Viinamäki, Leena (toim.) Itä-Lapin seutukunnan hyvinvointibarometri 2013. Lapin ammattikorkeakoulun julkaisuja Sarja A. Tutkimukset 1/2014, 83–127.

Viinamäki, Leena, Selkälä, Arto & Suikkanen, Asko 2014b. Väestökehitys. Teoksessa Viinamäki, Leena (toim.) Itä-Lapin seutukunnan hyvinvointibarometri 2013. Lapin ammattikorkeakoulun julkaisuja Sarja A. Tutkimukset 2/2014, 72–81.

Viinamäki, Leena, Selkälä, Arto & Suikkanen, Asko 2014b. Sosiaalinen hyvinvointi. Teoksessa Viinamäki, Leena (toim.) Itä-Lapin seutukunnan hyvinvointibarometri 2013. Lapin ammattikorkeakoulun julkaisuja Sarja A. Tutkimukset 2/2014, 82–126.

Viinamäki, Leena, Selkälä, Arto & Suikkanen, Asko 2014c. Väestökehitys. Teoksessa Viinamäki, Leena (toim.) Tunturi-Lapin seutukunnan hyvinvointibarometri 2013. Rovaniemi: Lapin ammattikorkeakoulun julkaisuja Sarja A. Tutkimukset 4/2014, 72–81.

Viinamäki, Leena, Selkälä, Arto & Suikkanen, Asko 2014c. Sosiaalinen hyvinvointi. Teoksessa Viinamäki, Leena (toim.) Tunturi-Lapin seutukunnan hyvinvointibarometri 2013. Rovaniemi: Lapin ammattikorkeakoulun julkaisuja Sarja A. Tutkimukset 4/2014, 82–126.

Vilkko, Anni 1997. Omaelämäkerta kohtaamispaikkana. Naisen elämän kerronta ja luenta. Helsinki: SKS.

Vilkko, Anni 1996. Muistan kuinka... Elämäkertamuistelemisesta elämäkertakirjoituksissa. Teoksessa Määttänen, Kirsti & Nevanlinna, Tuomas (toim.) Muistikirja. Jälkien jäljillä. Helsinki: Tutkijaliiton julkaisusarja 80, 98–113.

Virokannas, Elina & Väyrynen, Sanna 2013. Lähestymistapoja naiseuden varjoihin. Teoksessa Virokannas, Elina & Väyrynen, Sanna (toim.) Varjoja naiseudessa. UNIPress, 7–17.

- VISK, Hakulinen, Auli, Vilkuna, Maria, Korhonen, Riitta, Koivisto, Vesa, Heinonen, Tarja Riitta & Alho, Irja 2004. Iso suomen kielioppi. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <http://scripta.kotus.fi/visk> (Luettu 4.11.2014)
- Vuori, Jaana 2003. Äitiyden ainekset. Teoksessa Forsberg, Hannele & Nätkin, Ritva (toim.) Perhe murroksessa. Kriittisen perhetutkimuksen jäljillä. Helsinki: Gaudeamus, 39–63.
- Vuorinen-Lampela, Päivi 2014. Gender segregation in the employment of higher education graduates. *Journal of Education and Work*. London: Routledge, 1–25.
- Väliverronen, Esa. 1998. Mediatekstistä tulkintaan. Teoksessa Kantola, Anu, Moring, Inka ja Väliverronen, Esa (toim.). Media-analyysi. Tekstistä tulkintaan. Tampere: Tammer-Paino Oy, 13–39.
- Värri, Veli-Matti & Jokisaari, Olli-Jukka 2007. Hyytävä viha heikkoutta kohtaan kumpuaa kilpailuyhteiskunnasta. *Helsingin Sanomat* 17.11.2007, A2.
- Walkerline, Valerie 2003. Reclassifying Upward Mobility: feminity and neo-liberal subject. *Gender and Education* 15 (3), 237–248.
- Widdershoven, Guy. A. M. 1993. The story of life. Hermeneutic perspectives on the relationship between narrative and life history. In R. Josselson & A. Lieblich (Eds.) *The narrative study of lives Vol 1*. Newbury Park & London: Sage, 1–20.
- Wrong, Dennis H. 1979. *Power. Its Forms, Bases and Uses*. Oxford: Blackwell.
- Ylitapio-Mäntylä, Outi. 2009. Lastentarhanopettajien jaettuina muisteluina sukupuolesta ja vallasta arjen käytännöissä. *Acta Universitatis Lappeenensis* 171. Lapin yliopisto. Tampere: Juvenes Print.
- Åkerblad, Leena 2014. Epävarmuuden tuolla puolen - Muuttuvat työmarkkinat ja prekaari toimijuus. Itä-Suomen yliopisto, Yhteiskuntatieteiden ja kauppatieteiden tiedekunta. Tampere: Juvenes Print.

Aluksi: tutkimuksen esittely

Haastattelun alussa ensin

a) nykytilanne

b) nykytilanteesta menneeseen ao. teemojen kautta

Keskustelua koulutuksesta

- onko koulut ja opinnot nyt käyty? koulutukseen hakeutuminen?
- millainen merkitys koulutuksella on ollut elämäkulussasi?
- vastasiko koulutustarjonta mielestäsi työvoimatarvetta 20 vuotta sitten? entä nyt?

Keskustelua työurista ja työelämästä

- työhistoria ja työn perässä liikkuminen
- pätkätyöt ja ammatit
- työelämän murrokset

Keskustelua parisuhteesta, perheestä ja sosiaalisesta elämästä

- lähtemisen taustoja > täytymistä vai haluamista?
- tavat ja kulttuuri: miten n. 20 vuotta sitten kuului tehdä, oliko kotiseudulla jokin yleinen suuntaus tai malli? miten se liittyi omiin päätöksiin?
- toimijuus > odotukset naiselle ja odotukset miehelle (itsestäänselvyydet, stereotypiat)

Keskustelua Lapista alueena, kotina ja asuinpaikkana, lomapaikkana

- yhteisöt
- lähteminen ja jääminen
 - mitä ennen lähtemistä tapahtui?
 - mitkä asiat painoivat kotiseudulle ja nykyiselle seudulle jäämispäätöksessä?
- osallistuminen erilaisiin toimintoihin ja harrastuksiin / paikallisen elämänmuodon rakentamiseen tai kehittämiseen?
- aktiivisuus, vaikuttamisen mahdollisuudet?
- paluupäätöksen taustoja?
- mieleen jääneitä kokemuksia ja kuvauksia mikä / mitä Lappi on?

- elämänmuutokset
- tekisitkö jotain toisin? ovatko haaveet toteutuneet?

Kolarin kunta sijaitsee länsirajalla Tornionjokilaaksossa Tunturi-Lapin seutukunnassa. Kunnan asukasluku oli vuoden 2013 lopussa 3885 henkilöä ja pinta-ala 2559 km² (Viinamäki & Selkälä 2014c, 57). Kunta perustettiin vuonna 1867. Kylien elinkeinoja ovat maa- ja metsätalous sekä poronhoito ja matkailu. Rauta-, kupari- ja kultamalmilöytöjen vuoksi muun muassa kaivostoiminnan avaaminen on ollut vireillä sekä Ruotsin että Suomen puolella⁶³.

Pitkittäistutkimukseni tarkastelujaksolla 1990–2011 Kolarin asukasluku on pudonnut 4721:sta vakinaisesta asukkaasta 3836:een. Muuttotappio kasvoi erityisesti vuosina 1994–1998 ja vuoteen 2000 saakka. Tilanne oli huipussaan vuonna 1996 eli -26,9 henkeä tuhatta asukasta kohti⁶⁴. Kun vertaillaan vuosia 1990 ja 2011, on Kolarissa muuttotappio pienentynyt 2,7 yksikköä ja koko Tunturi-Lapin seutukunnassa 8,5 yksikköä. Naapurikunnassa Kittilässä kyseisiä vuosia verrattaessa muuttovoitto on kasvanut 13,5 yksikköä. (Viinamäki, Selkälä & Suikkanen 2014c, 72, 78.) Vaikka huoltosuhde niin koko Lapissa kuin Kolarissakin on heikentynyt, on väestön ikäjakauma nykyisin melko tasainen, sillä erityisesti tunturialueelle syntyy lapsia (Harju 2014, 260).

Posion kunta sijaitsee Itä-Lapin seutukunnassa. Asukasluku oli vuoden 2013 lopussa 3647 ja pinta-ala 3039 km². (Viinamäki & Selkälä 2014, 58.) Kunta on perustettu 1926 ja alueen alkuperäiset asukkaat ovat olleet lappalaisia⁶⁵. Kunnan alueella sijaitsee suuria liha- ja maitodontuotantoyksiköitä. Kunnassa työllistävät lisäksi kuljetus- ja palvelusektori sekä matkailuala. Keramiikkamiljö on ollut pitkään tärkeä ja vahva toimija⁶⁶.

⁶³ <http://www.kolari.fi/> (Luettu 3.8.2012)

⁶⁴ Indikaattori ilmoittaa nettomuuton tuhatta asukasta kohti. Väestötietona on käytetty keskiväkilukua. Nettomuutto saadaan vähentämällä tulomuuttajista lähtömuuttajat. (Viinamäki, Selkälä & Suikkanen 2014c, 78.)

⁶⁵ Lappalainen-nimitystä on käytetty alkujaan liikkuvaa pyyntikulttuuria, kuten kalastusta, metsästystä ja poronhoitoa harjoittaneesta väestöstä. Heitä on asunut myös Etelä-Suomen alueella, johon monet paikannimet eteläisessä Suomessa viittaavat. (Partanen 2006, 200–203.)

Tutkimukseni tarkastelujaksolla vuosina 1990–2011 Posion väestön lukumäärä on pudonnut 5478:sta asukkaasta 3818:aan vakinaiseen asukkaaseen. Vuosikohtaisesti tarkasteltuna muuttotappio on pienentynyt 12 henkeä tuhatta asukasta kohden vuodesta 1990 vuoteen 2011. Kuten muissakin Itä-Lapin kunnissa, myös Posiolla muuttotappio jatkui useita vuosia vuoden 1990-tilanteesta (-17) huippuvuoteen 2000, jolloin tappioksi kirjattiin -35,1 yksikköä. (Viinamäki & Selkälä 2014a, 58; Viinamäki, Selkälä, Suikkanen 2014a, 79.)

Sodankylän kunta sijaitsee Pohjois-Lapin seutukunnassa ja sen asukasluku oli vuoden 2013 lopussa 8884 henkilöä. Pinta-ala on 11693 km². (Viinamäki & Selkälä 2014b, 57). Kunta perustettiin vuonna 1893. Sodankylä on hallinnon, palvelujen ja liikenteen keskus keskellä Lappia. Työpaikat tulevat maa- ja metsätaloudesta, mineraalien kaivuusta, kaupan alalta sekä maanpuolustuksen ja julkisen hallinnon alueilta⁶⁷.

Vuosina 1990–2011 Sodankylän asukasluku on vähentynyt 10576:sta henkilöstä 8806:een eli 1770 henkilöä. Muuttotappio on pienentynyt vuosien 1990 ja 2011 vertailussa 10,6 hengellä tuhatta asukasta kohden. Koko Pohjois-Lapin seutukunnassa muuttotappio kasvoi vastaavassa vertailussa 0,8 yksikköä. Sodankylässä korkeita muuttotappiovuosia ovat olleet 1996–2002. Vuonna 1998 luku oli -21,4 yksikköä. (Viinamäki, Selkälä & Suikkanen 2014b, 72, 78.)

⁶⁶ <http://www.posio.fi/Resource.phx/sivut/sivut-posio/palvelut/yrityminen/index.htm> (Luettu 17.10.2014)

⁶⁷ <http://www.lappi.fi/lappi/kunnat/sodankyla> (Luettu 3.8.2012)

LIITE 3 Kertomustyyppien esiintyminen aineistoissa 1990–2002 ja 1990–2011 kertojan, ikäryhmän sekä taulukoihin 3 ja 4 koottujen kertomustyyppien alaluokkien mukaan

<p>KERTOMUSTYYPIT Vain kirjeen kirjoittaneet N=19 32–37 v.</p>	<p>KERTOMUSTYYPIT Kirjeen kirjoittaneet ja haastatteluihin osallistuneet N=10 40–45 v.</p>
<p>LIIKKUVUUSKERTOMUKSET Lähtemiskertomukset Anna, Sini, Virve, Ilari, Teppo, Salla Muuttamiskertomukset Anna, Tapio, Sini, Virve, Sami, Salla, Matti, Maria, Hanna Palaamiskertomukset Ilari, Teppo, Salla</p>	<p>LIIKKUVUUSKERTOMUKSET Lähtemiskertomukset Kristian, Alpo, Kaisa, Veera Muuttamiskertomukset Armi, Essi, Kristian, Kaisa, Riku, Veera, Henri Palaamiskertomukset Armi, Kristian, Alpo, Kaisa</p>
<p>OMAN PAIKAN KERTOMUKSET Koulutus- ja työurakertomukset Anna, Tapio, Erja, Saana, Anita, Sini, Virve, Ilari, Elina, Salla, Matti, Maria, Petri Parisuhdekertomukset Anna, Tapio, Terhi, Erja, Saana, Mari, Anita, Virve, Sami, Salla, Maria, Petri, Hanna Paikallaan pysymiskertomukset Terhi, Erja, Saana, Mari, Anita, Elina, Olli, Petri Lappi- ja luontokertomukset Erja, Mari, Virve, Ilari, Sami, Elina, Teppo</p>	<p>OMAN PAIKAN KERTOMUKSET Koulutus- ja työurakertomukset Essi, Armi, Kristian, Alpo, Henri, Kirsti, Kaisa, Riku, Veera, Niko Parisuhdekertomukset Essi, Armi, Alpo, Henri, Kaisa, Riku, Veera Paikallaan pysymiskertomukset Kirsti, Niko Lappi- ja luontokertomukset Armi, Kristian, Alpo, Niko</p>
<p>ITSENÄISTYMISKERTOMUKSET Jännitekertomukset Virve, Ilari, Elina, Olli, Maria, Hanna Itsensä löytämiskertomukset Anna, Terhi, Sini, Virve, Ilari, Elina, Matti, Maria, Hanna</p>	<p>ITSENÄISTYMISKERTOMUKSET Jännitekertomukset Henri, Kirsti, Kaisa, Riku, Veera Itsensä löytämiskertomukset Essi, Armi, Kristian, Alpo, Henri, Kirsti, Kaisa, Riku, Veera, Niko</p>

LIITE 4 Kertomustyyppit sekä niihin kiinnittyvät ydinepisodit ja tyyppiliset modaliteetit kirjeen kirjoittaneiden aineistossa 1990–2002, N=19

KERTOMUSTYYPPI	YDINEPISODIT 1990–2002, 32–37 v.
<p> LIIKKUVUUSKERTOMUKSET Lähtemiskertomukset Muuttamiskertomukset Palaamiskertomukset MODALITEETIT <i>Täytyä</i> <i>Haluta</i> <i>Voida</i> <i>Tuntea</i> </p>	<p> koulutukseen hakeutuminen, pätkätyöhön ja työttömyyteen pettyminen, työpaikan saaminen, muutoksen etsiminen, koulutusalan vaihtaminen, parisuhteessa pettyminen, etsiminen, ajelehtiminen, kotiseudun työllisyysnäkyisiin luottaminen </p>
<p> OMAN PAIKAN KERTOMUKSET Koulutus- ja työurakertomukset Parisuhdekertomukset Paikallaan pysymiskertomukset Lappi- ja luontokertomukset MODALITEETIT <i>Kyetä</i> <i>Osata</i> <i>Tuntea</i> <i>Haluta</i> </p>	<p> uuden koulutusalan löytäminen, pätkätyöuraan tyytyminen, talon hankkiminen tai rakentaminen, vakinaiseen työhön pääseminen, perheen perustaminen, kotityön arvostaminen, Lapissa elämisen mahdollisuuksiin uskominen, luonnon ja rauhan arvostaminen, harrastaminen </p>
<p> ITSENÄISTYMISKERTOMUKSET Jännitekertomukset Itsensä löytämiskertomukset MODALITEETIT <i>Haluta</i> <i>Tuntea</i> <i>Voida</i> <i>Kyetä</i> </p>	<p> ihmisarvon mureneminen, koulutususkon rapautuminen, työelämän vaativaksi kokeminen, perhe-elämään ja parisuhteeseen pet- tyyminen, yksinhuoltajana selviytyminen, vastavirtaan kulkeminen, omien kykyjen tunnistaminen, uuden koulutusalan löytäminen, elämän kohtuullistaminen </p>

LIITE 5 Kertomustyyppit, niihin kiinnittävät ydinepisodit ja tyypilliset modaliteetit kirjeen kirjoittaneiden sekä haastatteluihin osallistuneiden aineistossa 1990–2011, N=10

KERTOMUSTYYPPI	YDINEPISODIT 1990–2011, 40–45 v.
<p>LIKKUVUUSKERTOMUKSET Lähtemiskertomukset Muuttamiskertomukset Palaamiskertomukset</p> <p>MODALITEETIT <i>Täytyä</i> <i>Haluta</i> <i>Voida</i> <i>Tuntea</i></p>	<p>koulutukseen hakeutuminen, töihin hakeutuminen, pätkätöihin ja työttömyyteen pettyminen, koulutusalan vaihtaminen, parisuhteessa pettyminen, kumppanin mukana muuttaminen, kotiseudulle töihin hakeutuminen</p>
<p>OMAN PAIKAN KERTOMUKSET Koulutus- ja työurakertomukset Parisuhdekertomukset Paikallaan pysymiskertomukset Lappi- ja luontokertomukset</p> <p>MODALITEETIT <i>Kyetä</i> <i>Osata</i> <i>Tuntea</i> <i>Haluta</i></p>	<p>uusien työtehtävien avautuminen, vakinaiseen työhön pääseminen, osaamisen karttuminen, sosiaalisen elämän vakiintuminen, opintojen jatkaminen, talon rakentaminen, asunnon ostaminen, tulevaisuuteen suuntautuminen, luonnon ja rauhan arvostaminen, harrastaminen</p>
<p>ITSENÄISTYMISKERTOMUKSET Jännitekertomukset Itensä löytämiskertomukset</p> <p>MODALITEETIT <i>Haluta</i> <i>Tuntea</i> <i>Voida</i> <i>Kyetä</i></p>	<p>perhe-elämään ja parisuhteeseen pettyminen, kumppanista huolehtiminen, koulutukseen ja työhön sitten-kun -suuntautuminen, yksinhuoltajana valintojen tekeminen, uuteen ammattiin hakeutuminen, omien kykyjen tunnistaminen, osaamisen tunnustaminen, vaikeuksista selviäminen, elämän kohtuullistaminen</p>